

Studia Ignatiana VI.

Studia Ignatiana VI.

A Szent Ignác Jezsuita Szakkollégium
diákjainak tanulmányai

Szerkesztette: Tamás Réka

Budapest, 2014

A Szent Ignác Jezsuita Szakkollégium diákjainak tanulmányai

Kiadó:

Szent Ignác Jezsuita Szakkollégium
1085 Budapest, Horánszky u. 18.
www.szentignac.hu

Felelős kiadó: dr. Feledy Botond

Szerzők:

Borsos Tünde,
Csepely Eszter
Ficzere Balázs Zsolt
Herbath Liliána
Huszthy Zita Katalin
Kiss Eszter
M. Varga Benedek
Mirk Klára
Mohay Borbála
Pálvölgyi Zsigmond
Püskösty Mária
Rieder Eszter
Römer Glória
Szász Emese
Szegedi Domonkos
Tóth Tamás
Ürmös Dániel

ISSN 1588-9513

Borítóterv: Betüvető - Debrecen

Nyomdai előkészítés: Tamás László

Készült a Gemini Nyomdában

tartalom

Bevezető	7
BORSOS TÜNDE A lean adminisztráció lehetőségei Avagy mit tanulhatunk a sikeres alkalmazásokból?	9
CSEPELY ESZTER Oroszország a Kereskedelmi Világszervezetben	21
FICZERE BALÁZS ZSOLT Az online piackutatás vizsgálata, alkalmazása a PortékaBolt Kiskereskedelmi üzlet esetén	33
HERBATH LILIÁNA Az egyházi SZJA 1%-os felajánlás alakulása a vizsgált időszakban, különös tekintettel a katolikus egyházra	45
HUSZTHY ZITA KATALIN Öröksége örökségünk Egy fóti módos parasztház műemléki védelemre való felterjesztése	55
KISS ESZTER Analysis and comparison of the three biggest U.S. cities’ (New York, Los Angeles and Chicago) climate action plans and adaptation strategies	63
M. VARGA BENEDEK Two concepts of progress: Rousseau and Morgan on history and social development	83
MIRK KLÁRA A nyelvi és kulturális fordíthatóság problematikája a német nyelvű „vendégmunkás irodalmakban”	91

MOHAY BORBÁLA Megvalósítható-e a szentség laikusként? Clunyi Odo: Aurillaci Szent Gellért	103
PÁLVÖLGYI ZSIGMOND A Növekedési Hitelprogram működése szigorú hitelezési korlátok között	117
PÜNKÖSTY MÁRIA A tudatos jelenlét pszichológiája A tudatos jelenlét, az élmények élvezetére való képesség, és az áramlatélmény összefüggései	131
RIEDER ESZTER Kár vagy üzleti kockázat? Az utaló magatartás alkalmazásának feltételei, területei	145
RÓMER GLÓRIA Pályaidentitás és megküzdés vizsgálata roma egyetemisták körében	159
SZÁSZ EMESE Vergleich der Einzeltherapie und des Gruppensettings bei der Behandlung von Sozialen Phobie	173
SZEGEDI DOMONKOS A gáztöltésű detektorok és az „FH 40 G-L10” műszer dozimetriája	187
TÓTH TAMÁS A homoszexualitás mint büntetőjogi tényállás okainak vizsgálata három iszlám hagyományokkal rendelkező ország (Egyiptom, India és Irán) bemutatásán keresztül	199
ÜRMÖS DÁNIEL Koreai Nemzeti Fúziós Program	213

bevezető

A Szent Ignác Jezsuita Szakkollégium VI. tanulmánykötetében tizenhét tehetséges egyetemista tanulmányát olvashatjuk. Már a tartalomjegyzékre pillantva felfedezhetjük a Szakkollégium egész működésére jellemző tudományos sokszínűséget, diverzitást. A Szakkollégium egyik elsődleges célja a kiemelkedő tudományos érdeklődésű, tehetséges fiatalok képzése, tudásuk bővítése és tehetségük gondozása. Az oktatási modell multidiszciplináris jellegű, a szakkollégisták különböző egyetemek hallgatói, így több tudományterület képviselője folytatja nálunk kiegészítő képzését. Ennek köszönhető, hogy a Szakkollégiumban folyó belső képzés is rendkívül sokszínű – vállalkozásfejlesztést, idegenvezetést, irodalmat, de akár francia vagy kínai nyelvet is tanulhatnak a szakkollégisták, érdeklődésüknek megfelelően. A cél, hogy a saját szakterület mellett minél több tudomány felé legyen lehetőségük nyitni a hallgatóknak, elősegítve ezzel, hogy a problémákat, kérdéseket globálisan, több szempontból közelítsék meg, valamint megszerzett tudásuk minél összetettebb, változatosabb legyen.

A kötetben megjelent tudományos munkák bizonyítják, hogy a felsőoktatásban a szakkollégiumok valóban a tehetséggondozás egyik legfontosabb bázisai lehetnek. A tudományos igényű értekezések, noha rendkívüli változatosságot mutatnak, közös bennük a magas szakmai színvonal, az igényesség, valamint mindegyik munkán érződik az elhivatottság és a tudományos gondolkodás iránti igény.

A hatodik Studia Ignatiana azt gondolom, méltón mutatja be a szakkollégistákat: éretten és felelősségteljesen gondolkodó, a tudományos értekezésekbe és kutatásokba innovációt és kreativitást vivő, szakmailag kompetens tehetséges fiatalokat érezhetünk mindegyik munka mögött. A Szent Ignác kiemelt célként kezeli a morálisan gondolkodó, felelősségteljes és a szakmailag kimagasló értelmiségi fiatalok képzését – az intézmény vezetőjeként a kötet megnyugtató visszajelzés arra nézve, hogy jó úton járunk célunk elérésében.

Feledy Botond dr.

rektor

BORSOS TÜNDE PETRA

A lean adminisztráció lehetőségei

Avagy mit tanulhatunk a sikeres alkalmazásokból?

Konzulens: Losonci Dávid István

Absztrakt

Napjainkban a vállalatok versenyképessége kulcskérdés. A lean menedzsment a hatékonyságnövelés és költségcsökkentésen keresztül választ kínál arra, hogyan tudják megállni a helyüket a vállalatok a küzdelemben. Mára már világszerte számos termelő vállalat elkötelezett a Japánból eredő szemlélet mellett. Sokszor megfigyelünk azonban arról, hogy a gyártási folyamatok optimalizálása mellett komoly kiaknázatlan lehetőségek vannak még hatékonyságnövelés szempontjából. Az utóbbi években egyre inkább figyelmet kapnak az irodai területek karcsúsításából származó előnyök. Ellentmondás azonban, hogy míg a termelés területéről számos empirikus kutatást találunk, addig office területen alig van használható esettanulmány, pedig piaci részről igény lenne erre. Magyar nyelvű szakirodalmat pedig szinte nem is találunk a témában. Dolgozatomban egyfajta hiánypótló szerepre vállalkozom: nyolc konkrét vállalati példán keresztül mutatok rá a gyakorlati alkalmazhatósággal összefüggő lehetőségekre.

Kulcsszavak: lean menedzsment, adminisztráció, versenyképesség

Bevezetés

A vállalatok időről-időre újabb és újabb ötletekkel és elméletekkel állnak elő, hogyan lehetne versenyelőnyhöz jutni. Eközben sokszor megfigyelünk egy lényeges lehetőségről: többségüknél az adminisztratív és támogató területek még mindig fekete dobozként működnek. A lean menedzsment – a bestsellerek és számos egyéb leanes munka alapján – adminisztratív területen is sikeres megoldásokat ígér.

A lean menedzsment szakirodalmában a termeléssel kapcsolatban számos gyakorlatot/eszközt bemutató és példákkal bőségesen illusztrált leírás érhető el.¹ A lean adminisztratív területen való alkalmazásakor rendszerint addig a felismerésig jutunk, hogy a termelésben alkalmazott lépéseket, módszereket adaptálni kell. *A kulcskérdésről, az adaptálás hogyanjáról kevesen írnak.* Pedig az adminisztratív terület átalakítása különösen kockázatos annak fényében, hogy a meglévő tapasztalat ellenére a lean bevezetési kísérletek a termelő cégeknél is nagyon sokszor kudarcba fulladnak.

Jelen cikk nyolc cég gyakorlata alapján ad áttekintést a lean adminisztrációról. A nemzetközi példák mellett a debreceni National Instruments Hungary Kft. tapaszt-

¹ Kővári Róbert: Lean szemléletű folyamatfejlesztés az AUDI Hungaria Motor Kft.-nél. *Minőség és Megbízhatóság*, 2011. 44. évfolyam, 1. szám, 17-21. old.

talatai is feldolgozásra kerültek.² A cikk egy esettanulmányokat feldolgozó tanulmány, amely a bevonható területek és folyamatok meghatározása mellett, az eszközök használatában, a tanácsadók szerepében és az elérhető eredményekben vizsgálódik.

A téma hazai aktualitását az adja, hogy Magyarországon – nemzetközi összevetésben is – kevés szakirodalmat találni a témában.³ Eközben a konferenciák és rendezvények száma, az egyesületek aktív működése is bizonyítja, hogy a lean szemlélet idehaza a szolgáltatásban és az adminisztratív területen is teret nyer. Nem csak a szolgáltatók, de sokszor a termelő cégek is az adminisztratív folyamatokban látnak további potenciált.

Jelen cikk egy kivonat: szigorúan az esettanulmányok elemzésére koncentrál, majd a legfontosabb tapasztalatokat összegzi.

Esettanulmányok

Az irodai és támogató területek lean szemléletű átalakításáról kevés dokumentált esettanulmány érhető el. Az elérhető szakirodalom az alábbi szempontok alapján került feldolgozásra:

- a vállalaton belüli területek, melyeken a lean office bevezetésével próbálkoznak;
- a vállalati folyamatok tömegszerűsége;
- alkalmazott eszközök;
- szakértők szerepe;
- eredmények (működési és pénzügyi);

Minden egyes szemponton belül olyan mintázat azonosítása volt a cél, mely hasznos útmutatásként szolgálhat az adminisztratív lean utazással kapcsolatban. Az esetekben markánsan jelentkező különbségek ellenére a nyolc eset alacsony szám ahhoz, hogy megállapításainkat az általánosítás szándékával tegyük.

A *vállalaton belüli irodai területek* azért érdekesek, mert jó látni, hogy a gyakorlat mit igazol a szakirodalom állításából: hol érdemes a leant elkezdni, hol alkalmazható ténylegesen a lean szemlélet? A *tömegszerűség* meglétének vizsgálata a folyamatok/termékek természetének jobb megértéséhez járulhat hozzá. A *lean eszköztárral* kapcsolatban megvizsgáljuk, hogy milyen eszközöket használhatunk sikerrel és az eszközökben milyen adaptációra van szükség? A *szakértők szerepe* is kulcsfontosságú: mind a bevezetés, mind a fenntarthatóság szempontjából. A szervezeti változások megítélésében az *eredményeknek* van a legfontosabb szerepe. A szakirodalom arra buzdít, hogy olyan területen kezdjünk lean szemléletű átalakításba, mely jelentős eredmény-javulással kecsegtet: a jó eredmények igazolják a rendszert, magabiztosságot és bátorítást nyújtanak a további erőfeszítésekhez, elősegítik a felső vezetés elkötelezettségét és meggyőzik a szkeptikusokat.

A feldolgozott esetek vagy eredményesen elvégezték az irodai és támogató terüle-

² Borsos Tünde Petra: *Lean office*. Szakdolgozat, 2013. Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdálkodástudományi Kar, Nemzetközi gazdálkodási szak, Közgazdasági-vállalkozási szakirány

³ Losonci Dávid – Demeter Krisztina – Jenei István: A lean menedzsmentről magyar nyelven – cikkek, könyvek és felsőoktatás – II. rész. *Minőség és Megbízhatóság*, 2013. 46. évfolyam, 1-2. szám, 59-66. old.

tek lean szemléletű átalakítását, vagy igencsak bizakodásra okot adó terveket tudnak felmutatni.

A vállalatok rövid bemutatása

Az 1. táblázat foglalja össze az esettanulmányokban szereplő vállalatok legfontosabb jellemzőit. A vállalatok különböző földrajzi régiókban tevékenykednek. Ez is mutatja, hogy a lean szemlélet mára világszerte elterjedt, nemzetközivé vált. Nemcsak iparágak, de méret tekintetében is sokfélék: egészen kis vállaltól kezdve több ezer főt foglalkoztató nagyvállalatok is találhatóak közöttük.

1. táblázat: A vállalatok legfontosabb jellemzői

Vállalat	Ország	Fő tevékenység	Méret (Foglalkoztatottak száma alapján) ⁴	Felhasznált irodalom
Jefferson Pilot Financial	USA	biztosítás	nagyvállalat	Schwank, 2004
R-PRO Consultancy Company	Oroszország	tanácsadás	kisvállalat	Mironiuk, 2012
Anonymus biztosító társaság	Németország	biztosítás	n.a.	ACE, 2012
Flextronics	Brazília	kiterjedt (autóipar, elektronika, ipari hálózatok, számítástechnika stb.)	nagyvállalat	Da Silva Simões, 2009
MMConta	Portugália	könyvelés	kisvállalat	Valente de Sá França, 2013
PROCERGS	Brazília	IT szolgáltatás	nagyvállalat	Saenger Fortes, 2010
Wipro Technologies	India	IT Services, tanácsadás	nagyvállalat	Staats-Upton, 2011
National Instruments Hungary Kft.	Magyarország	mérés- és irányításautomatizálás	nagyvállalat	Interjú Németh Krisztiánnal, 2013a és 2013b

Forrás: az esetek alapján saját készítésű táblázat

Mindezek alapján elmondható, hogy a lean adminisztráció régióra, iparágra és méretre való tekintet nélkül jelen van a versenyszférában.

Bevont irodai területek

Ahogy a 2. táblázat is mutatja, jó példákat a számvitel, terméktervezés, beszerzés és ügyfélkapcsolat menedzsment, ügyfélszolgálat terén találunk. Van törekvés a pénz-

⁴ Mikrovállalatnak számítanak a 0-9 főt foglalkoztató vállalatok, kisvállalatnak a 10-49 főt foglalkoztató vállalatok, középvállalatnak az 50-249 főt foglalkoztatók, míg nagyvállalatnak a 250 főnél többet foglalkoztató vállalatokat tekintjük.

ügyi és információtechnológiai részleg bevonására is, ám két tényező akadályozhatja a legvállalkozóbb kedvűeket is: egyrészt magas költsége lehet a váltásnak a háttérrendszer kiépítésének igénye miatt, másrészt tanácstalanul állnak egy-egy speciális jellemző előtt (például IT területen a speciális szaktudás igénye miatt nehezen vagy nem alkalmazható multifunkcionális munkaerő).

2. táblázat: A lean szemlélet alapján átalakított területek

Vállalat	Területek
Jefferson Pilot Financial	- kezdetben az új biztosításokkal foglalkozó egység - kiterjesztették ezután a többi üzletágra is
R-PRO Consultancy Company	- marketing - PR - értékesítés - beszerzés - projektmenedzsment - emberi erőforrás
Anonymus biztosító társaság	- kezdetben ügyfélszolgálat - később a szemlélet kiterjesztése több területre
Flextronics	- könyvelés (előkészítő folyamat)
MMConta	- könyvelés
PROCERGS	- IT: szolgáltatás-üzemeltetés, IT Infrastructure Management (tervezett)
Wipro Technologies	- IT szolgáltatás - terméktervezés
National Instruments Hungary Kft.	- beszerzés - termelés tervezés - Business Analyst Csoport - termék mérnökség „partizán” területek: - emberi erőforrás - pénzügy - IT

Forrás: az esetek alapján saját készítésű táblázat

Az is megfigyelhető, hogy az alaptevékenységet közvetlenül támogató irodai részen kezdik sokszor a lean alkalmazását, majd fokozatosan terjesztik ki az átalakítást a kisebb mértékben kapcsolódó területekre. Jó példa erre az NI Hungary Kft. esete, ahol a termeléshez szorosan kapcsolódó termék mérnökség az elsőként bevonásra tervezett területek között volt, ám fokozatosan továbbterjedt az ötlet a pénzügy és emberi erőforrás területekre is.

A vállalati folyamatok

A lean tipikusan a sorozat- és tömegszerű folyamatokban jelent meg - érdekes megfigyelni, hogy mennyi ilyen folyamat van jelen még egy kreatív cég esetében is. Akár akadály is lehet, hogy a folyamatok nem tartalmazznak annyi repetitív elemet, mert így a környezet eltér attól, ahol a termelők jelentős eredményeket értek el. Kérdés, hogy érdemes-e belevágni ilyen körülmények között a lean szemléletű átalakításba?

A sikeres esetek alapján a válasz egyértelműen igen. A vállalati példák azt mutatják, hogy az irodai tevékenységeknél is messze több ismétlődő rész található, mint gondolnánk, s ezek hatékonyabbá tételével is sokat lehet spórolni. Azonban fokozza a nehézséget, hogy nem annyira könnyű ezeket a lehetőségeket megtalálni: sokszor teljesen új szemmel kell nézni egy folyamatot ahhoz, hogy észrevegyék benne a repetitív (vagy azzá konvertálható) elemeket. Az elemzésből az is kiderült, hogy a sok egyedi folyamattal rendelkező cégeknél nem feltétlenül hoz eredményt a lean menedzsment alkalmazása. Érdemes itt az egyik esetben kiemelt gondolatra utalni: az, hogy ma nem látjuk, hogyan lehetne a lean szemléletet adott folyamatra alkalmazni, nem jelenti azt, hogy holnap is így találjuk meg.

Alkalmazott eszközök

Az alkalmazott eszközök részletezése előtt érdemes kiemelni, hogy egyértelmű különbség van a lean bevezetésben a termelői háttérrel rendelkező és a csupán szolgáltatásokkal foglalkozó vállalatok között. A termelő cégeknél a felülről indítványozott lean terjeszkedés és a belső „mozgolódás” (egyes lean elemek átvétele, melyek eljutottak valamilyen csatornán az irodai területre is) egyaránt megtalálhatóak. A csak szolgáltató profillal rendelkező vállalatoknál minden esetben egy felülről meghozott döntésről van szó.

Az esetekben az eszközök két csoportja különböztethető meg: az alapozó és a kísérletező eszközök.

1. Alapozó eszközök

Az alapozó eszközök széles körű megjelenése mögött minden bizonnyal az áll, hogy ezek kis adaptációt igénylő eszközök lehetnek. A termelésben bevett módszertant követve kezdetünk neki a standardizálásnak vagy a layout átalakításának. A logikus gondolkodás is azt követeli meg, hogy ezen eszközökkel kezdjünk az átalakításba, hiszen ezek feltételezik, hogy alaposan átgondoljuk/elemezzük a korábbi folyamatokat és meghatározzuk a változás irányát, célját. Az alapozó eszközök alkalmazása egyúttal átláthatóbbá teszi a folyamatot, így fény derülhet olyan dolgokra, melyeket ezek alkalmazása előtt nem vehettünk észre.

2. Kísérletező eszközök

A ritkábban alkalmazott eszközök csoportjában olyan eszközöket találunk, melyek alkalmazása egyáltalán nem triviális – legalábbis erre utal, hogy a cégek nagyon eltérő utakat járnak. Ezek az eszközök (még) komolyabb utánagondolást igényelnek és alkalmanként igen költségesek is lehetnek.

A kapacitáshiány, a szervezeti kultúra, vagy az adott terület speciális volta jelent akadályt egy-egy, ebbe a csoportba tartozó eszköz alkalmazásánál. Nem mindenhol

kedvez a folyamatos fejlesztésnek a vállalati kultúra például. A keresztfunkcionális munkaerő alkalmazására pedig például nem igazán van lehetőség IT területen, ugyanis olyan speciális tudást igényel egy-egy munkakör betöltése, hogy nem tudják egyértelműen helyettesíteni egymást a munkájukban a hasonló területen dolgozók sem. A költséges megoldásoknál gondolhatunk a nagyobb rendszer-átalakításokra, amelyek járhatnak például integrált szoftverek bevezetésével (újrarendelkezésével). Kérdés, hogy mennyi tőke áll ehhez rendelkezésre, és mennyi idő alatt térül meg.

Szakértők szerepe

A cégek a lean szemléletű átalakítás megvalósításához szakértők segítségét vették igénybe. Több esetben még akkor is tanácsért fordultak külső szakértőkhöz, ha egyébként rendelkeztek belső lean felelősökkel. Ezek a lean felelősök a termelés területén már tapasztalatot szereztek. A külső szakértő felé fordulás talán annak is tulajdonítható, hogy a sikeres, megvalósult esetekből, melyek mintául szolgálhatnak, kevés van és nehezen fellelhetők.

Hosszú távon a legtöbb esetben arra törekedtek, hogy belső szakembereket képezzék ki, akik tovább tudják vinni a megkezdett munkát, esetenként megtartva a konzultációs lehetőségeket a külső tanácsadókkal. Mindezt figyelembe véve a *szakértők* szerepe fontos, ám arra kell törekedni, hogy egy lehetőség szerint „önjáró”, fenntartható rendszer kiépítéséhez járuljanak hozzá.

3. táblázat: A folyamatos fejlődés megvalósulása a vállalatoknál

Vállalat	Szakértők szerepe a bevezetéskor	Szakértők szerepe a fenntartásban
Jefferson Pilot Financial	- bevezetés külső szakértők segítségével	- további terjeszkedés szakértői támogatással - munkavállalók leanes továbbképzése
R-PRO Consultancy Company	- belső szakértők, mivel a vállalat saját maga is tanácsadóval foglalkozik, ilyen területen is tevékenykedik	- belső szakértők
Anonymus biztosító társaság	- bevezetés szakértők segítségével	- belső lean csapat kiképzése a fenntarthatóság érdekében
Flextronics	- előkészítés szakértők bevonásával, kivitelezés valószínűleg belső lean felelősök segítségével	- belső lean szakemberek fontos szerepben, ám időről időre konzultáció külső szakértőkkel
MMConta	- a bevezetés szakértők segítségével zajlott	- N/A
PROCERGS	- bevezetés esetén szakértők segítségét vennék igénybe	- N/A

Wipro Technologies	- az átalakítás előtt jelentős felkészülési munkával belsőleg képezték magukat a vállalat menedzserei, ám igénybe vették egy külső lean guru segítségét is - belsőleg dolgozták ki a leanes elvek adaptálását a vállalat számára	- belső szakértők
National Instruments Hungary Kft.	- bevezetés szakértő segítségével történt, ezt követően aktívan működő belső lean szakembereket képeztek és képeznek folyamatosan, ők koordinálják és segítik a változásokat	- belső szakértők, leannel foglalkozó rendezvényeken rendszeres képviselő, aktív szerep

Forrás: az esetek alapján saját készítésű táblázat

Felmerül a kérdés, hogy a szakértők igénybevételének szükségessége nem jelent-e szűrőt? Egy kisebb méretű vagy kisebb profitrátaival rendelkező vállalat kevésbé tud áldozni arra, hogy megfizesse a külső szakértőket. A hazai eset alapján merült fel élesen, hogy a szabad/bevezetésre fordítható *kapacitás*oknak nagyon fontos a szerepe a sikeres lean bevezetésben. Azaz a lean menedzsment ugyan ágazattól függetlenül alkalmazható, ugyanakkor befolyást képes gyakorolni a lean menedzsment (akár irodai, akár termelési) alkalmazására az adott iparágban elérhető profitráta mértéke.

Eredmények

A szakkönyvek nagy szerepet tulajdonítanak az eredményeknek. Ez az esettanulmányokban úgy tükröződik, hogy rendre olyan területet ajánlottak bevonni a lean szemléletű átalakításba, amelyeken viszonylag gyorsan látványos eredmények várhatóak – az így megszerzett támogatottság és elköteleződés segítségével aztán fokozatosan kell kiterjeszteni a szemléletet egyre több/nagyobb területre. Az elért eredmények konkretizálása az egyes esettanulmányokban hiányoznak. Igaz, ennek ellenére úgy gondolják a vállalatok, hogy sok pozitívumot hozott számukra a lean szemléletű átalakítás (4. táblázat).

4. táblázat: A vállalatoknál tapasztalt eredmények

Vállalat	Eredmények
Jefferson Pilot Financial	- feleződött várakozási idő - 26%-os munkabérlétszám csökkenés - ismételt kitöltési arány 40%-os csökkenése - 60%-os árbevétel növekedés (új biztosítások területén)
R-PRO Consultancy Company	- nem számszerűsített - problémák felszínre kerülése, azonosításának sikere

Anonymus biztosító társaság	- termelékenység 51%-kal való növekedése - minőségráta 33%-ról 77%-ra való javulása - átlagos feldolgozási idő 79%-kal való javulása - telefonos szolgálat minőségének 31%-kal javult - dolgozói elégedettségben bekövetkezett 26%-os növekedés
Flextronics	- N/A
MMConta	- válaszidő jelentős javulása - dokumentumarchiválással töltött idő 15%-os csökkenése - dokumentumrendszerezéssel elvesztegetett idő csökkentése
PROCERGS	- N/A
Wipro Technologies	- minőségi szempontokból ugyanolyan színvonalú munka, ám idő- és költséghatékonyság - átlagosan 5%-kal kevesebb idő a projekteknel - átlagosan 7%-kal alacsonyabb költség
National Instruments Hungary Kft.	- több fejlesztésnél kimutatott (többnyire) „soft” saving, pl.: munkaidő megtakarítása által, duplikáció megszüntetése által - több helyen kimutatható a department célok fejlesztése - fő szempont a bevezetési szakaszban: a folyamatos fejlesztési tevékenység lehetőségének megmutatása a dolgozók számára, a kapocs megteremtése a stratégiai célok és mindennapi tevékenységek között

Forrás: az esetek alapján saját készítésű táblázat

Az ígéretes lehetőségeket ki is tudják majd használni, amennyiben továbbra is kitar-
tóan energiát fektetnek a fenntartásba és további fejlesztésekbe. (Az eredményekkel
kapcsolatban igazán élesen felmerülhet az olvasóban, hogy vajon tényleg minden üre-
sen vagy homályosan maradt rubrikánál hiányoznak-e az adatok, vagy csak (még) nem
szeretnék azokat a külvilág felé egyértelművé tenni.)

A lean szemléletű átalakítást követően az *idővel* kapcsolatos mérőszámok szinte
minden esetben javultak. Szintén csökkentek a *költségek*, ám erre már kisebb mérték-
ben és csupán az esetek negyedében került sor kimutathatóan. Nagy várakozásokkal
indultak a *minőség- és rugalmasság*beli javulást illetően: az esetek kb. harmadában már
rövid időn is áttörő vagy biztató javulás következett be.

Nem szabad ugyanakkor elfeledkezni arról, hogy a lean egy hosszú távú szemlélet:
előfordulhat, hogy az igazán meggyőző eredmények az alapozó munka beértével lesz-
nek láthatóak.⁵ Az esettanulmányok alapján úgy tűnik, először az idővel kapcsolatos,
majd a költségeket és minőséget, egyéb pénzügyi adatokat érintő eredmények jönnek.
Természetesen az eredmények elmaradása nem mindig csak idő kérdése, hanem azt is
jelezheti, hogy nem jó úton haladnak.

A folyamatos fejlesztés jelenléte garantálná a lean rendszer fenntarthatóságát. Úgy

⁵ Losonci Dávid – Demeter Krisztina: A lean rendszerben működő termelővállalatok pénzügyi mutatóit
befolyásoló tényezők. *Minőség- és megbízhatóság*, 2012. 45. évfolyam, 4. szám, 205-214. old.

tűnik, hogy a kevés adaptált eszköz már bizonyos fokig előre is jelezte, hogy a lean szemlélet adminisztrációban történő megjelenésére még várni kell.

Összefoglalás

A cikk nyolc eset szisztematikus feldolgozásával mutatta be, hogy ma a gyakorlatban hogyan valósul meg a lean iroda. Az esetek nagy része a versenyszférából került ki, egy vállalat volt (a brazil PROCERGS), mely többségi állami tulajdonnal rendelkezik. Elképzelhető, hogy ha a vállalatok más környezetből kerülnek ki, más konklúzióra jutunk. Így azonban a legfontosabb tapasztalatok négy pontban összegezhetjük:

1. Bár a lean menedzsment ágazattól és mérettől függetlenül alkalmazható, mégis érdemes ezekre a tényezőkre odafigyelni. Így ugyan nem jelent kizáró okot, de a vállalat mérete, a működési terület és folyamatainak tömegszerűsége meghatározhatják, hogy könnyebb vagy nehezebb helyzetben van-e a lean menedzsment alkalmazása szempontjából.

2. Mivel a lean szemlélet hosszú távú elköteleződést feltételez (például megmutatkozhat ez az eredményeken, a váltás kifizetődésén), szükség van a bevezetésnél leköthető, szabad kapacitásokra. Érdemes külső (és belső) szakértők segítségét igénybe venni és a későbbiekben vállalaton belül biztosítani a rendszer fenntarthatóságát. Ez pénzben, időben és emberi erőforrást tekintve is igényli a szabad kapacitásokat.

3. A széles lean eszközhalmazból a lean adminisztrációban egy szűk eszköztárral találkozunk. Az alapozó eszközök a szűk eszköztár azon elemei, amelyekkel szinte mindenhol használhatónak tűnnek, elterjedtségük talán könnyű adaptálhatóságukra is utal. Minden bizonnyal a szervezeti sajátosságok és a nehezebb adaptálhatóság jelenik meg abban, hogy ezeken túl csak néhány további lean eszköz jelenik meg az adminisztrációban. A kísérletező eszközök arra utalnak, hogy a lean erőfeszítések mértékétől és irányától függően számos további átvihető gyakorlat elérhető (és ez a kör bővül). A továbbgondolkodás iránya is adottnak tűnik: alapvető eszközök (TPM) és elvek (folyamatos fejlesztés) meggyökerezése várat még magára. Ez, azzal a ténnyel együtt, hogy ma még szűk lean eszköztárral is ki lehet tűnni az adminisztráció területén, arra utal, hogy a lean szemlélet megjelenése esetleges.

4. A lean szellemiségű átalakítások eredményekre gyakorolt hatásáról kevés adat van. Az elérhető információk alapján elmondható, hogy a klasszikus folyamatmenedzsment mérőszámok (idő, minőség) jellemzően javulást mutatnak. A pénzügyi mutatókról vagy egyéb mutatókról (pl. munkavállalók elégedettsége, ügyfelek elégedettsége) kevesen számolnak be. Bár minden mutatónál szisztematikusabb mérésekre lenne szükség, az emberi erőforrás irodai környezetben játszott kulcsfontosságú szerepe miatt különösen fontos lenne nagyobb figyelmet fordítani a szoft eredményekre. Az eredmények fenntarthatósága is kulcskérdés: a cégek ugyanis többnyire az alacsonyan csüngő gyümölcsöket szedték le az első projektjeikkel, így további eredményjavítások nagyságrendje várhatóan kisebb lesz. Miközben azt is el kell ismerni, hogy az első projektek céljai között fontos szerepet kap a lean megismertetése is.

Irodalom

- Allied Consultants Europe: *Lean Management in Dienstleistungsorganisationen: Wie Dienstleister künftige Herausforderungen meistern*, 2013.
http://www.abegglen.com/fileadmin/download/Lean_Service_Report_2012.pdf (utolsó letöltés: 2013. március 18.)
- Borsos Tünde Petra: *Lean office*. Szakdolgozat, 2013. Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdálkodástudományi Kar, Nemzetközi gazdálkodási szak, Közgazdasági-vállalkozási szakirány
- Da Silva Simões, L. H.: *Adaptações do sistema de informações gerenciais para atender necessidades de empresas envolvidas com implantação do pensamento enxuto: um estado de caso*. 2009.
<http://bibliotecadigital.fgv.br/dspace/bitstream/handle/10438/3909/lsimoes.pdf?sequence=1> (utolsó letöltés: 2013. április 2.)
- Interjú Németh Krisztiánnal, a National Instruments debreceni üzemének Lean Group Managerével, Debrecen, 2013. február 22. (a)
- Interjú Németh Krisztiánnal, a National Instruments debreceni üzemének Lean Group Managerével, Debrecen, 2013. március 13. (b)
- Kővári Róbert: Lean szemléletű folyamatfejlesztés az AUDI Hungaria Motor Kft.-nél. *Minőség és Megbízhatóság*, 2011. 44. évfolyam, 1. szám, 17-21. old.
- Lago, N.- Carvalho, D.- Ribeiro MM, L.: *Lean office*, 2012
<http://www.lagodecarvalho.com/publications/ArtigoLeanOffice.pdf> (utolsó letöltés: 2013. március 18.)
- Losonci Dávid – Demeter Krisztina: A lean rendszerben működő termelővállalatok pénzügyi mutatóit befolyásoló tényezők. *Minőség és megbízhatóság*, 2012. 45. évfolyam, 4. szám, 205-214. old.
- Losonci Dávid – Demeter Krisztina – Jenei István: A lean menedzsmentről magyar nyelven – cikkek, könyvek és felsőoktatás – II. rész. *Minőség és Megbízhatóság*, 2013. 46. évfolyam, 1-2. szám, 59-66. old.
- Mironiuk, K.: *Lean office concept. Implementation in R-PRO Consulting Company*. 2012
https://publications.theseus.fi/bitstream/handle/10024/42325/Mironiuk_Kseniia.pdf?sequence=1 (utolsó letöltés: 2013. március 20.)
- Schwank, C. K.: A karcsú szolgáltató-gépezet. 2004, *Harvard Business Manager*, 6. évfolyam, 8. szám, 2004. augusztus, 55-61. old.
- Valente de Sá França, S.: *Implementação de ferramentas de Lean Manufacturing e Lean Office. Indústria metálica, plástica e gabinete de contabilidade*, 2013.
<http://repositorio-aberto.up.pt/bitstream/10216/65731/2/950889.pdf> (utolsó letöltés: 2013. április 5.)

Abstract

Nowadays the competitiveness of companies is a hot topic. Lean management, with increasing efficiency and reducing cost is one of the answers how to ensure the competitiveness in a sustainable way. A lot of companies have been applying successfully this Japanese method in the area of production. Nevertheless one tends to forget

that besides optimizing the production processes there is a significant opportunity to increase efficiency in the office area. The possible benefits of creating a lean office have been in the focus for the past few years. However, although there are several empirical case studies concentrating on production areas, it is rather hard to find an applicable case study for the area of administration. There are even less resources to found in Hungarian. With this study I mean to undertake the role of filling this gap. First, I analyze the applicability of the typical lean tools of the production area for the office area. Then I give some suggestions how to adjust these tools. Henceforward I examine the possible difficulties due to the special nature of administrative processes and in the last part of my study I give advice by presenting eight case studies how to overcome the obstacles.

Keywords: lean management, administration, competitiveness

CSEPELY ESZTER

Oroszország a Kereskedelmi Világszervezetben

Konzulens: Dr. Kacsirek László

Türelem rózsát terem.

Absztrakt

Jelen tanulmány célja Oroszország külkereskedelmével foglalkozó szakdolgozatom legfontosabb következtetéseinek összegzése. Írásomban arra keresem a választ, hogy Oroszország számára milyen előnyöket jelenthet a Kereskedelmi Világszervezethez való csatlakozás és ennek tükrében hogyan változik majd az ország gazdasági, kereskedelmi helyzete. Ennek érdekében megvizsgálom az orosz gazdaságságot közvetlenül a csatlakozás előtt, majd bemutatom a jövőre vonatkozó kilátásokat. Nemzetközi kereskedelmi szempontból külön figyelmet fordítok a mezőgazdaság, az ipar és a szolgáltatási szektorokra. Végül a csatlakozás és a liberalizáció jóléti hatásait vizsgálom.

Kulcsszavak: Oroszország, Kereskedelmi Világszervezet, liberalizáció

Miért éppen Oroszország?

Azt hiszem, nehéz lenne egy olyan napilapot találni, amiben ne lenne akár csak egy aprócska cikk is Oroszországról: diplomácia, olaj, olimpia – mindig van mivel foglalkozni. Oroszország nagyhatalom, szerepe nemcsak Európában jelentős, de a világban is.

A Föld legnagyobb és 142 millió lakosával egyik legnépesebb országáról van szó. Az általa termelt GDP a 7. legmagasabb, ő látja el kőolajjal és földgázzal Európa és Ázsia számos országát, de ne feledkezzünk meg jelentős fém és faáru exportjáról sem! Gazdasági szerepe tagadhatatlan, de valahogy mégis egy kicsit kilóg a sorból, kevésbé részese a globalizálódott világnak.¹

Szakdolgozatomban arra kerestem a választ, hogy Oroszország hogyan lett a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) tagja és azt vizsgáltam, hogy a tagság révén milyen változások következtek be az ország kereskedelmében és milyen változások várhatóak még.

A WTO célja, hogy előmozdítsa a nemzetközi kereskedelem növekedését: megte-remtse a lehetőségét az áruk és szolgáltatások szabad áramlásának, lebontsa a kereskedelmi akadályokat, védje a szellemi tulajdonjogokat, növelve ez által az életszínvo-

¹ OECD: *Factbook, Economic Environmental and Social Statistics*. OECD Online. (2013a) doi 10.1787/factbook-2013-en [Letöltve: 2014.04.05]

nalat és a jólétet.² A kereskedelemi liberalizáció előmozdításával a szervezet erősíti a gazdasági globalizációt, egy integrált világkereskedelmi hálózat kialakítására törekszik. Szabályait, tevékenységi körét nemzetközi szerződések rögzítik, amelyek többek között vonatkoznak az áruk és szolgáltatások kereskedelmére, szellemi tulajdonjogokra és kereskedelmi vonzatú beruházásokra.

Oroszország volt 2011-ig az utolsó olyan meghatározó gazdaság, aki nem csatlakozott a szervezethez, noha az számos előnyt: világgazdasági integrációt, magasabb beruházási rátát, a piacokon pedig jobb minőségű termékek megjelenését segítette volna elő, nem beszélve a diplomáciai szempontokról.

E tanulmányban szakdolgozatom főbb eredményeit szeretném összegezni: bemutatni az orosz külkereskedelem csatlakozáskori helyzetét és a várható jövőbeli változásokat.

Az orosz külkereskedelem a helyzete

Az orosz gazdaságot is megrengette a 2008-as pénzügyi válság. A GDP növekedésének üteme lassult, a kereskedelmi forgalom csökkent. A 2009-es mélypont után azonban már megfigyelhetők a fellendülés jelei.³

Az export és az import aránya a GDP-hez képest a csatlakozás előtt 30, illetve 22-23% körül alakult. Ebből jelentős részesedést tett ki az árukereskedelem. Például 2011-ben az áru import háromszorosa volt a szolgáltatás importnak, az export esetén pedig majd kilencszeres ez az arány. A teljes export és import értékének növekedése az előző évekhez képest lassul, de a 15% körüli értékek még mindig jelentősnek mondhatóak. Az ország befektetésvonzó-képessége már magasabb, mint 2009-ben volt, továbbá a beáramló FDI 2012-ben meghaladta a kifelé irányulót.⁴

Most vizsgáljuk meg az orosz külkereskedelmet termékszerkezeti szempontból! 2011-ben, amikor az ország tagja lett a Kereskedelmi Világszervezetnek, exportjának 71%-át nyersanyagok adták. Ezen belül is jelentős a feldolgozatlan, nyers kőolaj (36,4%), a finomított kőolaj (17,0%) és földgáz (13,2%) szerepe. A meglehetősen egyoldalú exportszerkezet, bár nagy bevételeket biztosít az ország számára, sokáig nem tartható fent. Mindenképp szükség van a differenciálásra, illetve a feldolgozottság fokának növelésére, ami lehetővé tenné az ország bevételeinek emelkedését.⁵

Az ország importjának szerkezete ennél differenciáltabb volt, habár annak több mint felét nyersanyagok (41,5%) és fémek (13,8%) adták. Az import kapcsán feltétlen ki kell emelni az elektronikai eszközök, gépjárművek (együttesen 9,2%) és mezőgazdasági termékek (5,4%) helyzetét.⁶

Az 1998-as válságot követően mind az export, mind az import dinamikusabban nö-

² WTO.: *WTO Alapító Okirat*. (1994) http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/04-wto.pdf [Letöltve: 2014.02.04.]

³ The Observatory of Economic Complexity.: *Russia*. The Observatory of Economic Complexity. (2014) <http://atlas.media.mit.edu/explore/stacked/hs/import/rus/all/show/1995.2011/> [Letöltve: 2014.03.19.]

⁴ The Observatory of Economic Complexity 2014

⁵ Uo.

⁶ Uo.

vekedni kezdett, melyet a 2008-as gazdasági válság ugyan megtört, de 2009-től újra növekedés figyelhető meg. Az aszimmetria azonban itt is jelen van. Az export terén a nyers kőolaj és földgáz egyre nagyobb arányát teszi ki az ország bevételeinek. Az import viszonylag egységesen növekedett, illetve esett vissza a válság évében. Azonban ki kell emelni a gépgyártást, melynek részesedése egyre csökken. Ez a tény pedig összehasonlítva ugyanezen szektor nem növekvő exportjával jól rávilágít a jelenlegi protekcionista politikákra.⁷

Nemcsak a termékek összetétele, hanem a kereskedelmi partnerek kiléte is meghatározó. Az orosz export fő célpontja Európa, ide irányul a bruttó kivitel 61,23%-a. Ezen belül meglepően magas a Hollandiába irányuló export, a második helyen Németország állt. Megállapítható, hogy az orosz gazdaságban még mindig jelentős szerepet töltenek be az egykori szovjet tagköztársaságok, illetve a volt keleti blokk.⁸

Az orosz kereskedelmi kapcsolatok hagyományosan Európa irányába voltak erősek, de a földrajzi közelség és az ázsiai feltörekvő gazdaságok ezt még megváltoztathatják. Az elmúlt 5-6 évben az Ázsiába irányuló orosz export egyre nőtt: Kína 2011-ben nagyobb arányban részesedett az orosz exportból, mint az Európában második Németország.⁹

Az import tekintetében is azt mondhatjuk, hogy az európai beszállítók szerepe jelentősebb. A második legnagyobb európai partner Németország, akit Fehéroroszország követ.

Nem Európából kerül ki azonban a legfontosabb importőr ország: ez Kína, aki főként gépipari anyagaival és 8,55%-os részesedésével emelkedik ki. Az import területén még markánsabban látszik Ázsia feltörekvése: Európa 182 milliárd USD értékben, Ázsia pedig 88,9 milliárd USD-al részesedett az orosz importból.¹⁰

Az Európai Unió próbálja felvenni a versenyt a feltörekvő ázsiai piacokkal. A két piac között Partnerségi és Együttműködési Megállapodás van érvényben, melyben rögzített a legnagyobb kedvezmény elve is. A kereskedelmi forgalom nagy része liberalizált, de bizonyos esetekben, például az acél kereskedelem esetén fennállnak még korlátozások.¹¹

Az 1997-es együttműködési szerződés egyes területeken idejélműltnak bizonyult, így 2008-ban tárgyalások kezdődtek egy új szerződésről. 2010-ben ez a folyamat azonban megtorpant, mivel a kereskedelmi beruházások területén a felek nem tudtak megegyezni, illetve a Kazahsztán és Fehéroroszország irányába történő nyitás is megnehezítette a helyzetet. A tárgyalások azóta is zajlanak, de megállapodás még nem született.¹²

⁷ The Observatory of Economic Complexity 2014

⁸ Uo.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ Ludvig Zsuzsa: *Oroszország és a kibővített Európai Unió gazdasági kapcsolatai* Budapest, 2008, Akadémia Kiadó.

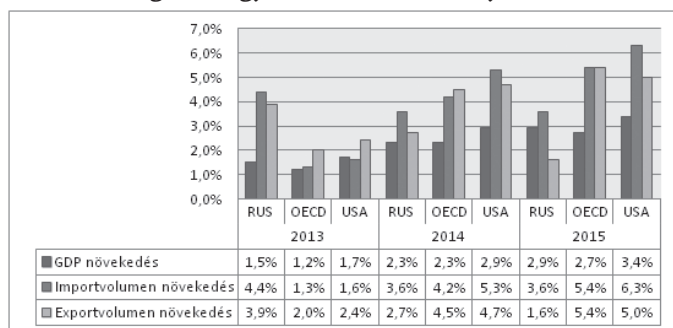
¹² Európai Bizottság: *Trade - Russia*. European Commission (2013) <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/russia/> [Letöltve:2014.03.19]

Várakozások, lehetőségek

A csatlakozáskori helyzet megismerése után vizsgáljuk meg, milyen kilátásai vannak az orosz gazdaságnak az elkövetkező néhány évre!

Az OECD 2013-ra 1,5%-os GDP növekedést jelzett előre. A 2013-ra vonatkozóan csak gyorsjelentések láttak napvilágot, és az orosz gazdaság kis mértékben alul teljesítette ezt a prognózist az állami megrendelések visszaesésének nyomán.¹³ Idénre és jövőre vonatkozóan további emelkedés figyelhető meg, ami közelít az OECD átlaghoz. A növekedési ütem gyorsulását főként a világgazdaság általános helyzetének javulásával magyarázzák a szakértők.¹⁴

1. ábra Az orosz gazdaság fontosabb mutatói az OECD átlag és az Egyesült Államok viszonyában

Forrás: OECD (<http://www.oecd.org/economy/russian-federation-economic-forecast-summary.htm>)

Az importvolumen növekedését 3,6% körülre várják a következő években. Ez meglepőnek tűnhet annak tudatában, hogy az ország most csatlakozott a Kereskedelmi Világszervezethez, ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy az import korlátozások megszüntetésére minimum 5-6 évre van szükség. (Bizonyos esetekben tágabb határidőket is kapott az ország.)¹⁵

Az export volumen növekedési ütemében is lassulást fedezhetünk fel. Ezt is főként az indokolja, hogy a tagság előnyei inkább hosszú távon mutatkoznak majd meg. Ugyanakkor a szervezet az euro-zóna, mint jelentős kereskedelmi partner, növekedését jelzi előre, ami nagyot lendíthet az orosz exporton.¹⁶

Az OECD szerint is a strukturális átalakítások mozdítanak elő az orosz gazdasági növekedés gyorsulását az elkövetkező 1-2 évben. Különösen fontos lehet ez, mivel a

¹³ Tanas, O., & Kuznetsov, V.: *Russian Economic Growth Slows More Than Estimated in 2013*. Bloomberg. (2014) <http://www.bloomberg.com/news/2014-01-31/russian-economic-growth-slows-more-than-estimated-in-2013.html> [Letöltve: 2014.03.25.]

¹⁴ OECD: „Russian Federation” in *OECD Economic Outlook*, 2013b, II. kiadás http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/economics/oecd-economic-outlook-volume-2013-issue-2/russian-federation_eco_outlook-v2013-2-42-en#page1 [Letöltve: 2014.03.12.]

¹⁵ OECD 2013b

¹⁶ uo.

feltörekvő országok jó részének növekedése lassul, a kőolaj és földgáz iránti kereslet csökkenése pedig az árak esésének is valószínűséget ad.¹⁷

Ez után az általános kép után nézzük meg az egyes szektorok helyzetét: mit várhatunk a mezőgazdaság, az autóipar, a nyersanyag kitermelés, szolgáltatás kereskedelem és szellemi tulajdonjogok területén a WTO csatlakozást követően.

Mezőgazdaság

A jelenlegi helyzetet tekintve azt mondhatjuk, Oroszország nettó élelmiszerimportőr, Szakértők pedig azt várják, hogy ez a helyzet a közeljövőben nem fog változni. Sőt, növekvő import figyelhető majd meg.¹⁸

Az import növekedése főként a vámok csökkenésének és a megszűnő kvótáknak köszönhető. Az is hozzájárul a látványos importnövekedéshez, hogy a beérkező élelmiszerek főként fejlődő országokból származnak. Ez azzal magyarázható, hogy az Általános Preferenciarendszer (GSP) alkalmazása kötelezővé válik, ami megkönnyíti az fejlődők orosz piacon való jelenlétét. Többek között ezért várják Brazíliát az egyik legnagyobb importőrnek. Végül, Oroszország szabadkereskedelmi megállapodással rendelkezik a FÁK országok egy részével. Ez azt jelenti, hogy rajta keresztül könnyebben megközelíthetőbbek lesznek a FÁK piacok, és ennek a hatása nemcsak az importban, hanem az exportban is érződni fog majd.¹⁹

Az élelmiszerexport is növekvőben van. E tekintetben a legfontosabb kérdést az ártámogatások vetik fel. WTO tagként ugyanis tilos exporttámogatást nyújtani. Az ország többször is élt ezzel az eszközzel, viszont ennek megszűnése révén nem várhatunk olyan dinamikus növekedést a külpiacon való termelésben, mint az importban. A partnerországok tekintetében továbbra is a FÁK piacok lesznek a legmeghatározóbbak, ami földrajzi adottságokkal magyarázható. Az exportvámok az importvámokhoz képest alacsonyabbak voltak, ez is oka annak, hogy az exportbővülés nem lesz hirtelen.²⁰

A termékszerkezetet tekintve azt mondhatjuk, az orosz termékek kevésbé versenyképesek. A húsipar területén mindenképp növekvő importra kell számítani. Ehhez kapcsolódva a tej importja is emelkedni fog. Az alkoholtartalmú italok piacán kettősség figyelhető meg: a sör előállítása például magasan megtérülő üzlet, míg például a borok területén a jelenlegi importőröknek egyre inkább számolni kell a chilei versenytársakkal. Az ország cukorból is behozatalra szorul.²¹

¹⁷ uo.

¹⁸ Kiselev, S. és Romashkin, R.: *Possible Effects of Russia's WTO Accession on Agricultural Trade and Production*. International Centre for Trade and Sustainable Development (2012). <http://pdf.thepdfportal.com/?id=120826&nocache#> [Letöltve:2014.03.05.]

¹⁹ Kiselev, Romashkin 2012

²⁰ uo.

²¹ Kiselev, S.: *Effects of Russia's WTO Accession on Agriculture and Food Sector*. Regional Office for Europe and Central Asia of the Food and Agriculture Organization. (2013) http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/Europe/documents/Publications/RussiaWTO_2013_en.pdf [Letöltve: 2014.03.08.]

Autóipar

Az autóiparral kapcsolatban a személygépkocsik piacáról fogok írni. Ez a piac 2005 óta egyre jelentősebb szerepet tölt be az orosz gazdaságban. Ekkor ugyanis az ország számos multinacionális autógyártóval kötött kétoldalú megállapodást. A beruházás-ösztönző szerződés számos kedvezményt nyújtott e vállalatok számára. Ettől az évtől gyors növekedésnek indult a személygépkocsik piaca, és a továbbiakban a szakértők akár 30-40%-os növekedést is becsülnek.²²

A WTO-hoz való csatlakozás után is folytatódni látszik ez a trend. A növekedés egyik motorja a fogyasztói igények változása. Amióta az országban könnyebben elérhetőek a jó minőségű külföldi autók, azóta a lakosság kereslete is folyamatosan emelkedik. Ezzel szemben az orosz gyártmányú autók iránti kereslet csökken, melynek okai főként az alacsony minőségben keresendőek.²³

Az importvámok csökkenése, illetve megszűnése két okból hátrányos a hazai gyártóknak. Egyrészt az import mennyisége, ha kis mértékben is, de növekedni fog, legyen szó új vagy használt autóról. Emellett az Oroszországban termelő külföldi vállalatok olcsóbban juthatnak alkatrészekhez. Ez nem jelenti azt, hogy a személygépkocsik árai csökkennének, inkább az várható, hogy az autók alapfelszereltsége bővül, illetve plusz szolgáltatások kapcsolódnak majd az értékesítéshez, ami javít a termék ár-érték arányán.²⁴

A piac növekedésének másik oka az alacsony egy főre jutó autók száma. A csatlakozáshoz kapcsolódó gazdasági felzárkózás e téren is tetten érhető. Az európai piacokhoz viszonyítva Oroszországban kb. fele akkora az egy főre jutó autók száma, így kb. 30 millió autó hiányzik a piacról. Ilyen mennyiségű autó legyártására a piac képes lenne, ugyanakkor a fogyasztók fizetőképessége kis mértékben akadályozza az eladások emelkedését.²⁵

A logisztikai költségek csökkenésével az export növekedése is várható. Az orosz gyártmányú autók exportja a használtautó importot fogja ellensúlyozni, és főként a környező országokba irányul majd. Ezzel a kereskedelmi integráció egyre mélyül.

Az integráció tetten érhető továbbá vállalatközi együttműködések formájában is: a Kamaz például a Daimlerrel dolgozik együtt, de a Renault-Nissan csoport is fontos szerepet tölt be e tekintetben. A piac egyre vonzóbb a külföldi befektetők körében. Az integráció hosszabb folyamat lesz: az eredmény az elkövetkező 10 évben fog látszódni majd, és a vállalások teljesítéséhez pedig mindenképpen szükség lesz a 7 éves időszakra.²⁶

Szolgáltatások

Az orosz szolgáltató szektorban jelentős változások várhatóak a WTO csatlakozás

²² Faskhiev, K. A.: Will WTO Accession Affect Russia's Automotive Industry? *Problems of Economic Transition* 2013. LVI (4), 39–55. oldal doi:10.2753/PET1061-1991560404 [Letöltve: 2014.03.08.]

²³ Faskhiev 2013

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

²⁶ Faskhiev 2013

nyomán. Ennek fő oka abban keresendő, hogy a harmadik szektor volt a legkevésbé liberalizált. Az orosz piacon szinte kizárólag orosz szolgáltatók tevékenykedtek.²⁷

A csatlakozás után azonban külföldi vállalatok is megjelenhetnek az orosz piacon: egyes szektorokban ugyan még érvényben vannak tulajdonjogi kvóták, de például a telekommunikációs szektorban engedélyezett a kizárólag külföldi tulajdonú vállalatok működése is.²⁸

Ez azt fogja eredményezni, hogy mind több multinacionális vállalat jelenik meg majd az országban. Szakértők véleménye szerint inkább *joint venture* formában bővül majd a piac. Ennek oka, hogy a külföldi befektetők az eddig ismeretlen piacon alacsonyabb kockázatot vállalva a helyi ismeretekre támaszkodva próbálnak majd piacra lépni.²⁹

A kizárólag orosz tulajdonú vállalatok száma és versenyképessége is csökkenni fog. A külföldi vállalatok mind technológiai, mind *know-how*-ban erősebbek lesznek, alacsonyabb működési költséggel dolgoznak majd. Bevételeik kezdetben azonban hasonló szinten lesznek majd, mint az orosz vállalatoknak. A multinacionális cégek bevételei a vámok és más korlátozások csökkenésével növekedni fognak, míg az orosz cégek a verseny miatt vesztenek majd nyereségességükből.³⁰

A piac koránt sem mondható telítettnek: a bővülés a munkahelyek számának emelkedését is magával hozza majd, főként a multinacionális vállalatok körében.³¹

A jelentős vámcsökkentések ellenére a szektor fellendülést inkább a tulajdonjogi szabályozás enyhülése és az FDI beáramlását segítő intézkedések adják: a harmadik szektorból származó GDP növekedés, illetve fogyasztói többlet körülbelül 75%-át teszi majd ki ez.

Jensen, Tarr és Rutherford úgy vélik, főként a termeléshez kapcsolódó szolgáltatások területén lenne fontos az előrelépés, ami segíthet az országnak felzárkózni a legfejlettebb államokhoz. A szállítmányozási és kitermelési szolgáltatások esetében pedig az Egyesült Államok számos piaci lehetőséget lát, főként a gyógyszeriparban.³²

A telekommunikációs szektor is nagymértékben hozzájárul majd a bevételek emelkedéséhez. Ez ugyanis azon ágazatok közé tartozik, ahol teljes liberalizációra törekednek már a csatlakozás kezdeti szakaszában. A csatlakozáskor úgy becsülték, növekedni a fog a rádió, televíziós csatornák és a közvetítési jogok száma. (Bár a Szocsi Olimpiát volt, aki az elmaradt közvetítések olimpiájának nevezte.)³³

A bank és biztosítási szektor helyzete a leginkább megkérdőjelezhető. Továbbra is

²⁷ Jensen, J., Tarr, D., és Rutherford, T.: *Telecommunications Reform within Russia 's Accession to the WTO*. Világbank. (2005) doi:<http://dx.doi.org/10.1596/1813-9450-3501> [Letöltve: 2014.03.08.]

²⁸ Jensen, Tarr, Rutherford 2005

²⁹ uo.

³⁰ uo.

³¹ uo.

³² International Trade Administration: *Russia 's Accession to the WTO Opportunities for the U.S. Services Sector*. International Trade Administration (2010) http://www.trade.gov/mas/ian/build/groups/public/@tg_ian/documents/webcontent/tg_ian_003455.pdf [Letöltve: 2014.03.20]

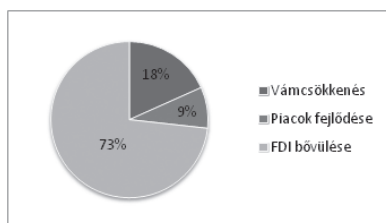
³³ Runova, V.: *The Impact of WTO Accession on the Russian Financial Services Sector*. The Moscow Times (2012) http://www.themoscowtimes.com/business_for_business/article/the-impact-of-wto-accession-on-the-russian-financial-services-sector/459857.html [Letöltve: 2014.03.24.]

csak fióktelep alapítása lehetséges, hatósági ellenőrzés révén. A biztosítási szektorban, biztosan a bankszektorban a távoli jövőben képzelhető csak el a külföldi leányvállalatok alapításának esélye. (Az OECD csatlakozási tárgyalások során ez a fontos kérdés.) Illetve kérdéses még az is, hogy az orosz Jegybank mennyire tudja, vagy hajlandó csökkenteni tulajdonjogát különböző kereskedelmi bankokban, például a Sberbankban. Ez a felügyeleti szerepet kérdőjelezi meg.³⁴

Jóléti hatások

A mezőgazdaság, az ipar és a szolgáltatás szektor tekintetében a hatások főként hosszú távon mutatkoznak. Ennek tükrében meglepő, hogy szerintük a jóléti hatások már rövidtávon is igen jól érzékelhetőek lesznek. Becslésük szerint az átlagos növekedés a csatlakozás évét megelőző GDP 2,8%-ának megfelelő lesz, míg hosszú távon 3,3%-kal számolhatunk.³⁵

2. ábra A jólét növekedésének összetevői

Forrás: a szerző szerkesztése Jensen, Tarr, Rutherford 2004 alapján

A fogyasztói szemszögből nézve a teljes fogyasztói többlet 7,2%-a is lehet a csatlakozáskori fogyasztásnak. Ez több tényezőből tevődik össze: egyrészt a vám csökkenéséből, másrészt a növekvő FDI-ből és végül a piacok versenyképességének növekedéséből. A vámcsökkenés hatásai a jobb forrás- és termelés elosztásban mutatkoznak majd meg, míg az FDI növekedése főként a növekvő versenyképességnek és a szabályozásbeli korlátok lebontásának köszönhető majd.³⁶

A hosszú távú versenyképesség fenntartása pedig az egyre növekvő működőtőke-állomány következménye lesz. A tanulmány szerzői szerint ez annak köszönhető, hogy a külker mérleg szufficitjéből az ország újabb külföldi beruházásokat eszközöl majd, mely révén bevételei emelkednek. Ez maga után vonja a működőtőke növekedését, a növekvő fogyasztást és a magasabb jóléti szintet is.³⁷

³⁴ Young, K., Baranov, K. és Arefyev, O.: *WTO accession in relation to Russian financial sector*. ACC Online (2012) <http://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=ae1535b4-0fe5-4958-9da8-c10baa6ff0bb> [Letöltve: 2014.03.25.]

³⁵ Jensen, J., Tarr, D. és Rutherford, T.: *Economy-Wide and Sector Effects of Russia's Accession to the WTO*. Világbank. (2004) http://siteresources.worldbank.org/INTRANETTRADE/Resources/Topics/Accession/Jensen-Rutherford-Tarr_effectsaccession.pdf [Letöltve: 2014.03.08.]

³⁶ Jensen, Tarr, Rutherford 2004

³⁷ uo.

Összegzés

Dolgozatom célja, hogy bemutassam, hogyan lett Oroszország a Kereskedelmi Világszervezet tagja, elemezzem a csatlakozás óta történt változásokat és a további várakozásokat az ország kereskedelmében.

Oroszországnak több okból is elengedhetetlen volt, hogy csatlakozzon a szervezethez. Egyrészt ő volt az utolsó jelentős nagyhatalom, aki még nem volt tag, így akár presztizskérdésként is felfogható a csatlakozás. Másrészt az országnak szüksége van a mélyebb gazdasági integrációra.

A csatlakozás hatásai tehát főként hosszú távon érezhetőek majd. Ez alól kivételnek tűnik a jóléti szint. Egyes kutatások ugyanis azt bizonyították, hogy e hatások már most, a piacbővülés (FDI növekedés) szakaszában érződnek. A fogyasztói többlet akár 7,2%-kal is meghaladhatja a csatlakozáskori értékét.³⁸

A hosszú távú hatásokat szektoronként vizsgáltam. A mezőgazdaságban az exportőri oldalon az exportvámok megszüntetése hoz majd jelentős előnyöket, illetve a GSP miatt a fejlődő importőrök aránya fog növekedni. Ennek révén az exportbevételek és a kínálat bővül majd.

3. ábra Az orosz gazdaság egyensúlyba kerülése

Forrás: a szerző szerkesztése Jensen, Tarr, Rutherford 2004

Az ipari tendenciák között a külföldi befektetők megjelenése lesz a legfontosabb, mely révén javulnak a termelési technológiák, a versenyképtelen iparágak megszűnnek, a termelékenység emelkedik. Nőni fog a magasabb hozzáadott értékű termékek előállítás is. Az autóiparban ez például több külföldi gyártó megjelenésében és szélesebb körű értékesítési szolgáltatásokban fog megnyilvánulni.

A szolgáltatások területén szintén jelentős változások lesznek, hiszen ezek a piacok eddig gyakorlatilag zártak voltak. A csatlakozás után külföldi befektetőknek is lesz lehetőség tulajdonjogot szerezni telekommunikációs és pénzügyi szolgáltatást nyújtó cégekben. Így hatékonyabbá válhatnak a hitelezési feltételek is.

A szabályozási rendszer és a jogbiztonság is erősödni látszik, javul az adat-szolgáltatás, biztonságosabb lesz a befektetői környezet. Lassan, de biztosan egységessé válnak a még alkalmazandó vámtarifák, kvóták és azok ellenőrzése. A gazdaság hosszú távon (egyéb sokkuktól eltekintve) egy magasabb növekedési pályára állhat és egyensúlyba kerülhet.

A türelem tényleg rózsát terem.

³⁸ Jensen, Tarr, Rutherford 2004

Irodalom

- Európai Bizottság: *Trade - Russia*. European Commission (2013)
<http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/russia/>
[Letöltve:2014.03.19]
- Faskhiev, K. A.: Will WTO Accession Affect Russia's Automotive Industry? *Problems of Economic Transition* 2013. LVI (4), 39–55. oldal
doi:10.2753/PET1061-1991560404 [Letöltve: 2014.03.08.]
International Trade Administration: *Russia's Accession to the WTO Opportunities for the U.S. Services Sector*. International Trade Administration (2010)
http://www.trade.gov/mas/ian/build/groups/public/@tg_ian/documents/webcontent/tg_ian_003455.pdf [Letöltve:2014.03.20]
- Jensen, J., Tarr, D., és Rutherford, T.: *Telecommunications Reform within Russia's Accession to the WTO*. Világbank. (2005)
doi:http://dx.doi.org/10.1596/1813-9450-3501 [Letöltve: 2014.03.08.]
- Jensen, J., Tarr, D., és Rutherford, T.: *Economy-Wide and Sector Effects of Russia's Accession to the WTO*. Világbank. (2004)
http://siteresources.worldbank.org/INTRANETTRADE/Resources/Topics/Accession/Jensen-Rutherford-Tarr_effectsaccession.pdf [Letöltve: 2014.03.08.]
- Kiselev, S.: *Effects of Russia's WTO Accession on Agriculture and Food Sector*. Regional Office for Europe and Central Asia of the Food and Agriculture Organization. (2013)
http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/Europe/documents/Publications/RussiaWTO__2013_en.pdf [Letöltve: 2014.03.08.]
- Kiselev, S. és Romashkin, R.: *Possible Effects of Russia's WTO Accession on Agricultural Trade and Production*. International Centre for Trade and Sustainable Development (2012).
<http://pdf.thepdfportal.com/?id=120826&nocache#> [Letöltve:2014.03.05.]
- Ludvig Zsuzsa: *Oroszország és a kibővített Európai Unió gazdasági kapcsolatai* Budapest, 2008, Akadémia Kiadó.
- OECD: *Factbook, Economic Environmental and Social Statistics*. OECD Online. (2013a)
doi 10.1787/factbook-2013-en [Letöltve: 2014.04.05]
- OECD: „Russian Federation” in *OECD Economic Outlook*, 2013b, II. kiadás
http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/economics/oecd-economic-outlook-volume-2013-issue-2/russian-federation_eco_outlook-v2013-2-42-en#page1 [Letöltve: 2014.03.12.]
- Runova, V.: *The Impact of WTO Accession on the Russian Financial Services Sector*. The Moscow Times (2012)
http://www.themoscowtimes.com/business_for_business/article/the-impact-of-wto-accession-on-the-russian-financial-services-sector/459857.html [Letöltve: 2014.03.24.]
- Tanas, O., & Kuznetsov, V.: *Russian Economic Growth Slows More Than Estimated in 2013*. Bloomberg. (2014)
<http://www.bloomberg.com/news/2014-01-31/russian-economic-growth-slows-more-than-estimated-in-2013.html> [Letöltve: 2014.03.25.]

- The Observatory of Economic Complexity.: *Russia*. The Observatory of Economic Complexity. (2014)
<http://atlas.media.mit.edu/explore/stacked/hs/import/rus/all/show/1995.2011/>
[Letöltve: 2014.03.19.]
- WTO.: *WTO Alapító Okirat*. (1994)
http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/04-wto.pdf [Letöltve: 2014.02.04.]
- Young, K., Baranov, K. és Arefyev, O.: *WTO accession in relation to Russian financial sector*. ACC Online (2012)
<http://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=ae1535b4-0fe5-4958-9da8-c10baa6ff0bb> [Letöltve: 2014.03.25.]

Abstract

The aim of this paper is to summarize the most important conclusions of my thesis that deals with Russia's trade. First of all, I am going to write about the possible benefits of joining the World Trade Organization. Then I analyze the Russian trade at the moment of the WTO accession and compare the situation with the future growth predictions. From the view of liberalization I examine the agriculture, the industry and the services sector. Finally, I am going to show the effects of the accession to the welfare of the country.

Keywords: Russia, World Trade Organization, liberalization

Az online piackutatás vizsgálata, alkalmazása a PortékaBolt Kiskereskedelmi üzlet esetén

Konzulens: Ficzeréné Dr. Pelyhe Márta

Absztrakt

Tanulmányom során először bemutatom az online piackutatás fejlődését az internet bevezetésével kezdődően. Ezek után megvizsgálom a lehetőségeit és korlátait a különböző hagyományos eszközökkel kapcsolatban a primer és szekunder kutatásban. Dolgozatom harmadik részében leírom, hogyan lehet alkalmazni az online piackutatást egy adott példán keresztül, majd pedig összegzem a gondolataimat. Célkitűzésem a dolgozat során, hogy egy képet adjak Magyarország helyzetéről a piackutatás fejlődésével kapcsolatban, majd pedig a példán keresztül bemutassam, melyek azok az eszközök, amelyeket a gyakorlatban is hatásosan lehet használni egy ilyen kutatás során.

Kulcsszavak: internet, online, piackutatás, primer, szekunder, steep, piacpotenciál, fejlődés

Bevezetés

Az online piackutatás fogalma már nem új meghatározás az üzleti szférában. Az 1990-es évek kezdetével egyre jobban előtérbe került az információs technológia használata a magyar vállalkozásoknál is. A fejlődő internet új piaci lehetőségeket teremtett a vállalkozók, üzletemberek, vállalati vezetők számára. Nem csak a vállalaton belül következett be gyökeres változás, hanem a vállalatok közötti verseny, együttműködés szintje is megváltozott. Ahhoz, hogy igazán megismerhessük ezt a folyamatot, először pár szóban kifejtem, hogyan is terjedt el szélesebb körben az internet Magyarországon.

Hazánkban aránylag későn vált népszerűvé az internet. A 90-es évek közepétől kezdődően sok kudarcot kellett átélnie ennek a szolgáltatásnak, amíg eljutott mai, elismert formájáig. Kezdetben nem csak az újszerűsége volt hátrány, hanem az is, hogy egyetlen cég monopóliumként kezelte ezt a szolgáltatást.

Egy másik aspektusa talán az internet kezdetleges lassú terjedésének, hogy az ország kiöregedő lakossága nem volt képes lépést tartani az újszerű dolgokkal. Később a 2000-es évek elejére egyre elterjedtebbé vált a szolgáltatás, és a háztartásokban is egyre többen használták. Egyre nagyobb sáv szélességet célozhattak meg a magánemberek, egyre alacsonyabb áron. Az internet pár év alatt szinte a munka és az élet alapkövetelményé vált. Megkönnyítette sokak életét, rengeteg időt és pénzt megspórolva.

Manapság az internet és az online élet minél szélesebb körű elterjedése szinte megállíthatatlan. Az olyan rendszerek, amiket eddig csak a vállalatok használhattak, mára már elérhetővé vált az egyszerű magánemberek számára is, ezzel olyan érzést keltve számukra, hogy saját életüket olyan profin szervezhetik meg, mint egy vállalat egészét.

Egy ilyen integrált rendszer egyik legjobb példája a Google vagy akár a Windows felhőszolgáltatása. Ami először csak egy ártatlan keresőként indult, mára már kinőtte magát, és egy olyan rendszert hoz az otthonunkba, aminek a használata mindinkább könnyebbé teszi életünket. Pár kattintással elolvashatjuk levelünket, újat írhatunk, dokumentumot szerkeszthetünk, kérdőívet készíthetünk, és összesíthetjük mindezt egy táblázatban. Nagy előnye, hogy mivel online felületen valósul meg, ezért még a saját gépünkön elvégzett munkát is azonnal továbbítja a központi szerverre, ahol nem vesznek el adataink. De vajon miért is írtam le mindezt bevezetésképpen? A következő pár fejezetből megadom erre a kérdésre a választ.

Az online piackutatás fejlődése

A korai időszak

Az online piackutatás kialakulása az internet őskorához vezethető vissza. Tulajdonképpen már akkor is volt online adatfelvételi módszer, amikor még a háztartások mindössze 10%-ában volt internet hozzáférés. Ennek köszönhetően azonban az volt a jellemző, hogy az online piackutatást főként a B2B piacon használták. Természetesen szinte egyértelmű, hogy az első ilyen vállalatok az információs technológiai cégek voltak (Yahoo, AOL, Microsoft).

Az első lekérdezések levelezési rendszereken keresztül történtek. Itt megvoltak azok a hátrányok, hogy a redundancia megszüntetését manuálisan kellett megoldani, a többször szereplő e-mail címeket egyesével kellett kitörölni a címjegyzékből. A HTML kód elterjedésével 1993-tól már új módszereket tudtak bevezetni. Innentől kezdve elterjedté vált az, hogy egy weboldalra töltötték fel a kérdőíveket, majd amikor a válaszadók kitöltötték a kérdőívet, a rendszer egy központi szerverre juttatta el az adatokat, kategorizálva és kiszűrve.

Az ilyen adatbázisok továbbfejlesztéséhez, adatgyűjtéseikhez járultak hozzá az úgynevezett panelszolgáltató vállalatok. Ezek a cégek összegyűjtötték azon emberek adatait online módon, akik hozzájárultak ahhoz, hogy ezeket felhasználják. Ezen adatbázisok már jóval fejlettebbnek bizonyultak az egyszerű címlistáknál. Nem csak magukat az adatokat tartalmazták, hanem a személyeket főbb ismérvek szerinti csoportokba osztották, olyan csoportokba, ahol a lekérdezéseket nagyobb sikerrel el lehetett végezni, mint egy általános nagy elemszámú sokaságban. Ezekből az adatokból már heterogén sokaság alapú mintákat lehetett készíteni. Azonban az ilyen adatbázisoknak megvannak a hátrányai is. Egy online kutatási panel fenntartása magas költségekkel jár, mivel biztosítani kell hozzá a technikai feltételeket, az új adatok bevitelét és a már meglévők folyamatos frissítését is. Ez lehet talán az oka annak, hogy néhány fejlettebb

piackutató cég egyáltalán nem alkalmazza ezt a technikát, mivel még mindig költség-hatékonyabb a saját módszerükkel adatot gyűjteni, mint egy egész panelt fenntartani ennek érdekében.

Napjainkban

Napjainkra jellemző, hogy - mint ahogy említettük - az internetelérések folyamatos növekedésének köszönhetően az online kutatási technika már meghaladja a 20%-ot is. Természetesen a módszer elterjedése országonként változó. Kanadában, Japánban és Ausztriában 30% felett van, míg Európán belül ez a tendencia az Egyesült Királyságra, Hollandiára és Németországra jellemző.

1. ábra: Kutatási módszerek részarányának alakulása a teljes piackutatói tevékenység arányában

Forrás: ESOMAR Global Market Research 2008

Magyarország

A hazai internet előfizetések száma ugyan jelentősen alacsonyabb, mint Nyugat-Európában, mégis elmondhatjuk, hogy az online kutatás színvonal minden szempontból magas. Nem csak a piackutatáshoz használt szoftverek fejlettek technológiailag, de a válaszadók aránya is konstans 25-50% között mozog, ami arányaiban szintén magasnak mondható. A szoftvereknél hozzátehetjük még, hogy a legtöbb szellemi termék a piackutató cégek saját fejlesztése, vagy a vállalatok tulajdonában van. Magyarországon 1998 óta végeznek hivatalosan interneten piackutatásokat. Természetesen itt is, mint sok más tudományágban először, az egyetemi kísérletek jelentették az áttörést. Ennek köszönhetően manapság már egyes, az online piackutatásnál használt mód-

szerek pontossága, biztonsága jobb mintavételi mutatókat produkál, mint az offline módszerek.

Magyarországon az első online piackutató cég az NRC volt, amely ma is sikeresen folytatja tevékenységét. Legkorábban a cég által nyújtott szolgáltatásokra az IT és internetes technológiával foglalkozó vállalatok nyitottak. Ilyen volt a VNU Budapest is, a mai Sanoma Budapest elődje.

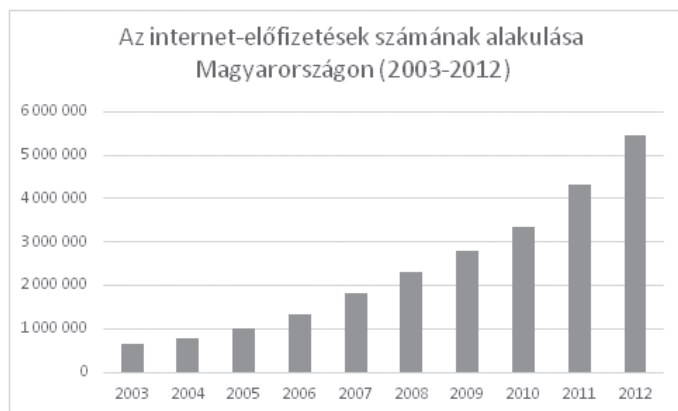
A jelentős áttörést a 2000-es évek eleje hozta. Az interneten máig meghatározó, a kutatást elősegítő eszközök kerültek bevezetésre. Ekkor jelentek meg olyan eszközök, amelyek már képesek voltak mérni egy oldal látogatottságát, valamint később, egyfajta kiegészítésként olyan modulok is, amelyek már demográfiai, földrajzi szempontból meg tudták határozni, hogy az adott látogató honnan jött. Ez egyfajta könnyítést jelentett a marketingesek számára, mivel be tudták határolni mely területeken érdemes intenzív reklámot folytatni.

Az első piackutatósi panelt Magyarországon 2002-ben hozták létre NetPanel néven. A szoftver a menedzselésen és a regisztráción túl egyfajta arculatot is kapott. A tagok belépését és informálását is segítette, hivatalos tájékoztató anyagokkal, adatvédelmi elvekkel, hírekkel, valamint kutatási eredményekkel is szolgált, és ez nagyban hozzájárult a felhasználók számának gyarapodásához, ezáltal az alapsokaság bővüléséhez.

Természetesen egyetlen szoftver nem volt elég ahhoz, hogy teljes szélességével térhódításba kezdjen az online piackutatás. Ahol megvan a szoftver, ott hardvernek is kell lennie. Magyarul nem hiányozhatott a háztartásokból a számítógép az internetkapcsolattal együtt. Ami pedig nem is hiányzott, sőt folyamatos növekedésben volt, van napjainkban is. Ezt a növekedést a következő ábrán láthatjuk, az internet előfizetések számánál Magyarországon.

2. ábra:

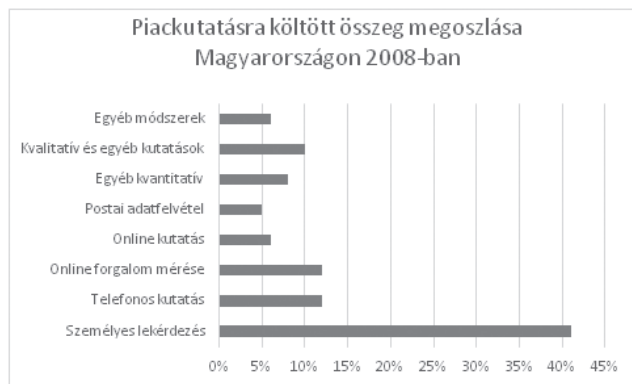
Az internet-előfizetések számának alakulása Magyarországon (2003-2012)

Forrás: KSH

2006-2007-ben már nagy bizalommal fordultak a cégek az online piackutatáshoz. Ennek eredményeként sokan kezdtek saját online panelépítésbe. Ezzel arányosan az online kutatási részarány is folyamatosan növekszik. 2007-ben a hazai online piackutatási arány mindössze 3% volt, egy év alatt ez 6%-ra nőtt, az internetes forgalomméresek pedig további 12%-ot tesznek ki.

3. ábra: Piackutatásra költött összeg megoszlása Magyarországon 2008-ban

Forrás: ESOMAR Global Market Research 2008

További pozitív oldala a fejlődésnek, hogy Magyarországon az utóbbi években a kutatás, fejlesztés projekteket egyre nagyobb arányban támogatják.

4. ábra: Valamennyi kutató-fejlesztő hely összes K+F ráfordítása

Forrás: KSH

Az online piackutatás eszközei – Lehetőségek, korlátok

Az online piackutatás eszközeinél szinte felsorolhatjuk mindazokat az eszközöket, amelyek már a piackutatás kezdete óta megvannak. A hagyományos besorolás szerint két részre bontjuk a piackutatást, ebből az egyik a primer, a másik pedig a szekunder kutatás.

Primer kutatás online

A primer kutatás lényege, hogy az információt közvetlenül attól kapjuk meg, aki azt szolgáltatja. Ez az információszerzés történhet direkt lekérdezéssel, megfigyeléssel, vagy kísérlettel. A primer kutatás jellemzője, hogy általában pénz- és időigényes. Nézzük most meg, hogy az online felület mennyiben jelenthet könnyítést, lehetőséget egy primer kutatás esetén.

Interjúk

Jó példa lehet a mélyinterjú vagy a fókuszcsoportos interjú. Általában, ha ilyen lekérdezéseket szeretnénk csinálni, sok időt kell azzal eltölteni, hogy megtaláljuk a megfelelő célalanyokat. Sajnos ez az online felülettel sem változik. Ami viszont módosul, az a megvalósítás módja. Különböző programokkal, mint például a Skype, konferenciahívásokat indítva nem kell térben egy helyen lenni az alanyokkal. Ezzel rengeteg időt tudunk megspórolni vállalkozásunk számára. Egy hátránya ennek a rendszernek az lehet, hogy a feltett kérdésekre nem feltétlenül kapunk olyan reakciókat, amelyeket a valós életben. Igaz, hogy webkamerás megoldás esetén figyelhetjük a reakciókat, de nem olyan jelentős szinten, mint egy élő interjúnál, ahol a tesztalanyokat úgymond steril környezetben tudjuk kérdezni.

Kérdőívek

A kérdőívek esetében még könnyebb dolgunk van. Az interneten fellelhető számos oldal közül kiválaszthatjuk, ami nekünk a legmegfelelőbb, és ez által összeállíthatjuk kérdőívünket. Erre a legjobb példa a Google Drive űrlapkészítő alkalmazása. Az alkalmazás számos lehetőséget felkínál kérdéseink feltevésére. Lehet választani tartományból, listából, többválasztós lehetőség is létezik. Előnye, hogy szinte 15 perc alatt összeállíthatunk egy hatékony kérdőívet, valamint szét is küldhetjük rögtön egy link segítségével. Ha megtaláltuk a megfelelő csoportot, nem csak e-mailben, de akár Facebookon és minden szociális hálón szét lehet küldeni. Ezen kívül nagy előnye még, hogy folyamatosan, egy táblázat segítségével nyomon követhetjük a válaszadók számának, összetételének alakulását, és ha lezártuk a kérdőívet, a végén automatikusan összegzi a program a válaszokat, melynek segítségével az elemzés és a korreláció vizsgálata azonnal elkezdhető. Hátrányaként egyetlen dolgot mondhatunk el, amit minden egyes kérdőíves vizsgálatnál feltételezhetünk, hogy a lekérdezésünk nem reprezentatív, esetleg online felületen nem ahhoz a csoporthoz jut el, amit vizsgálnánk. Ezt a hibát azzal szűrhetjük ki, hogy a már említett közös paneleket használjuk az alapsokaság kiválasztásánál, így olyan részsokaságokat célozhatunk meg, akiknél a

reprezentatív válaszok száma meghaladja az átlagot. Természetesen ennek lehetnek költségvonzatai.

Szekunder kutatás online

A szekunder kutatásban az internet nagy erősségét láthatjuk az adatmennyiség nagyságában. Nehéz azonban rögtön megtalálni azt az információt, amelyre szükségünk van, ezért az úgynevezett keresőprogramok használatát érdemes legelőször elsajátítani. A keresőprogramok egyik nagy csoportjánál témák szerinti csoportosításban kereshetünk rá az adott információra. A másik típus az indexelt adatbázisok, melyeket programok generálnak és bővítenek automatikusan. A hátrány a keresőprogramokkal kapcsolatban manapság van kialakulóban. Olyan online marketing cégek jönnek létre, akiknek fő tevékenységük a keresőoptimalizálás. Ez azt jelenti, hogy egy adott céget úgy reklámoznak az interneten, hogy a keresőmotorok találatainál az első helyre próbálják meg pozicionálni az adott vállalatot a keresett kulcsszavak alapján. Itt az a hátrány léphet fel egy piackutatással kapcsolatban, hogy lehet nem a megfelelő találatokat kapjuk meg az első oldalon, így amire szükségünk lenne talán csak a későbbi oldalakon található meg, aminek köszönhetően a kutatási idő jelentősen kibővül.

A szekunder kutatás másik fő eleme, hogy olyan adatokat elemzünk, amiket már valaki egyszer összegyűjtött, esetleg fel is dolgozott. Ennek a kutatásnak az lehet a hátránya, hogy az adatok elavultak, nem teljesek, esetleg nem úgy dolgozták fel őket, ahogy számunkra az fontos lenne. Ezen kívül az online adatok valóssága is erősen megkérdőjelezhető.

A marketingmix online környezetben

A marketingmixet legjobban segítő tényező a technológiai dimenzió az online környezetben. Két legfontosabb eleme az interaktivitás és az elérhetőség. Ennek a két fogalomnak a meghatározását az alábbiakban olvashatjuk:

„Interaktivitás: Az internet valósidejű természetének köszönhetően a szervezetek és a vevők közötti kapcsolatok egyre gyorsabbá és közvetlenebbé válnak. Ez gazdagabbá teszi a vevői kapcsolatokat, és új paradigmákat alkot a terméktervezése és a vevőkapcsolatok számára.”¹

„Elérhetőség: Az internet nyitott és globális szerkezete támogatja egy világméretű, globális piac kialakítását. Az elérhetőség radikális növekedése lendületet ad új kommunikációs és koordináló mechanizmusok kialakításához, mely a vállalatokat és a vevőket kapcsolja össze, valamint ösztönzi a vevők közötti jobb kommunikációt is.”²

Online piackutatás alkalmazása egy adott cégnél

Az online piackutatás alkalmazását a PortékaBolt kézműves termékeket forgalmazó kiskereskedelmi egységen szeretném bemutatni. Először egy rövid összefoglalás a cégről.

¹ A marketing alapjai – Veres Zoltán – Szilágyi Zoltán, Perfekt 2007, 280. p.

² A marketing alapjai – Veres Zoltán – Szilágyi Zoltán, Perfekt 2007, 280. p.

A PortékaBolt Budapest központjában, a nyolcadik kerületben 2012-ben nyílt magyar kézműves termékeket forgalmazó üzlet. Főtevékenysége: élelmiszer jellegű bolti vegyes kiskereskedelem. A fogyasztók nem csak a helyszínen vásárolhatják meg a bolt termékeit, hanem webes felületen keresztül is megrendelhetik azokat. A termékek skáláját tekintve a kínálat nagyon sokszínű. A kézműves lekvároktól kezdve a borokon keresztül a képeslapokig, bögrékig, ajándéktárgyakig minden megtalálható az üzletben és egyaránt a webes felületen is rendelhető. A termékek két nagy csoportba sorolhatók: kézműves ajándékok, tárgyak és élelmiszerek. Minden tárgynak megvan az a különlegessége, hogy valamilyen magyar motívum beleszövésével készült el, ezáltal különlegessé téve azt minden szempontból.

A Portékabolt alapvető célja, hogy minőségi magyar termékeket kínáljon. Kiemelt szerepet kap a terméknek az a tulajdonsága, hogy a készítőtől egyenes úton az üzletbe kerül. Ez azt szolgálja, hogy egyrészt személyes vonzata legyen minden egyes terméknek, másrészt a minőségi munka minden egyes vásárláskor érezhető legyen a fogyasztó számára.

A termékeken kívül különféle szolgáltatásokat is kínál a bolt. Vállalja rendezvények és cégek részére magyar gourmet csomagok összeállítását, valamint szállodák részére szobabekészítés összeállítását. Esküvők esetében meghívókról és ajándékokról is gondoskodik.

A vállalkozás a 2013-as évben úgy döntött, hogy bővíteni szeretné a kínálatát, esetleg egy újabb üzletet szeretne nyitni valahol a belvárosban. Ehhez piackutatást indított, melynek jelentős részét online végezte el. A következőkben ezen online piackutatás során felhasznált eszközöket és módokat fogom ismertetni.

STEEPLE elemzés

A STEEPLE elemzéshez mára már elengedhetetlen az internet használata. Mint sok más elemzési módszernél, itt is az a fontos, hogy az adatok minél nagyobb számban, minél pontosabban álljanak elő. Azonban stratégiai előnyt jelent a vállalkozás számára az időtényező is. Minél rövidebb idő alatt tudjuk előállítani a szükséges információt, annál naprakészebb kutatást tudunk összeállítani. Az egyik legfontosabb weboldal, amit ennél az elemzésnél használhatunk, a magyar Központi Statisztikai Hivatal online felülete, a www.ksh.hu. Mivel a magyar statisztikai hivatal európai szinten kiemelkedően dolgozik, ezért ezen az oldalon hatalmas mennyiségű információt találhatunk, amelyek mindegyike hasznos lehet a piackutatásunkhoz. Ilyenek például a gazdasági mutatók alakulása, mint a GDP, vagy éppen a háztartások fogyasztása. Ezen adatok alapján nem csak a múltbeli tendenciákat figyelhetjük meg, hanem egy jövőbeli tervezést is tudunk készíteni a piackutatásunkhoz. Az oldal nagy előnye, hogy az adattáblák mind országos, mind regionális, mind pedig megye szinten tagoltak, így azt a szegmenst vizsgálhatjuk, amely vállalkozásunkhoz a legközelebb áll.

Versenytársak elemzése

A versenytársak elemzésénél nagy segítségünkre vannak a különböző piackutatással foglalkozó, elemző oldalak. Azonban, ami a legnagyobb előny lehet az online piackuta-

tás számára, az a tény, hogy Magyarországon kötelesek a vállalkozások az év végi üzleti beszámolójukat interneten is közzétenni. Az e-beszamolo.hu az az oldal, ahonnan le tudjuk tölteni ezeket a beszámolókat. Mivel ezeknek a dokumentumoknak jogilag is megfelelőnek, hitelesnek kell lenniük, ezért nem kell azzal a kockázattal számolni, hogy az adott beszámolóban esetleg valótlan adatokat találhatunk. Az ilyen beszámolóknál segítségünkre lehet a mérleg és eredményelemzés, amely megfelelő alkalmazása nem csak a múltbeli árbevétel, mérleg szerinti eredmény, lekötött tartalék és egyéb mérleg és eredménykategóriák alakulását mutatja be, hanem a jövőbeli trendekre is következtetni lehet belőlük.

A PortékaBolt vállalkozásnál ez az elemzés a következőképpen alakult.

1. táblázat

	Panni Kézműves Boltja		Ötletek Boltja		PortékaBolt
Év	2011	2012	2011	2012	2012
Értékesítés nettó árbevétele (ezer Ft)	6496	2261	4247	343	205
	Lion Empire Kft.		Capmaci Kft.		Hazai kincsek Kft.

A táblázatban a cég számára két legnagyobb versenytárs értékesítésének nettó árbevételét láthatjuk. Fontos megjegyezni, hogy a PortékaBolt árbevétele azért ilyen kevés a többihez képest, mivel csak 2012 decemberében nyílt meg. Amit azonban tisztán látunk, az az árbevételek jelentős esése mindkét versenytársnál 2011-ről 2012-re. Ez egyértelmű piacsűkülést mutat. Azonban, ha ezt az árbevétel kiesést megfelelően használja ki a vállalkozás, akkor a következő évben jelentős profitot termelhet – mint ahogy azt tette is a 2013-as árbevételek szerint.

A versenytársaknál nem csak az év végi beszámolók elemzése lehet segítségünkre. Azzal, hogy felmegyünk az egyes versenytársak weboldalaira, megnézhetjük a kínálatot, egyes esetekben – és ez egyre jellemzőbb – az áraikat is. Ezekhez az árakhoz viszonyítva akár kialakíthatjuk saját árpolitikánkat is.

Természetesen itt is megvan annak a veszélye, hogy az adatok nem valósak, nem pontosak és ez alapján nem tudunk pontos becslést adni a jövőre vonatkozóan, ezzel a kockázattal azonban számolni kell.

Piacpotenciál, piaci volumen, piacrészesedés meghatározása

Ezeknél a mutatóknál már egy kicsit óvatosabbnak kell lenni. Sok függ attól, hogy az általunk elemzett iparágban hány szereplő van, hiszen minél több szereplő van, annál kisebb az esélye, hogy meg tudjuk becsülni ezeket a számokat.

A saját vállalkozás esetében elmondhatjuk, hogy mivel még aránylag fiatal iparágról, a kézműves termékek piacáról beszélünk, a meglévő versenytársak száma nem jelentős. Ezeket a mutatókat tehát nagy pontossággal lehet kiszámolni. A következőkép-

pen alakult a piacpotenciál, a piaci volumen és a piaci részesedés a vállalkozás számára a kézműves termékek piacán.

Piacpotenciál

$n=1200$ vásárló/hónap (40 vásárló/nap; 14400 vásárló/év)

$p=2000$ Ft/vásárló

$q=1$ db kézműves termék

$Q=14400 \times 2000 \times 1=28.800.000$ Ft

Piacvolumen (három negyedéves adatok alapján)

$n=330$ vásárló/hónap (11 vásárló/nap)

$p=2000$ Ft/vásárló

$q=1$ db kézműves termék

Árbevétel 2013. január 1. – 2013. szeptember 30.

6.000.000 Ft

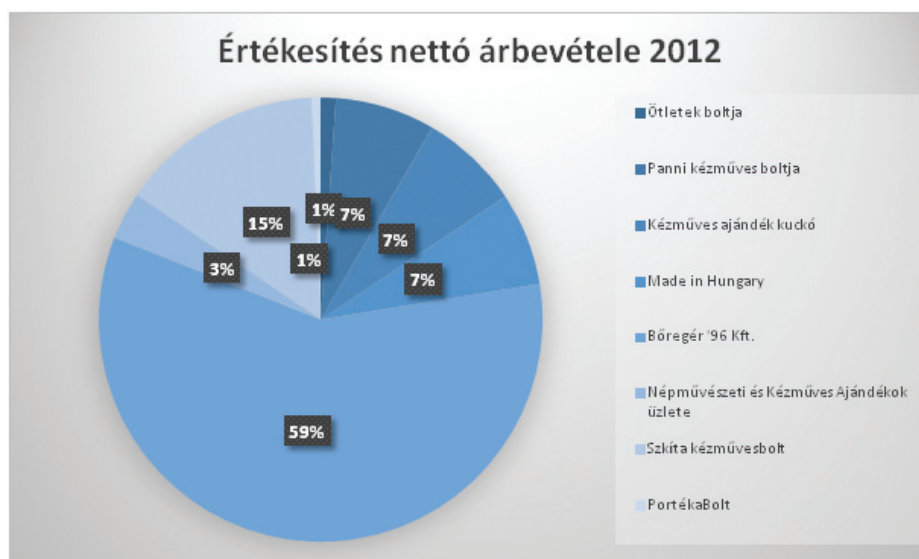
Éves árbevétel:

$330 \times 12 \times 2000 \times 1=7.920.000$ Ft

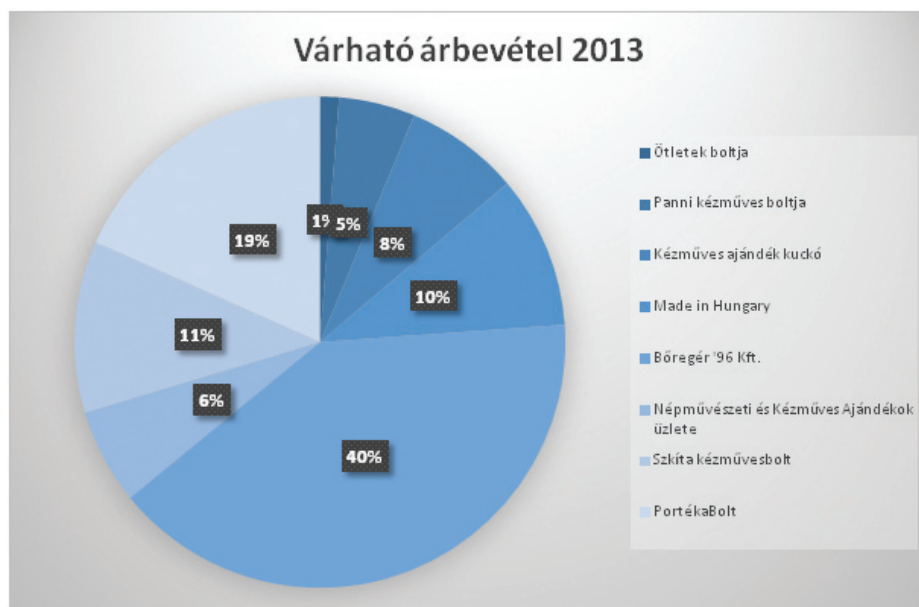
Az adatok itt is nagyrészt az üzleti beszámolókból (www.e-beszamolo.hu) származtak, de fontos volt egyéb statisztikai kimutatások figyelembe vétele is, például a kiskereskedelem alakulása a KSH felmérése szerint az adott évben.

A megszerzett információk alapján tehát nem csak a bázisév árbevételét tudtuk kiszámolni, hanem a 2013-as várható árbevételt is megbecsültük.

5. ábra: A kézműves kiskereskedelmi szektor árbevétele, 2012

6. ábra: A kézműves kiskereskedelmi szektor árbevétele, 2013

Összegzés

Összegzésként elmondhatjuk, hogy nagy fejlődésen ment át az online piackutatás napjainkig, viszont még mindig van benne potenciál. Ahogy a technológia egyre fejlettebbé válik, úgy lehet fejleszteni az online piackutatási technikákat is. Mint ahogyan azt láthattuk, Magyarországon is jelentős összegeket fektetnek a kutatásfejlesztésbe. Ennek köszönhetően talán a lekérdezések nagyobb része fog online módon zajlani, és nem csak a 30%-ot, hanem talán az 50%-ot is hamarosan meghaladja.

A régebben kifejlesztett közös panelek egyik úttörője lehet talán a manapság elterjedt közös felhők használata. Ez nagyban megkönnyíti az adatok összegyűjtését, és megfelelő programokkal az adatfeldolgozást is könnyen meg lehet oldani. Természetesen ennek a módszernek lehetnek jogi vonzatai és egyéb akadályai, és kérdés az is, hogy társadalmilag mennyire elfogadott jelenleg.

Irodalom

- Chaffey – Mayer – Johnston - Chadwik: *Internet marketing*, Prentice Hall, 2003
- Eszes - Bányai: *Online marketing*, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2002
- Porter, M.E.: *Iparágak és versenytársak elemzési módszerei*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1993.
- Szilágyi Zoltán – Veres Zoltán: *A marketing alapjai*, Perfekt 2007, 61., 287-288. p.
- Sija Mariann – Az online piackutatás fejlődése 2009.11.26 http://marketingkutatas.blog.hu/2009/11/26/online_piackutatas (Utolsó letöltés: 2014.02.23)

Abstract

During my study, first of all I present the development of online market research starting with the development of internet. After this I examine the opportunities and limitations of this method. In the third part of my study I write about how we can use online market research through an example. In the end I sum up my thoughts. My aim is during the study to present how Hungarian online market research is developing nowadays. With my example I would like to present how can we use online method in real life and what tools we can use in case of a company's market research.

Keywords: internet, online, market research, primer, seconder, market potential, development

Az egyházi SZJA 1%-os felajánlás alakulása a vizsgált időszakban, különös tekintettel a katolikus egyházra

Konzulens: Dr. Zsugyel János István

Absztrakt

Az alábbi kutatásom célja, hogy felhívjam a figyelmet a személyi jövedelemadó egy százalékos felajánlásának fontosságára, bemutatva, hogy milyen fontos bevételt jelent az egyes egyházaknak, illetve civil szervezeteknek a működésükhöz. Rövid áttekintést adok az egyházak finanszírozásának szabályairól, illetve a vizsgált időszakot érintő változásokról, valamint ismertetem az SZJA összegét módosító lehetséges tényezőket, különös figyelmet fordítva az adókulcs-módosítás és az adókedvezmények hatásaira.

Munkám elsősorban a Katolikus Egyház pénzügyein keresztül mutatja be a magyarországi tendenciákat, majd a legfontosabb mutatókat összehasonlítom a második két legnépszerűbb egyház adataival, a Református Egyházzal és az Evangélikus Egyházzal.

A befejező fejezetben levonom a kutatásom tanulságait, és felhívom az Olvasó figyelmét a marketing és a reklámok nagy szerepére az egy százalékos bevételek alakulásában.

Kulcsszavak: személyi jövedelemadó, egy százalék, egyházi gazdálkodás, Magyar Katolikus Egyház, egyházi bevételek

Bevezetés

Mielőtt az egyházak gazdálkodására és egyszázalékos bevételeinek elemzésébe belekezdenék, fontosnak tartom tisztázni az egyház fogalmát. Az alábbi munkában vizsgált adatok hat évet, a 2008-tól 2013-ig tartó adózási éveket öleli fel. Az 1990. évi IV. törvény (Ltv.) alapján „Az azonos hitelveket követők, vallásuk gyakorlása céljából, önkormányzattal rendelkező vallási közösséget, vallásfelekezetet, egyházat (a továbbiakban együtt: egyház) hozhatnak létre”.¹ 2011-ben azonban új jogszabály került hatályba, amely lényegesen leszűkíti az egyháznak nevezhető vallási közösségeket, szervezeteket. A 2011. évi CCVI. törvény szerint ugyanis „Vallási közösség az Országgyűlés által elismert egyház

¹ 1990. évi IV. tv. 8. § (1)

és a vallási tevékenységet végző szervezet. Az Országgyűlés által elismert egyház bevett egyház.”²

A két definíció között alapvető különbség, hogy az új törvény - amellett, hogy a lelkiismereti- és a vallásszabadságot kimondja már a preambulumban -, lényegesen lekorlátozza az egyháznak nevezhető szervezetek körét, és az Országgyűlés engedélyéhez köti létrejöttét, míg a korábbi törvény csupán a közös hitet és az önkormányzatiságot írja elő alapítási feltételként. A jogalkotók célja a szigorítással kifejezetten az volt, hogy az egyházakat megillető kedvezmények ne ösztönözzék az embereket adócsalásra, illetve egyéb bűncselekményekre, hanem valóban a közös hit és annak szolgálata kapcsolja össze az adott közösségbe tartozó embereket. Felmerülhet bennünk, vajon egy ilyen politikai döntés (a törvényhozáskor kialakult botrányok, és az azt övező heves viták) mennyire hatékonyan és objektíven tudja megítélni a kérdést, azonban a dolgozatnak nem célja az állásfoglalás vagy a körülmények vizsgálata, a változás hatásaira kívánok fókuszálni.

Mivel a jelenleg hatályos törvény előtt több száz egyháznak nevezett szervezetnek/egyesületnek fel lehetett ajánlani a személyi jövedelemadó egy százalékát, ezért rendkívül elaprózott tételek is keletkeztek a kimutatásokban. Tekintettel arra, hogy az elmúlt három évben már csak 31 egyház szerepel a törvényben bevett egyházak között, ezért a teljes kutatásom csak erre a szűkebb körre vonatkoztatom.

Áttekintés – főbb tendenciák

Először szeretnék egy kis áttekintést adni az elmúlt hat év felajánlásairól. Hogy miből is áll össze a felajánlás összege? A Nemzeti Adó- és Vámhivatal (továbbiakban: NAV) szerint: „Az 1 százalék alapja az összevont adóalap kedvezményekkel, továbbá az önkéntes kölcsönös pénztári nyilatkozat és a nyugdíj-előtakarékosági nyilatkozat szerinti átutalásokkal csökkentett része akkor, ha ezt az összeget a magánszemély határidőre megfizette.”³ A továbbiakban ezen definícióból kiindulva tekintem át az egyszázalékos felajánlásokat befolyásoló tényezőket.

A vizsgált időszakról elmondható, hogy míg a felajánlott összegek összességében csökkenést mutatnak, mégis változatosan alakulnak, míg a felajánlók száma a 2009-es évi kisebb csökkenést leszámítva dinamikusan emelkedik. Ennek többféle oka is lehet, leginkább valószínű azonban az, hogy az adott időszakban emelkedett a foglalkoztatottak száma is, amely a Központi Statisztikai Hivatal (továbbiakban: KSH) adatai alapján a vizsgált időszakban ötvenkilencezer fővel⁴ nőtt összességében.

A vizsgált időszak rendkívül fontos eseménye a 2008-ban kezdődő gazdasági világválság, amelynek hatására Magyarországon is rendkívüli mértékben csökkent a foglalkoztatottak száma. Ez lehetett az oka annak, hogy a SZJA-felajánlók száma mintegy kétezer ötszáz fővel csökkent, de jelentősebb következményt nem kapcsolhatunk hozzá a munkanélküliségi mutatók vizsgálata nélkül.

A személyi jövedelem adókulcsának változása szintén nagymértékben befolyásol-

² 2011. évi CCVI. tv. 6. § (1)

³ Hogyan lehet a személyi jövedelemadó 1 százalékáról rendelkezni?, 2013

⁴ 2.1.7. A foglalkoztatottak száma a foglalkoztatás jellege szerint, nemenként (2008–)*

ja a felajánlott összegeket. A vizsgált hat év alatt elmondhatjuk, hogy minden évben változott a szabályozás, ugyanis 2008-ban és 2009-ben még 18%-os adókulcs mellett bizonyos jövedelmi szint felett a bevétel 36%-át kellett a költségvetésbe befizetni. 2010-re mérsékeltek az adókulcsok mértékét 17, illetve 32 %-ra, majd a választásokat követően az új kormány kiemelt szándéka volt az egykulcsos adó bevezetése. 2011-be átmenetként a 16%-ra csökkentett adókulcs mellett megmaradt a szuperbruttó, azonban már csak 27%-os levonással, 2012-től viszont már csak a 16%-os adókulcs érvényes. A különböző adókedvezmények bevezetésének és eltörlésének hatásával nem foglalkozom jelen írásban, hiszen az adópolitika 2010-es változása maga egy óriási témát ölel fel.

	2013	2012	2011	2010	2009	2008
Összes SZJA felajánlás (eFt)	4 312 405	3 893 847	4 817 961	4 992 796	4 918 809	4 710 849
Összes felajánló (fő)	1 103 779	997 563	989 803	870 666	785 631	788 370
Egy főre jutó átlagos felajánlott összeg (Ft)	3 907	3 903	4 868	5 734	6 261	5 975

Adatok forrása: KSH, saját számítások

A táblázat alsó sorában feltüntettem az egy felajánlóra jutó SZJA összegét is, hogy az adókulcsok változása összességében milyen mértékben csökkent a egyházak egy százalékából származó bevételeit.

Láthatjuk, hogy az utóbbi hat évben folyamatosan nőtt a felajánlók száma, azonban még így is elmondható, hogy az egy százalék a felajánlónak hiába ingyenes lehetőség, az erre jogosultak nagy százaléka mégsem él vele. Szemléltetésként 2011-ben négy és fél millió adózó nyújtotta be a bevallását, nekik nagyjából 40%-a⁵ ajánlotta fel adójának egy százalékát alapítványnak, és mindössze alig egy millióan az egyházaknak. Nagy eredmény viszont, hogy az egyházaknak szánt felajánlás növekszik, miközben egyre kevesebb adóbevallást nyújtanak be évről-évre.

A téma alaposabb áttekintése, valamint a különböző hatások vizsgálatának alaposága érdekében alábbi munkámban a Magyar Katolikus Egyház egyszázalékos bevételeit a másik két történelmi egyház statisztikáival összevetve vizsgálom.

Az egyházak gazdálkodása, bevételei

Az egyházak gazdálkodásáról alapvetően a korábban már említett EHTV, és a 1997. évi CXXIV. törvény⁶ rendelkezik, valamint az Alaptörvény mellett az egyes ágazati- és szaktörvények azok, amelyek valamilyen módon szabályozzák az egyházakat. Fontos

⁵ Forrás: <http://www.ado.zug.hu/ado-1-szazalek-segito/32/Csokkeno-ado1-felajanasok-szama-es-okai>

⁶ 1997. évi CXXIV. törvény az egyházak hitéleti és közcélú tevékenységének anyagi feltételeiről

azonban megemlíteni, hogy Magyarországon „az állam és az egyház egymástól elválasztva működik”.⁷ Ez természetesen nem jelenti azt, hogy egyik a másik működését, fenntartását ne segítené, hanem azt, hogy egymástól különállóan, egymás felügyelete nélkül működnek, illetve az állam világnézeti kérdésekben semleges marad.

Ebből kifolyólag az egyháznak csak a gazdálkodói tevékenységéből származó jövedelmekről, illetve az államtól meghatározott céllal kapott támogatások felhasználásáról kell elszámolnia az illetékes szerveknek, támogatóknak, egyik legnagyobb bevételi forrásukat, a magánszemélyektől kapott támogatásokat, felajánlásokat és az egyházi adóból származó bevételek adatait nem kell közzétenniük. Többek között a SZJA egy százaléka felhasználásáról sem kell nyilatkozniuk, az Ehtv. ugyanis kimondja, hogy „Az egyházi jogi személy hitéleti célú bevételeit és azok felhasználását állami szerv nem ellenőrizheti.”⁸ Ez alapján az Állami Számvevőszék feladata, amelynek eredetileg feladata volt az egyházak ellenőrzése, lényegesen leszűkül.

Az egyházak állami támogatása több céllal történik, a két legjelentősebb ezek közül az államosított egyházi épületek után fizetett járulék, valamint a személyi jövedelemadó egy százaléka felajánlása, valamint annak kiegészítése a vatikáni megállapodás alapján.

A Magyar katolikus egyház gazdálkodása

A Katolikus Egyház – a többi egyházhoz és alapítványhoz hasonlóan – minden évben országos kampánnyal és nagyszabású propagandával hirdeti magát, és kéri az embereket, hogy az egyébként számukra többletköltséget nem jelentő támogatásukkal az ő egyházukat segítsék. Nem véletlenül van szükség ezekre a plakátokra, és hirdetésekre, hiszen évről évre több milliárd forintos bevételhez jutnak a katolikusok a személyi jövedelemadóból származó felajánlásokból.

A Magyar Katolikus Egyház rendkívül széles körű tevékenységet végez, ami nem korlátozódik a hitbéli tevékenységekre, hanem többek között nagy szerepet vállal az oktatásban (mind a köz-, mind a felsőoktatásban), vagy az idősgondozásban, szociális otthonokat működtet, ezáltal óriási összegekkel is gazdálkodik, ezek működtetéséhez és fenntartásához pedig komoly összegekre van szükség.

Mint azt korábban már említettem, az egyház a belső gazdálkodásáról, illetve annak egy bizonyos részéről nem köteles elszámolni, ezáltal legfeljebb becslésekkel élhetünk, ha a személyi jövedelemadóból származó bevételeket a teljes bevételhez szeretnénk hasonlítani, viszont az alábbi táblázatban láthatjuk, hogy ezek a számok – bármilyen nagy szervezetről is beszélünk – nem elhanyagolhatóak, különösen, ha figyelembe vesszük az állam ígértét ezen támogatások kiegészítésére.

A Vatikáni szerződés alapján ugyanis a Magyar Állam 1999. óta biztosítja az egyháznak, hogy ha a számukra felajánlott SZJA-rész nem éri el a teljes SZJA-bevétel 0,5%-át, akkor azt az egyház számára kiegészíti. Ezt később 0,7 %-ra, majd 0,9%-ra, végül 2013 októberében 1%-ra emelték. A legutóbbi emelést a kormány azzal indokol-

⁷ Rixer 2012.

⁸ 2011. évi CCVI. tv. 23. § (1)

ta, hogy így kompenzálják az egyszázalékos adókulcs bevezetéséből kiesett összeget. Az alábbi táblázatból láthatjuk, hogy ez nagyjából tényleg akkora kiegészítést fog jelenteni, ugyanis az elmúlt években jelentős mértékű csökkenést figyelhattunk meg a felajánlott egy-százalékok összegében.

A felajánlások összege és a felajánlók száma 2008-2013.

Év	Felajánlott összeg (Ft)	Felajánlók száma (fő)	Egy főre jutó felajánlás (Ft/fő)
2013	2 517 669 386	661 365	3807
2012	2 327 071 263	612 607	3799
2011	2 919 014 756	617 790	4725
2010	3 051 384 444	545 100	5598
2009	3 058 968 189	498 229	6140
2008	2 962 746 950	502 332	5898
Átlagosan	2 806 142 498	572 904	4994

Forrás: Saját számítások

A katolikusoknak felajánlott összegek nem mutatnak egyértelmű tendenciát, azonban néhány külső tényező hatását egyértelműen kiolvashatjuk a táblázatból.

Az egyik, amiről érdemes beszélni, az a 2008-ban kitört válság hatása az átlagos jövedelemszintre. Magyarországon a válság leginkább a munkanélküliek számának növekedésében mutatkozott meg. Ez a szám azonban a 2009-es nagyobb megugrása óta egészen 2013-ig tartósan 10% feletti volt, ami nem indokolja a 2010-es felajánlók számának nagymértékű növekedését, illetve ezzel együtt a felajánlott összegek csökkenését sem, ezért érdemes tovább vizsgálni.

Forrás: KSH

Az adótörvények változása az egyes években azonban egyértelműen leolvasható a felajánlásokat tartalmazó táblázatból. Láthatjuk, hogy a magasabb adókulcsok, és a progresszív személyi jövedelemadózás mennyivel magasabb egy főre jutó felajánlást jelentett, mint az utóbbi időben bevezetett új adózási rendszer. A szuperbruttó eltörlesztésével csaknem felére csökkent az egy főre jutó SZJA egy-százaléka, amely jelentős mértékben csökkentette az egyházak bevételét is.

A 2011-es népszámláláson összesen 3 871 922 fő vallotta magát katolikusnak, azonban ez a szám tartalmazza a jövedelemmel, ezáltal SZJA-t sem fizetőket is. Ez a szám a népesség 39%-át jelenti, amit ha a nagyjából négy és fél adófizetőre vonatkoztatjuk, akkor megkapjuk, hogy 1,76 millió katolikus adófizető van az országban. Mégis, alig 660 000 ember, azaz a katolikus adózók 37,6%-a ajánlotta fel az egyháznak a jövedelemadó-ját. Hiába bírálta a Katolikus Egyház a 2011-es népszámlálás adatait⁹, hogy irányított kérdésekkel és különböző informatikai hibák miatt (nem fogadta el a rendszer a „katolikus” választ vallási hovatartozásként), még így is elkeserítő az arány. Valójában azonban jobb arányt ért el a Katolikus Egyház az országos átlagnál; az összes adózó mindössze egyharmada az, aki él az egyszázalékos felajánlás jogával.

A 2012-es csökkenést, ami a felajánlott összegekben következett be, az egyház hivatalos állásfoglalása szerint leginkább az új adókedvezmények és adójóváírások rendszerére vezethető vissza. Kiket érint leginkább az új adókedvezmények rendszere, akik adója hatással van az egyház egyszázalékos bevételeire, illetve melyik társadalmi rétegben a legszélesebb az egyház támogatása?

Adókedvezményhez több jogcímen juthatunk, például bizonyos betegségek után (fogyatékoság) is megillehet minket, azonban a legjelentősebb összegű támogatást a családi adókedvezmény jelenti, amelyet 2011. január 1-jétől vezetett be az Országgyűlés. Mivel a személyi jövedelemadó-fizetésre kötelezettek között igen nagy a családok, gyermekes aránya, ezért ez egy különösen nagy „visszavágása” volt az egyszázalékos felajánlások nagyságának, ugyanis már a bevezetés első hónapjában 12 milliárd forint maradt a családoknál az SZJA összegéből.¹⁰ Láthatjuk, hogy ez legkevesebb 144 milliárd forinttal csökkentette a SZJA-ból származó bevételeket, illetve közel másfél milliárd forinttal a felajánlható egy százalékat.

A fentiekben láthattuk, hogy a Magyar Katolikus Egyház évente közel három milliárd forintos bevételre tesz szert a személyi jövedelemadó felajánlások révén, azonban azt is tapasztalhatjuk, hogy ezen összegre milyen sok külső tényező van hatással, és hogy mennyire bizonytalan a korábbi évek bevételi arányának megőrzése, nemhogy a növelés elérése. Ezt leginkább a felajánlások összegében és a felajánlók számában tudjuk megfigyelni. Ezért fontos, hogy az egyház minél inkább csökkentse függőségét az adott bevételtől – ez az összeg nagyságára tekintettel szinte lehetetlen. A másik lehetőség, hogy csökkentsék a bevétel ingadozásának mértékét, a támogatók számának növelésével. Láthattuk, hogy a Katolikus Egyház a vizsgált hat évben sikeresen, közel egyötöd részével tudta növelni a támogatói számát, azonban az összes adózóra levetítve még mindig óriási a kiaknázatlan területek, hiszen óriási lehetőségeket rejthet az a három millió fő, akik jelenleg nem ajánlják fel adójuk egy százalékát.

A három legtámogatottabb egyház összehasonlítása

Hogy kicsit bővebb képet kapjunk a személyi jövedelemadók egyházinak felajánlott egy százalékaról, érdemes áttekinteni további egyházakat is. Jelen esetben én a máso-

⁹ Mi a gond a népszámlálás vallási adataival?, 2013.

¹⁰ Tájékoztató a családi adózásról, 2011.

dik legnépszerűbb Magyar Református Egyházat, illetve a harmadik legtöbb támogatást kapott Magyar Evangélikus Egyházat vizsgálom.

A Református Egyház nemcsak az egyszázalékos felajánlásokban, hanem a hívők számát tekintve is az ország második legnagyobb egyház. A 2011-es népszámlálás adatai szerint a népesség 11,6%-a vallotta magát a Református Egyházhoz tartozónak, ami nagyjából 1,15 millió főt¹¹ jelent.

Az alábbi táblázatból kitűnik, hogy a magukat reformátusnak valló adózók milyen kis arányban ajánlották fel az SZJA egy százalékát az egyházuknak, - alig húsz százaléuk - ami az országos átlagnak jóval alatta maradt.

Év	Felajánlott összeg (Ft)	Felajánlók száma (fő)	Egy főre jutó felajánlás (Ft/fő)
2013	911 964 696	234 504	3889
2012	843 485 558	213 133	3958
2011	1 049 597 796	212 825	4932
2010	1 086 380 784	186 490	5825
2009	1 047 123 691	163 855	6391
2008	984 806 606	164 363	5992
Átlagosan	987 226 522	195 862	5 164

Forrás: Saját számítások

Láthatjuk azonban, hogy így is nagymértékben tudták növelni támogatottságukat, 2006-ról 2012-ig megduplázták a felajánlások számát¹², és 2013-ban is sikerült nagymértékben, tovább növelni a támogatók létszámát.

Az egyház felismerte az egy százalékban rejlő lehetőségeket, és nagyszabású, kreatív kampánnyal próbálja növelni népszerűségét. Ennek eredményét nem csak a fenti táblán láthatjuk, a 2013-as *Egy asztalnál ülünk mind* SZJA egyszázalékos felajánlás kampánya harmadik helyezést ért el a Hipnózis Kreatív reklámversenyen.¹³

Azonban sajnos a jó reklám és a támogatottság növekedése nem volt elég az utóbbi két évben ahhoz, hogy a személyi jövedelemadóból származó bevételüket is növeljék; 2010 és 2013 között hiába nőtt ötvenezer fővel a felajánlók száma, a bevétel közel 175 millió forinttal csökkent.

A Magyar Evangélikus Egyház lényegesen kisebb támogatottsággal rendelkezik Magyarországon, mint a korábban vizsgált két egyház, a népesség mindössze 2,2%-a¹⁴ vallotta magát evangélikusnak a 2011-es népszámláláson, a személyi jövedelemadójuk egy százalékával mégis 5,63%-a támogatta az evangélikusokat, ami több mint a kétszerese a korábbi számnak.

¹¹ Csordás 2014.

¹² MRE Kommunikációs Szolgálat 2013.

¹³ Ismételt a Kirowski Isobar a Hipnózison, 2013.

¹⁴ Csordás 2014.

Év	Felajánlott összeg (Ft)	Felajánlók száma (fő)	Egy főre jutó felajánlás (Ft/fő)
2013	268 199 090	62 110	4318
2012	242 090 749	55 145	4390
2011	307 279 992	55 781	5509
2010	317 219 982	49 850	6363
2009	315 756 973	45 639	6919
2008	307 095 975	46 766	6567
Átlagosan	292 940 460	52 549	5 678

Forrás: Saját számítások

A táblázatból jól látható, hogy a másik két egyházban tapasztalt főbb tendenciák, mint a felajánlók számának növekedése, valamint a 2012-es nagyarányú visszaesés a támogatás összegében itt is megfigyelhetők. Lényeges különbséget az egy főre jutó támogatások összegében látunk: az evangélikus felajánlók adózónként nagyobb összeggel tudnak hozzájárulni egyházuk bevételeihez, mint a református vagy katolikus adózók.

Ez azt jelenti, hogy az evangélikus hívők tehetősebbek, mint a katolikusok? Hogy megválaszoljuk ezt a kérdést, a népszámlálás adatait vesszük alapul, ahol az iskolázottság és az egyes csoportokon belüli hívők arányát vizsgálom. Mivel Magyarországon „az iskolai végzettség szerinti jövedelmi különbségek az egyenlőtlenségek több mint 15%-át magyarázzák”¹⁵, ezért itt is feltételezzük, hogy a magasabb iskolai végzettség magasabb jövedelmet is jelent. A legalább érettségivel rendelkezőket hasonlítottam az összes hívővel, ami alátámasztotta a hipotézisünket; a katolikusok 42,93%-a az, akik legalább érettségiztek, a reformátusoknál ez a szám közel ugyanekkora, 43,10%, az evangélikusoknál viszont jóval nagyobb, 48,97%, tehát majdnem a hívők fele. A reformátusok esetében ez nem magyarázza meg teljes egészében a különbséget, azonban az Evangélikus és a Katolikus Egyház számára felajánlott egy főre jutó összegek és a végzettségek között rendkívül erős korrelációt mutathatunk ki.

Összegzés

A fenti írásban betekintést kaphattunk arról, hogy mennyi tényező befolyásolja az egyházaknak felajánlott adó egy százalékát, illetve igyekeztem rávilágítani, hogy hiába tűnnek hatalmas összegeknek ezek a támogatások, mégis mennyien nem élnek a felajánlásuk jogával, és nem támogatnak egyetlen egyházat vagy civil szervezetet sem. Láthattuk, hogy az egyházaknak kiemelt célként kell kezelni ezen emberek megszólítását, hogy minél kevésbé legyenek kiszolgáltatva az adott kormányok adópolitikájának, illetve hogy meggyőzzék a korábban érdekteleneket, hogy nekik is érdekük az, ha nem az állami költségvetésben hagyják ezt az összeget, hanem valami olyasmit támogatnak, amelyekben ők is érdekeltek lehetnek közvetve vagy akár közvetlenül – itt az egyházak karitatív, szociális oktatási tevékenységeire gondolva.

¹⁵ Medgyesi é.n.

A Katolikus Egyház 2014-es SZJA-kampányának szlogenje is nagyon találóra sikerült, és bizonyítja az itt leírtakat: „Cseppekből a tenger”, azaz minden kicsi sokat számít.

Irodalomjegyzék

- 2.1.7. *A foglalkoztatottak száma a foglalkoztatás jellege szerint, nemenként (2008–)*.* (2014.. március 05). Forrás: Központi Statisztikai Hivatal: https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qlf036.html
- A személyi jövedelemadó meghatározott részének az adózó rendelkezése szerinti felhasználásáról szóló 1996. . (1996).
- *A válság hatása a munkaerőpiacra.* (2010.. április). Forrás: Központi Statisztikai Hivatal: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/valsagmunkaeropiacra.pdf>
- admin. (2013. február 16). *Csökkenő adó1% felajánlások száma és okai.* Forrás: Adó 1% felajánlás: <http://www.ado.zug.hu/ado-1-szazalek-segito/32/Csokkeno-ado1-felajanlasok-szama-es-okai>
- Csordás, G. (2014). 10. *Vallás, felekezet.* Forrás: 2011. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS: http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_10_2011.pdf
- Erna, S. (2012. szeptember 29). *Dózsolók és szűkölködők - Miből gazdálkodnak az egyházak?* Forrás: Figyelő online: http://figyelo.hu/cikkek/376719_dozsolok_es_szukolkodok_mibol_gazdalkodnak_az_egyhazak
- *Hogyan lehet a személyi jövedelemadó 1 százalékaról rendelkezni?* (2013. január 29). Forrás: Nemzeti Adó- és Vámhivatal: http://nav.gov.hu/data/cms280501/25_fuzet___1_szazalek_maganszemely_2013.pdf?classname=M1Portlet&allinheading=1_1230&keywords=M1
- *Ismételt a Kirowski Isobar a Hipnózison.* (2013. május 1). Forrás: Kreatív.online: http://www.kreativ.hu/reklam/cikk/ismetelt_a_kirowski_isobar
- *Jóval több felajánlás.* (2011. szeptember 25). Forrás: Új ember: http://ujember.hu/index.php?option=com_k2&view=item&id=8681:j%C3%B3val-t%C3%B6bb-felaj%C3%A1nl%C3%A1s
- Medgyesi, M. (dátum nélkül.). *A jövedelmek eloszlása az EU országaiban.* Forrás: Társadalomkutatás.hu: http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-811/publikaciok/tpubl_a_811.pdf
- *Mi a gond a népszámlálás vallási adataival?* (2013. április 14). Forrás: Új Ember: http://ujember.hu/index.php?option=com_k2&view=item&id=22116:mi-a-gond-a-n%C3%A9psz%C3%A1ml%C3%A1s-vall%C3%A1si-adataival?
- MRE Kommunikációs Szolgálat. (2013. szeptember 17). *(Nem) egyszázalékos növekedés.* Forrás: Református.hu: <http://www.reformatus.hu/mutat/8646/>
- Rixer, Á. (2012.). *Egyházak gazdálkodása, egyházi pénzügyek.* Forrás: Glossa luridica: http://www.glossaiuridica.hu/cikkek/Egyhazak_gazdalkodasa_penzugyei.pdf
- *Tájékoztató a családi adózásról.* (2011. február 10). Forrás: Kormányportál: <http://www.kormany.hu/hu/gyak/tajekoztato-a-csaladi-adozasrol>

Joganyag

1990. évi IV. törvény.

1995. évi CXVII. törvény (Szja tv.).

2011. évi CCVI. törvény.

Abstract

The main purpose of my research is to pay the attention to the importance of the personal income tax and its one percent which people can offer a church. I also demonstrate that this sum is how relevant in the budget of churches. I give a short summary about the financial rules of churches and changes in law during the mentioned period. I try to expound the possible facts which have effect on the sum of personal income taxes paying particular attention to the effects of changes of tax rates and tax allowances.

In my work I mostly focus on the Hungarian Catholic Church, through that I show the Hungarian tendencies, than I compare the most important indicators of the second and third biggest Hungarian churches – the Calvinist and the Lutheran Church.

In the end I draw lessons of my research, and I represent the important role of the marketing and advertisement in the income from the one percent of personal income taxes.

Keywords: Personal income tax, churches, income of churches, Hungarian Catholic Church, finance of churches

Öröksége örökségünk

Egy fóti módos parasztház műemléki védelemre való felterjesztése

Absztrakt

Az alábbi írás kivonata egy fóti épületegyütteshez készült műemléki védési dokumentációnak. A Fót régi településmagjában fésűs beépítésben szabadon álló, földszintes, egytraktusos, tornáccal kísért, nyeregtetővel fedett módos parasztház a 19. század utolsó harmadában épült. A vele egy telken lévő, azonos szerkezetű istállóépület az 1920-as években épült. Az épületegyüttes műemléki védelemre településképi és a helyi közösség történetében játszott szerepe mellett a regionális építési hagyományok képviselőjeként és egyedi népművészeti értékei miatt is méltó.

Kulcsszavak: műemlékvédelem, Fót, népi építészet, festett famennyezet

2014 februárja óta dolgozom műemléki koordinátorként a Pest Megyei Kormányhivatal Kulturális Örökségvédelmi Osztályán, ahol az épített örökség hatósági védelme folyik. Első feladatomban egy fóti módos parasztház és a hozzá tartozó gazdasági épületek védési dokumentációjának elkészítése volt. Ezt az épületet 2006-ban sikertelenül próbálták műemlékké nyilvánítani, akkor csak helyi védelmet kapott. A mostani felterjesztés oka egyrészt a tulajdonos kivételes együttműködési készsége, akiben rendkívül erős a családja múltja iránti tisztelet, és aki szeretné az örökségül kapott épületet felújítani és étteremként hasznosítani. Másrészt az a színes virágokkal borított festett famennyezet, amely az épület két lakóhelyiségét díszíti, és amelyet néhány hónappal ezelőttig álmennyezet rejtett. A festés annak ellenére, hogy minden bizonnyal provinciális jelenség, egyrészt lenyűgöző látványként, másrészt a polgáriasodó paraszti kultúra dokumentumaként képvisel különleges értéket.

Munkám része a levéltári és könyvtári kutatás mellett az ún. terepmunka is, vagyis az épületegyüttes helyszíni megvizsgálása. Szinte házkutatás-szerűen jártam be a házat, szó szerint a pincétől a padlásig, felfedezve olyan részleteket, amik nem szerepeltek a korábbi, ideiglenes védéshez készített építéstörténeti kutatásban, illetve megtalálva a ház egykori életéhez tartozó használati tárgyakat.

A Kulturális Örökségvédelmi Osztály kiadásában a védéshez szükséges dokumentáció mellett készül egy, a nagyközönség számára szóló rövid kiadvány is az épületegyüttesről. Ez egy olyan sorozat első darabja lesz, mely a pest megyei védésre érdemes és a döntésre váró épületeket fogja bemutatni. A laikusok számára is jól olvasható, képekkel illusztrált kiadványok célja, hogy az állampolgárokat közelebb hozza a műemlékvédelem ügyéhez. Ne csak a rigorózus jogszabályokat jelentse a civilek számára az örökségvédelem, hanem az épületek művészeti és történeti értékeire való rácsodálkozást és a bennük való gyönyörködést is.

A telket a rajta lévő épülettel apja, Csúzi István halála után 1889-ben id. Csúzi József örökölte. Ekkor már valószínűleg a jelenlegi épület állt rajta, mely a 19. század utolsó harmadára datálható és melyet egy 1883-as kataszteri térkép is feltüntet.¹ A tulajdonjog 1930-ban ifj. Csúzi Józsefhez került egy ajándékozási szerződés alapján.² A szomszéd telek és a Csúzi-ház telkének hátsó része eredetileg különálló egység volt, egy nagyobb telek kétharmada, melyet három oldalról a később befedett Márton-patak határolt. Fót 1883-mas kataszteri térképén is így szerepel (141, 142, 144 helyrajzi számok). 1924-ben osztotta fel a tulajdonos, ifj. Csúzi József öröklés jogcímén három lánya, Julianna, Borbála és Lídia között. Julianna később saját részét az ő és férje, Döményi János tulajdonában lévő 1303 hrsz.-ú telekhez csatolta.³

A ház és környezete szoros egységet alkotott, a község magját képezték a piacteret szegélyező parasztházak, a községháza, a kastély bejárata, a református, a katolikus, és az evangélikus templom és az általános iskola. A ház melletti patakban Döményi János, a jelenlegi tulajdonos édesanyja annak idején még mosott. Szintén ő mesélte, hogy kislány korában a kerítésen keresztül leste, hogy sétál a grófi család a kastélyból a ház mellett elhaladva a vasárnapi misére, végig a ház mögötti gesztenyefasoron. A területet három oldalról a '48-as ifjúsági út és a Vörösmarty tér két párhuzamos utcája határolja. Északnyugati határa mentén húzódik a főépület. A telek hátsó részén a ház gazdasági melléképületek helyezkednek el; az északkeleti oldalon az istállóépület, a délkeleti telekhatár mentén az ún. „szecskás”, a „katlanos” és a nyárikonyha.

Az épületek külső leírása

Főépület

Utcafronttól a telek feléig húzódó, szabadon álló, földszintes, egytraktusos, cseréppel fedett, magas nyeregtetős épület, melyet délkeleti oldalán szögletes oszlopokra támaszkodó tornác kísér. Utcai homlokzatának földszintjén egy háromosztású ablak, oromzatán két kis padlásablak nyílik. Az udvarra négy bejárati ajtó és három ablak nyílik.

Istállóépület

Szabadon álló földszintes, egytraktusos, magas nyeregtetővel fedett tornáccal kísért alápincézett kamra és istálló szénatároló padlással, három bejárati ajtóval és három ablakkal.

Szecskás és katlanos

Földszintes, egytraktusos, cseréppel fedett, magas félnyeregtetős épület, udvari homlokzata jobb oldalon falazatlan.

Nyárikonyha

Földszintes, alacsony félnyeregtetős, egyszobás épület.

¹ Dunakeszi Járási Földhivatal. Fót 1883-mas kataszteri térképe

² Dunakeszi Járási Földhivatal. 951-es telekkönyvi betét

³ Dunakeszi Járási Földhivatal. 242-es (új: 4328) telekkönyvi betét

Alaprajzi elrendezés

Főépület

Az épület két részre, az utca felé eső, egymásba nyíló lakóhelyiségekre (elsőház”, konyha vagy pitvar és tisztaszoba), valamint a különbejáratú gazdasági helyiségekre (kamra padlásfeljáróval, pince, istálló [jelenleg lakószoba]) tagolódik. A helyiségek bejáratai a tornácra nyílnak. A lakóhelyiségeket és a kamrát átfedett deszkaterítéses pórfödém fedí, az elsőház és konyha famennyezete színes, virágmintás festéssel díszített. A további helyiségeket téglaboltozat fedí; a pince fölött a kőfalakra támaszkodó dongaboltozat, az istállóban (jelenleg lakószoba) poroszsüveg-boltozat található.

Istállóépület

Poroszsüveg-boltozattal fedett, alápincézett istállóépület, a tornácra nyílik egymás után a pincelejárata a kamra és az egyvégjászlas istálló bejárata, fölöttük szénatároló padlás van.

Szecskás és katlanos

A betonpadozatos nyitott fedélszékes épületet egy, a földem szintjéig érő válaszfal osztja ketté.

A Csúzi-ház és melléképületeinek építéstörténete

A 2006-ban indított védési eljárás során falkutatás nem történt, a szakvélemény a levert vakolat miatt látható falszerkezetek alapján készült. Ez alapján Székér György kutató megállapította, hogy az épületegyüttes legkorábbi része a délnyugati négy helyiség, az épület további két helyisége pedig egy 1920-as bővítés eredménye, ekkorra datálja az istállóépületet is.

Az újabb kutatások alapján Székér Györgynek a főépület datálásával kapcsolatos fenti szakvéleményét több tényező is cáfolja.

A későbbi bővítés tényére elsősorban a fedélszerkezetet megszakító téglaromfal és az utolsó helyiségben lévő poroszsüveg-boltozat, mint újabb építéstechnikai elem használata alapján következett.

Acélgerendás poroszsüveg-boltozatot azonban már az 1850-es évektől alkalmaztak Magyarországon, mint tűzbiztos szerkezetet.⁴ A kutató figyelmen kívül hagyta, hogy az utolsó helyiség eredetileg az istálló funkcióját látta el. Ennek és a fölötté lévő szénapadlásnak tűz elleni védelme indokolta az acélgerendás téglafödém, és a lakóhelyiségek fölötti padlásteret elhatároló téglafal használatát. Ez tehát önmagában nem bizonyítja az első három helyiség korábbi periódusban történt építését.

A Csúzi-család már az 1848-as jobbágyfelszabadítást megelőzően is a tehetősebb parasztcsaládok közé tartozott,⁵ vagyonuk a század második felében a mezőgazdasági terményekből származó jövedelmük révén tovább gyarapodott. Valószínűtlen, hogy egy ilyen anyagi helyzetben lévő tulajdonos csupán lakóhelyiségekből és egy kamrából álló házzal rendelkezzen, a pince és az istálló tehát minden bizonnyal legkésőbb id.

⁴ Barabás Jenő – Gilyén Nándor: *Magyar népi építészet*. Budapest, 2004. 79. p.

⁵ Az 1715-ös adóösszeírás szerint a család első, Fóton élő őse, Csúzi György rendelkezett a lakosok közt a legnagyobb, 12 kapás szőlővel. (Magyar Országos Levéltár online adatbázisa. 1715. évi országos összeírás. 85. lap URL: http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszeiras/adatlap/3765)

Csúzi József és felesége beköltözésekor épült, tehát nem az 1920-as években. Egyébként is indokolatlan lett volna két, egyszerre épült istálló egy háztartásra.

A család később valószínűleg helyszűke miatt (három lányuk volt) alakította át a régi istállót lakószobává (ekkor kerültek ide a jelenlegi nyílászárók) és építette az új istállóépületet az 1924-ben becsatolt 1304/2 helyrajzi számú telken.

A tornác egységes, a főépület végleges mérete alapján kialakított szerkezete is megerősíti a fentieket. Ha volt is a telken épület 1883 előtt,⁶ annak legfeljebb oldalfalait tartalmazza a főépület, a jelenlegi, a telek feléig húzódó egytraktusos nyeregtetős főépület minden valószínűség szerint a 19. század utolsó harmadában épült ki.

Az első három lakóhelyiség fagerendás mennyezetét az 1910-es években valószínűleg már fedte a stukatúros álmennyezet.⁷ A tulajdonos, Döményi János meg van róla győződve, hogy édesanyja, Csúzi Julianna, aki 1914-ben született, mesélt volna a virágos festésről, ha még látta volna.

A Csúzi nagyszülők az 1940-es években kezdték korszerűsíteni a házat. A villany bevezetésekor falazták be az elsőház tornáczra néző ablakát, ide került a villanyóra. Az 1940-es évek végén épült melléképületek egyikében, a szecskásban helyezték el az állatok takarmányozására használt szalma és széna felaprítására szolgáló villanymotoros szecskavágót. A mellette lévő, nyitott homlokzatú katlanosban nagy adagokban készülő ételeket főztek (pl. disznóvágás, paradicsombefőzés alkalmával), illetve itt melegítették a mosáshoz a vizet. A nyárikonyha szintén az 1940-es évek végén épült.⁸

Az épület legutóbbi átalakítására az 1960-as években került sor, ekkor lettek kicserélve az elsőház, a konyha és a tisztaszoba nyílászárói és az akkori divatot követve ekkor lett kialakítva a csonkakonty a tető utca felőli végén.

Tudományos indokolás:

Az épületegyüttes Fót régi településmagjában, az Ybl Miklós által tervezett katolikus templom és a Károlyi-kastély műemléki környezetének közvetlen közelében áll. A ház és környezete szoros egységet alkotott, a község magját képezték a piacteret szegélyező parasztházak. A háztól balra, az út másik oldalán található a községháza, átellenben az 1932-ben épült Vörösmarty művelődési ház és a 18. századi református templom. A ház telkének hátsó része eredetileg különálló egység volt, a helyiek „Jegyzőkertként” emlegették, a telekről látni lehet az evangélikus és a katolikus templomok tornyait. A ház mellett futott egykor a Márton-patak, mely a Jegyzőkertet megkerülve a Mogyoródi-patakba torkollott. A patakban egy generációval korábban még mostak a ház lakói. A ház előtt egy szélesebb kőhid vezetett a Piacterre melynek másik oldalán nyílt a Károlyi-kastély parkjának kapuja.

A Vörösmarty téren húzódó épületsziget másik sarkán található az egykori általános

⁶ Az 1883-as kataszteri térkép a főépülettel megegyező helyen és méretben jelöl egy épületet.

⁷ Az elsőház és a konyha fagerendás mennyezetét borított deszkafödémekkel, azaz stukatúrral takarták el. A vakolat közvetlenül a deszkákra nem tart meg, ezért először vékony dróttal párhuzamosan egymás mellé fektetett nádszálakat erősítenek rá, majd ezt vakolják le, így alakítva ki egy alul sík felületű mennyezetet.

⁸ A tulajdonos emlékei szerint.

iskola 19. századi épülete. A ház mögött húzódik északnyugat-délkelet irányban az az utca, melyre a Károlyi-család vadgesztenyesort telepített, mert vasárnaponként a Jegyzőkert mellett elhaladva ezen az útvonalon mentek a katolikus templomba.

Fóton aránylag sok, a helyi építkezési hagyományt követő, 19. századi parasztház található ma is. 1971-ben Boross Marietta folytatott néprajzi felmérést a településen az Országos Műemléki Felügyelőség megbízásából. Ennek dokumentációja és a jelenleg is álló épületek alapján megállapítható, hogy az épületegyüttes a hagyományos fóti népi építészeti jegyeit hordozza. Ezek a jegyek a következők:

Telekelrendezés

Fésűs beépítésben, hosszú szalagtelken, a telek határai mentén az udvar köré szerveződő, téglalap alaprajzú fő- és melléképületek. A melléképületek (gazdasági helyiségek) a telek hátsó felében helyezkednek el.

Alaprajzi elrendezés

Az épületek egytraktusosak, a lakóhelyiségek az utca felé esnek, a gazdasági helyiségek hátrébb helyezkednek el. Az első három helyiség összenyílik; a konyha, az ún. elsőház és a tisztaszoba egy lakóegységet képez. A további, gazdasági helyiségek egyenként a tornácról nyílnak (kamra, pince, istálló).

Építési anyagok

A falszerkezetek zömében a település melletti Somlyó-hegyen bányászott zöld kőből épültek, téglával egészülnek ki, a tetőt hornyolt cserép fedi, sok a fűrészelt faelem.

Tömeg

Egytraktusos, téglalap alaprajzú magas sátozotttetővel fedett épületek.

Tetőszerkezet

Szarufás, torokgerendás, hornyolt cseréppel fedett magas nyeregtető.

Homlokzat

Az utcai homlokzaton egykor két, egyenes záródású, álló téglalap alakú, többszemű ablak és a tornác festett lécajtaja nyílt, fölöttük a stukatúrral burkolt deszkaoromzaton két padlásszellőző nyílás található.

Tornác

Az udvari homlokzatot a falakon túlnyúló földemgerendákból képzett tornác kíséri, négyszögletű, téglából rakott oszlopokra és a két rövidebb homlokzat falaira támaszkodik. Az oszlopok különösen jellegzetesek a környéken, lábazatuk egy eltérő színű, valamivel vastagabb kocka, vagy lapos hasáb, fejezetük a tornác hosszával párhuzamosan kiszélesedik, erre támaszkodik az eresz vonalában fekvő sárgerenda.

Szegélyléc

Az udvar felé a tető utolsó cserépsorát az ereszen végighúzóva (ahol van, a csatorna-cső mögött) festett, csipkésre fűrészelt szegélyléc zárja le.

Nyílászárók

A gazdasági helyiségek bejárati ajtajai, kétrétegű, egy- vagy kétszárnyú, keretek közé fogott, festett, szekrényzáras deszkaajtók. A szárnyak gyámolított sarokvasakkal vannak a fa pallótok peremdeszkáihoz rögzítve. A keretek között a bélésdeszkák vízszintesen, redősen vannak rakva.

Szénaledobó nyílás

Az istálló fölötti, tetőhéjba vágott szénaledobó nyílást falécekből ácsolt oldalfalakra támaszkodó cseréppel fedett deszkaoromzatos sátortető fedi. Archiv fotó tanúsága szerint⁹ ilyen volt egykor a főépület padlásának udvar felé eső héján is.

A konyha és az elsőház fagerendás mennyezetét pazar virágos festés borítja. A gerendákat és a gerendák által határolt deszkasávokat a plafonra erősített papírsablonok segítségével, enyves festékekkel pingálták, amihez piros, mályvaszín, zöld és kék színezőport kevertek. A tulipánok, ibolyák, szegfűk, rózsák és egyéb virág- és geometrikus minták ma is szinte világítanak a mennyezeten. A minták gyakran egynézetű, szalagos elrendezése arra utal, hogy a sablonok eredetileg belső falakra festett bordűr készítésére szolgáltak. A harmadik lakóhelyiség, a tisztaszoba mennyezetét nem cifrázták, nem illett, mivel temetés alkalmával a halottakat itt ravatalozták fel.¹⁰ Egy, szinte teljesen befalazott lámpatartó falfülke béléének felületén (sárga szőlőfürtök zöld indák és levelek között) és a mennyezet gerendái alatti falsávokon (zöld festékkoltok) azonban itt is találni festést.

Ilyen gazdagon festett, lakótérben lévő, 19. századi famennyezetre további példákat hiába kerestünk, minden bizonnyal provinciális esetről van szó. Ezt erősíti meg a naiv tájkép egészen váratlan elhelyezése az elsőház mennyezetét borító virágmezőben.

Az etnográfusok a 19. századot tartják a népművészet virágkorának;¹¹ a század közepétől fellendülő gazdaság a paraszti öntudat megerősödését jelentette. „Ugyanakkor [...] voltak a legcifrábbak a parádés szobák és a legfényűzőbbek az ünneplő viseletek egyes vidékeken, amikor a nagyvárosok a legrohamosabban növekedtek s a gyáripár fejlődése a legnagyobb lendületben volt”.¹² A városi, polgári és úri megrendelők ellátását a gyáripár, a kereskedelem és a polgári kézművesipar vette át, a hagyományos kézműves mesterek magukra maradtak paraszti megrendelőikkel és ráálltak az új, paraszti népművészeti ízlésre.¹³ A főtí ház mennyezete esetében a sablonos technika, a „divatos” motívumok és a tájkép egyértelműen polgári megrendelők számára dolgozó mesterre utal, aki a korszak fent leírt furcsa kettőssége folytán azonban egy vidéki parasztcsaládtól kapott megrendelést.

Az elsőház és a konyha festett famennyezetének értékét nem csak látványának egyedisége, hanem, mint a paraszti élet polgárosodásának dokumentuma is adja. Ez a dekoráció megjelenési formájában (színek, motívumok, felület) még hordozza a 19. században gazdagon virágzó népművészetet, maga a technika viszont már a polgári életmódhoz kötődik. Így válnak bájos giccsé a kispolgári szalonok falainak virágos bordűrjei egy parasztház nyers famennyezetének deszkáira sorjázva. Egyedi értékét

⁹ A tulajdonos birtokában.

¹⁰ Magyarországon a legtöbb faluban az 1940-50-es évekig háztól temettek. A halottat a saját házában, a tisztaszobában ravatalozták fel egy szalmából rakott, lepedőkkel letakart padon. (Boross Marietta, Karácsony Zoltán, Tátrai Zsuzsanna: *Magyar népi kultúra*. Budapest, 2004. 194. p.)

¹¹ *A magyar népművészet*. szerk.: Fél Edit. Budapest. 1969. 49–51. p.; Hofer Tamás: Három szakasz a magyar népi kultúra XIX–XX. századi történetében. *Ethnographia*. 1975. 408. p.; *Magyar népművészet*. szerk.: Fél Edit, Hofer Tamás. Budapest. 1975. 34–42. p.)

¹² *Ethnographia*, 1975, 399

¹³ *Ethnographia* 1975, 404

azonban kifejezetten ez az átmenetiség adja, a virágosra festett deszkák a népművészet átváltozásának, eltűnésének egy pillanatát örökítik meg.

A védelem célja, a javaslat indokolása

A Fót régi településmagjában fésűs beépítésben álló módos parasztház a csekély átalakítások ellenére is hűen őrzi a hagyományos építkezés jegyeit.

A tulajdonos korábbi értékesítési szándéka alkalmával az épület ideiglenes védelmet kapott, de az eljárás során jelentőségét csupán a településkép és az egységes beépítés szempontjából ismerték el, egyedi értékeit nem tartották kiemelkedőnek,¹⁴ csak helyi védelmet kapott.

Az épületegyüttes azonban nem csak településképileg, hanem a település épületei között betöltött szerepét illetően is figyelemre méltó. A Károlyi-kastély és a katolikus templom műemléki környezetének közvetlen közelében fekvő telek és a rajta lévő épületek több mint egy évszázadon keresztül integrálódtak környezetükbe, formálódtak a bennük lakó család igényei szerint. Ugyanakkor olyan stabilitást és folytonosságot képviselnek Fóton, ami ma már egyedülálló a régi településmagban. A környező, hasonló korú parasztházak drasztikus átalakításokon estek át, vagy lebontották őket.

Egyedülálló a tulajdonos Csúzi-család története is; e műemlék esetében nem csak az épített, de a generációkon át öröklődő szellemi örökségről is beszélhetünk. A tulajdonos, mint a parasztcsalád utolsó tagja, rendkívül gazdag információval szolgált a ház régi életével, az épületek és helyiségek funkcióival kapcsolatban. Fóton a birtokos Károlyi-család már 1848-ban hatályba léptette a jobbágyszabadítási törvényt.¹⁵ A jobbágytelket („helyet”) kapott, majd a 19. század második felében zöldség- és gyümölcsstermesztésből meggazdagodott családok egyike volt a református Csúzi-család is. Csúzi György 1699-ben érkezett Fótra feltehetően a felvidéki Csúz községből. 1711-ben egy 12 kapás, 1728-ban már egy 15 kapás szőlő birtokosa volt, azaz egy akkora területé, amelyet 15 ember tudott egy nap alatt bekapálni. A család vagyona a gazdálkodásból szerzett jövedelem és a házasságkötések folytán tovább gyarapodott.

A ház, mint a helyi építési hagyomány képviselője néprajzilag is figyelmet érdemel. A telek- és alaprajzi elrendezés, az építési anyagok, az épület tömege, tetőszerkezete, homlokzata, a tornác, a szegélylécek, a nyílászárók és a szénaledobó nyílás együtt hitelesen képviselik a helyi építési tradíciót.

A műemléket – a fenti jegyeket szintén felmutatni képes fótí parasztházak közül – viszont kiemeli egyrészt központi elhelyezkedése és az eredeti beépítés képviselése. Másrészt az elsőház és a konyha festett famennyezetei, melyek értékét nem csak látványuk egysége, hanem, mint a paraszti élet polgárosodásának dokumentuma is adja. Ez a dekoráció megjelenési formájában (színek, motívumok, felület) még hordozza a 19. században gazdagon virágzó népművészetet, maga a technika viszont már a polgári életmódhoz kötődik. Így válnak bájos giccsé a kispolgári szalonok falainak virágos bordűrjei egy parasztház nyers famennyezetének deszkáira sorjázva. Egyedi

¹⁴ KÖH határozat, 2007. július 3. Üi.sz:450/0074/2/2007

¹⁵ Rehák Ferenc: *Fót története*. Budapest, 2000. 94. p.

értékét azonban kifejezetten ez az átmenetiség adja, a virágosra festett deszkák a népművészet átváltozásának, eltűnésének egy pillanatát örökítik meg.

Az épületegyüttes műemléki védelemre településképi és a helyi közösség történetében játszott szerepe mellett a regionális építési hagyományok képviselőjeként és egyedi művészeti értékei miatt is méltó.

Irodalom

- *A magyar népművészet*. szerk.: Fél Edit. Budapest. 1969
- Barabás Jenő – Gilyén Nándor: *Magyar népi építészet*. Budapest, 2004
- Boross Marietta, Karácsony Zoltán, Tátrai Zsuzsanna: *Magyar népi kultúra*. Budapest, 2004
- Hofer Tamás: Három szakasz a magyar népi kultúra XIX–XX. századi történetében. in: *Ethnographia*, 1975
- *Magyar népművészet*. szerk.: Fél Edit, Hofer Tamás. Budapest. 1975
- Magyar Országos Levéltár online adatbázisa. 1715. évi országos összeírás http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszeiras/adatlap/3765
- Magyar Országos Levéltár online adatbázisa. Mária Terézia urbéri tabellák. <http://archivportal.arcanum.hu/urberi/opt/a130904.htm?v=pdf&q=FALU%3D%28F%3t%29&a=list>
- Rehák Ferenc: *Fót története*. Budapest, 2000
- Tombor Ilona: *Magyarországi festett famennyezetek és rokonemlékek a XV–XIX. századból*. Budapest, 1960

Felhasznált irattári dokumentumok

- Dunakeszi Járási Földhivatal. Fót 1883-mas forgalomból kivont kataszteri térképe
- Dunakeszi Járási Földhivatal. 951-es telekkönyvi betét
- Dunakeszi Járási Földhivatal. 242-es (új: 4328) telekkönyvi betét
- Érdi Járási Hivatal Járási Építésügyi és Örökségvédelmi Hivatalának iratanyaga a fóti 1303 és 1304/2 hrsz.-ú épületekről
- Szolnoky Lajos 1971-es néprajzi felmérésének dokumentációja. Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ tervtára

Abstract

The following article is a summary of the documentation of a Hungarian vernacular building from the last trimester of the 19th century. The wealthy farmer house and its stable building (built in the 1920's) stand in the old center of Fót, a Hungarian town near Budapest. They are one-storied, single span buildings built by stone and bricks, accompanied by a porch and covered with pitched roof. This group of buildings deserves protection because of its role in the town's sight and in the history of the local society. At the same time it is proposed for protection as a representative of the local traditional architecture and for its unique folk art values.

Keywords: monument protection, Fót (Hungary), vernacular architecture, painted wood ceiling

KISS ESZTER

Analysis and comparison of the three biggest U.S. cities' (New York, Los Angeles and Chicago) climate action plans and adaptation strategies

Project leaders: Dipl.-Soz. Andreas Atzl and Sina Keller research associates

Abstract

Since international conferences and environmental treaties brought the issue of climate change to the world political stage in the early 1990s, many countries and cities have recognized the need for action to mitigate the harmful effects of the globally changing climate and to adapt to the unavoidable climate-related impacts. As a complementary part of the KLIMOPASS-AKLIM research program, my research during a three month internship at the Karlsruhe Institute of Technology (KIT) focused on collecting and analyzing examples of existing adaptation and mitigation strategies from the United States' three biggest cities: New York, Los Angeles and Chicago. My results are based on the evaluation of the collected federal, state and city climate action plans. The study will introduce the different planning and implementation practices of the cities mentioned above – New York City's comprehensive, detailed, action- and result-oriented long-term sustainability plan; Los Angeles' action plan that mainly focuses on measures within the control of city departments; and Chicago's climate action agenda with emphasis on community engagement and everyday actions.

Keywords: climate change, United States, strategies, action plans, mitigation, adaptation

Introduction

In the last decades discussions about the accelerating changes in the Earth's climate caused by the significant amount of greenhouse gas (GHG) emissions became louder and louder. Thanks to some international conferences and environmental treaties, the issue of climate change appeared on the world political stage in the early 1990s, and since then more and more countries and cities have recognized the need for action to mitigate the harmful effects of the globally changing climate and to adapt to the new circumstances that are already occurring due to the previous years' air pollution. Answering these unavoidable challenges is a common social responsibility all around the globe. We are all responsible to take steps today to avoid an even more serious pollution of our environment. Climate change is a fact that we cannot deny anymore. It manifests itself in more immoderate weather circumstances affecting properties, infrastructure and human lives as well. Recognizing the importance of our role in

reducing the pace of global warming and taking responsibility for the next generations' future is crucial and indispensable.

The United States of America (as one of the world's most important economy and biggest GHG emitter) has a huge impact on the globally changing climate thus its climate change policy is also of great importance. However, its policy differs from the common environmental policies of the EU countries. For example, we cannot find an unambiguous top-down strategy in its climate action planning and jurisdiction. This study's purpose is to give an overview on climate adaptation strategies of the United States through the examples of the nation's three biggest cities' climate action planning practices. The chosen cities are New York City (NY), Los Angeles (CA) and Chicago (IL) with relatively similar environmental circumstances and hazards like West-European countries can face as well. In those cases when statewide climate action or adaptation plans exist, these state plans were examined too, such as the President's newly announced Climate Adaptation Plan. Due to the limited time of the research compared to the enormous amount of information, a comprehensive comparison with Germany's adaptation strategy and practice cannot be within the scope of this paper – nevertheless it can provide some open questions about the different adaptation planning practices that can be the subject of further research in the future.

The background of the analysis

My research was a complementary part of the KLIMOPASS-AKLIM research program at the Institute of Regional Science (IfR) and Institute of Urban and Regional Planning (ISL) at the Karlsruhe Institute of Technology (KIT) in Karlsruhe, Germany. The research project is funded by the state of Baden-Württemberg and analyses the climate change impacts and adaptation measures of the critical infrastructure in the Stuttgart region and aims to develop climate adaptation strategies for these systems. My research focused on collecting examples of existing climate adaptation strategies in the United States, and looked for planning and implementation practices that can be compared to the actions and system operations in Germany and in the Stuttgart region. During my work, I studied three cities with different political and economic background from three different geographical regions: the City of New York in the State of New York, Los Angeles in the State of California and Chicago in the State of Illinois. All of the analyzed cities are above the population of 2.5 million inhabitants. The three chosen areas represent diverse climate regions and facing different climate risks but they also show similar challenges to the Stuttgart region (e.g. increased precipitation and floods, more frequent hot waves and droughts in summer, wildfires or landslides) that the infrastructure has to answer. My results are mainly based on the evaluation of the federal, state and city climate action plans, supplemented with information found on governmental, municipal or other institutional webpages.

Introduction of the chosen regions' key climate vulnerabilities

The following paragraphs shortly introduce the most important information about the chosen U.S. regions and their principal climate-related vulnerabilities. To localize

the regions, states and cities included in the analysis on the the map of the United States, see Figure 1.

Figure 1: The geographical regions, states and cities under the scope of the analysis

The first city in the focus of the research is the *City of New York*, the biggest city of the United States with more than 8 million inhabitants. It has a humid subtropical climate with warm summers and significant precipitation in all seasons. The city is situated in the State of New York, in the Northeast region of the States. This region has a various geography that extends from the coastal areas with densely populated cities to the inland plateaus and mountains with sparsely populated towns. According to the U.S. Environmental Protection Agency (EPA), the main climate threats of this region are the more frequent heat waves, heavy precipitation events, sea level rise, the destruction of coastal ecosystems and damaging floods and storm surges.¹ The State of New York also has to face demographic shifts like aging society, population growth and rapid urbanization.² These can damage coastal property and infrastructure and can put significant stress on the healthcare system. As for New York City itself, the re-

¹ United States Environmental Protection Agency (EPA): *Climate Impacts in the Northeast*. <http://www.epa.gov/climatechange/impacts-adaptation/northeast.html> (18/11/2013.)

² NYS2100 Commission: *Recommendations to Improve the Strength and Resilience of the Empire State's Infrastructure* (hereafter: *Recommendations*). 2013. pp. 22. Available at: <http://www.governor.ny.gov/assets/documents/NYS2100.pdf>

cent past showed the biggest environmental hazard to the city: the stronger and more frequent coastal storms like Hurricane Irene in 2011 or Sandy in 2013. After Sandy's attack to the region, initiatives improving the strength and resilience of the critical infrastructure and local communities are outstanding parts of the climate action planning both in the State and in the City of New York and also appear in the federal Climate Adaptation Plan recently announced by President Barack Obama.

Los Angeles is located in the Southwest region of the United States and with its population of around 3.8 million this is the largest city in the State of California. Just as New York, Los Angeles is also a coastal metropolis. It has an effect on the city's dry-summer subtropical/Mediterranean climate as well: in the coastal areas summers are calmer and milder than in the inland areas due to the nearby presence of the ocean. Despite of this, the region's climate is generally rather hotter and drier than other regions and warming means a serious threat to the Southwest affecting water resources, agriculture, forests and other ecosystems and energy supply as well.³ Higher temperatures lead to decreasing snowpack on mountains, earlier snowmelt and reduced groundwater storage. Due to the more intense heat waves and more frequent droughts the risk of wildfires can increase. In the quickly growing cities it is also a challenge to attain air quality standards and to meet the increasing energy and water demand during heat waves and dry periods. Climate change endangers the region's agriculture as well, causing crop failure, increased demand of irrigation water and more heat stress on livestock.

The third analyzed big city, *Chicago*, is located in the State of Illinois, in the Midwest region of the United States. The "Windy City" with its 2.7 million inhabitants is situated on the bank of Lake Michigan, which is part of the Great Lakes. The city and the region has humid continental climate, with the lack of the ocean's temperature-modulating effect, so with warm summers, cold winters and significant precipitation during the whole year. As for the climate projections, the weather circumstances can turn more immoderate: people can experience hotter summers with longer dry periods and heat waves causing worse air quality, and milder winters with less snowfall and earlier snowmelt. Increased evaporation due to higher temperatures may lower water level of the Great Lakes, meaning higher harbor maintenance costs – at the same time, precipitation events can become more intense and result in heavy downpours that can increase flooding likelihood, damage property and infrastructure systems and cause disruption in services.⁴

Top-down or bottom-up strategy?

After starting to evaluate the chosen states and regions and setting them in a timeline (see the chapter below) the following question arose: is there a top-down strategy in adaptation planning in the U.S. like in several European countries or does it work

³ EPA: *Climate Impacts in the Southwest*. <http://www.epa.gov/climatechange/impacts-adaptation/southwest.html> (18/11/2013.)

⁴ EPA: *Climate Impacts in the Midwest*. <http://www.epa.gov/climatechange/impacts-adaptation/midwest.html> (18/11/2013.)

differently? Under top-down strategy the research meant the practice when the international level of adaptation plans (e.g. international treaties and agreements, EU directives) is followed by the state level (i.e. statewide adaptation strategies) and then by climate action plans on the local (city) level. In many countries where national climate change policy exists, the national climate adaptation document determines many local adaptation planning efforts, appearing in similar measures or connected implementation actions nationwide.

Among the evaluated plans and strategies, there are agendas from the local, state and federal level as well. After having a look on the year of publishing the different plans, it turned out that in the United States the planning practice is different – the country did not have a nationwide climate action or adaptation plan for a long time, still the cities and states that recognized the need for action against the effects of the changing climate made their own, local plans. It is more like a bottom-up strategy where the federal action follows the state and the local actions. Even the climate change policy, announced by President Bush in 2002 was based on local voluntary actions⁵ but did not make nationwide efforts.

The states play an important role in climate protection. They have primary jurisdiction over the local infrastructure sectors and often develop strategies and initiatives to reduce greenhouse gas emissions before federal agencies do. Later these initiatives can serve as models for federal action or as a base of federal environmental laws. This way one state's commitment to environmental issues has significant impact on the United States' overall GHG emissions. According to the Georgetown Climate Center's available map and table, 13 out of the 50 states of the U.S. have a climate adaptation plan and in other 7 states the statewide adaptation planning is currently in progress.⁶

A good example for the bottom-up strategy's lowest stage besides the analyzed city action plans is the work of the U.S. Conference of Mayors and *The U.S. Mayors Climate Protection Agreement*, launched in 2005. Up to now the agreement was signed by more than 1000 mayors, showing a strong evidence of the consensus on the local political level to protect the climate and the urgent need for action – without waiting for top-down instructions from the Federal Government. The agreement was an answer to the States' rejection of the Kyoto Protocol and urges the federal government and state governments to reach the same targets that the international protocol sets up.⁷

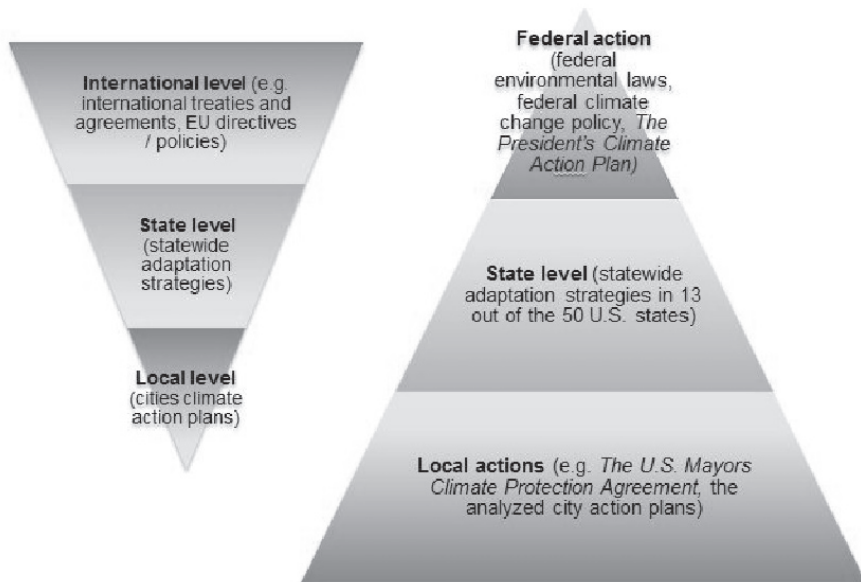
To understand the idea of the top-down and bottom-up strategies' system, see the diagrams on Figure 2.

⁵ Fletcher, Susan R.: *Global Climate Change: The Kyoto Protocol*. Congressional Research Service Report, July 21, 2005. pp. 12. Available at: <http://wllstorage.net/file/crs/RL30692.pdf>

⁶ Georgetown Climate Center: *State and Local Adaptation Plans*. <http://www.georgetownclimate.org/adaptation/state-and-local-plans> (18/11/2013.)

⁷ The U.S. Conference of Mayors: *The U.S. Mayors Climate Protection Agreement*. 2005. Available at: <http://www.usmayors.org/climateprotection/documents/mcpAgreement.pdf>

Figure 2: Diagram of a top-down (left) and a bottom-up strategy (right)

The analysis of the chosen cities' climate action plans

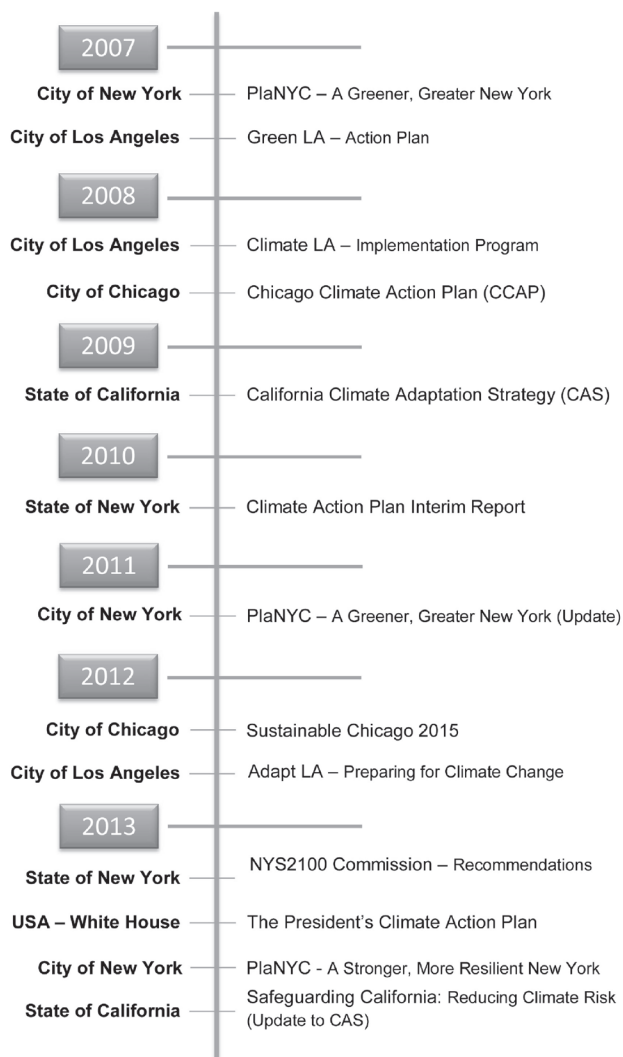
As the first step of the analysis, a timeline was set up to see which level of administration and which city was the pioneer in climate change adaptation planning. This chapter's first part will briefly summarize the observations based on the evaluation of the timeline and then shortly introduce the federal climate action policy.

Further on in the subsections each city's plans (and where the given state has a climate action plan, that one too) will be introduced and analyzed more in details. The analysis touched upon the triggers of the plans (where there is a special reason); the sectors mentioned in the strategies and their specific characteristics; the initiatives' elaboration (whether the plan gives detailed or just minimal information about each action) as well as the assessment of the actions by sector regarding to mitigation and/or adaptation efforts. Where it was possible, the institutional and legal background, the way and status of implementation of the measures and the connections with the state plans were analyzed too. Each strategy's analysis is depicted in tables where the most important topics of the plans are collected in the interest of easier comparison and understanding. The tables put together the groups of the selected city's different plans and the state's plan(s) where the given city is located in. The tables can be found as appendices at the end of the study

The timeline of the analyzed climate action plans

If one has a look on the timeline below (Figure 3), the above mentioned bottom-up progress in point of the cities under the scope of the study can be clearly seen.

Figure 3: Timeline of the analyzed climate action plans

The local climate action planning started even earlier than in the states where the cities are located in. Both New York City and Los Angeles made their first local climate action plans in 2007, earlier than the state strategies or plans were published. New York City has not only its comprehensive plan called *PlaNYC*, but other publications related to it (like progress reports, updates and sector-specific strategies). The last plan update was published in 2012. There were no available updates or progress reports found to the climate action plans of Los Angeles, only the incomplete fact sheet of the *Adapt LA* document from 2012. The city of Chicago published its *Chicago Climate*

Action Plan one year later than the cities mentioned above (in 2008) and prepared an update (*Sustainable Chicago 2015*) in the year of 2012.

In October 2012, Hurricane Sandy severely hit the coastal U.S. cities in the eastern, Mid-Atlantic States. This was a serious trigger to create new climate action plans at all levels of administration in the country to ease rebuilding after the storm's destruction and increase the resiliency of states and cities. Both the State and the City of New York came out with new documents regarding these efforts. In January 2013, the NYS2100 Commission, announced after Sandy by New York State Governor Cuomo, published its *Recommendations to Improve the Strength and Resilience of the Empire State's Infrastructure* (hereafter: *Recommendations*) and in June 2013, New York City Mayor Bloomberg introduced the *Stronger, More Resilient New York* plan. Most of the initiatives in both plans are determined by efforts to strengthen the infrastructure and build resiliency for the future.

Two out of the three states under the scope of the analysis have statewide adaptation plans: the State of California published its *Climate Adaptation Strategy* in 2009, and New York State made its *Climate Action Plan's Interim Report* available in 2010. New York announced new reports and recommendations related to climate action in January 2013, and California is now working on its strategy's update, the public draft document is available since December 2013. The State of Illinois does not have a statewide climate adaptation plan.

As for the federal level, the Obama Administration made a big change in the States' climate policy, underlining the importance of federal leadership in energy efficiency and climate protection actions. Since coming into office in 2009, President Obama established the Interagency Climate Change Adaptation Task Force and made the reduction of greenhouse gas emissions a priority for federal agencies with an Executive Order signed in October 2009. In 2011, a comprehensive Greenhouse Gas Emissions Inventory for the Federal Government was compiled, and Federal Agencies finished their first-ever climate change adaptation plans in February 2013.⁸

The United States' first federal action plan that clearly addresses climate change issues (*The President's Climate Action Plan*) was also announced by Barack Obama in June 2013. This plan collects the initiatives into three chapters around the following topics: cut carbon pollution of the U.S., prepare the States for the impacts of climate change and lead international effort to address global climate change.⁹ The first chapter focuses mainly on mitigation efforts by reducing greenhouse gas emissions in the energy and transportation sector and enhancing the usage of clean and renewable energy resources. Adaptation efforts appear in the second chapter in initiatives regarding (for example) insurance, public outreach and public health issues and climate science. Hurricane Sandy affected this plan as well – resiliency, rebuilding and community based recovery are key concepts in it too. The President's Climate Action Plan

⁸ The White House – Council of Environmental Quality: *Climate Change Resilience*. <http://www.whitehouse.gov/administration/eop/ceq/initiatives/resilience> (18/11/2013.)

⁹ Executive Office of the President: *The President's Climate Action Plan*. June 2013. Available at: <http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/image/president27sclimateactionplan.pdf>

is mostly related with the State of New York's and the City of New York's action plans, thanks to Sandy's effect.

The State of New York and the City of New York

In the State of New York, climate action planning started in 2009, when the Executive Order no.24 called upon the recently created Climate Action Council to write a *Climate Action Plan* towards reducing GHG emissions and responding to climate change.¹⁰ The *Interim Report* was released in November 2010. The Interim Report deals with both the natural and the built environment of the state. The main sectors covered by the plan can be seen in the tables (Appendix A and B). The plan has a separate chapter describing the climate adaptation measures that appear in the following topics: energy, transportation, water, public health, telecommunications, ecosystems, agriculture and coastal zones. The plan sets targets for the State's economy as well. Furthermore, it describes cross-sector recommendations like environmental justice, public participation, workforce training and education, etc.¹¹ Mentioning cross-cutting topics is not very common among the selected and analyzed plans, even though they can put mitigation and adaptation goals in a more comprehensive context.

This plan does not stand as a clear antecedent of the State's next document that addressed climate change issues, mainly because of the different trigger of the next action. After the hit of Hurricane Sandy in 2012, Governor Cuomo announced 3 commissions to examine existing risks and vulnerabilities and make recommendations to improve the State's resiliency against major weather impacts (e.g. big storms like Sandy or Irene) and enhance response capabilities. The commissions were: NYS Ready Commission, NYS Response Commission and NYS2100 Commission. The latter one published its *Recommendations* in January 2013. It contains 5 sector-specific recommendation areas (Transportation, Energy, Land Use, Insurance and Infrastructure finance) as well as 9 cross-cutting recommendations, addressing high number of adaptation measures.¹² This document gives more detailed targets to reach than the previous one, because it had a clear trigger (Hurricane Sandy's devastation) that made the need of action unambiguous.

New York City's plan (*PlaNYC – A Greener, Greater New York*) is an instructive example how a citywide strategic land use plan evolved to a comprehensive sustainability plan, including strong commitment to climate change mitigation efforts. In 2005, after the Department of City Planning's (DCP) report that estimated a significant population growth in New York City by 2030, the municipality began to work on a strategic land use plan that can help managing the city's growing needs within a limited amount of land. This first plan identified three key challenges as: population growth, aging infrastructure and the increasingly vulnerable environment. As these issues were inter-

¹⁰ New York State Department of Environmental Conservation: *Climate Action Planning*. <http://www.dec.ny.gov/energy/80930.html> (20/11/2013)

¹¹ New York State Climate Action Council: *Climate Action Plan Interim Report*. November 2010. Available at: <http://www.dec.ny.gov/energy/80930.html> (20/11/2013)

¹² *Recommendations...* 2013. Available at: <http://www.governor.ny.gov/assets/documents/NYS2100.pdf>

related with other environmental and economic sustainability concerns, the city realized the need to develop a comprehensive, distributed and long-term sustainability plan and in 2007, Mayor Bloomberg released the fully completed PlaNYC.¹³ The plan focuses issues related mainly to the physical environment of the city, considering the fact that every decision and action can help combating climate change but at the same time economic opportunity can and must come out of these actions and of the city's growth. PlaNYC covers 6 key areas (among them there is a separate chapter about climate change describing adaptation measurements) and contains 127 initiatives.¹⁴ One common goal cuts across all the issues: reducing the greenhouse gas emissions is the most important target, as it is defined in the Local Law 55 of 2007 as well.¹⁵

This plan has a strong legal and institutional background, supported by the municipal departments, businesses, community organizations and individual citizens too. Local laws obligate the city officials to regularly monitor the progress of implementation and update the plan in every 4 years – the last update was published in April 2011. It added extra initiatives and a separate key area (Solid waste) to the previous ones.¹⁶ It also provides more initiatives in the Climate Change chapter than the previous plan. Cross-cutting topics are added to the agenda too, their main initiatives are summarized in Table 1.

Table 1:

Sector initiatives advancing cross-cutting topic goals in PlaNYC Update 2011.

Sector initiatives advancing cross-cutting topic goals in PlaNYC Update 2011							
	Public health	Food	Natural systems	Green building	Waterfront	Economic opportunity	Public engagement
Energy	X		X	X		X	X
Transportation	X	X			X	X	
Water	X	X	X	X	X	X	X
Housing		X		X	X	X	X
Open space		X	X	X	X	X	X
Brownfields		X	X		X	X	X
Waste	X	X	X	X	X	X	X
Air quality	X			X	X		X
Climate change	X		X	X	X		X

¹³ ICLEI – Local Governments for Sustainability USA: *The Process Behind PlaNYC. How the City of New York Developed Its Comprehensive Long-Term Sustainability Plan.* April 2010. Available at: http://nytelecom.vo.llnwd.net/o15/agencies/planyc2030/pdf/iclei_planyc_case_study_201004.pdf

¹⁴ The City of New York: *PlaNYC – A Greener, Greater New York.* Full Report. 2007. Available at: http://nytelecom.vo.llnwd.net/o15/agencies/planyc2030/pdf/full_report_2007.pdf

¹⁵ See: Local Laws of New York City. <http://legistar.council.nyc.gov/Legislation.aspx> (12/12/2013)

¹⁶ The City of New York: *PlaNYC – A Greener, Greater New York.* Update. Full Report. April 2011. Available at: http://nytelecom.vo.llnwd.net/o15/agencies/planyc2030/pdf/planyc_2011_planyc_full_report.pdf

The municipality established a leading and coordinating agency within its departments by course of Local Law 17 of 2008. The Mayor's Office of Long Term Planning and Sustainability (OLTPS) is responsible for developing and implementing the plan and assessing the progress permanently. The progress reports show that a high percentage of the actions are underway, many milestones have been achieved or mostly achieved and the action-oriented agenda has made a significant progress. There are several specific plans as well, with their legal background, like Greener, Greater Buildings Plan or the Brownfield Cleanup Program. Other important advisory boards are the New York City Panel on Climate Change (NPCC) and the Climate Change Task Force, both codified by Local Law 42 of 2012.

In 2013, the year after Sandy's attack, a new plan was published as the latest incarnation of PlaNYC: *A Stronger, More Resilient New York*. This plan unambiguously puts the most emphasis on adaptation among the previously analyzed plans. The main aim of this new plan was to help communities rebuilding after Sandy for a long term, to provide additional protection to the city's infrastructure and to prepare for the climate changes yet to come. The underlying goal of the plan is to increase the city's resiliency through 189 initiatives in 15 key areas.¹⁷ These areas cover special sectors that the previously mentioned plans did not include, like Insurance, Liquid fuels, Utilities, Telecommunications, Healthcare, Public engagement and Food supply. Due to this, this plan shows the strongest connection with the State's Recommendations and The President's Climate Action Plan, because of the overlapping strategies like flood insurance, secure fuel supply and resilient hospitals, among other aims. The Stronger, More Resilient New York Plan uses initiatives from the previous PlaNYCs too (e.g. brownfield cleanup programs, expanding green infrastructure systems, improving the energy efficiency of buildings).

The State of California and the City of Los Angeles

The State of California is a biologically diverse state, with various habitats, and a great number of unique and endangered species. Thanks to the crop diversity, California plays an important role in the States' agriculture, but is also very vulnerable to climate change. This vulnerability visibly showed itself in the beginning of 2014 when Governor Brown had to announce his proclamation of a state of emergency due to the severe drought throughout the state.¹⁸ Due to this the state understood quite early the importance of addressing climate effects and preparing itself for the expected climate impacts using the best known science. California's first-of-its-kind multi-sector strategy was published in 2009 after the Governor's Executive Order (EO S-13-08) in November 2008.¹⁹ The *California Climate Adaptation Strategy (CAS)*

¹⁷ The City of New York: *PlaNYC – A Stronger, More Resilient New York*. 2013. Available at: http://nytelecom.vo.llnwd.net/o15/agencies/sirr/SIRR_singles_Hi_res.pdf

¹⁸ Office of Governor Edmund G. Brown Jr.: *Governor Brown Declares Drought State of Emergency*. 17/1/2014. <http://gov.ca.gov/news.php?id=18368> (18/1/2014)

¹⁹ California Natural Resources Agency (CNRA): *2009 California Climate Adaptation Strategy (CAS)*. 2009. Available at: http://resources.ca.gov/climate_adaptation/docs/Statewide_Adaptation_Strategy.pdf

focuses on managing natural resources, planning for public safety, infrastructural and agricultural development, and reducing GHG emissions and the risk of natural hazards. This document introduces detailed actions in 7 sectors, with more than 50 strategies, including both mitigation and adaptation measures. The update to CAS (*Safeguarding California*) is under social reconciliation, the public draft is available since December 2013. The main aim of the update is to widen the previous strategies and actions in the light of advances in climate science and risk management possibilities. It defines the same sectors, extended by an extra sector (Emergency management).²⁰ Despite of the aim of the document, the analysis found *Safeguarding California* less detailed in describing specific actions than CAS, though it tells about the actions already taken.

As for the institutional and legal background, the leading and coordinating agency of the adaptation strategy planning is the California Natural Resources Agency (CNRA). According to EO S-13-18 Article 7, different state departments are responsible for the sector-specific strategies' implementation.²¹ Several state acts and bills secure the implementation of the main targets of CAS, e.g. water conservation, cool pavements, wildfire safety, new building and appliance energy efficiency standards.

The city of Los Angeles published its *Green LA – An Action Plan to Lead the Nation in Fighting Global Warming* document in May 2007 and one year later the *Climate LA – Municipal Program Implementing the Green LA Climate Action Plan*. The two plans cover the same focus areas. Their content is identical except two chapters: the Adaptation chapter with its 4 goals is missing from the implementing program, however it presents public education. *Green LA* is a short summary of strategies outlining measures to adapt to the effects of climate change and to reach the city's goals in reducing GHG emissions by a significant rate in the coming decades.²² The 9 focus areas' goals are described more in detail in *Climate LA* – in many of the sectors' strategies the emphasis is mostly on mitigation measures.²³ During the research period no updates or progress reports were found to these plans.

In 2012 the municipality of Los Angeles brought out a very brief fact sheet about an adaptation document called *Adapt LA – Preparing for Climate Change*.²⁴ The mentioned potential adaptation actions are almost the same like the measures presented in the previous plans or already taken by the city. Unfortunately no further information was found about this action agenda during the research.

²⁰ Natural Resources Agency: *Safeguarding California: Reducing Climate Risk. An update to the 2009 California Climate Adaptation Strategy*. Public Draft. December 2013. Available at: http://resources.ca.gov/climate_adaptation/docs/Safeguarding_California_Public_Draft_Dec-10.pdf

²¹ CNRA: CAS. 2009. pp. 11. Available at: http://resources.ca.gov/climate_adaptation/docs/Statewide_Adaptation_Strategy.pdf

²² The City of Los Angeles: *Green LA – An Action Plan to Lead the Nation in Fighting Global Warming*. May 2007. Available at: http://environmentla.org/pdf/GreenLA_CAP_2007.pdf

²³ Environmental LA: *Climate LA – Municipal Program Implementing the Green LA Climate Action Plan*. 2008. Executive Summary is available at: http://environmentla.org/pdf/ClimateLA_v5.pdf, Program Document is available at: <http://environmentla.org/pdf/ClimateLA%20Program%20document%202012-08.pdf>

²⁴ Office of the Mayor (City of Los Angeles): *Adapt LA – Preparing for Climate Change*. Fact Sheet. June 2012. Available at: <http://c-change.la/pdf/AdaptLA%20Fact%20Sheet.pdf>

The climate action plan of Los Angeles puts more emphasis on actions under the municipal departments' scope of authority rather than business and community outreach initiatives like the other plans do. The implementation of the strategies also represents this: the actions are taken mainly by city departments, like reducing energy use by energy efficient retrofits on city owned buildings, redeveloping underutilized city lands, convert city fleet powered by alternative fuels. The planning is led by the Environment LA (ELA) coordinating agency. Like the City of New York, the City of Los Angeles has an advisory board called Environmental Affairs Commission (EAC) to help city departments in climate adaptation planning and strategy implementation with expertise in different fields.

The City of Chicago

The *Chicago Climate Action Plan (CCAP)* was published in 2008. This plan rather acts as an easily understandable summary of the city' actions made more for informing the public than the professionals, therefore contains less detailed information about each action than many other action plans presented above. Besides the 35 actions under 5 key strategies, this plan presents leading examples of practical mitigation efforts and stakeholder engagement. The CCAP mainly focuses on mitigation, underlining the reduction of GHG emission with each action, except the chapter of Adaptation containing 9 climate adaptation actions. The plan's specialty compared to the other examined plans that it firmly encourages individuals to make their own everyday actions, declaring that the success of the plan strongly depends on the citizens. Stressing that each person can and must make a difference to create a more livable and sustainable city, the plan contains a short chart of small achievable steps for all Chicagoans.²⁵

After the change in the city administration, a new action agenda was made and published in 2012, called *Sustainable Chicago 2015*. Its main aim is to accelerate the progress towards the goals mentioned in CCAP by mitigating climate change impacts, strengthening the city and preparing for climate related risks. This plan's actions are very similar to those ones mentioned in the previous action plan, supplemented with new focus areas: Economic development and job creation and Parks, open space and healthy food. By bringing new topics to the agenda, the Sustainable Chicago plan has 24 goals and 100 actions under 7 key strategies.²⁶ The plan specifies economic development and sustainability as cornerstones, reinforcing other actions. Resident engagement continues to be essential: 16 goals are flagged as key opportunities for community action. The action agenda contains more adaptation measures than CCAP, but introduces them in a briefer way.

Both plans have publicly available progress reports about the implementation in the first few years. These reports (published in 2010 and 2013) show success, espe-

²⁵ Chicago Climate Task Force: *Chicago Climate Action Plan. Our City. Our Future.* 2008. Available at: <http://www.chicagoclimateaction.org/> (19/12/2013)

²⁶ Office of the Mayor (City of Chicago): *Sustainable Chicago 2015. Action Agenda.* 2012.

Available at: <http://www.cityofchicago.org/content/dam/city/progs/env/SustainableChicago2015.pdf>

cially in introducing the MeterSave residential water conservation program, the first Bus Rapid Transit Line, developing a Green Stormwater Infrastructure Strategy, the amendment of the City's Zoning Code and Municipal Code, the Greencorps Chicago community engagement and training program, etc.

The City of Chicago has the Chicago Climate Task Force, formed by the municipality in 2006, to develop the climate action plan.²⁷ Like in New York City and Los Angeles, an advisory committee (Research Advisory Committee, formed in 2006) supported the planning process providing a scientific background and gave recommendations on criteria for choosing the best targets for emission reductions.

Conclusion

After analyzing the selected states' and cities' climate action plans and adaptation strategies, with a focus on the planning and institutional background, evaluating the elaboration of the actions and distinguishing between the mitigation and adaptation measures appearing in the documents, the observations can be summarized as follows.

Planning for climate adaptation is on the states' and cities' agenda in the United States. Thus there is no strong, nationwide top-down strategy, every city takes its own action. Among the cities under the scope of the research, special characteristics can be found. New York City has a detailed, action- and result oriented long-term sustainability plan with transparent institutional background. The strongest connection between the state and city level of planning was found in the case of New York. Though the update to California's statewide strategy is in progress, in Los Angeles the only available climate action plan is 6 years old. That plan mainly focuses on measures within the control of city departments – new measures can be added as soon as business and community engagement expands. The State of Illinois does not have any statewide climate adaptation strategy, still the state's most populous metropolis, Chicago developed its own sustainability plan. The city's effort can affect Illinois' climate change policies and planning efforts in the future. Chicago prefers to take smaller, everyday actions towards climate change mitigation and adaptation, involving the city's residents and strongly leans on community engagement.

As the earlier published strategies focused more on mitigation, in the updated action plans more adaptation measures can be found. The most likely reason of it is that the impacts of climate change turned more and more perceptible in everyday life and cities and states realize that managing these problems that put serious threats on society and ecosystems are unavoidable. A special trigger (like Hurricane Sandy) can create plans primarily focused on adaptation and resiliency. Sectors with mainly mitigation measures in most of the plans are: energy, transportation, housing (land use) and waste management, while those ones that contain significant adaptation measures besides mitigation efforts are: water management, coastal protection, and open

²⁷ Parzen, Julia: *Lessons Learned: Creating the Chicago Climate Action Plan*. July 2009. pp. 3. Available at: <http://coolcities.us/resources/ForumLinks/CAP/LessonsLearned.pdf>

space management. The most commonly emphasized topics that appear in almost every plan are summarized in Table 2.

Table 2: Commonly emphasized topics by sectors

Commonly emphasized topics by sectors	
Energy	energy efficiency, energy efficient buildings, the use of renewable energy
Transportation	cleaner fuels, expand transportation options and services, reduce congestion, strengthen resiliency
Water and wastewater	water use efficiency, stormwater management
Buildings / Housing	transit oriented development (TOD), develop underutilized city lands, promote affordable and sustainable housing
Open space	open new parks and open space for recreation, tree planting programs
Brownfields	cleanup programs, remediation, redevelopment
Waste	reduce waste production, divert waste from landfills, reuse and recycle
Economy	green/sustainable economy, job creation, education and training
Adaptation / Climate change	reduce GHG emission, reduce urban heat island effect (UHIE), green infrastructure, public engagement, increase community preparedness and resilience

After all, how can key factors leading to success in adaptation planning be defined? As planning comes to practice several questions can arise. It is worth to mention some of them for further thinking.

Is there a real need for a detailed nationwide top-down strategy? The selected cities' examples showed that adaptation planning can work well on the local scale without federal/national top-down instructions but a strong mayoral leadership was necessary in most of the cases (like in New York and Chicago).

Establishing a leading and coordinating agency supported with the help of external advisory boards was a common tactic. Stakeholder and community engagement was crucial to gain support from all stakeholders in New York and Chicago, and involving and educating the public was an aim in all cities. But the best and most efficient practice for this continues to be a question.

It is important to turn the climate action plans and adaptation strategies into visible results. One of the success factors of PlaNYC was definitely the immediate switch from planning to action as soon as the conditions made it possible. At a later stage, updat-

ing the plans regularly and defining milestones to reach within reasonable time limits help scanning and monitoring the implementation progress.

It is also crucial to realize what kinds of funds are needed and available for the implementation and to think rationally about what kind of efforts the municipal budget can finance. Encouraging small individual steps can be more effective in cities with less financial possibilities (like in Chicago) than aiming for large actions (e.g. New York City's Comprehensive Coastal Protection Plan). These considerations must be taken into account during the planning and implementing process for the sake of a well-functioning and efficient system for adapting to climate change impacts in the future.

Acknowledgements

I would like to thank Head of Institute Prof. Joachim Vogt for giving me the opportunity to take part in this research project at KIT-IfR/ISL and to my project leaders, Andreas Atzl and Sina Keller for their guidance and regular feedback on my work during my internship.

References

- California Natural Resources Agency (CNRA): *2009 California Climate Adaptation Strategy (CAS)*. 2009. Available at: http://resources.ca.gov/climate_adaptation/docs/Statewide_Adaptation_Strategy.pdf
- Chicago Climate Task Force: *Chicago Climate Action Plan. Our City. Our Future*. 2008. Available at: <http://www.chicagoclimateaction.org/> (19/12/2013)
- Environmental LA: *Climate LA – Municipal Program Implementing the Green LA Climate Action Plan*. 2008. Executive Summary is available at: http://environmentla.org/pdf/ClimateLA_v5.pdf, Program Document is available at: <http://environmentla.org/pdf/ClimateLA%20Program%20document%2012-08.pdf>
- Executive Office of the President: *The President's Climate Action Plan*. June 2013. Available at: <http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/image/president27climateactionplan.pdf>
- Fletcher, Susan R.: *Global Climate Change: The Kyoto Protocol*. Congressional Research Service Report, July 21, 2005. Available at: <http://wlstorage.net/file/crs/RL30692.pdf>
- Georgetown Climate Center: *State and Local Adaptation Plans*. <http://www.georgetownclimate.org/adaptation/state-and-local-plans> (18/11/2013.)
- ICLEI – Local Governments for Sustainability USA: *The Process Behind PlaNYC. How the City of New York Developed Its Comprehensive Long-Term Sustainability Plan*. April 2010. Available at: http://nytelecom.vo.llnwd.net/o15/agencies/planyc2030/pdf/iclei_planyc_case_study_201004.pdf
- Local Laws of New York City. <http://legistar.council.nyc.gov/Legislation.aspx> (12/12/2013)
- Natural Resources Agency: *Safeguarding California: Reducing Climate Risk. An update to the 2009 California Climate Adaptation Strategy*. Public Draft. December 2013. Avail-

able at: http://resources.ca.gov/climate_adaptation/docs/Safeguarding_California_Public_Draft_Dec-10.pdf

- Office of Governor Edmund G. Brown Jr.: *Governor Brown Declares Drought State of Emergency*. 17/1/2014. <http://gov.ca.gov/news.php?id=18368> (18/1/2014)
- Office of the Mayor (City of Chicago): *Sustainable Chicago 2015*. Action Agenda. 2012. Available at: <http://www.cityofchicago.org/content/dam/city/progs/env/SustainableChicago2015.pdf>
- Office of the Mayor (City of Los Angeles): *Adapt LA – Preparing for Climate Change*. Fact Sheet. June 2012. Available at: <http://c-change.la/pdf/AdaptLA%20Fact%20Sheet.pdf>
- Parzen, Julia: *Lessons Learned: Creating the Chicago Climate Action Plan*. July 2009. Available at: <http://coolcities.us/resources/ForumLinks/CAP/LessonsLearned.pdf>
- The City of Los Angeles: *Green LA – An Action Plan to Lead the Nation in Fighting Global Warming*. May 2007. Available at: http://environmentla.org/pdf/GreenLA_CAP_2007.pdf
- The City of New York: *PlaNYC – A Greener, Greater New York*. Full Report. 2007. Available at: http://nytelecom.vo.llnwd.net/o15/agencies/planyc2030/pdf/full_report_2007.pdf
- The City of New York: *PlaNYC – A Greener, Greater New York*. Update. Full Report. April 2011. Available at: http://nytelecom.vo.llnwd.net/o15/agencies/planyc2030/pdf/planyc_2011_planyc_full_report.pdf
- The City of New York: *PlaNYC – A Stronger, More Resilient New York*. 2013. Available at: http://nytelecom.vo.llnwd.net/o15/agencies/sirr/SIRR_singles_Hi_res.pdf
- New York State Climate Action Council: *Climate Action Plan Interim Report*. November 2010. Available at: <http://www.dec.ny.gov/energy/80930.html> (20/11/2013)
- New York State Department of Environmental Conservation: *Climate Action Planning*. <http://www.dec.ny.gov/energy/80930.html> (20/11/2013)
- NYS2100 Commission: *Recommendations to Improve the Strength and Resilience of the Empire State's Infrastructure*. 2013. Available at: <http://www.governor.ny.gov/assets/documents/NYS2100.pdf>
- The White House – Council of Environmental Quality: *Climate Change Resilience*. <http://www.whitehouse.gov/administration/eop/ceq/initiatives/resilience> (18/11/2013.)
- The U.S. Conference of Mayors: *The U.S. Mayors Climate Protection Agreement*. 2005. Available at: <http://www.usmayors.org/climateprotection/documents/mcpAgreement.pdf>
- United States Environmental Protection Agency (EPA): *Climate Impacts in the Midwest*. <http://www.epa.gov/climatechange/impacts-adaptation/midwest.html> (18/11/2013.)
- EPA: *Climate Impacts in the Northeast*. <http://www.epa.gov/climatechange/impacts-adaptation/northeast.html> (18/11/2013.)
- EPA: *Climate Impacts in the Southwest*. <http://www.epa.gov/climatechange/impacts-adaptation/southwest.html> (18/11/2013.)

Appendix A: The elaboration of the actions in the climate action plans

sectors/plans	City of New York			State of NY		City of Los Angeles		State of California		City of Chicago		The Presidents Climate Action Plan (2013)	
	PlaNYC (2007)	PlaNYC Update (2011)	Stronger NY (2013)	Climate Action Plan (2010)	NYS2100 Recommendations (2013)	GreenLA (2007)	ClimateLA (2008)	AdaptLA (2012)	CAS (2009)	Safeguarding California (2013)	CCAP (2008)		Sustainable Chicago 2015 (2012)
Energy	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Transportation	X	X	X	X	X	X	X		X	X	X	X	X
LAND USE													
	X	X	X	X		X	X						
	X	X	X		X	X	X	X				X	
	X	X	X			X	X						
Waste													
Adaptation / Climate change		X	X	X		X	X				X	X	
	X	X		X		X		X			X	X	
Other sectors													
Economy			X	X		X	X					X	
Insurance			X		X								X
Public engagement (Education, Outreach)			X				X						X
Public health / Healthcare			X	X					X	X			X
Food			X									X	
Cross-cutting / Cross-sector topics		X		X	X							X	
Plans with unique, separately mentioned topics	X ¹	X ¹	X ^{2,3,4,5}	X ^{3,5,6}	X ⁷	X ⁶	X ⁶		X ^{3,6}	X ^{3,6,9}			X ²

¹ Air quality, ² Climate analysis / Climate science, ³ Coastal protection, ⁴ Liquid fuels, Utilities, ⁵ Telecommunications, ⁶ Biodiversity and habitat / Ecosystems, Agriculture, Forestry, ⁷ Infrastructure finance, ⁸ Proprietary departments, Port and Airport of Los Angeles, ⁹ Emergency management

X	Detailed information about the actions	X	Less detailed information	X	Minimal information or actions only briefly mentioned

Appendix B: Mitigation / adaptation measures in the climate action plans

sectors / plans	City of New York			State of NY		City of Los Angeles			State of California		City of Chicago		The President's Climate Action Plan (2013)
	PlaNYC (2007)	PlaNYC Update (2011)	Stronger... NY (2013)	Climate Action Plan Interim Report (2010)	NYS2100 Recommendations (2013)	GreenLA (2007)	ClimateLA (2008)	AdaptLA (2012)	CAS (2009)	Safeguarding California (2013)	CCAP (2008)	Sustainable Chicago 2015 (2012)	
Energy	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Transportation	X	X	X	X	X	X	X		X	X	X	X	X
Water and wastewater	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	
Housing / Buildings	X	X	X	X		X	X						
LAND USE / Open space	X	X	X		X	X	X	X				X	
Brownfields	X	X	X			X	X						
Waste		X	X	X	X	X	X				X	X	
Adaptation / Climate change	X	X		X	X	X		X			X	X	
Other sectors													
Economy			X	X		X	X					X	
Insurance			X	X	X								X
Public engagement (Education, Outreach)			X				X						X
Public health / Healthcare			X	X					X	X			X
Food			X									X	
Cross-cutting / Cross-sector topics		X		X	X				X	X			
Plans with unique, separately mentioned topics	X ¹	X ¹	X ^{2,3,4,5}	X ^{3,5,6}	X ⁷	X ⁶	X ⁶	X ⁶	X ^{3,6}	X ^{3,6,9}			X ²

¹ Air quality, ² Climate analysis / Climate science, ³ Coastal protection, ⁴ Liquid fuels, Utilities, ⁵ Telecommunications, ⁶ Biodiversity and habitat / Ecosystems, Agriculture, Forestry, ⁷ Infrastructure finance, ⁸ Proprietary departments, Port and Airport of Los Angeles, ⁹ Emergency management

X Mostly mitigation measures   X Both mitigation and adaptation measures   X Mostly adaptation measures

Absztrakt

Amióta az 1990-es években kezdődő, környezeti témákat érintő nemzetközi konferenciák és egyezmények a világpolitika színterére emelték a klímaváltozás kérdését, számos ország és város ismerte fel a globális felmelegedés okozta hatások mérséklésének és az azokhoz való alkalmazkodásnak elkerülhetetlen szükségességét. A Karlsruhei Egyetemen töltött három hónapos gyakorlatom alatt a KLIMOPASS-AKLIM kutatási programba bekapcsolódva, annak kiegészítéseként a három legnagyobb amerikai város, New York, Los Angeles és Chicago klímaváltozással foglalkozó stratégiai dokumentumait vizsgáltam. Kutatási eredményeim az összegyűjtött és elemzett szövetségi, állami és városi akciótervek értékelésén alapulnak. Jelen tanulmány célja bemutatni az említett városok eltérő tervezési stratégiáit – New York városának átfogó, részletes, cselekvés- és eredményközpontú hosszú távú fenntarthatósági tervét; Los Angelesnek az elsősorban a városvezetés által irányított intézkedésekre fókuszáló akciótervét; valamint Chicagónak a városi közösség bevonására hangsúlyt helyező klímaváltozási- és fenntarthatósági terveit.

Kulcsszavak: klímaváltozás, Egyesült Államok, stratégiák, akciótervek, mérséklés, alkalmazkodás

M. VARGA BENEDEK

Two concepts of progress: Rousseau and Morgan on history and social development

Consultant: Dr. Jane Nadel-Klein (Trinity College, CT)

Abstract

The focus of this comparative study is placed on the idea of progress in the philosophy of Jean Jacques Rousseau and Lewis Henry Morgan. Rousseau's pessimistic view of Western society originates in the idea of property, which makes people to struggle against one another and causes the loss of liberty. Morgan adopted the view of Darwinist concept of evolution, which enabled him to construct a universal model of social evolution. In his philosophy gaining property is the driving force of progress and civilization, which at the end places liberty and equality on a higher, and more developed ground.

Keywords: progress, property, evolutionism, history, society, freedom, morality, Enlightenment, civilization, Darwinism, J.J. Rousseau, L. H. Morgan

This comparative study will examine the idea of progress in the philosophy of two thinkers whose contribution to and impact on the birth of modern social theories could be hardly measured. Jean-Jacques Rousseau (1712 –1778) and Lewis Henry Morgan (1818–1881) were remarkable thinkers of their age, whose thoughts were deeply embedded in the intellectual substratum of their era. Both Rousseau and Morgan wanted to describe the way human society develops and history evolves, however their answers have substantial differences.

In this essay I would like take a closer look at the main problems with which these great thinkers were concerned, compare them to each other, reveal similarities and differences in their way of thinking, while examining those major ideas which marked their philosophy.

Jean-Jacques Rousseau was one of the most important philosophers of the 18th century, which could be called The Age of Enlightenment. It was the time, when philosophers in Europe committed themselves to laying down the foundations of a better world. *Emulation*, *amelioration* and *education*, became key terms of the era.¹ It refers to the belief of leading intellectuals in progress, and in the idea that people can become

¹ Im Hof 1994., Ulrich: *The Enlightenment*. Cambridge, 1994, Blackwell. 159.p.

better through education. Many of the philosophers were convinced that – as Leibniz put it – this world “was in any case the best of all possible worlds.”²

As a result of the Enlightenment, by the middle of the 18th century European intellectuals started to realize, that – as part of colonization – human beings from different cultures were enslaved and humiliated on the colonies. As Ulrich Im Hof summarizes: “If the talk in Europe was all of equal rights and self-determination for all, then that should indeed apply to everyone, and hence even to ‘savages’, whom people were actually beginning to see as good and ‘noble’.”³

Thomas Hobbes, on the other hand, thought that human life was “solitary, poore, nasty, brutish, and short”⁴ before any sort of government was introduced. The idea that humans are endlessly fighting against each other in the state of nature was an important argument for Hobbes who promoted the concept of the absolute sovereignty in his *Leviathan* (1651).⁵ However, some philosophers came to see the disadvantages of Western society.⁶ Montaigne, having experienced the French wars of religion, in his famous essay *Of Cannibals* (1580) talked about native American people, who eat their enemies. Montaigne compared them to the ‘civilized’ Europeans who burn alive and torture people having different opinions about religious matters.⁷ Similarly, Voltaire’s *The sincere Huron* (1767) or Montesquieu’s *Persian letters* (1721) criticize the morals of contemporary French society. Voltaire’s *Essay on the Manner and Spirit of Nations* (1765)⁸, was one of the first writings, which gave up the traditional concept of Christocentric universal history.⁹

One has to notice, however, that while both Voltaire¹⁰ and Montesquieu¹¹ remained on the side of progressive thinking, Rousseau’s work, *A Discourse on the Origin of Inequality Among Men* (1754), formulated a deeply pessimistic view of culture, and inspired a sense of cultural insecurity. Rousseau regarded himself as “an uncompromising critic of contemporary society.”¹² Unlike others, he did not celebrate the progress

² Leibniz, Gottfried Wilhelm: *Theodicy: Essays on the Goodness of God, the Freedom of Man and the Origin of Evil*. New Haven, 1952, Yale University Press. 228.p.

³ Im Hof 1994. 226.p.

⁴ Hobbes, Thomas: *Leviathan*. London, 1973, Everyman’s Library. 65.p.

⁵ Warrender Howard: *The Political Philosophy of Hobbes: His Theory of Obligation*. Oxford, 1957, Calrendon Press. 70.p.

⁶ Pagden, Anthony: *The Savage Critic: Some European Images of the Primitive*. *The Yearbook of English Studies*, 1983. 13 s.: 32–45.p. The famous term of the ‘noble savage’ was formulated by John Dryden’s heroic play *The Conquest of Granada* (1672).

⁷ Michel de Montaigne: *The Complete Works of Montaigne*. Stanford, 1958. Stanford University Press. 150–159.p.

⁸ In this essay Voltaire outlines his presentist approach to history where he focuses on modern history and recent events instead of the ancient past. (Force, Pierre: Voltaire and the necessity of modern history. *Modern Intellectual History*, 2009 (6) 3. sz. 457–484.p.)

⁹ Im Hof 1994. 226–227.p.

¹⁰ Im Hof 1994. 227.p.

¹¹ Macfarlane, Alan: *The Riddle of the Modern World*. London, 2000, Palgrave Macmillan. 21.p.

¹² Grimsley, Ronald: Jean-Jacques Rousseau, Philosopher of Nature. In: Brown, S.C. (ed.): *Philosophers of the Enlightenment*. Sussex, The Harvester Press, 1979. 184.p.

of his society and cast light on its disastrous dimensions, although he failed to provide remedies for it.¹³

Like other thinkers of the Enlightenment,¹⁴ Rousseau drew an evolutionary scheme of human history from the state of nature to the modern society. One of Rousseau's most important observations was that the true nature of human beings has been distorted by the historical process.¹⁵ Rousseau used the theory of the *state of nature*, which was embodied by the savage man. The savage was described by Rousseau as a free and independent person, who was "wandering about in the forests, without industry, without speech, without any fixed residence, an equal stranger to war and every social connection, without standing in any shape in need of his fellows"¹⁶, or in a simpler form: without society. Rousseau also stressed that "there was neither education, nor improvement."¹⁷ It must be noticed, that at this point he referred to the two most essential concepts of his age, which could be interpreted as a sign of his contempt. Generations followed each other from the same starting-point, centuries passed as underdeveloped as the beginnings.¹⁸ This means that there was no history, everything remained unchanged; it was a timeless existence.

The question emerges whether Rousseau did believe that the *state of nature* was really a period in the development of human society. It seems that he did not think so. Rousseau himself called this just a „supposition of this primitive condition."¹⁹ I think the state of nature is similar to the zero point of a coordinate system. It has no length and no size. It is just a starting point from which Rousseau could draw his function graph, explaining his theory of social development. In Grimsley's – rather psychological - interpretation "the eulogy of the 'state of nature' is intended to contrast the unity and contentment of primitive man with the inner conflicts of modern man."²⁰

After explaining the characteristics of the savages, Rousseau focused on the question of how and why people left the state of nature. His answer led to the idea of property, which ultimately caused the birth of society: "one man began to stand in need of another's assistance (...) property started up; labour became necessary."²¹ The invention of metallurgy and agriculture deepened the difference between "mine and thine."²² Life became ferocious, people struggled for existence. Competition and rivalry were introduced, conflicts of interest dominated human society and the latent

¹³ Grimsley 1979. 185.p.

¹⁴ Condorcet created a ten stages model in his *Sketch for a Historical Picture of the Progress of the Human Mind* (1795), where the accumulation of knowledge leads to a better society. (Rossiedes, Daniel W.: *Social Theory: Its Origins, History, and Contemporary Relevance*. New York, 1988, General Hall Inc. 80-82.p.) Montesquieu created a three-stage model of social development in *The Spirit of Laws* (1748).

¹⁵ Grimsley 1979. 187.p.

¹⁶ Rousseau, Jones James: *A Discourse upon the Origins and Foundations of Inequality among Mankind*. London, Printed for R. and J. Dodsley, 1765. 86.p.

¹⁷ Rousseau 1765. 86.p.

¹⁸ Rousseau 1765. 87.p.

¹⁹ Rousseau 1765. 87.p.

²⁰ Grimsley 1979. 187.p.

²¹ Rousseau 1765. 254. p.

²² Grimsley 1979. 189.p.

desire to pursue advantage at the expense of others, when equality disappeared a terrible disorder came. Changes in property forced them to leave the state of nature, they got goals, and as a result, history.²³ What humanity lost was freedom. Finally, Rousseau explained his vision of the future: "The mankind thus debased and harassed, and no longer able to retreat, or renounce the unhappy acquisitions it had made; laboring, in short merely to its confusion by the abuse of those faculties, which in themselves do it so much honour, brought itself to the very brink of ruin and destruction."²⁴ In Rousseau's account time is marked by development of society, which worsened the human species, making it wicked and sociable.²⁵

From the above cited thoughts it became clear that Rousseau saw men as originally free beings, whose abilities can be improved. However, the more humanity develops its abilities, the more needs it will have. Needs cause interdependence, competition and struggle between men. As human society develops freedom and equality disappears.

Rousseau draws a very dark picture of history and social development in an era, where philosophers were constantly talking about progress and the bright future of the human race. For him, history divides the time worthy for human dignity from the period when humanity lost its freedom.

As a result of Rousseau's pessimistic visions, a growing interest could have been discerned in the 18th century toward 'savages' of North-America and the South Seas. During this time in Europe, Switzerland had hitherto been regarded as an unfriendly country, whose uncivilized population and inhospitable places kept away foreign travelers. All of a sudden, Alpine democracy turned out to be the ideal political system.²⁶ The status of the civilized, European man as the apex of human development was challenged by Rousseau and his followers.

Almost a hundred years later Lewis Henry Morgan came up with a different conception of history and social development. The 19th century, in which Morgan lived, was marked by the ethos of imperialism, due to the acceleration of European colonial expansion. The view of servile, barbarous and childish people, living in forests of Africa and South America was dominant throughout the century.²⁷ Around the 1840's scholars of Western-Europe and the United States were laying down the foundations of anthropology.²⁸ Morgan took an important part of this process.

At the beginning of his remarkable work, *Ancient Society* (1877), Morgan acknowledges that "the mankind" is subject to evolution, which leads from the state of savagery to the state of civilization. This development is characterized by the "slow accumulation of experimental knowledge."²⁹ Furthermore, he describes this development as a

²³ Grimsley 1979. 188.p.

²⁴ Rousseau 1765. 132.p.

²⁵ Rousseau 1765. 93.p.

²⁶ Im Hof 1994. 100.p.

²⁷ Leach, Edmund: *Social Anthropology*. Oxford, 1982, Oxford University Press. 16.p.

²⁸ Leach 1982. 15.p.

²⁹ Morgan, Lewis Henry: *Ancient Society*. Chicago, 1877, Charles H. Kerr & Company. 45-46.p.

“necessary sequence of progress” and as a “protracted struggle with opposing forces.”³⁰ The idea of struggle during the development of mankind refers to the Darwinist discourse on evolution.³¹

For Morgan, time means a long term progress, but unlike Rousseau, he thinks that the state of civilization is the aim of the social development. By saying that human beings are “winning their way to civilization”³², Morgan describes civilization as a reward at the end of human “struggle.”

It is essential to understand that Morgan adopted from Darwin not only the theory of evolution but also the unity of the human species, the animal origin of man, and the concept of the human order as part of the natural order.³³ Morgan argued that the mental operation is uniform among human beings, and he rejects the theory of degeneration.³⁴ As Terray concludes Morgan’s point of view: “If our species is one natural species among others, then human history becomes a moment in the history of nature, the result of the same mechanisms and subject to the same laws.”³⁵ Looking from this perspective Morgan’s work can be interpreted as an attempt to construct the theory of the history of humanity.³⁶

In order to do so, Morgan wanted to describe the principal and universal stages of social development through inventions and discoveries as well as evolution of institutions. He recognized the formation of the primary institutions of property, family and government more important, than that of inventions and discoveries. According to his concept the beginnings – or as he says the ‘germs’ – of modern institutions can be traced back to the period of barbarism and to the period of savagery. “They have had a lineal descent through the ages, with the streams of the blood, as well as logical development.”³⁷ In one word, Morgan constituted here the idea of unilinear cultural evolution.

Furthermore, Morgan placed subsistence among the essential ideas, which marked human development. As we have seen in Rousseau’s case, the view of social evolution had important predecessors in the 18th century. Montesquieu created a three-stage model of social development in *The Spirit of Laws* (1748): hunting, herding and civilization. This was used by Morgan who established a similar scale organized into ethnical periods (savagery, barbarism, civilization) at the stages of which human development had different conditions.³⁸ Each period has its specific structural laws and means which are determined by the sphere of subsistence, and by which society can preserve

³⁰ Morgan 1877. 3.p.

³¹ Terray Emmanuel: *Morgan and Contemporary Anthropology*. In Terray Emmanuel (ed.): *Marxism and “Primitive” Societies*. New York, 1972, Monthly Review Press. 15.p.

³² Morgan 1877. 3.p.

³³ Terray 1972.15.p.

³⁴ Morgan 1877. 60.p.

³⁵ Terray 1972.16.p.

³⁶ Terray 1972.24.p.

³⁷ Morgan 1877. 4.p

³⁸ Hirschl, Ran: *Montesquieu and the Renaissance of Comparative Public Law*. In: Kingston, Rebecca E.(ed.): *Montesquieu and His Legacy.*, New York, 2009, State University of New York Press. 204.p

its own continuity among the difficulties that environment presents to them.³⁹ What important here is that arts of subsistence are among those decisive factors which determine the development of human society and history. This notion connects Morgan to the idea of materialism. Marx and Engels appreciated his work, as a confirmation of their own approach to human history, based on class struggle.⁴⁰

In Morgan's work, cultural, and social development is a long term process which begins with the simplest forms of the society that becomes more and more complex. For instance "the principal institutions of mankind have been developed from a few primary germs of thought."⁴¹ The more complex the society and institutions were the higher stage of civilization they reached. Arguing the unity of the human species, he thought that these stages are identical everywhere in the world, thus people living in different parts of the world could be examined and compared by means of general aspects. In other words, Morgan assumed a universal ladder of human progress at the top of which "capitalist society of European Christianity" held its positions.⁴²

Whereas Rousseau and some other thinkers of the Enlightenment thought that the essence of true human morals is kept by savages who were not distorted by modern civilization, Morgan - echoing the self-confidence of Western colonialism - stressed the "inferiority of savage man on the mental and moral scale" who is "held down by his low animal appetites and passions".⁴³

Morgan argued that passion for property "over all other passions marks the commencement of civilization."⁴⁴ The notion of property, it seems, is equally important for Rousseau and Morgan, and indicates the beginnings of political institutions. Again, in Rousseau's account this leads to the decay of human beings, while for Morgan this gives the main impulse for humans on the way towards civilization and society. Rousseau describes the effects of getting property, as a phenomenon which results moral changes for which reason human beings became wicked. He does not condemn social development and civilization for simply their achievements, but because they distort human character, erode freedom, and thus make life a hardship.

However, the way they were thinking about property has some interesting similarities as well. Morgan - such as Rousseau - expressed his concerns about his time, when property became an "unmanageable power". He thought that a society, where "property career" is the most important aim, "contains the elements of self-destruction".⁴⁵ Unlike Rousseau, Morgan concluded that humanity finally "will rise to the mastery of property".⁴⁶ His vision of future was that human society will experience a "revival, in a higher form, of the liberty, equality and fraternity of the ancient gentes".⁴⁷ While

³⁹ Terray 1972.57.p.

⁴⁰ Terray 1972.23.p.

⁴¹ Morgan 1877. 18.p.

⁴² Leach 1982. 17.p.

⁴³ Morgan 1877. 41.p.

⁴⁴ Morgan 1877. 6.p.

⁴⁵ Morgan 1877. 561.p.

⁴⁶ Morgan 1877. 561. p.

⁴⁷ Morgan 1877. 562.p.

Rousseau regarded himself as a prophet who warned humanity about the loss of freedom before it was too late, Morgan believed that civilization would overcome the dominance of property, thus making society better and morally superior.

Bibliography

- Force, Pierre: Voltaire and the necessity of modern history. *Modern Intellectual History*, 2009 (6) 3. sz. 457–484.p.
- Grimsley, Ronald: *Jean-Jacques Rousseau, Philosopher of Nature*. In: Brown, S.C. (ed.): *Philosophers of the Enlightenment*. Sussex, The Harvester Press, 1979. 184–198.p.
- Hirschl, Ran: *Montesquieu and the Renaissance of Comparative Public Law*. In: Kingston, Rebecca E. (ed.): *Montesquieu and His Legacy*, New York, 2009, State University of New York Press. 199–219.p.
- Hobbes, Thomas: *Leviathan*. London, 1973, Everyman's Library.
- Im Hof, Ulrich: *The Enlightenment*. Cambridge, 1994, Blackwell.
- Leach, Edmund: *Social Anthropology*. Oxford, 1982, Oxford University Press.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm: *Theodicy: Essays on the Goodness of God, the Freedom of Man and the Origin of Evil*. New Haven, 1952, Yale University Press.
- Macfarlane, Alan: *The Riddle of the Modern World*. London, 2000, Palgrave Macmillan.
- Michel de Montaigne: *The Complete Works of Montaigne*. Stanford, 1958. Stanford University Press.
- Morgan, Lewis Henry: *Ancient Society*. Chicago, 1877, Charles H. Kerr & Company.
- Pagden, Anthony: The Savage Critic: Some European Images of the Primitive. *The Yearbook of English Studies*, 1983. 13 s.: 32–45.p.
- Rossides, Daniel W.: *Social Theory: Its Origins, History, and Contemporary Relevance*. New York, 1988, General Hall Inc.
- Rousseau, Jean-Jacques: *A Discourse upon the Origins and Foundations of Inequality among Mankind*. London, Printed for R. and J Dodsley, 1765.
- Terray Emmanuel: *Morgan and Contemporary Anthropology*. In Terray Emmanuel (ed.): *Marxism and "Primitive" Societies*. New York, 1972, Monthly Review Press. 5–92.p.
- Warrender Howard: *The Political Philosophy of Hobbes: His Theory of Obligation*. Oxford, 1957, Calrendon Press.

Absztrakt

A fenti tanulmány Jean Jacques Rousseau és Lewis Henry Morgan fejlődésről alkotott elképzeléseit hasonlítja össze. Rousseau társadalomkritikája szerint az emberek közötti harmonikus állapotot a tulajdon megjelenése bontotta fel, amely harcot és a szabadság elvesztését hozta az emberiségre. Morgan az darwini evolúció szemléletét alkalmazva dolgozta ki a társadalmi fejlődés új modelljét. Számára a tulajdon jelenti a civilizáció fejlődésének hajtóerejét, amely végül az emberi szabadság és egyenlőség eszméjét is magasabb szintre fogja helyezni.

Kulcsszavak: fejlődés, evolucionizmus, történelem, társadalom, szabadság, erkölcs, felvilágosodás, civilizáció, darwinizmus, J. J. Rousseau, L. H. Morgan

MIRK KLÁRA

A nyelvi és kulturális fordíthatóság problematikája a német nyelvű „vendégmunkás irodalmakban”

Konzulens: Lénárt Tamás

Absztrakt

A migrációs irodalom kutatása fiatal ágazat a kultúratudományos gondolkodás berkein belül, pedig számos fontos kérdést vethet fel, s kimondottan szükségessé teheti a tudományág határainak, módszertanának újragondolását, a bevett kánon megkérdőjelezését. Tanulmányom azt igyekszik körüljárni, hogy miért is fontos és aktuális, ugyanakkor mennyiben problémás az ún. *Gastarbeiterliteratur*, a bevándorlók irodalmának vizsgálata. Dolgozatomban felvázolom a tárgykör irodalomelméleti vizsgálatában rejlő veszélyeket és a róla való beszéd lehetetlenségét, javaslatokat teszek a fordításelméleti problémák áthidalására és a fordíthatóság lehetséges gyakorlati megoldásaira, valamint részletesen kitérek az irodalom ezen szeletének termékenységre a kulturális fordítás aktusára nézve. Szó esik a nyelvhasználat kettősségéről, a nyelvközi állapotról, vagy épp a nyelvnélküliségről, az identitás hibriditásáról, s annak előnyeiről, mindezt migráns szerzők jellemzően idegen és kettős tapasztalataira alapozva. Kutatásom a német nyelvű (vagy legalábbis azt részben felhasználó) szerzők műveire korlátozódik, gyakorlati példám Franco Biondi költészete.

Kulcsszavak: migrációs irodalom, fordításelmélet, multikulturalitás, transzkulturális, bevándorlók, kultúratudomány, identitás

Bevezetés

A különböző nemzetek közötti migráció és a hozzájuk kapcsolódó irodalom az a téma, melyről szinte minden történelmi időben érdemes diskurzust folytatni, hiszen sosem veszti el aktualitását, mégis, napjainkban, a globalizálódó társadalmak és a külföldi munkavállalás divatjának korában talán még időszerűbb a róla való elmélkedés. Mind politikailag, mind kulturálisan folyamatosan napirenden lévő tárgykörrel beszélünk, melyet nagyon sok esetben problémafelvetések és viták kísérnek. A bevándorlók helyzete sosem könnyű, s fontos a többségi nemzet hozzájuk való felelős magatartásának kialakítása. Megítélésük irodalmi területen is problémás, hiszen noha a multikulturalitás mondhatni korábbi, természetesebb jelenség a nemzetállamok behatároló jellegénél, mégis e művészek megítélése sem nyelvileg, sem tematikájában és a célközönség általi befogadásában sem homogén, a legtöbb esetben, maguk a szerzők is nehézségekbe ütköznek identitásukat, öndefiníciójukat illetően. Mindehhez hozzá-

adódik az az elvárás horízont, melyet ezekkel a művészekkel szemben támasztanak, a kötelező kultúráközvetítő szerep áldozatvállalása és az ebben való felőrlődés.

Dolgozatomban az európai, főleg a német nyelvű migrációs irodalmak kapcsán szeretném tárgyalni az irodalom ezen szeletének különlegességét, a nyelvi és kulturális fordíthatóság problematikáját, az esztétikai integrációt és a szerzők kettős identitásában rejlő lehetőségeket. Szeretnék rámutatni az egyre nagyobb fokú homogenitásra, az eltérő vonások folyamatos egybemosódására és ezzel a fordítás sajátosságos eredményére: egy teljesen egyedülálló, újszerű kultúra (és látni fogjuk: újszerű nyelv) létrejöttére. A dolgozat fő tézise a kategóriák között rejlő lehetőségek felvillantása és annak bebizonyítása, hogy identitásválságról beszélni szükségtelen, a kisebbségek elítélése és a kánonból való kizárása egyenesen elítélendő, sokkal érdekesebb ezen újonnan kialakult, kultúráközi sokoldalúság felfedezése és értékeinek vizsgálata.

A migrációs irodalom

'Bevándorló irodalom', 'külföldi irodalom', 'vendégmunkásirodalom' – ilyen és ehhez hasonló jelzőkkel illetik azon szerzők műveit, akik adott országon kívülről, egy másik nemzet fiaként érkezve kezdték irodalmi pályafutásukat. Egy kicsit jobban szemügyre véve ezen művészek alkotásait azonban hamar kiderül, hogy ezek az elnevezések inkább az irodalomtudósok számára jelenthetnek mankókat, az érintett csoport tagjai ugyanis egyrészt aligha sorolhatók be ilyesféle kategóriákba, másrészt pedig nem is feltétlen szeretnék bármiféle kategória részeként létezni. E címkék szakszerű vizsgálatakor azonban szembeötlővé válik az is, hogy épp tudományosan jelentenek problémát ezek a megnevezések, hiszen a szerzőket életrajzi hovatartozásuk alapján sorolják be, mely messzemenőig szembe megy a posztmodern irodalomelméleti iskolák téziseivel.

A - jobb megnevezés hiányában - *transzkulturális irodalmak* vizsgálatakor tehát rögtön szembe találkozunk a vizsgálat szükségességének megkérdőjelezésével, a kutatás általi óhatatlan diszkriminációval, számkivetettséggel, mely a kisebbségi irodalmak esetében mindig óvatos megközelítést igényel.

Ennek ellenére kétféle migrációs irodalmat különböztethetünk meg: az egyik, amelyik tudatosan vállalja is ezt a szerepet, és a másik válfaj, mely sem témájában sem nyelvileg nem tér el az átlag irodalmi szférától, mégis szerzőjének nemzetisége miatt ide sorolják.

Kérdéses, hogy jól járnak-e a kategorizálással a migrációs irodalomba sorolt szerzők, ugyanis azzal, hogy még a mű születése előtt címkét ragasztanak rájuk, erősen beskatulyázzák, sőt, sokszor stigmatizálják is az alkotást és az olvasók rögtön előítéllettel veszik kezükbe könyveiket. Másrészt jelenthet pozitívumot is migrációs szerzőnek lenni, amennyiben a besoroltságukkal egy közösséget alkotva nagyobb esélyük van hangjukat hallatni, vagy népszerűvé válni.

Sokan azonban továbbra sem akarnak az irodalom ilyen marginális területén tartózkodni. Rafik Schami, a német nyelven orientális meséivel híressé vált szerző a következőképpen nyilatkozik ellenszenvérről: „A „vendégmunkás”-irodalmár aki ebben az országban él, írhat a Fekete-erdőről, a szerelemről, vagy írhat akár egy krimi. (...) Ha azonban – és

most jön a kis különbség – álláspontját nem szögezi le, miszerint olyan irodalomról beszélünk, mely a kisebbség-többség közötti ellentétet problematizálja, akkor legyenek szívesek ne támasszanak igényt a 'vendégmunkásirodalomként' való olvasására.¹ (saját ford.)

Milyen a migrációs irodalmak valós értékének megítélése? Valóban a kultúráközejtítés vagy nyelvi fordítás lenne ezen művek egyedüli mércéje? Kérdéses, hogy ilyen besorolási kényszer alatt jut-e figyelem az esztétikai értéknek, és a művek szépirodalmi érdemének. Amint arról a Jelenkor folyóirat egyik tanulmánya is elmélkedik:

„E tekintetben viszont felvethető, hogy bizonyos vonatkozásban nem járnak-e úgy ezek a szerzők, mint Franz Kafka Jelentés az Akadémiának című művében az emberekhez asszimilálódott majom-elbeszélő, aki hiába éri el »páratlan erőfeszítéssel egy átlagos műveltségű európai ember színvonalát«, mindenki megcsodálja, de a külvilág szemében valójában továbbra is „csak” egy beszélő majom marad.”²

Nyelvi fordíthatóság

A tárgyalt irodalmi részterület nemzeti hovatartozását illető kettősségből adódóan az egyik legfontosabb kérdés, hogy a migrációs szerzők melyik nyelvet választják műveik megalkotására (vagy ahogy sokan interpretálják: az önkifejezésre, figyelemfelkeltésre, közvetítésre).

A leggyakoribb esetben ezek a szövegek az új közeg, a befogadó ország nyelvén íródnak, ami nem csoda, hisz ezek között a művészek között sok az olyan, aki már második generációs emigránsként kezd el alkotni, vagyis beleszületik az addig még a család számára idegen kultúrába és sokkal otthonosabban mozog benne. Érthető azonban ez a nyelvválasztási forma az első generációs szerzők esetében is, hiszen így képesek csupán megszólítani a befogadó nemzet polgárait, esetenként felhívva a figyelmet elnyomott helyzetükre, vagy épp saját kultúrájuk különlegességére sokszor esélyt kapva az ország nemzeti irodalmának kisebb szerzői között.³ Ennél is fontosabb talán azonban az újonnan felvett nyelvnek a többi emigránssal való összekötő, mintegy *lingua franca* szerepe, ezzel is erősítve a hasonló sorsú művészek és befogadók közösség voltát, akkor is, ha eredetileg nem azonos országból származnak. A nyelvcsere, az új nyelv felvétele továbbá szimbolikus tartalommal is bírhat, s ilyen értelemben az új élet kezdetét előlegezi meg.

Mindezekon túl fontos megemlíteni azt a szabadságot, melyet egy új nyelv kiaknázá-

¹ Schami eredeti nyilatkozata szó szerint: „Die 'Gastarbeiter'-Literaten leben hier in diesem and, die können über den Schwarzwald schreiben, die können über Liebe schreiben, die können auch einen Krimi schreiben.(...)Wenn aber – und jetzt kommt der kleine Unterschied- der Standpunkt nicht vermittelt wird, daß es sich um eine Literatur handelt, die den Gegensatz Minderheit-Mehrheit problematisiert, dann soll sie bitte nicht den Anspruch haben, daß dies als 'Gastarbeiterliteratur' gilt.”, idézi: Photong-Wollmann, Pimonmas, *Literarische Integration in der Migrationsliteratur anhand der Beispiele von Franco Biondis Werken*, <http://www.ub.uni-siegen.de/epub/diss/photong.htm>, (Utolsó letöltés: 2012. 05. 13.).

² Pataki Hanna Tina, Az önéletrajzi megnyilatkozások kortárs formái – Bevándorlók önéletrajzai, *Jelenkor*, 2011. év 54. évf. 3. sz. 278. p.

<http://jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=2264> (Utolsó letöltés: 2012. 05. 15.).

³ Sőt, az utóbbi évek jellemző tendenciái szerint a rangos osztrák irodalmi díjakat sorra migráns szerzők nyerik.

sa jelent egy művész számára, mely megváltoztathatja azt a módot, ahogyan a világra, akár a saját anyanyelvére tekint. Szabadabban használhatja ezt a nyelvet, hiszen nem rakódnak rá olyan konnotációk, olyan súlyok, melyek a nagy (személyes) múlttal rendelkező saját szavainkat terhelik. Számos szerző beszámol az új nyelv által kiváltott kreatív energiák felszabadulásáról.⁴ Állításuk szerint kimondottan termékenyen hatott alkotó kedvükre, hogy úgy tudták használni e nyelvet, akár egy gyermek, s ennek megfelelően gyermeki szabadságot éltek meg a nyelvváltás nyomán. Az idegen nyelven alkotók további jellemző vonásként említik meg az alkotást kísérő megnövekedett figyelmet, a „szavaktól nyert távolságot”, a nyelvi elbizonytalanodást. Ez az őrlődés, a szavak folyamatos, újra és újra történő megkérdőjelezése, a művek nyelvezetére mindenféleképpen jó hatással van.⁵ Ennek elméletét támasztja alá Deleuze és Guattari közös, a kisebbségi irodalmak elméletét taglaló tanulmánykötetükben. Az ő megfogalmazásuk szerint ezek a nyelv-közötti alkotások épp a formába zártság merevségét küszöbölik ki: „Ahogy a rádiózás vonala mindenütt áthatja a megszerkesztett zenét, akként szeli át a szókésvonal az értelmes nyelvet, azért, hogy olyan kifejező élő anyagot szabadítson fel, amely önmagáért beszél és nincs szüksége formára.”⁶ (ford. Karácsonyi Judit)

Ritkább esetben, de előfordul az eredeti, nemzeti nyelven való alkotás is, nyilván ennek is megvan a maga funkciója, bár a befogadói skála így valamivel kisebbre szűkül. Ezek a szerzők általában szándékosan az otthon fiait próbálják megszólítani (érdekes módon azonban előfordul, hogy ott gyéresebb fogadtatásra lelnek), vagy az azonos nemzetiségű és sorsú külföldön tartózkodó honfitársak felé fordulnak (kiknek száma szintén kevesebb). Nyelvileg talán kevesebb problémát felvető helyzet ez, mely azonban nem feltétlen éri el célközönségét, s talán ennél is lényegesebb, hogy irodalmi értékéből levonhat, ha valóban tudatosan adott célközönség felé próbál törekedni.

A többnyelvűség tematikus előfordulása igen gyakori, azonban ritkán hagy nyomot az írástechnikán, a narráción. A fordítás szempontjából nagyon érdekesnek találom a két nyelv közti átmenetnek megfeleltethető irányzatot, az ún. *vendégmunkásnyelvet*, melyről a továbbiakban egy Németországban alkotó olasz származású szerző, Franco Biondi⁷ kapcsán lesz szó. Biondi 1965-ben lakatosként érkezett az akkori NSZK-ba és később az országban letelepedve hamar az írás felé fordult. Több hasonló helyzetben lévő társával gyűjteményes kötetet jelentettek meg, melyben kialakították az ún. *Gastarbeiterdeutsch* sajátos nyelvét, ezt a minimalizált, anyanyelvi beszélők számára alig érthető keveréket. Egyedülálló hangjuk legjellemzőbb vonásai az egyszerű mondat-szerkezet, a korlátolt szókincs, a szándékoltan hibás ragozás és pontatlan kiejtés. Saját állításuk szerint céljuk mindezzel a részvételtetés, a figyelem feléjük való irányítása volt, melyet minden bizonnyal el is érték, hiszen több oldalról heves vitát váltottak ki.

⁴ Állításomat főleg a Forrás folyóirat tematikus számában olvasható tanulmányok alapozták meg. (Forrás, 2012. 10. sz.)

⁵ Schweiger, Hannes, Többnyelvű identitások, a „kultúrák között írók” díjazottjairól, ford. Horváth Márta, Forrás, 44. évf, 2012. 10. sz, 147-154. p.

⁶ Deleuze, Gilles – Guattari, Felix, *Kafka, A kisebbségi irodalomért*, Pécs, 2004, Quadmon Kiadó, 43. p.

⁷ Biondiról és sajtósági nyelvéről lsd. Photong-Wollmann, Pimonmas, *Literarische Integration in der Migrationsliteratur anhand der Beispiele von Franco Biondis Werken*, <http://www.ub.uni-siegen.de/epub/diss/photong.htm> (Utolsó letöltés: 2012. 05. 13.).

Amint arra Hannes Schweiger⁸ is rámutat, ennek az újszerű nyelvnek lényege a figyelemfelkeltés, a felrázás. A neologizmusok, túlformázott szavak, darabolt írásmód megdöbrent, megakasztja az olvasót, nem is beszélve az eredeti anyanyelv szólásainak, közmondásainak átvételére a német kultúrába. A kevert nyelv értéke abban áll, hogy kritikai attitűdjével megkérdőjelezi a saját anyanyelv magától értetődöttségét, kétségbe vonja az irodalmi terek nemzeti kultúrákban rögzített határait, továbbá rámutat minden nyelvi és kulturális identitás ambivalenciájára és megkonstruált voltára.

Az alábbiakban álljon itt szemléltető példaként Franco Biondi *Nicht nur gastarbeiterdeutsch* című versének részlete:

*doitsche kollega
warum du immer weggucken
warum du mir nix akzeptieren
isch nix schaiss
isch mensch
zusammen
isch arbeiten du arbeit fabrik
isch leben du leben hiir*

*gut, du doitsch
isch auslender,
du immer sagen
isch gastarbeiter
aber isch nix gast
isch arbit, isch kollega
zusammenarbeiten
in fabrik
(...).*⁹

A verset olvasva érthető az ellenkezés, német részről a nyelv „meggyalázása” miatt, az érintett vendégmunkások szempontjából pedig helyzetük egyoldalú, nagyon is sztereotipizált ábrázolásmódja okán. Egy azonban egyértelmű: ha az ezen a „nyelven” való alkotás célja a provokáció volt, feladatát beteljesítette. Azonban ha eltekintünk a nagyon is sztereotipizált célirányos irodalom eszményétől, a mű nyelvileg és esztétikailag is elemezhető – más kérdés, hogy további művészetelméleti vitákra adhat okot.

Mi a helyzet azonban az ehhez hasonló versek fordíthatóságával?¹⁰ Létezik-e egy ennyire specifikus nyelvezetnek megfelelő külföldi átfordítása? Szükség van-e egyáltalán az ilyen műveket elszakítani lényegüktől, a provokáció hangjától?

Véleményem szerint a téma aktualitása miatt a fordításnak helye van akár magyar

⁸ Schweiger, 150. p.

⁹ Biondi, Franco, *Nicht nur gastarbeiterdeutsch*, In: *Gedichte*, Kleinwinterheim 1979, idézi: Photong-Wollmann.

¹⁰ Amennyiben Biondiék mozgalma persze követőkre talál. Itt kell ugyanis megjegyezni, hogy gyűjteményes kötetük harmadik részében ők maguk is egyre inkább távolodnak ettől a nyelvezettől, mi több, magától a migrációs tematikától is, érzékeltetve ezzel ennek a társadalmi rétegnek fokozatos integrációját.

nyelven is, nem kis feladattal szembesül azonban a fordító (amint e művek fordításairól ezidáig nem is tudunk), hiszen ezen alkotások látszólag egyszerű, már-már primitív szerkezete éppúgy számtalan kihívást rejt magában. A fordítói alaphelyzet, vagyis a hasonló háttér hiánya máris problematikusnak tűnik, ha csak Magyarországot vizsgáljuk, a nálunk élő „külföldi munkavállalók” kétharmada ugyanis a szomszédos országokból érkezik és szintén magyar állampolgár lévén tökéletesen beszélik nyelvünket, nem áll fenn olyan társadalmi helyzet tehát, mint pl. Németországban a török munkavállalók esetében. A külföldön élő magyarok száma azonban folyamatosan növekszik, ebben az értelemben tehát a fentebb közölt Biondi-vers születhetett volna akár egy magyar vendégmunkás alkotásaként is és így a magyar irodalom jogos részeként a fordításnak igenis helye lehetne. Ezen kívül ne felejtkezzünk el a hazánkban egyre nagyobb számban jelen lévő és nyelvünket szintén sajtószerű módon használó ázsiai népcsoportokról, melyek ugyan még nem jelentkeztek irodalmi igénnyel a piacon, azonban könnyen előfordulhat, hogy néhány évtizeden belül hallatják hangjukat. Fordítói feladat tehát egy szinte nem létező nyelv megalkotása, a társadalmi helyzet hű tükrözése, egy nem egyedülálló eset, a két nyelv között rekedt alkotó tolmácsolása. Ebben az értelemben a fenti Biondi alkotás magyar fordításának számos kísérlete közül jogos javaslat volna a magyar nyelvet pl. kínai akcentussal keverő hibrid szöveg megalkotása, melynek ugyan nincs köze az eredeti szerző olasz múltjával keveredő német „Gastarbeiter” nyelvéhez, azonban otthonosabb teszi a tematikát a magyar befogadó számára.

Szeretném felhívni a figyelmet továbbá a mű esztétikai értékére is, gondosan megkonstruált alkotásról van ugyanis szó, a versben található számos sorvégi összecsengéssel (*auslender – gastarbeiter*), vagy akár a második versszakban kissé parafrázált refrénnel (*zusammenarbeiten in fabrik*), melyek ugyancsak megnehezítik a fordító helyzetét, csakúgy, mint a helyesírási vagy ragozási hibák hű átadása. Nyelvileg mindenképpen érdekes szelete ez tehát a migrációs irodalomnak, kihívásaival és a tökéletes fordítás lehetetlenségével együtt.

Természetesen a fentebbi termékeny nyelvi megoldások ellenpontjaként a migrációs irodalmakban jellemzően megfigyelhető a nyelvi frusztráltság is, „a kétnyelvű némaság”, nyelv-közötti lét, beszorultság, mely mindkét nyelvtől egyfajta távolságot feltételez. Ez a kifejezésbeli krízis ugyanúgy jellemzője lehet ezeknek a művészeknek, s jogos kérdésként merülhet fel bennük a nyelvvel való zsonglörködés és a némaság közötti válaszút lehetősége.¹¹

Kulturális fordíthatóság, esztétikai integráció

Az előbbieken vázolt nyelvi kérdésből fakadóan fontosnak találok a migrációs irodalmakban megjelenő kulturális fordíthatóság témakörét is, rögtön szembetűnhet azonban itt is, hogy maga a kultúrák közötti fordítás mint olyan válhat bizonyos szempontból problematikussá. Ennek okát Sherry Simon nagyon találóan fogalmazza meg tanulmányában:

¹¹ Nagy Hajnalka, Az irodalom senkiföldjén (Transzkulturális irodalom és osztrák kultúra), *Forrás*, 44. évf., 2012. 10. sz., 14. p.

„A kultúra globalizációja végső soron azt jelenti, hogy mindannyian lefordított világokban élünk, hogy a tudás általunk elfoglalt terei különböző helyekről származó gondolatokból és stílusokból rakódnak össze, hogy a transznacionális kommunikációs folyamatok és a gyakori migráció révén minden kulturális szintér keresztüttá, találkozáshellyé alakul.”¹²

A fenti idézetből kitűnik, hogy a kultúrák közötti határ rég megszűnőben van. Megfigyelhető ez a jelenség a kultúra minden területén, gondoljunk csak a világzenére, s ez alól – noha nyelvisége némiképp determinálja – az irodalom sem kivétel.¹³ Nem lehet már határokból, közvetítésben gondolkodni, hanem posztmodern elegyek határozzák meg a kultúrát, s ebben az értelemben a migrációs irodalmak nem újszerűségükkel, hanem modell szerepükkel gazdagíthatják korunkat, s abban kultúránkat, művészet-szemléletünket. Tagadhatatlan ugyanis, hogy az etnikai kisebbségek fontos szerepet játszanak a posztmodern kultúrában. A politikai hatalomból és a kulturális elismerésből való kirekesztettségük felhatalmazza őket az ambiguitás, határosság, ironia előnyben részesítésére, melyek mind kulcsminőségűek a posztmodern esztétikában.¹⁴

Alapvető probléma lehet az a kettősség, mely csaknem az összes emigráns szerző művét meghatározza: az eredeti kultúra megőrzésének ideája (és az ilyen irányú elvárás befogadói oldalról), de ugyanakkor az új kultúrába való tartozás igénye. Ez a tárgykör megjelenhet olyan technikai kérdésekben is, mint pl. az adott nemzetiség terminusainak, a folklór szavainak lefordítása vagy lefordíthatósága, és az ehhez kapcsolódó dilemma: mi a cél, a kultúra megőrzése, vagy épp elfogadhatóvá (befogadhatóvá) tétele, népszerűsítése.

A kulturális kettősség áthidalhatóságának témakörébe tartozik a vallás, szokások átadhatósága (lefordíthatósága) is, s ebben az értelemben az egyes nemzetek jellemző viselkedésmintáinak elfogadtatása, a nemzeti érzület és annak okainak tolmácsolása egy egészen más történelmi háttérrel rendelkező nép számára.

Az esztétikai integráció jeleként tekinthetjük és szintén egyfajta fordítási aktus lehet az eltérő irodalmak képeinek akár intertextuális átemelése, vagy épp jellemzően egy nemzethez tartozó történetek, mondák, népmesék más kultúrába való ágyazása, bizonyos esetekben tipikus irodalmi formák, műfajok más környezetben (és más nyelven!) való alkalmazása.

A német irodalomban ilyen művész lehet a török származású Yüksel Pazarkaya, aki műveiben tudatosan utal vissza a török elemekre, de ugyanúgy kimutatható nála a német hatás is, büszkén vállalva ezzel kettősségét és valójában egyik oldalhoz sem való

¹² Simon, Sherry, *A kultúra és a fordítás határainak újragondolása*, In: N. Kovács Tímea – Orbán Jolán (szerk.), *A fordítás, mint kulturális praxis*, Pécs, 2004, Jelenkor Kiadó, 175. p.

¹³ Hannerz, Ulf, *Gondolatok a globális világról*, In: N. Kovács Tímea – Orbán Jolán (szerk.), *A fordítás, mint kulturális praxis*, 88–89. p.

¹⁴ „Ethnic minority cultures play an important role in this post-modern culture. Their exclusion from political power and cultural recognition has enabled them to cultivate a sophisticated capacity for ambiguity, juxtaposition and irony – all key qualities in the post-modern aesthetic.” George Lipsitz, *Cruising around the Historical Block: Postmodernism and Popular Music in East Los Angeles*, idézi: Suhr, Heidrun, *Ausländerliteratur: Minority Literature in the Federal Republic of Germany*, *New German Critique*, No. 46, Special Issue on Minorities in German Culture (Winter, 1989), 98. p.

tatozását pozitív reményekkel tekintve egy lehetséges irodalmi „*Bluttransfusion*” elé¹⁵, melyben a németek is hasonló intenzitással táplálkoznak a török kultúrából, mindkét nemzet irodalma jelentőset profitálva így az egymásra hatás eredményeiből. Főleg a témában íródott korai tanulmányok mutatnak rá a kettősség előnyeire, arra, hogy a vendégmunkás irodalom felbukkanásával két generáció migránsainak problémái, indultai, elfojtásai, frusztrációi válnak sokkal elfogadhatóbbá és befogadhatóbbá a német publikum számára.¹⁶ Ez a termékeny egymásra hatás persze kérdéses, hiszen a migráns művészek jelentős százaléka ellenkezik a német irodalmat és nyelvet mintegy megtermékenyítő szerepük ellen, Vladimir Vertlib például egyenesen azt vallja, hogy nemhogy nem gazdagítja, de nélkülük lenne a német irodalom hiányos, vagyis nem önmaga.¹⁷ Más vélemények¹⁸ egyenesen a kánon újragondolását szorgalmazzák, mely nem valami-fele nemzetek közötti hierarchiát vesz alapul, hanem szélesebbre tárja a germanisztika kutatási területének határait.

A kulturális fordításra egy meglehetősen gördülékeny és magától értetődő megoldásként szolgál a *párhuzam*, tekintsük akár a kétnyelvű kiadványokat, vagy a nemzetek közötti párhuzamos vonások bemutatását, közelebb hozva ezzel az idegen kultúra egyes elemeit. Habár nem német példa, ám annál szemléletesebb a skandináv irodalomból a párhuzamos szerkesztésre és a szépirodalmi formák fordíthatóságára Jamshed Masrooré verseskötete¹⁹, melyben művei urdu (vagyis saját) és norvég (vagyis új hazája) nyelven is megtalálhatóak, párhuzamos oldalra nyomtatva. A kultúrák keveredését és nemzeti örökségének népszerűsítését még inkább elősegíti, hogy olyan új esztétikai formát is alkalmaz alkotásaiban, mely azelőtt norvég nyelven még nem létezett. Ilyen pl. a *gázél*, mely régi arab versformaként nála érdekes hibrid kreációvá válik, és ezzel mintegy kulturális fordítás termékeként lép elő, az arab művészet egy szelete, norvég környezetben.

A fordíthatóság problémája tehát nem pusztán nyelvileg kerülhet terítékre, a kultúrák közötti kettősség ilyen irányból történő megközelítése épp úgy nehézségekbe ütközhet olykor, és adott esetben épp annyira gyümölcsöző végkifejlettel is bírhat, mint a nyelvi átfordítás.

¹⁵ Photong-Wollmann fentebb idézett disszertációjában így utal Pazarkaya elképzeléseire: „*Pazarkaya ist sich bewußt, daß neben solcher auf die heimatliche Literatur bezogenen Intertextualität sich zugleich ein umgekehrtes Verfahren abspielt, d.h. daß intertextuelle Bezüge auf die deutsche Literaturtradition auch in den von Migrantenliteraten in ihrer jeweiligen Muttersprache geschriebenen Werken zu finden sind.*” (67. p.)

¹⁶ Teraoka, Arlene Akiko, Gastarbeiterliteratur: The Other Speaks Back, *Cultural Critique*, No. 7. The Nature and Context of Minority Discourse II. (Autumn, 1987), 99. p.

¹⁷ Vladimir Vertlib álláspontja szerint az irodalom egy ország sokszínűségét a maga teljességében tükrözi és a minimum, hogy ebbe a migráns irodalom is beletartozik. Nem gazdagítja, része annak. Vertlib, Vladimir, Az idegen szó tükrébe (A drezdai Chamisso poétikai előadásokból, ford. Tatár Sándor, *Forrás*, 44. évf., 2012. 10. sz., 155-156. p.

¹⁸ Bayer, Gerd, Theory as Hierarchy: Positioning German „Migrantenliteratur”, *Monatshefte*, Vol. 96, No. 1 (Spring, 2004), 7. p.

¹⁹ Skandináv példa lévén, szintén olvasható: Kongslie, Ingeborg, Migráns vagy multikulturális irodalom az északi országokban, *Lette*, 61. sz., 2006 Nyár, <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00045/kongslie.html> (Utolsó letöltés: 2012. 05. 13.).

Kettős identitás, mint előny

A nyelvi és kulturális kettősség a személyiség megkettőződtségét, elesettségét, a saját hely megtalálásának nehézségét és a valahova tartozni akarás igényét hozhatja magával, ami meglehetősen sok esetben elő is kerül a migrációs irodalmak tematikájában. A patchwork-identitás, a többnyelvűség, a saját és az idegen közötti játék jellemző vonásai ezeknek az alkotásoknak. A szubjektum ezen teljes újraértelmezésekor szükségszerűvé válik a hibriditás fogalmának bevezetése, egyfajta kevert identitása, mely a különböző kultúrák, tradíciók, sőt nyelvek határmezsgyéjén nem határozható már meg a nemzet fogalmához hasonló hagyományos szempontok alapján.²⁰ A migráns írók jellemző tapasztalatává válik az otthontalanság, identitáskeresés, számkivetettség, a kollektív emlékezetből való kiszakítotttság, s az ezáltal elbizonytalanodás, sebezhetőség, a mindkét kultúrától való távol lét tapasztalata. Talán épp ez teszi azonban ezeket a művészeket aktuálissá számunkra, hisz a globalizáció korának legjellemzőbb vonása, az ember alapvető idegensége, identitásvesztése köszön vissza bennük. Erre mutat rá az orosz-zsidó gyökerekkel rendelkező osztrák szerző, Vladimir Vertlib is, aki szintén azt emeli ki, hogy épp a migráns szerzők azok, akik rámutatnak korunk jellemző tapasztalatára, erre a fájóan köztes létre, az állandó elidegenítésre. A migráns szerzők műveiben lévő törések szerint egy torz tükör darabjaiként is felfoghatóak, melyeknek épp az adja az értékét, hogy aki beléjük mer tekinteni, felismerheti önnön torzképét is.²¹

Nem szabad azonban megfélekedezni a kettős identitás értékeiről, ami ezen kétnyelvű alkotók talán legnagyobb előnye, a „*fragmentáltság egységéről*”²², mely kimondottan posztmodern irány felé mutatva az identitás többféle, különböző forrásokból származó elemekből való megkonstruálását jelenti. A migráns alkotót, mint különböző hagyományok „olvasztótégelyét” mintegy megszabadítja ezzel a kulturális tolmácsolás terhétől, felhívva a figyelmet arra, hogy az eltérő szokásrendszer között szorult egyén helyzete korántsem olyan problémás, sőt, inkább előnyként tűnhet fel és az újszerű elem nem is a fordíthatóság kérdése lesz, hanem a kettős helyzet maga, melyet nem feloldani, hanem konzerválni kell. A migráns irodalmak hibrid identitása tehát nem újszerű, hanem kiváló modell egy kortűnet reflektálására. A posztstrukturalista elméletek²³, a posztkoloniális irodalomelméleti iskola²⁴, és a posztmodern fragmentáltság²⁵ korában az egyén összetettségére való rámutatás nem polgárpukkasztó, sem merész,

²⁰ Nagy Hajnalka, 12. p.

²¹ Vertlib, 161. p.

²² Pataki Hanna Antal, Az önéletrajzi megnyilatkozások kortárs formái – Bevándorlók önéletírásai, *Jelenkor*, 2011. év 54. évf., 3. sz. 278. p.

<http://jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=2264> (Utolsó letöltés: 2012. 05. 15.).

²³ „Egy szöveget interpretálni nem azt jelenti, hogy egy többé-kevésbé igazolt, többé-kevésbé szabad jelentést adunk neki, hanem éppen ellenkezőleg, elfogadjuk azt, hogy milyen plurálisból tevődik össze.” (Roland Barthes, idézi: Bókay Antal, *Bevezetés az irodalomtudományba*, Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 203. p.)

²⁴ „A posztkoloniális kutatások során olyan heterogén szubjektumformák is feltáruulnak, amelyek megkönnyítik az eltérő történelmi háttérrel és kulturális identitással rendelkező népek közötti kommunikációt.” (Bókay, 287. p.)

²⁵ „A posztmodern személyfogalom, a szubjektum új értelmezése a meghasadt, az önmaga teljességének hiányát felismerő szubjektum mentén alakult ki.” (Bókay, 165. p.)

hanem nagyon is szükségszerű, melyre a vendégmunkás irodalmak kiváló eszköztárral rendelkeznek.

Befejezés

Bármennyire nehéz helyzetben kell tehát a migrációs irodalom szerzőinek érvényesülniük, láthattuk, hogy állapotuk épp annyi felszabadultságot és kreativitást is rejthet magában. Két kultúra peremén létezve szerencsés és egyéni perspektívával bírhatnak, segítve ezzel az egyes nemzetek saját, önmagára vonatkozó kultúraértelmezését is, nem beszélve a multikulturalitás természetességének előnyeiről napjainkban. Nyelvek és eltérő hagyományok közötti tolmácsok tehát ők, esszenciálisan magukban hordozva e kettősségekben rejlő lehetőségeket és kiteljesítve a modern individuum ideáját.

Irodalom

- Bayer, Gerd, *Theory as Hierarchy: Positioning German „Migrantenliteratur”*, *Monatshefte*, Vol. 96, No. 1 (Spring, 2004), 1-19 p.
- Bókay Antal, *Bevezetés az irodalomtudományba*, Osiris Kiadó, Budapest, 2006.
- Deleuze, Gilles – Guattari, Félix, *Kafka. A kisebbségi irodalomért*, ford. Karácsonyi Judit, Budapest, 2009, Quadmon Kiadó.
- Hannerz, Ulf, *Gondolatok a globális világról*, in: N. Kovács Tímea – Orbán Jolán (szerk.), *A fordítás, mint kulturális praxis*, Pécs, 2004, Jelenkor Kiadó, 73-93 p.
- Kongslie, Ingeborg, *Migráns vagy multikulturális irodalom az északi országokban*, *Lettre*, 61. szám, 2006 Nyár. <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00045/kongslie.html> (Utolsó letöltés: 2012. 05. 13.).
- N. Kovács Tímea, *Kultúrák, szövegek és határok, a fordítás*, in: N. Kovács Tímea – Orbán Jolán (szerk.), *A fordítás, mint kulturális praxis*, 5-21 p.
- Lepenies, Wolf, *A kultúrák fordíthatósága*, in: N. Kovács Tímea – Orbán Jolán (szerk.), *A fordítás, mint kulturális praxis*, 25-45 p.
- Nagy Hajnalka, *Az irodalom senkiföldjén* (Transzkulturális irodalom és osztrák kultúra), *Forrás*, 44. évf, 2012. 10. szám, 8-15 p.
- Pataki Hanna Tina, *Az önéletrajzi megnyilatkozások kortárs formái – Bevándorlók önéletrajzai*, *Jelenkor*, 2011. év 54. évfolyam 3. szám 278 p. <http://jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=2264> (Utolsó letöltés: 2012. 05. 15.).
- Photong-Wollmann, Pimonmas, *Literarische Integration in der Migrationsliteratur anhand der Beispiele von Franco Biondis Werken*, <http://www.ub.uni-siegen.de/epub/diss/photong.htm> (Utolsó letöltés: 2012. 05. 13.).
- Schweiger, Hannes, *Többsz nyelvű identitások, a „kultúrák között írók” díjazottjairól*, ford. Horváth Márta, *Forrás*, 44. évf, 2012. 10. szám, 147-154 p.
- Simon, Sherry, *A kultúra és a fordítás határainak újragondolása*, in: N. Kovács Tímea – Orbán Jolán (szerk.), *A fordítás, mint kulturális praxis*, 175-218 p.
- Suhr, Heidrun, *Ausländerliteratur: Minority Literature in the Federal Republic of Germany*, *New German Critique*, No. 46, Special Issue on Minorities in German Culture (Winter, 1989), 71-103 p.

- Teraoka, Arlene Akiko, Gastarbeiterliteratur: The Other Speaks Back, *Cultural Critique*, No. 7. The Nature and Context of Minority Discourse II. (Autumn, 1987), 77-101 p.
- Vertlib, Vladimir, Az idegen szó tükrében (A drezdai Chamisso poétikai előadásokból), ford. Tatár Sándor, *Forrás*, 44. évf, 2012. 10. szám, 155-163 p.

Abstract

Researching *Migration Literature* is a young study field in the world of cogitation of cultural studies, although it can raise several important questions, and it can render the reconsideration of this study field's border and its method necessary, as well as, the query of the current canon. My essay has made an attempt at coming round the questions: why is *Gastarbeiterliteratur* important and relevant, but at the same time why is it so problematic to examine the literature of immigrants? In my study, I have sketched the possible dangers of the subject's examination in literature theory, and its impossible discussions. I have also presented some proposals to bridge the problems of the translation theory, and that of the possible practical solutions of translation. I have detailed the versatility of this field in consideration of the act of cultural translation. I have written about the duality of language use, about the mid-language position, or just about the lack of languages, about the blending identity and even about its advantages, based on the dual and foreign experience of emigrant authors. My research is confined on the works of German language authors (or the ones, who at least use the German language partly), my example is Franco Biondi's poetry.

MOHAY BORBÁLA

Megvalósítható-e a szentség laikusként?

Clunyi Odo: Aurillaci Szent Gellért

Konzulens: Molnár Péter

Absztrakt

Odo, a híres clunyi apát kora erkölceit felemelendő és a világi főurak számára példát állítandó írta meg a 10. század harmincas éveiben Aurillaci Szent Gellért életrajzát. A korban felettebb különösnek, szinte elképzelhetetlennek számított, hogy egy laikus, egy világi főúr szentté válhat. Gellért élete azonban azt sugallja, hogy mindez megvalósítható: emberként szelíd és a földi élvezetekben mértékletes, hűbérúrként figyelmes és nagylelkű, bíróként elnéző, együttérző és igazságos gróf volt, aki még a harcokban is került az erőszakot, és sohasem hajtotta bosszúvágy. A vallásos gyakorlatok megtartása és az erényes élet mellett csodák is kapcsolódtak nevéhez – így válhatott végül szentté. Dolgozatomban Gellért életében megjelenő különböző funkciók és szerepek szerint vizsgálom azt a kérdést, hogy vajon valóban megvalósítható volt-e az általa képviselt szentség. Ha figyelembe vesszük a társadalmi-gazdasági-politikai körülményeket, amelyek a korabeli francia grófok életét meghatározták, azt a következtetést kell levonnunk, hogy a szentéletrajz sokkal inkább egy iránymutatás, mint egy, a valóságban is megélhető minta volt.

Kulcsszavak: Clunyi Odo, Aurillaci Szent Gellért, gróf, laikus szentség

Bevezetés

A 9-10. század Európáját magánháborúk, hatalmaskodások, fosztogatások szaggatták, és ezzel egyidejűleg az egyház által nyújtott rendíthetetlen viszonyítási pont, a bencés szerzetesrend szigorú erkölce és szilárd példája is megingott. Clunyben, az Aquitániai Vilmos által 909-ben (vagy 910-ben) alapított új bencés kolostorban azonban reformtevékenység indult ennek felszámolására: elhatározták az eredeti benedeki Regulához való visszatérést, és ez alapján az imák, zsolozsmák szigorú megtartását, az életforma tökéletesítését.¹ Az első apát, Bernát által szorgalmazott reformokat utódja, Szent Odo is magáévá tette; apátsága alatt Cluny az egyik legfontosabb szerzetesi központtá nőtte ki magát.

Odo (878 k. - 942) Le Mans környékéről, arisztokrata családból származott. Nem készült egyházi pályára, fiatalon Aquitániai Vilmos udvarában szolgált. 19 évesen

¹ Klaniczay Gábor: *Az évezredforduló kereszténysége és a szerzetesség megújulása*. In: U. ö. (szerk.): *Európa 1000 éve. Középkor. I.* Budapest, 2004, Osiris. 234. p.

azonban felhagyott a világi élettel, a tours-i Szent Márton-kolostor kanonokja, majd bencés szerzetes lett.² 908-ban Baume-ba került, itt ismerte meg Bernát apátot, aki végül – már Cluny apátjaként – utódjául Odót jelölte ki. Így kapta meg 927-ben Odo a felvirágzó apátságot, amely mellé később másik 11 irányítást is átvállalta.³

Clunyben nem csak az Aniane-i Benedek reformjainak szigorú betartása jelentett változást a többi szerzetesközösséghez képest: a kolostor intenzív kapcsolatrendszert épített ki a közösséget támogató világi urakkal. A kolostor sok terület mánásának tanácsadójává, ugyanakkor lelkiismeretük megnyugtatójának eszközévé is vált az elhunyt szeretteikért mondott imák által.⁴ Odo azonban az egész kereszténység megújulásának szükségességét is felismerte⁵, és közvetlenül is hatni akart a vallástól eltávolodott, főként saját érdekeiket szem előtt tartó arisztokráciára. Ezért írta meg, mintegy példát állítva eléjük, Aurillaci Szent Gellért életrajzát – aki szintén világi nagyúr volt.⁶

Gellért (Géraud d'Aurillac, 855 k. - 909) Dél-Franciaországban, Auvergne tartományban született⁷ nagybirtokos család gyermekeként. Kiskorától a szellemi, lelki kérdések foglalkoztatták, a fizikai tevékenységet a lehető leginkább mellőzte. Apja halála után nagy vagyont és ezzel együtt világi hatalmat örökölt (Aurillac grófja lett), ám a jámbor, ájtatos életmóddal nem hagyott fel. Megfordult a fejében, hogy szerzetes legyen,

² Odo of Cluny: *The Life of Saint Gerald of Aurillac* In: Noble, Thomas F. X. – Head, Thomas (szerk.): *Soldiers of Christ. Saints and Saints' Lives from Late Antiquity and the Early Middle Ages*. Pennsylvania, 1995, The Pennsylvania State University Press. 293. p.

³ Bouchard, Constance B.: *Odo*. In: Kibler, William W. – Zinn, Grover A. (szerk.): *Medieval France. An Encyclopedia*. New York – London, 1995, Garland Publishing, Inc. 682. p.

⁴ Ennek eredményeként a monostor meggazdagodott: a főurak ugyanis, látva a szerzetesek szent életmódját, nagylelkű ajándékokkal halmozták el a közösséget abban reménykedve, hogy majd megkapják égi jutalmukat. Constance B. Bouchard: *Cluniac order*. In: Kibler, William W. – Zinn, Grover A. (szerk.): *Medieval France. An Encyclopedia*. New York – London, 1995, Garland Publishing, Inc. 240. p. Lásd még: Nina Rowe: *Cluny*. In: Kibler, William W. – Zinn, Grover A. (szerk.): *Medieval France. An Encyclopedia*. New York – London, 1995, Garland Publishing, Inc. 240-242. p.

⁵ Joachim Wollasch: *Monasticism. The first wave of reform*. In: *The New Cambridge Medieval History III. c.900-c.1024*. Szerk. Timothy Reuter. Cambridge 1999. 177. p.

⁶ Matthew Kuefler friss tudományos publikációiban teljesen megkérdőjelezte a *Vita Geraldii* szerzőségét és keletkezési idejét. Mélyreható kutatással, többféle (filológiai, archeológiai, társadalom-, gazdaság- és egyháztörténeti) megközelítéssel bizonyította, hogy a mű egy évszázaddal később (tehát az 1030-as években) keletkezett, mint eddig hitték; és az eddig későbbre datált, hamisítványnak tartott rövidebb, kevésbé ismert verzió az, amelyet Clunyi Odo írt a 930-as években. Kuefler anakronizmust bizonyító érvei például, hogy a hosszabb életrajzban utalásokat találhatunk a három társadalmi rend elképzelésére és a Treuga Dei-re, amelyek kialakulása későbbre tehető. Kuefler, Matthew: *Dating and Authorship about the Writings of Gerald of Aurillac. Traditio*, 2013 (44). 2. sz. 49-97. p.; Kuefler, Matthew: *The Making and Unmaking of a Saint. Hagiography and Memory in the Cult of Gerald of Aurillac*. Pennsylvania, 2014, University of Pennsylvania Press. Jelen tanulmány az eddigi történeti konszenzus, a „kánon” szerint íródott, de néhány helyen lábjegyzetben kitérek a kuefleri elmélet elemeire. A kuefleri elképzelés ellen szól például Dominique Iogna-Prat, aki kimutatta, hogy a három társadalmi rend már Auxerre-i Remigius 9. századi műveiben is feltűnt. Lásd Iogna-Prat, Dominique: *Le „Baptême” du schéma des trois ordres fonctionnels. L'apport de l'école d'Auxerre dans la seconde moitié du IXe siècle. Annales E.S.C.*, 1986. 1. sz. 101-126. p.

⁷ Kuefler szerint a születési hely az egyik bizonyítéka az életrajz módosítandó datálásának. A hosszabb életrajz ugyanis említi Aurillac nevét, a rövidebb pedig nem. A régészeti leletek azt bizonyítják, hogy Aurillac csak a Gellért által alapított monostor körül alakult ki, később. Kuefler 2013. 51. p.

de egy püspök lebeszélte erről, mondván: „Sokkal hasznosabb lehet szomszédjainak, vazallusainak, ha világiként él így”⁸, hiszen a példája közelebbé, követhetőbbé válhat a nem egyháziak szemében.

Ezt a „hasznosságot” fedezte fel Odo is; Aymo limoges-i apát kérésére elhatározta, hogy papírra veti Gellért tetteit, életútját. A clunyi apát Tulle⁹ meglátogatásával kapcsolta össze információgyűjtő körútját: elment a szent gróf birtokára, hogy kivizsgálja, kinyomozza a Gellért életéről szóló adatokat. Feladata szokatlan volt: a korai középkorban ugyanis egy laikus életét megírni (ha az nem a király volt¹⁰) ritkábbnak számított, mint egy szerzetesnőét. A szerző ezért fontosnak tartotta, hogy ellenőrizhető történeti elbeszélést írjon, tisztázza az igazságot.¹¹ Teljesen meggyőződött Gellért szentségéről, bár tudta, hogy ez – a világi nagyurak hangoskodó, fényűző környezetében – egy különlegesnek számító „szentség”. Éppen ez indította arra, hogy Gellértet mintaként állítsa a világban maradó kortársak elé; mintegy bebizonyítva, hogy az egyházi rendtől függetlenül is lehet szent életet élni. A gróf laikusként speciális erényekkel rendelkezett, tökéletes keresztényként reagált a világi élet kihívásaira. Ez az alapgondolat végigfut Odo művén, sőt a szerző kommentárokkal, tanácsokkal – szinte figyelmeztetve – újra és újra felhívja rá a figyelmet.

Az elbeszélésmódra a téma szokatlanságával ellentétben a hagyományos forma jellemző, az életrajz négy könyvre tagolódik. Az elsőben Gellért mindennapi életvitelét, követendő szokásait mutatja be Odo, majd az ezt követő – terjedelemben sokkal rövidebb – részekben életében, halálakor és halála után megtörtént csodákról tudósít. A szövegből kiérződik az apát klasszikus műveltsége, kitűnő Biblia-ismerete. A tiszta, világos írás és a patrisztikus, lenyűgöző fordulatok szintén erősítik a gondolatot: laikus közönségnek, az egyszerű embertől a hatalmaskodó főúrig minden világinak szól a mű.¹²

Dolgozatomban elsőként Gellért szentségének hétköznapi cselekedeteit mutatom be étkezési szokásai, a tisztaság, szüziesség, a vazallusaival fenntartott kapcsolat és jótékony tettei bemutatásával. (Egy gazdag gróf esetében ezek megvalósítása igen különlegesnek számít!) A legfőbb furcsaságot azonban mégsem ezekben fedezhetjük fel: Gellért a speciálisan arisztokratákat illető „jogait”, az igazságszolgáltatást és a gyakori háborúskodást radikálisan új módon élte meg. Odo ezeket állította példaként egy átlagos kora középkori francia gróf számára – de megvalósítható volt-e mindez? Erre a kérdésre keresem a választ az életrajz történeteit összevetve a korszak ismert tendenciáival.

⁸ Farmer, David Hugh (szerk.): *The Oxford Dictionary of Saints*. Oxford 1997⁴, Oxford University Press. 204. p.

⁹ Egy kis falu Aurillac közelében, Bordeaux-tól 200 kilométerre keletre.

¹⁰ A királyi szentség kialakulásáról és a szent királyokról röviden lásd Vauchez, André: *The Saint*. In: Le Goff, Jacques (szerk.): *Medieval Callings*. Chicago – London, 1990, University of Chicago Press. 321-322. p.

¹¹ Archibald R. Lewis hiteles korpének tartja a mindössze három évtizeddel a szent halála után keletkezett életrajzot. Lewis, Archibald R.: *Count Gerald of Aurillac and Feudalism in South Central France in the Early Tenth Century*. *Traditio*, 1964 (20). 41. p. Vö. Kuefler 2013.

¹² Odo 1995. 294. p.

A gróf¹³ mint ember

Gellértet gyermekkorától kezdve a szelídség, erényesség, mértékletesség jellemezte. Természetesen, mint minden nemes ifjú, elsajátította a lovaglás, íjászkodás, sólyomreptetés fortélyait. Testi ereje megnőtt, rendkívül fürgé és aktív lett, könnyedén átugorta a ló hátát, és kitűnt a katonai, lovagi gyakorlatokban is.¹⁴ Egy ilyen tehetséges ifjú számára a dicsőséggel és uralkodói kegyekkel kecsegtető katonai pályát szánták. Őt azonban nem vonzották ezek a lehetőségek, haszontalan elfoglaltságnak tartotta a világi dolgokat. A bölcsesség sokkal nagyobb érték volt számára¹⁵, a tanulás és a Szentírás olvasása kötötte le leginkább, állítólag kívülről megtanulta a Bibliának csaknem az összese fejezetét.

De mennyire számított értéknek a szellemi fejlődés, a lelkiekben való tökéletesedés az erős francia főurak szemében? A hit belső megéléséről alig találhatunk nyomokat a laikusok körében¹⁶ – a főurak inkább területeik növelésére, világi sikerek elérésére törekedtek. Hatalmuk megerősítéséhez szükségesnek tartották annak megfelelő reprezentációját. Fontos szerepet tulajdonítottak annak, hogy fényűzéssel, világias fecsegéssel, hatalmas lakomákkal kísérjék mindennapjaikat.

Gellért ezzel szemben józanságra, mértékletességre tanított. Önmagát és környezését is távol tartotta a részegségtől, de figyelt arra, hogy társasága, vendégei (ittasság nélkül!) „kellőképpen felfrissüljenek”.¹⁷ Ő maga sosem evett a „harmadik óra” (böjtben a kilencedik) előtt, és hétfőn, szerdán valamint pénteken nem fogyasztott húst. Az értelmetlen csevegést is elítélte, asztalánál felolvasókat alkalmazott. Ha klerikusok jelenlétében étkezett, megkérdezte őket a hallottak jelentéséről, így erkölcsi témájú beszélgetések bontakoztak ki.¹⁸

De nemcsak az étkezésben, hanem öltözködésében is példát mutatott a fényűző főuraknak. „Ödivatú” gyapjú- vagy vászonruhákat hordott, figyelt arra, hogy ne ékesítse fel magát ezüstözött, aranyozott öltözzel. Kardövét sem cserélte ki anyagi gyarapodásával újabbra, fényűzőbbre. Gellért nagysága tehát „nem az aranyban, hanem Isten-

¹³ Odo néhányszor grófnak, néhányszor hercegnek (*princeps*) nevezi, de legtöbbször úrként (*senior, dominus*) említi. A címek viselésének változó feltételeiről és körülményeiről lásd Lewis 1964. 48-50. p. Kuefler egyik bizonyítéka a szöveg hamisságára, hogy a grófi cím később alakult ki. Kuefler 2013. 58-59. p.

¹⁴ Odo 1995. I/4. 299. p.; Odo 1995. I/5. 300. p.

¹⁵ „Halljátok hát királyok és szívelejték meg, tanulatok, akik a Föld határait kormányozzátok!” (Bölcs 6,1) Utal rá Odo 1995. I/5. 300. p.

¹⁶ 900 előtt mindössze egyetlen művet említhetünk, ami egy laikus hitéről szól és saját szerzőség állapítható meg: a frank nemesasszony, Dhuoda lelki tanácsait fiához (843). A világiak hitéletére leginkább klerikusok tollából származó művekből következtethetünk, bár ezek is inkább célokat és szándékot tükröznek, mint valós állapotot. Smith, Julia M. H.: *Religion and lay society*. In.: McKitterich, Rosamond (szerk.): *The New Cambridge Medieval History. II. c.700-c.900*. Cambridge, 1995, Cambridge University Press. 654-655. p. Ebben az értelmezésben természetesen a laikusok közül ki kell emelnünk a királyokat: ld a 10. lábjegyzetnél. Pierre Riché ugyanakkor a világi főurak spirituális olvasmányairól tudósító nagyurakról ír.

¹⁷ Odo 1995. I/13. 307. p.

¹⁸ Odo 1995. I/15. 309. p., II/14. 335. p. Gellért étkezési szokásait – a józanság szeretetétől a böjtölésen keresztül a vallásos témájú felolvasásokig – megtalálhatjuk a három és fél évszázaddal későbbi (szintén világi) szentnél, IX. (Szent) Lajosnál is. Le Goff, Jacques: *Saint Louis*. Notre Dame, Ind., 2009², University of Notre Dame Press. 507-512. p.

ben állt” – tanít Odo apát, felszólítva a pazarló, fényűző főurakat arra, hogy „lelkük ugyanolyan szép legyen, mint öltözetük.”¹⁹

Ezek az erények, nehezen, de megvalósíthatóak voltak, bár kétség kívül kényelmetlenséggel vagy a világi hatalom elfogad(tat)ásának kockázatával jártak. Egy dolog azonban alig volt véghezvihető (és célszerű) a középkorban: lemondani a házasságról.

Gellért azonban ettől is megtartóztatta magát. El akarta kerülni a kéjvágyó gondolatokat, lelkének szabadságát csak Isten számára tartotta fenn. Ez teljesen összhangban van azzal a középkori ideállal, miszerint az önuralom a szexualitás kérdésében a keresztény valláshoz való ragaszkodásnak, a teljes odaadásnak, sőt a szentségnek a jele.²⁰ De Gellért ember volt, és maga is elcsábult. Egyszer meglátott egy gyönyörű lányt, akibe teljesen szerelmes lett. Már arra készült, hogy elveszi feleségül, amikor egy találkozás alkalmával egyszer csak eltorzult, csúnyává vált előtte a leány arca.²¹ Ezután Gellért megbánta gyengeségét, éjjeli bűnös illúziói miatt „szűzies könnyeket” hullajtott...²²

A szerelmi történetnek különös jelentsége van. Odo ugyanis ezzel mutatta meg – mintegy példát statuálva –, hogy Gellért természetes vonzalmai elé tudta helyezni Krisztus követését. Ugyanakkor nehezen elképzelhető, hogy a kora középkori francia főuraknak lelkiismeret-furdalásuk lett volna a házassági élet miatt; vagy, hogy szív-ből le tudtak volna mondani az utódnemzés feladatáról, a családi vagyon örökösének biztosításáról.²³ Azt láthatjuk tehát, hogy Gellért hétköznapi példája, életvitele már önmagában is nehezen megvalósítható. Nézzük meg, hűbérúrként milyen követendő cselekedetek jellemezték!

A gróf mint hűbérúr

Szülei halálával Gellért hatalmas vagyont örökölt.²⁴ Bár nem szívesen, de elvégezte az adminisztrációs ügyeket birtokaival kapcsolatban. Ezek és egyéb feladatai kötelezték arra, hogy világi úrként éljen, és elhagyja egy időre „szíve belső dolgait”.²⁵ A szent azonban hatalmas világi úrként is megtalálta azokat a helyzeteket, amikor szentként élhet, példát adva ezzel a hatalmaskodó főuraknak.

Jövedelmével teljesen megelégedett, egy apró földterületen kívül nem vásárolt földeket vagyona halmozására.²⁶ (Ez – önző okokból – rendkívül tetszett a szomszédos

¹⁹ Odo 1995. I/16. 310. p.

²⁰ A szexualitás korabeli egyházi megítéléséről és magyarázó okairól, Gellértet is említve lásd Smith 1995. 667-668 p.; valamint Vauchez 1990. 322-323. p.

²¹ Odo 1995. I/9. 304. p.

²² Odo 1995. I/34. 319-320. p.

²³ A szexuális életre vonatkozó tiltásoknak ugyanakkor népesség-szabályozó hatása is lehetett. Smith 1995. 667. p.

²⁴ Birtokolt területeiről rövid összefoglalást lásd Lewis 1964. 43-44. p.

²⁵ Odo 1995. I/6. 301. p.

²⁶ „Jaj azoknak, akik házat házhoz sorakoztatnak, szántóföldet szántóföldhöz ragasztanak, míg az övék nem lesz minden hely, s nem csak ők lakják az egész országot!” (Iz 5,8) Utal rá Odo 1995. I/28. 316. p.

nagyuraknak.) Nagy birtokai voltak az egész tartományban, de ez egyáltalán nem tette őt büszkévé, hivatkozódóvá.²⁷

Vazallusaival²⁸ kedvesen, megértően bánt – elrendelte például, hogy a szegények esetében tekintsenek el a földesúri szolgáltatásoktól. A birtokain élő rászorulóknak helyet engedett az asztalánál, ételt és italt osztott ki közöttük – aki nyomorúságosabb helyzetben volt, annak többet adott.²⁹ Felesleges jövedelmén ruhákat vásárolt és saját maga vitte el vagy egy emberével küldte el a rászorulóknak.³⁰ Ezekre nagy szükség volt az akkori szegénység körében – de vajon a többi főúr is gyakorolt hasonló jócselekedeteket?

Egyszer, mikor úton volt, meglátott egy nőt ekével szántani a szomszédos telken. Megkérdezte tőle, miért végez asszony létére férfimunkát. A nő válaszából megtudta, hogy annak férje hosszú ideje beteg, és nincs ki segítsen neki. Gellértnek megesett rajta a szíve, és annyi pénzt adott neki, amennyi elegendő volt egy bér munkás megfizetéséhez, amíg a férj meg nem gyógyul.³¹

Figyelmessége nem csak saját vazallusaira, de a szomszédos földbirtokosokra is kiterjedt. Egyszer északi szomszédja a Rómába vezető útján feleségével tengelytörést szenvedett. Gellért egyik katonája talált rájuk, és egyből sietett urához elújságotlani a hírt. A segítséget azonnal megszervezte a szent ember, sőt tíz solidusszal többet adott a katonának, mint amennyire szükség volt.³²

Az Odo apát által írt életrajzban rengeteg ilyen és ezekhez hasonló történetre bukkantunk. Gellért nagylelkűségét, jócselekedeteit, könyörületességét halálos ágyán is felemlítették. Nagyon megsiratták urukat, aki „mindig figyelembe vette az emberek szükségleteit, és gondoskodott a szegényekről.”³³

Valószínűleg tudták a siratók is, hogy nem általános az a jóság, amivel uruk viseltetett irántuk. Odo sem véletlenül sorolta fel a szent különböző apró jótéteményeit. Bánjatok hát jóságosan vazallusaitokkal, szolgálóitokkal, figyeljete a vagyonban hozzatok hasonló társaitokra is! – ilyen felszólításokat érezhetünk a leírt példák alapján a hűbéruraknak címezve. Ezek az apró dolgok igazán a minimumát jelentették a szentségnek – megvalósításuk egy vagyonos főúr számára nem ütközhetett nehézségekbe. Az, hogy jelentőséget tulajdonít nekik a clunyi apát, nem azt jelzi, hogy ezek mindenképpen bizonyítják a szentséget, hanem hogy ilyen apró jótéteményeket feltétlenül elvárt volna a többi nemestől is. Egyszer maga is megjegyzi, hogy tudja: jelentéktelennek tűnik Gellért cselekedete, de Isten ezeket is megjutalmazza. Lehet, hogy a kora

²⁷ „...ha nálad vagyok, nem kívánok semmit a földön.” (Zsolt 73,25) Idézi Odo u.o. Lewis kimutatta, hogy ezek nem a királytól kapott beneficiumok, hanem allodiális földek voltak. Ez teljesen beleillik a korszak birtokszerkezetének jellemvonásaiba. Lewis 1964. 44-46. p.

²⁸ Gellértnek csak néhány vazallusa volt. A korszak társadalmában a grófok vazallusai nem rendelkeztek nagy jelentőséggel. Az életrajz szerint Gellért hivatalnokaival, intézőivel és egyéb tisztviselőivel igazgatta birtokait. Lewis 1964. 53. p.

²⁹ Odo 1995. I/14. 308. p. Szolgálóival szembeni nagylelkűségéről lásd Odo 1995. I/23. 313. p.

³⁰ Odo 1995. I/28. 316. p.

³¹ Odo 1995. I/21. 313. p.

³² Odo 1995. I/31. 318. p.

³³ Odo 1995. III/5. 351. p.

középkor francia területein még egy dicséret, egy jó szó is ritkaságnak számított a grófok részéről?³⁴

Gellért hűbérúrként tehát követendő és minden valószínűséggel követhető példát nyújtott. Azonban az, hogy elméletben megvalósítható volt a jótékonykodás és a kedvesség, nem jelenti azt, hogy ilyenek voltak vagy könnyedén ilyené váltak a középkori hatalmasok... De nézzük meg, mi vezérelte akkor a szentet, amikor különleges hatalmat gyakorolt vazallusai, alattvalói felett; milyen volt bíróként?

A gróf mint igazságszolgáltató³⁵

Szent Gellért hivatásának érezte, hogy mindenkinek válogatás nélkül segítsen, nem nézte le a szegények ügyeit sem. Hogy gondjaik megoldódjanak, nem kellett ajándékot vinni az úrnak – jegyzi meg Odo. Mindenkit meghallgatott, a sértetteknek mindig szabad bejárásuk volt hozzá; személyesen vagy udvari bíróin, hivatalnokain keresztül igazságot tett a pereskedők között. Jóságának és igazságosságának híre messze földre eljutott; távoli vidékekről is jártak hozzá, nehézségeik megoldását remélve. Mikor nem tudott szavakkal, saját cselekedeteivel segíteni, misét mondatott és imádkozott a perlekedőkért.³⁶

Gellért „az igazság után szomjazott”, és ehhez természetesen büntetnie kellett. A bűn sosem maradhatott büntetlenül. Egy alkalommal egy rablócsapat megtámadott az úton két embert, elvették vagyonukat és megölték őket. A gróf hallva ezt azonnal parancsot adott elfogatásukra. A kiküldött katonák minden gonosztevőt megvakíttattak, nehogy büntetlenül maradjanak. Egy ártatlan ember is közöttük volt – mikor Gellért rájött a hibára, szívből bocsánatot kért és kárpótlásul 100 solidust adott neki.³⁷

A szent tehát nemcsak a büntetésben volt igazságos, hanem a kárpótlásban is. Gyűlölte a bűnt, de azt is bevallotta, ha saját (vagy emberei!) tévedéseivel szembesült. Odo felhívja a világi főurak figyelmét, hogy ne ítéljenek el ártatlanokat. (Ezek szerint ez – hatalmi, politikai érdekekből – gyakran előfordult.) Gellért azonban még ennél is tovább ment – nemcsak az ártatlanokkal érzett együtt, hanem a bűnösökkel is: sokszor vigasztalta a megkínzottakat, sőt megkímélte a bűnösöket is.

Egyszer egy közeli papnak kiszúrták a szemét ellenségei. Gellért türelemre intette, és őszintén, együttérzően megvigasztalta, valamint – hogy kevésbé bánkódjon – hata-
tásköre alá helyezett egy templomot.³⁸ A tetteket természetesen börtönbe vettette.

³⁴ Egyik utazása során Gellért észrevette, hogy egy keményen dolgozó paraszt által lekaszált csicseriborsót elkezdik enni társai. A gróf figyelmeztette a munkást, de az visszaszólt: „Megengedtem nekik!” Jóságán annyira meghatózott a szent, hogy csak ennyit mondott: „Isten majd megjutalmaz ezért!” Odo 1995. I/22. 313. p.

³⁵ Az igazságszolgáltatás korabeli módjairól és a bíróságok fajtáiról az életrajz összefüggéseiben lásd Lewis 1964. 56-57. p.

³⁶ Odo 1995. I/17. 310-311. p.

³⁷ Odo 1995. I/18. 311. p.

³⁸ A korszakban a környéken meglehetősen gyakori volt a birtokok egyháziaknak való adományozása: Auvergne, Limousin-Quercy és Rouergue-Albigois területén 850 és 930 között összesen körülbelül 320 ajándékozás történt. Lewis 1964. 46. p. A latin eredetiben használt kifejezések a szövegben azt bizonyítják, hogy Gellért birtokai egész életében allodális földek maradtak. Végrendelete, amelyben aurillaci birtokát a pápára hagyta, szintén ezt támasztja alá. U. o. 45. p. Lásd még a 27. lábjegyzetet.

Egy idő után azonban elment Gellért és szólt a börtönőrnek, hogy „frissítse étellel és itallal” a bűnösöket. Mikor megtudta, hogy nincs cipőjük, küldött nekik, valamint meghagyta őrzőiknek, hogy hadd szökjenek el. Egy kis értetlenkedés következhetett ezután, mert Gellért még magyarázatul hozzátette: „A pap már megbocsátott.”³⁹

Ez alapján úgy tűnik, hogy erélytelen, döntésképtelen, sértett és sértő pártján egyszerre álló főúrról van szó. De ha a szent oldaláról nézzük, akkor inkább a tökéletes szeretetet fedezhetjük fel Gellértben, az együttérzést és a bűnösöknek megbocsátást. De nem vészett-e el a gróf tekintélye azáltal, hogy ilyen irgalmas volt?

Egyszer nagy bűnt elkövetőket akasztásra ítélték. A szentnek azonban megesett rajtuk a szíve, és el akarta őket engedni. Az ítélet végrehajtása előtt megengedte nekik, hogy egyenek és igyanak. Parancsot adott arra, hogy oldják el őket, hogy tudjanak étkezni – ezután odanyújtotta nekik kését, hogy hozzák el a fát, amire majd felakasztják őket. A tettesek természetesen kihasználták az alkalmat és elmenekültek.⁴⁰ Odo hozzáteszi, hogy akik jelen voltak, tudták, hogy uruk beleegyezésével (szándékával) történt mindez, de mégsem szóltak ellene semmit.

A szentnek akkora tekintélye alakult ki addigra, hogy emberei tökéletesen bíztak döntési képességeiben. Mikor – számukra akár érthetetlen okokból – megkegyelmezett valakinek, meg sem kérdőjelezték, hogy nyomós oka volt-e rá. Azzal, hogy az életrajzíró ilyen rendíthetetlen igazságérzetből fakadó feltétlen hatalmat tulajdonít Gellértnek, azt sugallja, hogy a főurak nem attól lesznek hatalmasok, ha a lehető legkeményebben járnak el minden ügyben, és sosem kegyelmeznek meg a bűnösnek. Sőt, egyenesen arra int, hogy legyenek irgalmasok, ne csak az ártatlanokkal, de a bűnösökkel is.

Abban a világban, ahol a hatalomgyakorlás egyik fő eszköze az igazságszolgáltatás volt, valószínűleg nem lehetett teljesen megvalósítani a „kegyelmes főúr” szerepét. A grófok túl nagy kockázatot láttak abban, hogy elengedjenek bűnösöket, vagy hogy megjutalmazzanak ártatlanokat. Ahogy túl nagy kockázatot láttak abban is, hogy lemondjanak a fegyveres konfliktusokról.

A gróf mint harcos

Gellért korát folyamatos ellenségeskedések, összetűzések jellemezték, amelyek főszereplői a „telhetetlen, erőszakos,” és „csak felületesen keresztény” főurak voltak.⁴¹ Gellért azonban nem tartozott közéjük, a bosszú távol állt tőle. Egyszer szemére hányták emberei, hogy sokkal tisztább, egyértelműbb lenne, ha fegyverek erejével, erőszakkal győznék le az ellene vétőket – a gróf azonban a béke mellett döntött.⁴² Sosem ösztönöz-

³⁹ Odo 1995. I/19. 311-312. p.

⁴⁰ Odo 1995. I/20. 312. p.

⁴¹ Rádásul a 10-11. században a harcias tevékenységeket – mint a *bellatores* feladatát – a keresztény társadalom is legitimizálta. Az ezredfordulóra, mikor már a főurak is érdekeltek voltak a területek pacifikálásában, az elvek megváltoztak: a háborúskodást elítélték, és meghirdették a treuga Dei-t. A miles Christi ideálképpel megalkották az egyház szolgálatában álló „katona” képét. (A változás összefüggött a keresztény világ terjeszkedésével is.) Cardini, Franco: *The Warriors and the Knight*. In: Le Goff, Jacques (szerk.): *Medieval Callings*. Chicago – London, 1990, University of Chicago Press, 75-80. p.

⁴² Odo 1995. I/7. 301-302. p.

te, hajtotta a bosszúvágy, úrrá lett az ördög kísértésein. A békességet tartotta az egyik legfontosabb dolognak, és mindent megtett ennek megvalósítására.

Övta az özvegyeket és az árvákat, a nőket és a gyermekeket a harcok pusztításaitól. A szegények nélkülözéseit, háború nélkül is elég nagy terheit nem vesztette szem elől. Nem csoda, hogy nem az egész népe, hanem csak rászoruló alattvalói dicsérték emiatt, akik nem tudták volna magukat megvédeni.⁴³

Önmaga sosem támadt meg senkit területének és hatalmának gyarapítása érdekében. Nem prédálta más vagyonát, de a sajátját megóvta – erre szükség is volt, hiszen az útonálló és a rablóbandák gyakran felbukkantak.⁴⁴ Ha harcolt, azt mindig saját maga vagy szegényei megvédeése miatt tette, illetve a bűnösök, nagyravágyók, zsarnokok elnyomása céljából. Katonáinak⁴⁵ ilyenkor meghagyta, hogy csak kardjaik lapjával és lándzsáikat megfordítva bocsátkozzanak közelharcba. El akarta kerülni, hogy bárkit is megsebesítsenek vagy megöljenek. Nem akarta lerohanni az ellenséget, csak ellenőrizni elszántságukat, vakmerőségüket. Ez a fajta „harcmodor” sokszor nevetségesnek tűnt az ellenség számára. (Odo bevallja, hogy Gellértnek sem volt mindig célravezető...⁴⁶)

Jámborságát kihasználva sokszor megtámadták saját tartományán belül is.⁴⁷ Egyszer egy bizonyos Ademar gróf hűbéruralma alá akarta vonni Gellértet, és hogy felderítse haderejét, kémeket küldött a gróf udvarába. Foglyul akarta ejteni, így összeszedte embereit. Gellért éppen aludt kíséretével, mikor a helyszínre értek; „Isten viszont nem aludt. Egy felhőszerű kört vont a mező köré, így nem tudták megtalálni őket.”⁴⁸ Egy másik alkalommal ugyanez az ellenséges gróf megszállta Gellért várát. Mikor a jogos tulajdonos vissza akarta szerezni az utóbbit, Ademar kémeket küldött Gellért seregének nagyságát felmérni. A küldöncök az éjszaka leple alatt viszont nagyobbak látták a kis csapatot. Másnap ezért békét ajánlottak a nagyravágyók, és kérték a szentet, hogy hadd mehessenek el becsületvesztés nélkül, vagyis fegyvereiket megőrizve. Gellért ezt nagylelkűen biztosította nekik, sőt saját katonáinak is megtiltotta, hogy bármit is elvegyenek tőlük.⁴⁹

Ezekben az esetekben azt láthatjuk, hogy a szent lovag csodával határos módon menekült meg az ellenség kezéből. Isten megjutalmazta jámborságáért, szelídségéért, békeszeretetéért. Győzelmét sosem erőszak vagy csel, sokkal inkább politikai éleslátása

⁴³ Odo 1995. I/8. 302-303. p. a védelem, az önvédelem és az önkormányzás kialakulásának összefüggéseiről lásd: Cardini 1990. 75. p.

⁴⁴ Lewis 1964. 54-55. p.

⁴⁵ Gellért katonái sokkal inkább általános helyőrségként értelmezhetők, mint katonáskodó vazallusokként vagy lovagokként. Lewis 1964. 55. p.

⁴⁶ Odo 1995. I/8. 302-303. p.

⁴⁷ A támadások politikai hátteréről és Gellértnek ezt is magyarázó rokoni kapcsolatairól lásd Lewis 1964. 50-51. p.

⁴⁸ Odo 1995. I/35. 320. p. Azokban az évtizedekben játszódtott le a folyamat, amikor a francia király vazallusait az egyre erősödő helyi grófok és hercegek saját vazallusaikká akarták tenni. Gellért a kérést visszautasította, így sikerült megőriznie személyes függetlenségét, de javadalmi részben a gróf főhűbérúri fennhatósága alá kerültek. S. N. Ganshof elméletét leírja Lewis 1964. 42. p. Az elmélet árnyalását hasonló következtetéssel lásd u. o. 48. p.

⁴⁹ Odo 1995. I/36. 321. p.

eredményezte.⁵⁰ Odo apát ezzel a hatalmaskodó, zsarnokoskodó főurak elé rendkívüli példát állított a szent személyében. Nem megtámadni senkit, szinte minden ok nélkül (hiszen hatalmas vagyona volt Gellértnek, könnyedén összeállíthatott volna egy nagyobb sereget), csupán Isten dicsősége miatt harcolni – ez elképzelhetetlen volt a kora középkori francia főurak számára.

Ezekén kívül még egy dologra figyelmesek lehetünk: Isten úgy védelmezi meg Gellértet, hogy az ellenség érzékelőképességeit, rafináltságát dönti romba, és ezzel megakadályozza terveit (felhő a mező körül, kicsiny sereg hatalmasnak képzelése). Odo tehát inti a nagyravágyó grófokat: Isten nem csak jutalmazza a békeszeretetet, hanem az erőszakot egyenesen bünteti, megakadályozza. Ha az Úr dicsőségére történő szelíd békesség önmagában megvalósíthatatlan a bűnös grófoknak, legalább Isten büntetésétől való félelmük miatt tartózkodjanak az állandó háborúskodástól.

Hogy nyomatékosítsa az Atya hatalmát a bűnösök felett, Odo ezután – szinte elretentésül – előáll még egy történettel: Egy bizonyos Adalelmus gróf rosszindulatból meg akarta károsítani Gellértet, embereivel várára rontott. A szent gróf embereivel éppen misét hallgatott. Mikor meghallották, hogy az ellenség kidöntötte a kaput, a várnép, a szolgák, a katonák felkiáltottak, és ki akartak menni a templomból. Gellért azonban maradásra intette őket, és meghagyta nekik, hogy várják meg a szentmise végét. A támadó ellenség közben betört a falakon, és zsákmány után kutatott, de – hét lovon kívül – semmit nem találtak. A hét lóból hat néhány nap múlva elpusztult. Két héttel a támadás után Adalelmus, a rablók vezére is meghalt.⁵¹

Mi ez, ha nem Isten legnagyobb büntetése a földi javak után sóvárgó nagyurak ellen? Félelmükből a támadók az utolsó, megmaradt lovat visszaadták jogos tulajdonosának...

Ilyen példa állt tehát a világban élő hatalmasok előtt. Odo „újfajta szentséget ábrázolt”⁵² az életrajzban: Gellért józanul, tisztán, helyesen élt, Istent mindig szem előtt tartva. Hűbérúrként jóságos, igazságszolgáltatóként irgalmas, harcoló grófként békére törekvő volt. Ahhoz azonban, hogy valóban tiszteljék, felnézzenek rá, sőt kövessék példáját, még többre volt szükség: igazi szentnek kellett lennie.

A gróf mint szent

Milyennek kell lennie egy szentnek? A korszakban még az sem számított általános szokásnak, hogy a vasárnapot és az alapvető egyházi ünnepeket megtartsák. Gellért életrajzából kiviláglik, hogy a grófnak saját hordozható oltára volt, és gyakran vett részt szentmisén.⁵³ A szentséghez azonban több kell: erényes életűnek, tisztának len-

⁵⁰ Lewis 1964. 52. p.

⁵¹ Odo 1995. I/39. 323. p.

⁵² Zimmermann, Michel: *Western Francia. The Southern Principalities*. In: Reuter, Timothy (szerk.): *The New Cambridge Medieval History III. c.900-c.1024*. Cambridge, 1999, Cambridge University Press. 455. p. A korszakban megváltozott egyházi attitűd modelleként állítja be az életrajzot Cardini is. Lásd: Cardini 1990. Jelentőségéről a középkori szentek kontextusában lásd Vauchez 1990. 323. p.

⁵³ A – korszakban amúgy gyakori – magánoltárok az alsóbb rétegektől való elhatárolódást is célozták. Smith 1995. 663-664. p. Odo 1995. III/32, IV/67, V/72. A szentáldozás azonban nem kötelező – Odo egyszer sem említi, hogy Gellért szentáldozáshoz járult volna. Smith 1995. 663. p. Lásd Odo 1995. III/32, IV/67, V/72.

ni, a szeretetet teljes mértékben megélni a Biblia szerint, és „azoktól a dolgoktól is megtartóztatni önmagát az embernek, amelyeket könnyedén megtehetne.” Odo azonban gondolt azokra is, „akik mindennapi érdemeit, erényes életmódját önmagában lekicsinylik.” Gellért szent volt, és mint ilyen, csodákat vitt végbe. „Isten működött rajta keresztül”⁵⁴, így természetesen magáénak tudhatta „mestersége címerét”, a gyógyító csodákat.⁵⁵

A szent tehát gyógyított, méghozzá igen speciális módon. Nem egyszerűen kézrátétellel, imával, áldással, hanem akaratán kívül: azzal a vízzel, amiben megmosta kezeit, amit érintett ujjával. A betegek ellopták ezt a vizet, és sérült, fogyatékos testrészeit meglocsolták vele – majd meggyógyultak. Több történet is szól erről az életrajzban.

Egyszer egy szegény ember álmában kinyilatkoztatást kapott, mely szerint ha megmossa vak fiának szemét a szent-érintette vízzel, akkor az meggyógyul. Az ember hitt az álmokban, és miután aszerint cselekedett, ahogy azt éjjel látta, fia valóban viszszyanyerte szeme világát.⁵⁶ Egy másik történet egy béna fiúról szól, aki egy kovácsmesternél inaskodott. Mestere ugyanúgy befröcskölte mozdulatlan végtagjait a szent vízzel, mire azok azonnal meggyógyultak. A nép körében hamar elterjedt ennek a híre, Gellért viszont nem örült neki. „Ez nem az én érdemem, hanem a gyógyulni vágyók hité” – mondta. Meg is tiltotta szolgálóinak, hogy valakinek is kiadják azt a vizet, amiben megmosdik; sőt, aki ilyet tett, büntetéssel sújtotta.⁵⁷

A csodák híre azonban gyorsan terjedt, és a szent tehetetlen volt ennek megakadályozásában. Gellért közbenjárásával még halála után is gyógyultak meg emberek csodás módon.⁵⁸ Tisztelete hamar elterjed egész Franciaországban...⁵⁹

Befejezés

Szent Gellért tehát elismert, sokak által tisztelt szentté vált. Az életrajzot végigolvasva azonban mégis az a benyomásunk, hogy szentségének bizonyítékai csak eszközül szolgáltak arra, hogy kellően tiszteljék, kövessék példáját a kora középkorban. Ezt alátámasztja, hogy míg az első, életéről és jótetteiről szóló fejezet önmagában 42 részből áll, a kimondottan szentéletrajzi írás (a második, harmadik és negyedik fejezet együttevége) csak kevéssel több, 56 részből.

A követendő példa tehát a hatalmasok előtt áll. Egyszerű emberként, mértékletesen élni, tartózkodni a fényűző öltözékektől, megtartani a szűziességet. Hűbérúrként kíméletesen, megértően bánni az alattvalókkal, gondoskodni a szegényekről, segíteni a bajbajutottakon. Igazságszolgáltatóként megkímélni, sőt megjutalmazni az ártatlantokat, megkegyelmezni a bűnösöknek. Lovagként tartózkodni az erőszaktól, csak a

⁵⁴ Odo 1995. II/előszó. 326. p.

⁵⁵ Természetesen több fajta csodát is művelt Gellért – dolgozatom témájához szentségének részletes bizonyítékai, illetve azok elemzése azonban nem tartoznak szorosan hozzá. A csodákról lásd Odo 1995. II-III-IV. 325-362. p.

⁵⁶ Odo 1995. II/10. 332-333. p.

⁵⁷ Odo 1995. II/11. 333. p.; Odo 1995. II/13. 334. p.

⁵⁸ A halála utáni csodák leírását lásd Odo 1995. IV/1. 3. 7. 9. 12. 356-362. p.

⁵⁹ Kuefler új monográfiájában a szentéletrajz(ok) történetét ötvözi a kultusz történetével. Lásd Kuefler 2014.

legszükségesebb esetekben harcolni, Isten békéjébe helyezkedni. Összefoglalóan: az élet minden területén hasonlónak válni a szerzeteshez.⁶⁰

Újra és újra felmerül azonban a kérdés, hogy mennyire volt követhető ez a kora középkori francia grófok, főurak, hatalmasságok számára. Természetesen – mai szemmel – nem találunk különleges, radikális megoldásokat Gellért példájában. Nem tűnik olyannyira megvalósíthatatlannak, mint például Szent Ferenc teljes szegénysége. Ferenc azonban szerzetes lett, lemondott a világi életről. Nagyhatalmú laikusként szentnek lenni – ez szinte lehetetlen volt a korszakban. Megtartani a böjti napokat, néha adakozni a rászorulóknak – ezt még talán a legtöbb hívő keresztény gyakorolta is mindennapi életében. Érdek nélkül megkegyelmezni a bűnösnek, és tartózkodni a harctól az állandóan háborúk zavargatta területen – ez viszont már teljesen elképzelhetetlennek számított.⁶¹

Odo apát ezt az „elképzelhetetlent” akarta elképzelhetővé, sőt megvalósíthatóvá tenni Szent Gellért példáján keresztül. Hogy mennyire vezetett eredményre, nem tudhatjuk. Talán „Aurillac jó grófjának”⁶² élete nem is egy tökéletesen lemásolandó életmód, hanem csak egy iránymutatás, egy cél – ami felé csak törekedni lehet...

Irodalom

- Cardini, Franco: *The Warriors and the Knight*. In: Le Goff, Jacques (szerk.): *Medieval Callings*. Chicago – London, 1990, University of Chicago Press, 75-111. p.
- Farmer, David Hugh (szerk.): *The Oxford Dictionary of Saints*. Oxford 1997⁴, Oxford University Press.
- Iogna-Prat, Dominique: Le „Baptême” du schéma des trois ordres fonctionnels. L'apport de l'école d'Auxerre dans la seconde moitié du IXe siècle. *Annales E.S.C.*, 1986. 1. sz. 101-126. p.
- Kibler, William W. – Zinn, Grover A. (szerk.): *Medieval France. An Encyclopedia*. New York – London 1995, Garland Publishing, Inc.
- Klaniczay Gábor: *Az évezredforduló kereszténysége és a szerzetesség megújulása*. In: U. ő. (szerk.): *Európa 1000 éve. Középkor. I.* Budapest, 2004, Osiris, 232-243. p.
- Kuefler, Matthew: Dating and Authorship about the Writings of Gerald of Aurillac. *Traditio*, 2013 (44). 2. sz. 49-97. p.
- Kuefler, Matthew: *The Making and Unmaking of a Saint. Hagiography and Memory in the Cult of Gerald of Aurillac*. Pennsylvania, 2014, University of Pennsylvania Press.
- Le Goff, Jacques: *Saint Louis*. Notre Dame, Ind., 2009², University of Notre Dame Press.

⁶⁰ Ahogy Joachim Wollasch explicite megfogalmazza: „titokban szerzetesnek lenni”, „tonzúrát viselni a kalap alatt.” Joachim Wollasch: Monasticism. The first wave of reform. In: *The New Cambridge Medieval History III. c.900-c.1024*. Szerk. Timothy Reuter. Cambridge 1999. 176. p.

⁶¹ Gellért példájának alapja még mindig a monasztikus modell volt. Leonardi, Claudio: *Intellectual life*. In: Reuter, Timothy (szerk.): *The New Cambridge Medieval History III. c.900-c.1024*. Cambridge, 1999, Cambridge University Press. 196. p.

⁶² Gellért ezen a néven vált közismertté a kora középkorban. Potthast. August (szerk.): *Wegweiser durch die Geschichtswerke des Europäischen Mittelalters bis 1500. II.* Graz, 1957, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1334. p.

- Leonardi, Claudio: *Intellectual life*. In: Reuter, Timothy (szerk.): *The New Cambridge Medieval History III. c.900-c.1024*. Cambridge, 1999, Cambridge University Press, 186-211. p.
- Lewis, Archibald R.: Count Gerald of Aurillac and Feudalism in South Central France in the Early Tenth Century. *Traditio*, 1964 (20). 41-58. p.
- Odo of Cluny: *The Life of Saint Gerald of Aurillac* In: Noble, Thomas F. X. – Head, Thomas (szerk.): *Soldiers of Christ. Saints and Saints' Lives from Late Antiquity and the Early Middle Ages*. Pennsylvania, 1995, The Pennsylvania State University Press, 293-362. p.
- Potthast. August (szerk.): *Wegweiser durch die Geschichtswerke des Europäischen Mittelalters bis 1500. II*. Graz, 1957, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt.
- Smith, Julia M. H.: *Religion and lay society*. In: McKitterich, Rosamond (szerk.): *The New Cambridge Medieval History. II. c.700-c.900*. Cambridge, 1995, Cambridge University Press, 654-678. p.
- Vauchez, André: *The Saint*. In: Le Goff, Jacques (szerk.): *Medieval Callings*. Chicago – London, 1990, University of Chicago Press, 313-345. p.
- Zimmermann, Michel: *Western Francia. The Southern Principalities*. In: Reuter, Timothy (szerk.): *The New Cambridge Medieval History III. c.900-c.1024*. Cambridge, 1999, Cambridge University Press, 420-455. p.

Abstract

Gerald of Aurillac's well-known biography was written in the first half the 10th century. The author was Odo, the famous abbot of Cluny, who wanted to enhance the morals of his contemporaries and set a religious example for the lay nobility. In Odo's time, it was almost impossible for a layman to become a saint, unless he was a king. However, Gerald of Aurillac's biography entailed that all of this was indeed realistic. Gerald lead a peaceful and sober life. As an overlord he was benign and generous, as a judge he was just and forgiving. On the battle field, he avoided aggression and he never pursued retaliation. Gerald was also associated with different miracles, thus he could become a saint. In my study, I am examining the question whether Gerald's life was feasible for other noble laymen. Taking into account the socio-political circumstances which determined the life of the contemporary French nobility, I am concluding that his biography was more like a guide book for a decent life rather than a goal to achieve.

Keywords: Odo of Cluny, Saint Gerald of Aurillac, count, lay sanctity

A Növekedési Hitelprogram működése szigorú hitelezési korlátok között

Konzulens: Pesuth Tamás

Absztrakt

Dolgozatomban a Növekedési Hitelprogram hitelezési korlátokat enyhítő hatását elemzem. A hitelösztönzési elméletek szerint az Növekedési Hitelprogramhoz hasonló nem-konvencionális, kettős kamatszintet kialakító eszközök nem működnek hatékonyan szigorú hitelezési feltételek között, míg a Magyar Nemzeti Bank szerint pont az NHP fogja oldani a hitelezési korlátokat: írásomban a fenti paradoxont oldom fel. Elsőként a Növekedési Hitelprogram és a szigorú hitelezési feltételek kapcsolatát elemzem, majd kitérek a hitelezési feltételek és a gazdasági várakozások közötti összhangra. Kutatásom alapján kijelenthető, hogy bár az Növekedési Hitelprogramnak számos pozitív reálgazdasági hatása van, rövid távon nem képes oldani a szigorú hitelezési korlátokat, így indokolt a program és a garanciaszervezetek működésének nagyobb fokú összehangolása.

Kulcsszavak: vállalati hitel-ösztönzés, Növekedési Hitelprogram, nem-konvencionális jegybanki eszköz

A Bank of England példáját követve a Magyar Nemzeti Bank 2013 júniusában indította el nem-konvencionális hitelösztönzési programját, a Növekedési Hitelprogramot (NHP), ami hamar a közgazdasági viták keresztútjába került. Míg a jegybank szerint a program megoldást kínál a vállalati hitelállomány folyamatos csökkenésére, és így segíthet a gazdaság fellendítésében, az NHP ellenzői szerint a program fölösleges pénznyomtatáson keresztül terheli a későbbi költségvetéseket. Írásommal nem kívánok állást foglalni egyik oldal mellett sem, mindössze a szigorú hitelezési korlátok hatására szeretnék rávilágítani, ami meglátásom szerint alapvetően változtatja meg az NHP működési keretét.

A Növekedési Hitelprogram hatásának elemzése tűnhet bár száraznak, ám közel sem felesleges: a program két ütemében várhatóan több, mint ezermilliárd forint kerül allokálásra, aminek megfelelő elosztása alapja lehet a kis- és középvállalatok növekedésén keresztül az egész ország növekedésének. Meglátásom szerint a hitelek megfelelő elosztását gátolják a meglévő, szigorú hitelezési korlátok: ezek lebontása nélkül a Növekedési Hitelprogram nem lesz több, mint olcsó hitelforrás az egyébként is sikeres vállalkozások számára, miközben a gyengébben teljesítő vállalatok számára továbbra is korlátozott marad a hitelpiac hozzáférhetősége.

Bevezetés

A 2008-ban kezdődő gazdasági világválság európai kezelése közel sem mondható átütő sikerűnek. Az alacsony kamatkörnyezet ellenére a banki mérlegek folyamatosan épülnek le, néhány tagállam kivételével pedig az egész Európai Unióban alacsonyabb a vállalati hitelállományok nagysága, mint 2008 év végén. Több államban a nulla közeli alapkamat miatt a gazdaságot már nem lehetett további kamatcsökkentéssel stimulálni, ami felértékelte és előtérbe helyezte a nem-konvencionális válságkezelési módszerek használatát. A jegybankok igyekeznek elkerülni a hitelezés nélküli fellendülés kialakulását, így gyakran olyan eszközökhöz is nyúlnak, amiről releváns, hosszú távú tapasztalatokkal még nem rendelkeznek.

Ilyen eszköznek számít a Magyar Nemzeti Bank által 2013-ban bevezetett Növekedési Hitelprogram is. Bár hazánkban 2012 augusztusa óta tart a kamatvágási periódus, a csökkenő alapkamat sem tudta megállítani a hitelállomány folyamatos zsugorodását. Mára a vállalati hitel-állomány volumene mindössze a háromnegyede a 2008 évi végi állománynak, aminél rosszabb mutatókkal egyedül a balti államok rendelkeznek a közép-kelet-európai régióban. Bár az MNB a Növekedési Hitelprogram alapjául az angol jegybank, a Bank of England *Funding for Lending* programját vette, mindkét program hosszú távú hatásai nehezen becsülhetőek, ami miatt az NHP bevezetése éles vitát váltott ki a szakértők között.

Dolgozatomban a Növekedési Hitelprogram (NHP) egyik paradoxonára szeretném felhívni a figyelmet. Mint ahogyan azt a jegybank egy korábbi elemzése is részletesen kifejti, a vállalati hitelek kedvezményes kamaton történő refinanszírozása egyedül akkor lendítheti fel a hitelezést, ha a hitelpiacon alacsonyak a kockázatvállalási korlátok¹ – ám Magyarországon közel sem azok, mint ahogyan arra a jegybank negyedévenként publikált Hitelezési folyamatok című kiadványa fel is hívja a figyelmet. Úgy tűnik, jelenleg az MNB a szakirodalommal szemben, fordítottnak gondolkozik a kérdésben: nem a banki kockázatkerülés enyhítése által hajtott vállalati hitel-állomány bővülés vezet a gazdaság fellendüléséhez, hanem várakozásaik szerint az NHP keretében allokált kedvezményes kamatozású hitelek okozta gazdasági fellendülés lesz az, ami a gazdasági kilátások pozitív megítélésén keresztül oldani tudja a hitelpiacon szigorú hitelezési korlátokat.

Véleményem szerint a fenti gondolatmenet helyessége a legkritikusabb része a Növekedési Hitelprogramnak: ha a dolgozatban megfogalmazott aggályaim helyénvalónak bizonyulnak, és a program nem képes oldani rövidtávon a hitelezési korlátokat, a gazdasági növekedés bár elindul, a banki hitelezés fellendülésének hiányában mindez a lassabb növekedési erővel rendelkező hitelezés nélküli fellendülés állapotában tarthatja a gazdaságot. Ellenkező esetben az NHP unikumnak számítana a hitelösztönzési programok között, mivel képes lett volna sikeresen adaptálni egy zéró alapkamathoz közeli környezetben használt gazdaságélénkítési eszközt magasabb kamatkörnyezetben.

Bár kívánom, hogy a két eshetőség közül az utóbbi valósuljon meg, írásomban több

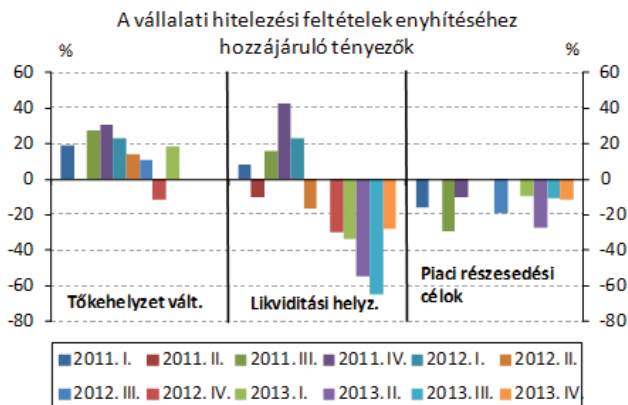
¹ Fábán Gergely – Fáykiss Péter – Szigel Gábor: A vállalati hitelezés ösztönzésének lehetőségei, MNB Tanulmányok 95., 2011, 16. p.

folyamatot is bemutatok, ami miatt véleményem szerint nem érheti el a kívánt hatást az NHP. Kutatásom alapvető kérdése, hogy bár a Növekedési Hiteľprogramnak számottevő gazdasági fellendítő ereje lehet, az elméletekkel szemben a szigorú hitelezési korlátokat rövidtávon képes lehet-e oldani – hipotézisem szerint nem, mivel a hiteľpiaci korlátok rövidtávú oldását nem a gazdasági fellendülés, hanem a már megindult gazdasági növekedés és stabil szabályozó környezet hozhatja magával.

Az aggregált hitelezési feltételeket enyhítő és szigorító tényezők

Az alábbi fejezetben mutatom be, hogy miért mondhatóak szigorúnak a hitelezési feltételek a magyar bankrendszerben, illetve milyen tényezők figyelembevételével döntenek a bankok a szigorításról vagy enyhítésről. A következı fejezet talán tűnhet száraznak, mégis fontosnak látom a hitelezési feltételek változása mögött meghúzódó folyamatok ismertetését a későbbi érvelésem bizonyítása okán. Az alább látható ábrák mind saját készítésűek, adataik a Magyar Nemzeti Bank által publikált *Hitelezési felmérés* adattábláiból származnak.

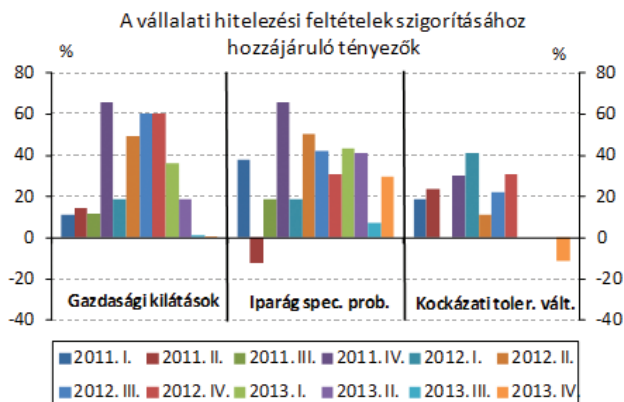
A magyar vállalatihiteľ-piac hitelezési sztenderdjei a válság kezdetétıl 2013-ig inkább a szigorítási irányába mozdultak, valamint 2012-tıl kezdve másfél éven keresztül a kockázatosabb kis- és mikrovállalati hiteľek sztenderdjei együtt mozogtak a nagy- és közép vállalatokéival. A folyamatos szigorításoknak köszönhetıen a mára a hitelezési sztenderdek igen szigorúnak mondhatóak, várhatóan ennek korrekciója fogja megindítani a jegybank által várt hitelezési fordulatot. Mint ahogyan a jegybank kiemeli, 2013-ban a bankok többsége a hitelezési feltételek változatlanóságáról számolt be, így fenntartásokkal kell kezelni az eddig publikált szűk enyhítéseket is. Ráadásul 2014 első félévére a bankok nettó 5 százaléka szigorítást jelez elıre, ami hogyha nem is jár együtt bankrendszer szintű szigorodással, késıbbre tolja a korrekció lehetséges idejét is (Hitelezési folyamatok, 2014. február). A következı két ábrán mutatom be, hogy mely tényezők járulnak hozzá leginkább a hitelezési feltételek bankrendszer szintű enyhítéséhez és szigorításához.

1. ábra. Adatok forrás: MNB.; a Hitelezési felmérés 30. ábrájának mintájára

Az első ábrán látható, hogy a hitelezési feltételek enyhítéséhez hozzájáruló legfontosabb három tényező a stabilnak mondható tőkehelyzet, a pénzügyi piacok megfelelő likviditása és egyes bankok piaci részesedési céljai. A külföldi leánybankok magyar vállalati hitelezésben betöltött szerepéből kiindulva nem meglepő, hogy ezek egyeznek a korábban, az eurózóna kapcsán felsorolt enyhítő tényezőkkel. A Hitelezési felmérésből kiindulva a bankok saját tőkehelyzetüket stabilnak érzékelhetik, ami miatt szükségtelen a hitelezési feltételek szigorodása – mindezt alátámasztja, hogy a banki előrejelzés szerint gyenge enyhítés is várható a megfelelő tőkeellátottság következtében.

A bankok likviditási helyzete már 2012 első feléve óta a hitelezési feltételek enyhítése irányába hat, az ábra alapján a Növekedési Hitelprogram is a likviditási helyzet javulását okozhatta. A legfrissebb stabilitási jelentés szerint a bankok forint likviditása kiváló, a szabályozói szint duplája, ám devizaállományuk volumene egy esetleges bankpiaci stressz idején stabilitási kockázatot generálhat (Jelentés a pénzügyi stabilitásról, 2013. november). Végezetül a piacszerzési motiváció is az enyhítés irányába hat, ám látni kell, ez leginkább csak pár bankot motiválhat a jelenlegi gazdasági helyzetben. Összességében a bankok pénzügyi helyzete stabil és elegendő forrással rendelkeznek a vállalati hitelezés fellendítéséhez – a következő ábrán látható, hogy ezt miért nem teszik.

2. ábra. Adatok forrás: MNB.; a Hitelezési felmérés 30. ábrájának mintájára

A negyedik ábrán szereplő okok közül 2013 második felében egyedül a 2011 óta folyamatosan szigorító hatású iparág specifikus problémák jelentenek komoly gátat a hitelezési feltételek enyhítésével szemben. Ráadásul a szigorító bankok nettó aránya általában magas az iparág specifikus problémák esetén, így a kijelenthető, hogy az adott iparágakkal szembeni pesszimizmus az egyik fő gátló tényezője a hitelezési feltételek enyhítésének. A Hitelezési felmérés adattáblái alapján kockázati tolerancia a válság kezdete óta először hatott enyhítően a hitelezési feltételekre – bankrendszer hasonló arányú enyhítése a banki válaszok alapján fennmaradhat 2014 első felében is.

A gazdasági kilátások érdemben nem befolyásolták 2013 második felében a hitele-

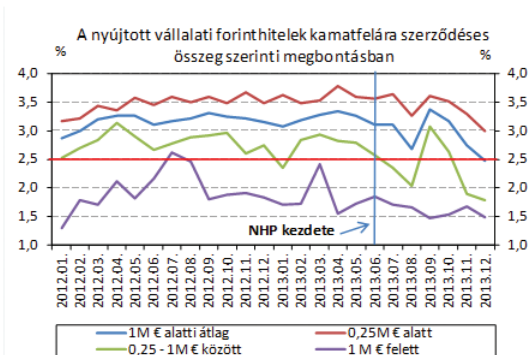
zési korlátok változását, a banki előrejelzések szerint viszont 2010 után ismét enyhítően hathat a hitelezési feltételekre a gazdasági kilátások pozitív megítélése. Talán a gazdasági kilátások a legnehezebben becsülhető tényező a három szigorító hatás közül – alapvetően a gazdaság növekedési ütemét kellene jelentenie, ám mint később bemutatom, változása nem a gazdasági előrejelzéseket követi.

A szigorú hitelezési korlátok közvetlen hatásai és a Növekedési Hitelprogramba való belépés korlátai

A szigorú hitelezési feltételek korrekciójának elmaradása alapvetően akadályozza a jegybanki gazdaságélénkítés hatásmechanizmusát. A jegybank Monetáris Tanácsa hiába csökkentette közel másfél év alatt 7 százalékról 2,7 százalékra az alapkamatot, a szigorú hitelezési feltételek miatt mindez a vállalati hitelezésben csak korlátozottan érzékelteti hatását. A szigorú korlátok miatt a vállalatok jelentős része egyszerűen nem jut hitelhez, így a kamatcsökkentés előnyeit elsősorban a szigorú hitelezési korlátok között is hitelképes vállalatok köre élvezhette.

A kamatcsökkentési periódus alatt hiába csökkent az egymillió euró alatti forinthiteltek átlagos kamatlába 10,5 százalékról 5,6 százalékra, a vállalatok forráshoz jutása érdemben nem javult. A 2012 augusztusa óta lényegében változatlan kamatfelárak mutatják, hogy a kamatlábak csökkenése egyedül a kamatvágás következtében olcsóbbá vált forrásszerzésnek köszönhető. Az kamatcsökkentési periódus gazdaságélénkítési erejét erősen erodálja, hogy a banki szigorú hitelezési sztenderdek számos vállalat számára teszik lehetetlenné az olcsó finanszírozáshoz jutást.

A szigorú feltételek miatt csak a hitelképes vállalatok élvezik a kamatcsökkentési periódus előnyeit, míg a kockázatosabb, egyébként is magasabb kamattartalom mellett hitelt kapó kis- és mikrovállalkozások egyszerűen nem jutnak banki forráshoz, miközben leginkább ennek a körnek vitális kérdés a hitelkamat csökkenése. Mivel a Monetáris Tanács döntés-előkészítési mechanizmusa titkos, csak valószínűsíteni tudom, hogy ez lehetett a fő indok a Növekedési Hitelprogram bevezetése mellett. A harmadik ábrán látható, hogy a nem árjellegű hitelezési feltételek enyhítését önmagában a Növekedési Hitelprogram nem tudta végrehajtani.

3. ábra. Adatok forrása: MNB.

Az első ábrán az adott hónapban megkötött forint hitel szerződések alokált összeg szerinti kamatfelárának változása látható, ahol a kamatfelár a szerződési volumen szerint súlyozott hitelkamatok és a háromhavi BUBOR referenciakamat különbségeként adódik.² A Magyar Nemzeti Bank nem gyűjti a szerződéses kamatok vállalkozás mérete szerinti megoszlását, hanem a bankok adminisztratív terheinek enyhítése céljából hitelméret szerinti kamatmegbontásról kér adatokat. Így nem tudtam egyértelműen meghatározni a hazai kkv szektor hitelszerződéseinek kamatfelárát, ám egy ökölszabály segítségével lehetőség nyílik a további elemzésre: a későbbiekben az egymillió euró fölötti szerződések kamatfelárát úgy tekintem, mintha az a nagyvállalati hitelek, míg a többi a kis- és középvállalkozások hitelszerződéseinek kamatfelára lenne.

A fenti egyszerűsítést alkalmazva látható, hogy egy átlag magyar, hitelhez jutó kkv kockázati felára meghaladja a Növekedési Hitelprogram feltételeként megszabott 2,5 százalékos maximális kamatlábát. A 250 ezer euró alatti hitelösszeg esetén a felár és az NHP maximális kamatlába közötti különbség jelentős, a program indulását megelőzően 60-120 bázispontot tett ki. Ezzel szemben a 250 ezer és egymillió euró közötti hitelek esetén a felár és a 250 bázispontos belépési küszöb közötti eltérés egyszer sem haladta meg a 70 bázispontot a programot megelőzően. Látni kell viszont, hogy a szigorú hitelezési feltételek között hitelhez jutott ügyfelek a kevésbé kockázatos vállalatok kategóriájába tartoztak – a fenti felár és belépési küszöb közti különbségeket látva a Növekedési Hitelprogramba a kevésbé kockázatos vállalkozások közül is csak a legbiztonságosabbak tudtak bekerülni. Így összességében kijelenthető, hogy a Növekedési Hitelprogram előnyeit csak a vállalkozások egy olyan szűk köre élvezhette, aki alacsonyabb hitelkockázatának köszönhetően piaci alapon a program nélkül is hitelhez jutott volna.³

Úgy érzem, a fenti állításom erős, ám egy ésszerű feltételezés mellett megállja a helyét. Az ábrából látható, hogy egy átlagos kkv kamatfelára meghaladja a program 2,5 százalékos maximális hitelösszegét – feltételezésem szerint a bankszektor többsége nem csökkenteni a kockázatviselési hajlandóságát kifejező kamatfelárát egy vállalatnak csak azért, hogy így hitelt tudjon alokalni neki az NHP keretében. Még ha a feltételezésem nem is állja meg teljesen a helyét a kevésbé kockázatos középvállalati, vagy akár kisvállalati hitelek esetében, azt nehezen elképzelhetőnek tartom, hogy a vállalatokért folytatott verseny következtében több, mint 4.500 kockázatosabb, mikrovállalkozásoknak szánt hitelszerződést kössenek a bankok a piaci felárnál akár

² Az ábra épít a Hitelezési folyamatok 5. ábráján látható kamatfelárak számítására: innen adódik a referenciahozamként használt háromhavi BUBOR is.

³ Meglátásom szerint nagyobb gazdasági fellendülést okozhatott volna, ha inkább a kockázatosabb vállalatok jutottak volna hitelhez az NHP keretében; jobban nőhetett volna a vállalatihitel-állomány is, mint a hitelképes vállalatok hitelkiváltásán keresztül. Mégsem egyértelműen baj, hogy inkább a hitelképes vállalatoknak jutott a 701 milliárd forintos alokált hitelkeret jó része – ők talán kisebb, de biztosabb gazdasági növekedés tudnak felmutatni. Függetlenül a gazdasági elemzésektől, az európai kultúrában inkább a szegények, gyámoltalanok megsegítését váránk az államtól, nem pedig a jólétben levők további támogatását – ha másért nem is, ezért is érzem kevésbé sikeresnek a hitelkeret tényleges alokalását.

100 bázisponttal kedvezőbben.⁴ Ezt a feltételezést és az előző fejezet következtetéseit elfogadva látható, hogy a Növekedési Hitelprogram önmagában eddig nem tudta oldani az kamatjellegű szigorú hitelezési feltételeket.

Meg kell azonban jegyezni, hogy az NHP keretében megkötött hitelszerződések 20 százaléka mögött hitelgarancia-szervezet kezességvállalása vagy készfizető kezessége állt, ami közel 2.000 szerződés kockázati felárát csökkentette. Így garanciavállalás mellett már egy kockázatosabb vállalat is be tudott lépni a programba – azt viszont látni kell, hogy a 2.000 garanciavállalt szerződés a mikrovállalkozásokkal megkötött szerződésszám kevesebb, mint felét teszi ki. Azonban még ez sem jelenti, hogy a Növekedési Hitelprogram oldani tudta volna a kamatjellegű hitelezési feltételeket, mivel a kockázati felár csökkenése ezen esetekben inkább a garanciaszervezet nyújtotta banki biztonságnak köszönhető.

A hitelezési korlátok és a gazdasági növekedés kapcsolata

Fábián és Nagy szerint végső soron a tartós gazdasági növekedés lesz az, ami a Növekedési Hitelprogramon keresztül a hitelezési sztenderdek korrekcióját hozhatja magával. Meglátásuk szerint a program másodkörös hatásai már idén jelentkeznek, ami a növekvő kapacitásokon és az azok által generált növekvő keresleten keresztül növelik a hazai kibocsátást és javítják a gazdasági megítélést.⁵ Nyilvánvaló, hogy hosszú távon a gazdasági növekedés a gazdasági kilátások pozitív megítélésén keresztül enyhíteni fogja a hitelezési sztenderdeket – az viszont kérdéses, hogy rövidtávon van-e hatása a Növekedési Hitelprogramnak a gazdasági kilátások alakítására.

A fenti kérdés megválaszolásához fontos ismerni, hogy a bankok mi alapján alakítják ki gazdasági kilátásaikat, és ezen keresztül a hitelezési feltételeiket. Ha erre konkrét választ nem is tudok adni, véleményem szerint az megállapítható, hogy eddig inkább múltbeli adatok, vagy rövidtávú előrejelzések alapján hozták-e ezeket a döntéseiket. Meglátásom szerint ezen a tényen múlik az NHP hitelezési sztenderdeket enyhítő hatásának rövidtávú sikere: ha a bankok múltbeli adatokat alapján döntenek, akkor a hitelezési sztenderdek csak a tartós gazdasági növekedés hatására fognak enyhülni, míg ha inkább az előrejelzéseket veszik figyelembe a sztenderdek meghatározása során, a program az előző esethez képest fél-egy évvel korábban is éreztetheti a hatását a hitelezési feltételekben.

Számításaim során a gazdasági növekedést a GDP éves növekedési ütemével azonosítottam, ami bár egyszerűsítés, az ábrák alapján így is magyarázó erővel bír. A rövidtávú, egyéves GDP előrejelzéseket magam „készítettem”, a jegybank „Jelentés az infláció alakulásáról” kiadványaiban publikált előrejelzések átlagolásával.⁶ Ezekben a ne-

⁴ „A Növekedési Hitelprogram első szakaszának igénybevétele” című kiadvány első táblázata szerint a program keretében 4.554 szerződést kötöttek a bankok mikrovállalkozásokkal.

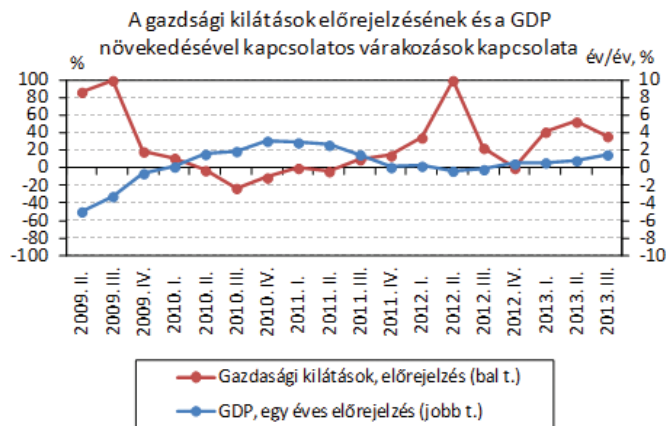
⁵ Fábián Gergely – Nagy Márton: Rég nem látott ütemben emelkedő, egészségesebb szerkezetű kkv hitelállomány, MNB, 2014.

⁶ Valószínű, hogy a nagyobb kereskedelmi bankok nem a jegybanki előrejelzéseket használják, hanem saját elemző csapatuk eredményeit. Mivel nem publikus, hogy a bankok a gazdasági növekedésről alkotott előrejelzéseiket mi alapján hozzák, feltételeztem, hogy hasonló információk alapján hasonló eredményekre jutottak, mint az MNB elemzői.

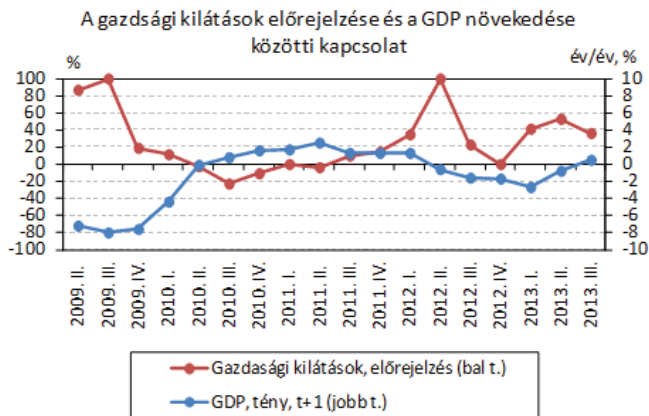
gyedévenként publikált kiadványokban a jegybank előrejelzést ad az adott és a következő naptári év GDP növekedéséről – ezeket az értékeket súlyoztam a szerint, hogy az elkövetkező egy évből hány negyedév esik az adott naptári évbe. Mivel feltételezésem szerint a bankok hitelezési feltételekről hozott döntéseik során a későbbi negyedévekről alkotott gazdasági kilátásaikat kisebb fajsúllyal veszik figyelembe, ezért a későbbi negyedéveknek fokozatosan kisebb súlyt adtam az átlagolás során. Így számításaimban egy második negyedévben készített egyéves előrejelzésben – mivel az egyéves időtáv két negyedévet tartalmaz a tárgyévben, és kettőt az azt követőből – fele-fele részben vettem figyelembe a tárgyév és a rákövetkező év gazdasági előrejelzéseit, ám a tárgyévi előrejelzéseket nagyobb súllyal.

Az előrejelzések készítésénél célom volt, hogy az csak az adott banki döntési pillanatban rendelkezésre álló információkat tükrözze. Feltételezésem szerint a bankok a friss GDP előrejelzési adatokat még azok publikálásának negyedévben beépítik a hitelezési feltételekkel szembeni várakozásaikba, így az adott negyedévi előrejelzésüket az adott negyedévben publikált „Jelentés az inflációról” kiadványban szereplő előrejelzések segítségével adják meg. A GDP tényadatainak vizsgálata során viszont számolnom kellett az adott negyedév tényadatának késési idejével is: mivel egy adott negyedév tényleges GDP növekedését a rákövetkező negyedévben publikálják, ezért elemzésemben az adott negyedév GDP növekedését a bankok mindig a következő negyedévi döntésük során veszik figyelembe.

Elemzésem során a későbbi négy ábrát hasonlítottam össze, főként az ábrákon szereplő két görbe ellentétes mozgását keresve, mivel ekkor van azonos irányú kapcsolata gazdasági kilátások változásának és a hitelezési feltételek változásával. A vizsgálat során a fő kérdésem az volt, hogy vajon a gazdasági kilátások paraméter előrejelzését a múltbeli vagy a várakozások szerinti GDP növekedés befolyásolja-e, illetve hogy a gazdasági kilátások tényleges változását a múltbeli vagy a várakozások szerinti GDP növekedés befolyásolja-e.

4. ábra. Adatok forrása: MNB., saját számítás.

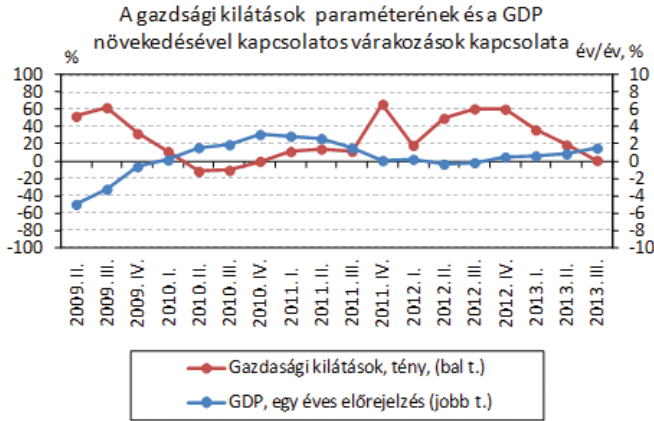
5. ábra. Adatok forrása: MNB., saját számítás.

Az előző két ábra segítségével kívántam meghatározni, hogy a gazdasági kilátások előrejelzését a bankok vajon a múltbeli, vagy az előrejelzésekben szereplő GDP adatok alapján hozzák meg. A felső ábrán az adott negyedévben várt egyéves GDP növekedés, míg az alsó ábrán az előző negyedév éves GDP növekedési tényadatát tükrözi a kék görbe. Feltételezésem szerint az a görbe fejezi ki jobban a banki döntések mechanizmusát, amely jobban leírja a váratlan, trendtől eltérő változásokat.

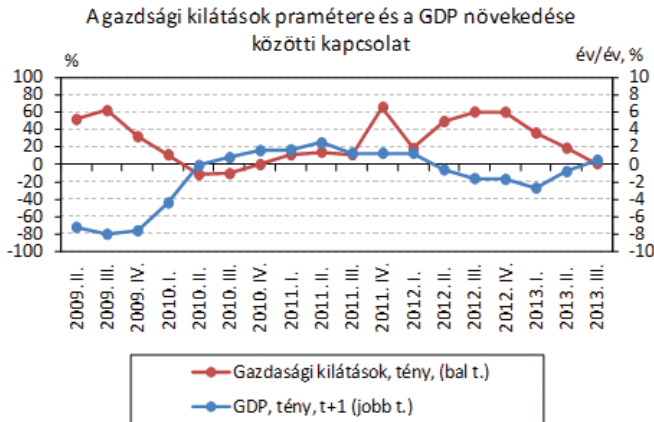
Meglátásom szerint az ötödik ábrán a növekedési komponens jobban magyarázza a gazdasági kilátások változását, mint a negyediken. Mind a negyedéves GDP tényadatok, mind az egyéves növekedési előrejelzéseket lekövetik a 2010 és 2012 között a gazdasági kilátások előrejelzésének változását, ám 2012 második negyedévéétől kezdve ez már csak a GDP tényadatokra igaz. Ettől kezdve a GDP előrejelzések nagyjából együtt mozognak a gazdasági kilátások előrejelzésével, miközben ellentétes mozgás lenne a logikus: a bankok akkor szigorítanak a gazdasági kilátásaikon, ha negatív várakozásuk van a gazdasági bővüléssel kapcsolatban.⁷

Így a bankok a növekedési kilátásokról alkotott véleményüket inkább a múltbeli GDP adatok alapján hozzák meg, és nem a jövőbeni várakozások alapján. A Növekedési Hitelprogram rövidtávú hitelezési sztenderdeket enyhítő hatásáról viszont a gazdasági kilátások előrejelzése alapján még nem vonható le következtetés; ennek vizsgálatához a következő oldali két grafikont fogom felhasználni, ahol a banki válaszok alapján adódó tényleges gazdasági kilátásokat vetem össze az előző negyedévi GDP éves növekedési ütemével és az adott negyedévi GDP előrejelzéssel.

⁷ Az egyirányú mozgás logikus magyarázata lenne, ha a bankok nem lennének megelégedve a gazdasági növekedéssel: egy felzárkózó országtól közel sem jó eredmény az évi 1-2 százalékos GDP növekedés. Meglátásom szerint ez a magyarázat elvethető, mivel a 2012 előtt a GDP előrejelzés és a gazdasági kilátások előrejelzése között ellentétes irányú volt a kapcsolat, valamint a bankok – a szektor magas beruházási hajlama miatti immobilis tőkének köszönhetően – egyszerűen nem tudnak rövidtávon kivonulni az országból és magasabb növekedési potenciálú országba települni.

6. ábra. Adatok forrása: MNB.

7. ábra. Adatok forrása: MNB., saját számítás.

A hatodik és hetedik ábra vizsgálata során hasonló megállapításra jutottam, mint a gazdasági kilátások előrejelzését mutató két ábra esetében. Mindkét grafikon 2012 év elejéig megfelelően mutatja a gazdasági kilátások hitelezési feltételeket szigorító hatása és a gazdasági növekedés közötti fordított kapcsolatot, ám onnantól a fordított kapcsolat mindössze az alsó ábrán figyelhető meg. Így a bankok gazdasági kilátások előrejelzéséhez hasonlóan a gazdasági kilátások tényleges hitelezési feltételek szigorító hatását is a múltbeli GDP adatok alapján hozzák meg.⁸

Dolgozatom bevezetésében vázolt hipotézisem, mi szerint a Növekedési Hitelprog-

⁸ A gazdasági kilátások 2011 negyedik negyedévi kiugró értékének magyarázatát az akkor esedékes végtörlesztésben látom – így mint előre nem becsülhető hatást, az ábrák vizsgálata során nem vettem figyelembe.

ram nem képes oldani rövidtávon a szigorú hitelezési feltételeket, a fenti gondolatmenet alapján igaznak bizonyult: mivel a bankok múltbéli adatok alapján határoznak a hitelezési sztenderdek változtatásáról, az NHP rövidtávon nem enyhítheti azokat. Mindezt alátámasztja, hogy a bankok múltbéli pénzügyi beszámolók alapján döntenek a hitelképességről, és a hitelezési sztenderdek banki szintű változása az egyedi kihelyezések összessége – nem lenne racionális egy banktól, hogy egy alig hitelképes vállalatnak csak azért enyhítse a hitelezési feltételeit, mert az egész gazdaság növekedni fog.

Tisztában vagyok vele, hogy a fent elemzett grafikonok akár félrevezetőek is lehetnek, mivel rengeteg információ mozgathatja őket, amiket elemzés közben, utólag nehéz felfedni. Viszont úgy érzem, még félrevezetőbb lett volna erősebb módszertan használata: az hitelezési sztenderdek változásának negyedéves publikálása miatt egyszerűen túl kevés az adat ahhoz, hogy korrelációt, vagy egyéb együttmozgást kifejező statisztikai mutatószámokat számoljak. A túl kevés adat között is túl sok volt a kiugrás, amit meglátásom szerint egyedi esetek okoztak.⁹ Úgy láttam, hogy bár a grafikonok olvasásánál létezik tudományosabb elemzési forma is, a kevés és sokszor nehezen megmagyarázható okokból változó adatok nem tették lehetővé komolyabb elemzési eszközök alkalmazását.

A fejezet során bebizonyítottam, hogy mivel a bankok a múltbéli GDP adatok alapján döntenek a gazdasági kilátásaik hitelezési feltételeket szigorító hatásáról, és így áttételesen a hitelezési sztenderdekről, a Növekedési Hitelprogram rövidtávon nem képes oldani a szigorú hitelezési feltételeket. Így bár a program másodkörös hatásai már az idei évben növelhetik a gazdasági kibocsátás növekedési ütemét, a bankok enyhítése mindössze 2015 év elejére várható.

Konklúzió

Dolgozatomban a vállalati hitelösztönzés elméleti és gyakorlati megközelítésének egyik paradoxonát jártam körbe: az elméleti megközelítés szerint egy kettős kamatszintet kialakító nem-konvencionális hitelösztönzési eszköz nem képes szigorú hitelezési feltételek között eredményesen működni, miközben a jegybank a hitelpiaci korlátok oldását várta a Növekedési Hitelprogramtól.

A Növekedési Hitelprogrammal kapcsolatban fontos megállapítása volt írásomnak, hogy a szigorú hitelezési korlátok között a kis- és középvállalatok csak egy szűk köre jutott hitelhez, és azok is 2,5 százaléknál magasabb kamatfelár mellett. Így kijelenthető, hogy hitelgarancia nélkül a Növekedési Hitelprogramba csak az alacsony kockázatú vállalatok kerülhetnek be, akik piaci alapon is bármikor banki forráshoz juthatnának. Írásom végén bemutattam, hogy a bankok a hitelezési feltételeket egyik legjobban befolyásoló tényezőjüket, a gazdasági kilátások szigorító hatásának változtatását múltbéli adatok alapján hozzák. Így a hitelezési feltételek enyhülése legkorábban 2015 első félévében következhet be, amikor a Növekedési Hitelprogram másodkörös hatásai

⁹ Ilyen egyedi eset az előző megjegyzésben említett végtörlesztés, a banki különadó bevezetése és az árfo-lyamgát is.

láthatóan felgyorsítják a gazdasági növekedést. Ezzel bebizonyosodott írásom bevezetőjében megfogalmazott hipotézisem, ami szerint a Növekedési Hitelprogram nem képes oldani rövidtávon a hitelezési korlátokat.

Dolgozatom alapján az NHP keretében többnyire olyan vállalatok jutottak hitelhez, akik egyébként is kaptak volna, ráadásul a program nem volt képes enyhíteni a szigorú hitelezési korlátokat – így tehát kijelenthető, hogy a Növekedési Hitelprogram mintapéldája lehet a rossz környezetben használt nem-konvencionális eszközöknek? Meglátásom szerint közel sem, mivel a Növekedési Hitelprogramnak számos pozitív gazdaságélénkítő hatása van. A program első üteme a korábbi 3-5 százalékos szintről 1 százalékra csökkentette a vállalatihitel-állomány éves csökkenését, több ezer jól működő vállalatnak csökkentette a hitelterheit, ami megalapozhatja a középtávú gazdasági fellendülést. Véleményem szerint a Növekedési Hitelprogramnak érezhető gazdaságélénkítő hatása lesz, ám nem kell csodaszerként tekinteni rá: egy program nem képes megoldani egyszerre a magyar gazdaság összes problémáját, de nem is kell, hogy célja legyen. Bár meglátásom szerint az NHP rövidtávon nem, de a garanciaszervezetek nagyarányú bevonása mellett középtávon képes enyhíteni a hitelezés korlátokat, valamint megoldja a gazdasági növekedés és vállalatihitel-állomány bővülésének tyúk-tojás problémáját.

Véleményem szerint a Növekedési Hitelprogramban, minden hibája ellenére egy alapvető szándékot látni kell: a jegybank segíteni akarja a gazdasági bővülést, és elmozdult a szűken értelmezett árstabilitási céljától. Az NHP jó példája lehet az új jegybanki vezetés és a program első ütemének lezárulást követő MNB-PSZÁF összeolvadás hozta megváltozott jegybanki szemléletnek: a jegybank már nem csak elemez és ellenőriz, hanem bele is avatkozik a vállalati-hitelezés folyamataiba. Mint ahogyan azt a MNB 2014 márciusában publikált vitaindító anyaga is mutatja, a jegybanknak világos elképzelései vannak a pénzügyi közvetítőrendszer és a gazdaság működéséről, és ahol tud, beleavatkozik a gazdasági fellendítésbe (Átalakulóban a magyar bankrendszer, 2014). Véleményem szerint a jegybank válság előtti szerepéhez viszonyítva ez a nézőpont az igazán „nem-konvencionális”, és ha ez a szemlélet nem párosul a jegybank elsődleges céljának, az árstabilitás fenntartásának háttérbe szorításával, az MNB képes lehet konvencionális módon hozzájárulni a magyar gazdaság fellendítéséhez.

Irodalom

- Fábíán Gergely – Fáykiss Péter – Szigel Gábor (2011): *A vállalati hitelezés ösztönzésének lehetőségei*, MNB Tanulmányok 95.
- Fábíán Gergely – Nagy Márton: *Rég nem látott ütemben emelkedő, egészségesebb szerkezetű kkv hitelállomány*, 2014. Letöltés ideje: 2014. március 10., Forrás: http://www.mnb.hu/Root/Dokumentumtar/MNB/Kiadvanyok/szakmai_cikkek/hitelezeshp/KKV_cikk_final_final.pdf
- MNB (2014): *Átalakulóban a magyar bankrendszer – Vitaindító a magyar bankrendszerre vonatkozó konszenzusos jövőkép kialakításához*
- MNB (2013): *A Növekedési Hitelprogram első szakaszának igénybevétele*, Letöltés ideje:

2014.03.03., Forrás: http://www.mnb.hu/Root/Dokumentumtar/MNB/Monetaris_politika/NHP/NHP1_elemzes_V5_clean.pdf

- MNB, *Hitelezési folyamatok – 2014. február*, kiadvány és adattáblái
- MNB, *Hitelezési felmérés – 2014. február*, melléklet és adattáblái
- MNB, *Jelentés az infláció alakulásáról*, 2009. február – 2013. december közötti valamennyi megjelent kiadvány
- MNB, *Jelentés a pénzügyi stabilitásról – 2013. november*

Abstract

In my paper I analyze the Funding for Growth Scheme, which is the newest unconventional economic program of the Hungarian National Bank (MNB). In the MNB's opinion, the FGS could ease the existing tight corporate credit conditions, which at odds with the conclusion of the previous economic literature – I resolve this paradox in my study. First I analyze the connection between the FGS and the non-price credit conditions, thereafter I examine the linkage of the credit conditions and economic forecasting. According to my research, although the FGS would stimulate the economic growth, without a wider cooperation between the FGS and the guarantee institutions, the FGS couldn't ease the credit conditions within one year.

Keywords: corporate lending incentive, Funding for Growth Scheme, unconventional monetary policy tools

PÜNKÖSTY MÁRIA

A tudatos jelenlét pszichológiája

A tudatos jelenlét, az élmények élvezetére való képesség,
és az áramlatélmény összefüggései

Konzulens: Dr. Szondy Máté

Absztrakt

A pozitív pszichológia témakörében okkal került a tudatos jelenlét a figyelem középpontjába, számos pozitív hozadéka van az éber figyelem növekedésének. Jelen tanulmány célja a buddhista hagyományokkal rendelkező tudatos jelenlétnek a feltárása, a pszichológiai terápiás módszereként való alkalmazhatósága és a hatásvizsgálatok, kutatási eredmények összefoglalása volt.

Kibontásra került a tudatos jelenlétnek és az ezzel rokon fogalmaknak; az élmények élvezetére való képesség és az áramlatélmény összefüggése. Az látszik, hogy ezek sokszor együtt járó jelenségek. Arra azonban további kutatás adhat választ, hogy az összefüggés valamilyen ok-okozati kapcsolatot-e, s a tudatos jelenlét fokozása magával vonja-e az élmények élvezetére való képesség, és az áramlatélmény átélésére való képességnek az emelkedését.

Kulcsszavak: pozitív pszichológia, tudatos jelenlét (mindfulness), élmények élvezetére való képesség (savouring), áramlatélmény (flow)

„Ne zsúfoljátok tele lelketeket haszontalan gondolatokkal. Minek rágódni a múlton, elébe menni a jövőnek? Maradjatok a jelen pillanat egyszerűségében.”

/Buddha/

Bevezetés

A világháború előtt a pszichológiának hármasküldetése volt; a mentális betegségek kezelése, az emberek életének produktívabbá és teljesebbé tétele, valamint a kiválóságok megkeresése és kinevelése. A háború után azonban fordulat következett be a pszichológia irányultságában, a patológiák kezelésére irányuló szinte kizárólagos figyelem mellőzte az örömteli egyén és virágzó közösség vizsgálatát.¹

Csikszentmihályi és Seligman² a II. világháború során figyelt fel rá, hogy azok, akik képesek voltak megtartani belső integritásukat és derűjüket a külső káosz ellenére, nem feltétlenül a korábban gazdag, sikeres vagy legjobb képességű emberek. Érdekelni

¹ Seligman, M. E. P. & Csikszentmihalyi, M.: Positive psychology: An introduction. *Am Psychol*, 2000, 55(1), 5-14.

² Uo.

kezdték, milyen erőforrások és belső erősségek segítették őket. Ezzel az érdeklődéssel fordultak a pszichológia felé és szorgalmazták egy olyan szemlélet elindítását, melyben nagyobb figyelmet fordítanak arra, hogyan lehet az életet élvezhetőbbé, értelmesebbé, boldogabbá tenni. Seligman³ a pozitív pszichológia célját úgy fogalmazza meg, mint az örömallapot (flourishing) növelése személyes életünkben és az egész földön. Az alkalmazott pozitív pszichológia megjelenésével a pozitív érzelmek és erősségek egyre nagyobb szerepet kaphatnak a terápiás munka során is.⁴

A pozitív pszichológia azzal a megfontolással él, hogy még a „normális” embereknek is szükségük van lelki gazdagodásra, az életük jobbá fordulásába vetett hitre és az egyre jobbá válásukról való meggyőződésükre.⁵ Amellett, hogy az életminőség javítására törekszik, nem célja, hogy kutatási eredményei semmissé tegyék mindazt, amit az emberi szenvedésről és patológiákról tudunk, hanem hogy az emberi tapasztalatok teljes spektrumát – a pozitív és negatív élményekkel együtt – vizsgálja.⁶

A tanulmány a tudatos jelenlét, az élmények élvezetére való képesség és az áramlat-élmény összefüggéseit igyekszik az olvasó elé tárni, azzal a céllal, hogy rávilágítson, a tudatos jelenlét hogyan szolgálhatja a pszichés jóllétünket.

Mindfulness, a tudatos jelenlét

A jelenben való jelenlét

Buddhista nézőpontból tudatosságunk megszokott ébrenléti állapota nagyon korlátozott és korlátozó, sok vonatkozásában inkább egy álmhoz, mint ébrenlétéhez hasonlít. Tudatlanságnak hívják azt, amikor az ember azt sem tudja, hogy ilyen módon „álmodik”. Amikor viszont kapcsolatban van ezzel a nemtudással, azt éber figyelemnek, tudatos jelenlétnek (mindfulness) nevezik. Az éber figyelem a felébredésről szól, arról, hogy olyannak látjuk a dolgokat amilyenek, és arról, hogy az ember harmóniában éljen önmagával és a világgal. Az éber figyelem állapotában elkötelezzük magunkat amellett, hogy nyitottan figyelünk, anélkül, hogy áldozatul esnénk véleményünknek és előítéleteinknek, kivetítéseinknek és elvárásainknak, valamint annak, hogy mit szeretünk és mit nem. Ezzel új lehetőségek tárulnak fel számunkra, és lehetőség nyílik, hogy kilépjünk öntudatlanságunkból.⁷

Az éber tudatosság gyakorlása nem feltétlenül könnyű annál az oknál fogva, hogy az éberségünk ellen munkálkodó erők, a megrögzött öntudatlanság, rendkívül kitartóak. Az erőfeszítést, amelyet azért teszünk, hogy kifejlesszük a jelen pillanatban levés képességét, gyakorlásnak, vagy a meditáció gyakorlásának hívjuk. Kutatási eredmények

³ Seligman, M.: *Flourish- élj boldogan! A boldogság és a jól- lét radikálisan új értelmezése*. Budapest, 2011, Akadémiai Kiadó.

⁴ Joseph, S. & Lindley, P.A.: *Positive Therapy. A meta-theory for positive psychological practice*. New York, 2006, Routledge.

⁵ Csikszentmihályi, M.: *Élni Jó! Tanulmányok a pozitív pszichológiáról*. Budapest, 2011, Akadémiai Kiadó.

⁶ Szondy M.: Optimizmus, életminőség, és pozitív pszichoterápia. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2011, 66(1), 201-221.

⁷ Kabat-Zinn, J.: *Bárhová mész, ott vagy: Éberségmeditáció a mindennapi életben*. Budapest, 2009, Ursus Libris.

is mutatják, hogy a figyelem jelen pillanatra irányításának képessége fejleszthető a meditáció gyakorlásával.⁸

Bear⁹ a tudatos jelenlétet úgy jellemzi, mint a figyelem irányításának egy különleges módja, amely keleti meditációs gyakorlathból ered. A jelen pillanatra vonatkozik; annyira mentes a reaktivitástól, az ítélkezéstől, illetve annyira nyitott, amennyire csak lehetséges.¹⁰ Többféle definíciója létezik. „Az éber figyelem azt jelenti, hogy figyelmünket bizonyos módon irányítjuk: szándékosan, a jelen pillanatban és megítélés nélkül” írja Kabat-Zinn.¹¹ Marlatt és Kristeller¹² definíciója szerint „teljes figyelem a jelen pillanatról pillanatra való megtapasztalására irányítása”. Baer¹³ szerint a „mindfulness a belső és külső ingerek folyamatának ítéletmentes megfigyelése úgy, ahogy azok keletkeznek”, Brown és Ryan¹⁴ megfogalmazásában „növekvő figyelem és tudatosság a jelen valóság aktuális tapasztalatára”. A definíciók között van némi eltérés, de mindegyikben a tudatos jelenlét központi eleme a jelen pillanattal való kapcsolat, és a pillanatot ítéletmentes megfigyelése.¹⁵

Az itt és most ítélkezésmentes megéléséről van tehát szó, amely során kíváncsi figyelemmel és nyitottan fordulunk minden külső és belső élmény felé, akár pozitív vagy negatív, kellemes vagy kellemetlen. A tudatos jelenlét eléréséhez három dologra van szükség; le kell győzni a vágyat, hogy mindenképp csökkentsük a bizonytalanságot mindennapi életünkben. Le kell győzni a késztetést, hogy automatikusan, éber figyelem nélkül végezzük a cselekvéseket, valamint le kell győznünk önmagunk, mások, vagy a helyzet értékelésére vonatkozó késztetésünket.¹⁶

Gyakorei

A mindfulness a buddhista meditációs gyakorlathból ered. A buddhista hagyományban központi szerepet tölt be a szenvedés megszabadulásához vezető úton.¹⁷ A buddhista eredete miatt nem sokkal ezelőttig viszonylag idegen volt a szekularizált nyugati kultúránktól.¹⁸

Meg kell jegyezni azonban, hogy többek között a keresztény hagyományban is a kezdetek óta jelen van az a szemlélődő, kontemplatív ima, mely bizonyos tekintetben

⁸ Baer, R.A.: Mindfulness Training as a Clinical Intervention: A Conceptual and Empirical Review. *Clinical Psychology, Science and Practice*, 2003, 10(2), 125-143.

⁹ Uo.

¹⁰ Kabat-Zinn, J. 2009, 14.

¹¹ Uo.

¹² Marlatt, G.A. & Kristeller, J.L.: Mindfulness and meditation. In W.R. Miller (Ed.). *Integrating spirituality into treatment*, 1999, 67-84 p. Washington D.C., American Psychological Association, 69.

¹³ Baer, R.A. 2003, 125.

¹⁴ Brown, K.W., & Ryan, R.M.: The benefits of being present: Mindfulness and its role in psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2003, 84, 822.

¹⁵ Follette, V.M. & Vijay, A.: Mindfulness for Trauma and Posttraumatic Stress Disorder. In F. Didonna (Ed.). *Clinical Handbook of Mindfulness*, 2009, 299-317 p. New York: Springer Science+ Business Media.

¹⁶ Szondy M. (2012). *Megélni a pillanatot: Mindfulness, a tudatos jelenlét pszichológiája*. Budapest: Kulcslyuk Kiadó.

¹⁷ Bishop, S.R., Lau, M., Shapiro, S., Carlson, L., Anderson, N.D., Carmody, J., Segal, Z.V., Abbey, S., Specia, M., Velting, D., & Devins, G.: Mindfulness: A proposed operational definition. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 2004, 11(3), 230-241.

¹⁸ Baer, R.A. 2003.

hasznos a keleti vallások meditációs gyakorlatához, s melyet szintén a tudatos jelenlét állapota jellemez. A legrégebbi tanítások – beleértve Jézus, a sivatagi atyák és anyák tanításait, bölcsességmondásokat, konkrét gyakorlatokat – felfedték az ember előtt a kis ént, és megnyitották az isteni Én valamilyen formájára. Céljuk az volt, hogy az erkölcsi tökéletességre törekvés helyett harmóniát teremtsenek belül és kívül egyaránt, mivel inkább ez az egyensúly vezet el isteni egységhez.¹⁹ Az Istenhez vezető útnak ezt a harmadik szakaszát, az egyesülés útjának, az aszkézissel szemben misztikának nevezik.²⁰

A szemlélődő ima és a szemlélődő élet annak a ténynek az elfogadásából táplálkozik, hogy a szeretet valamilyen formájának meg kell előznie a valódi megismerést. Az ítéletmentesség és elvárás nélküliség engedi láttatni a valóságot, ahelyett a kép helyett, amit vagy amilyennek mi akarjuk látni a dolgokat. „Hogy mit lát az ember, az attól függ, hogyan lát. Helyesen látni pedig azt jelenti, hogy képesek vagyunk teljesen jelen lenni – félelem nélkül, előítéletek nélkül, ítélkezés nélkül”.²¹

Ez a felfogás nem kultúra- vagy vallásspecifikus. A legtöbb kora keresztény író ezt a radikális felfogásbeli váltást, melynek során elfordulunk ítélkező és elkülönült énünktől, szemlélődésnek nevezi. A buddhisták meditációnak, ülésnek, vagy gyakorlásnak hívják. A hészükhaszta ortodoxiában a szív imájaként ismert. Az iszlám szúfi ágában ez az elragadtatás. A zsidó haszidizmusban úgy nevezik, hogy „a bennük lévő isteni szikra” szerint élt élet. A (legkorábbi) védántikus hinduizmusban úgy beszélnek róla, mint nem kettős megismerésről, vagy egyszerűen légzésről. A természeti vallások magával a természettel vagy a Nagy Szellemmel való közösségben találták meg, a tánc, a szertartás vagy a szexualitás révén: „őseredeti részvételtként”.²²

Az éber tudatosság mégis a buddhista meditáció központi elemeként a legismeretesebb. A pszichológia tudományába nem véletlenül került átültetésre. Levine²³ könyvében összefoglalja és párhuzamba állítja a nyugati pszichológiát és a buddhista hagyományt. Hasonlóságok, hogy mindkettő érintett a szenvedés enyhítésében, az emberre fókuszál, elsősorban természeti és nem vallási fogalmakat használva. Az emberi természetet ok-okozati keretben, kényszerítő erők keresztültüzében szemléli – ezek lehetnek a biológiai természetünkből vagy hitünkből eredő sóvárgások, szükségletek. Mind a buddhista hagyomány, mind a pszichológia az együttérzés, törődés, és a minden létező felé irányuló feltétel nélküli pozitív odafordulás helyességét tanítja. Osztoznak a növekedés és fejlődés eszményében – ez nyugaton és keleten egyaránt a nagyobb nyugalomban, megbékéltségben, a csökkent sóvárgásban és nyugtalanságban, kisebb impulzivitásban, kisebb függőségben és ragaszkodásban, és a veszteség iránti nagyobb megnyugvásban fogalmazódik meg. Közös még, hogy az élmények egyszerre

¹⁹ Rohr, R.: *Most: Tanuljunk meg látni a misztikusok szemével!* Budapest, 2013, Ursus Libris Bt.

²⁰ Jálcs F.: *Szemlélődő lelkigyakorlatok: Bevezetés a szemlélődő életmódba és a Jézus-imába.* 1996, Manréza-Korda.

²¹ Rohr, R. 2013, 74.

²² Uo.

²³ Levine, M.: *The positive psychology of buddhism and yoga: Paths to a Mature Happiness. With a special application to handling anger.* 2008, Taylor & Fancis e-Library.

egy felszínebb és mélyebb működését ismeri el, a mélyebb önmagunk képes a saját mentális funkciók, gondolatok, érzések megfigyelésére, a metakognícióra. A belsőbb, „lényegibb” önmagunk koncepciója implicit módon még a behaviorista megfogalmazásban is szerepel.

A tudatos jelenlét hatásai

A mindfulness módszere nem valamiféle relaxációs vagy hangulatjavító technika, sokkal inkább egy mentális tréning a kognitív sebezhetőség csökkentésére, olyan hangulati állapotokra, amik máskülönben stressz, szorongás során emelkedhetnek. A mindfulness mediáló szerepet tölt be a hangulat és viselkedés alakulásában.²⁴

Walsh²⁵ áttekintést tett az alig húsz éve megjelent, mégis azóta óriási irodalommal rendelkező meditáció témájú kutatásokról. A témában körvonalazódó általános kép szerint a meditáció együtt járhat a jóllét és az észlelés érzékenységének növekedésével. Sok kutatás számolt be a meditáció stressz-csökkentő hatásáról akár nem specifikus szorongás, szorongásos neurózis esetében, akár fóbiáknál. Klinikai kutatások szerint a meditáció az alkohol- és drogfogyasztás, sőt különféle pszichoszomatikus tünetek csökkenését is elősegíti. Számos kutatás említi a meditáció pozitív hatásait az egészséges populáció körében, a bizalom, önbecsülés, önuralom, empátia és önaktualizáció növekedését és kontrollját. Összegzőként a kutatások eredményei azt mutatják, hogy a meditációnak figyelemre méltó terápiás hatása lehet. Jóllehet felmerülnek módszertani hiányosságok ezen kutatási elrendezésekben, mint a megfelelő kontrollcsoport hiánya, kontrollálatlan placebo hatás, kétes mérési eljárások.

Az objektív mérési adatokon kívül Walsh²⁶ a közvetlen tapasztalatokról szóló tanulmányokat is összesítette. A leggyakoribb élmények között szerepelnek az intenzív, labilis érzelmi átélések, a magas arousal és mély relaxációs epizódok váltakozása, fokozott érzékenység a pszichológiai folyamatokra. Fokozott éberség, a szellem kontrollálásának nehézsége – különösképpen a koncentráció, illetve a realitás megtartásában –, szelf-transzcendencia és a másokkal való egység megtapasztalása. Csökkent önvédelem, és nagyobb nyitottság az élményekre. A skála széles, szinte bármilyen tapasztalat feltűnhet a meditációban a nagyobb nyitottság és érzékenység következtében. Gyakorlottabb meditálók azonban arról számolnak be, hogy maguknál az élményeknél fontosabb az a kialakult attitűd, amiben a felmerülő érzéseket és tapasztalatokat védekezés és zavarodottság nélkül nyugodtan szemléli.

Agykutatások eredményei azt mutatják, hogy a legtöbb meditációs formánál az EEG mintázat lelassul, nagyobb szinkronizáció jelenik meg.²⁷ Mindfulness tréningek hatását vizsgálva a különböző figyelemi funkciók növekedéséről számoltak be.²⁸ A nyolc hetes mindfulness tréning elvégzése előtt és után végzett kutatás szerint a meditáció

²⁴ Bishop, S.R., Lau, M., Shapiro, S., Carlson, L., Anderson, N.D., Carmody, J., Segal, Z.V., Abbey, S., Speca, M., Velting, D., & Devins, G. 2004.

²⁵ Walsh, R.N.: Meditation Research: An introduction and review. *The journal of Transpersonal Psychology*, 1979, 11(2), 161-174

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ Jha, A.P., Krompinger, J., & Baime, M.J.: Mindfulness training modifies subsystems of attention. *Cognitive, Affective, & Behavioral Neuroscience*, 2007, 7(2), 109-119.

gyakorlásának hatására megnövekszik az agyban a szinapszisok, azaz az idegsejtek kapcsolódásának a száma, különösen az agy bal prefrontális területén. Ez a terület aszociálódik a pozitív érzelmekkel és boldogsággal, valamint hatékonyan reagál a negatív érzelmekre stressz átélése közben is. Az idegrendszerben bekövetkező változásával az immunrendszer erősödése is együtt jár.²⁹

A tudatos jelenlét a pszichológia gyakorlatában

A pszichológia gyakorlatába az elmúlt évtizedekben került átültetésre a megközelítés, amely a tudatosság növelésével a maladaptív viselkedés és érzelmi distressz kialakulásában szerepet játszó mentális folyamatok hatékony kezelésére irányul.³⁰ Kabat-Zinn szerint³¹ a mindfulness gyakorlata sokak számára előnyös lehet a nyugati társadalomban azok között is, akik nem akarják a buddhista hagyományt illetve szóhasználatot átvenni. Ennek köszönhetően azok a nyugati kutatók és klinikusok, akik a tudatos jelenlét növelését beépítik a terápiába, általában a keleti kulturális és vallási gyökereiktől függetlenül tanítják ezeket a készségeket. Az aktuális irodalomban a mindfulness alapú klinikai intervenciók tréningekről írt tanulmányok száma rohamosan emelkedik, s népszerűségük is egyre növekszik.

A mindfulness alapú intervenciók között említhetjük a mindfulness alapú stressz-csökkentést, a mindfulness alapú kognitív terápiát, a borderline személyiségzavaránál használt dialektikus viselkedésterápiát, az elfogadás és elköteleződés terápiát, metakognitív terápiát. A mindfulness tréningek hatásvizsgálatai sok módszertani hiányosságot hordoznak, mégis pozitív eredményeket mutatnak a jóllét és mentális egészség elérésében, illetve sokféle problémás állapot csökkentésében szerepet játszhatnak. Ilyenek a fájdalom, stressz, szorongás, depresszív epizód, evészavar.³²

A mindfulness kutatói több mechanizmussal magyarázzák, hogyan vezet a tudatos jelenlét a tünetek csökkenéséhez. Főként annak a jellemzőnek a kifejlődésével magyarázzák, hogy az ingereket, történéseket ítéletmentesen nézi az egyén, anélkül, hogy katasztrofizáló gondolatokat generálna, fejlődik a képessége, hogy tolerálja a negatív érzelmeket és elősegíti a hatékony megküzdést. Kognitív szinten sajátjává válik a tudás, hogy a gondolatok csak gondolatok, nem reagál rá úgy, mintha realitás vagy valóság lenne. A megfigyelőkészség finomodásával a probléma korai jeleit is észreveszi és valószínűbb, hogy hatékonyan megelőzi az elburjánzását. Az éber tudatosságban megerősödő elfogadás pedig paradoxon módon mégis elősegíti a negatívumok változását.³³

Összegezve a módszertani hiányosságok mellett az érvényes irodalom szerint az éber tudatosságon alapuló technikák segítenek enyhíteni a mentális problémákat és javítani a pszichés működést.

²⁹ Kilpatrick, L.A., Suyenobu, B.Y., Smith, S.R., Bueller, J.A., Goodman, T., Creswell, J.D., Tillisch, K., Mayer, E.A., & Naliboff, B.D.: Impact of Mindfulness-Based Stress Reduction Training on Intrinsic Brain Connectivity. *Neuroimage*, 2011, 56(1), 290-298.

³⁰ Bishop, S.R., Lau, M., Shapiro, S., Carlson, L., Anderson, N.D., Carmody, J., Segal, Z.V., Abbey, S., Specia, M., Velting, D., & Devins, G. 2004.

³¹ Baer, R.A. 2003.

³² Uo.

³³ Uo.

Savouring, az élet élvezetére való képesség

A tudatos jelenlétéhez kapcsolódó fogalom a pozitív élmények élvezete, mely során nyitott attitűddel a kellemes ingerekre koncentrálnunk.

Bryant és Veroff³⁴ felvetette, hogy miközben a stresszel, negatívumokkal szembeni megküzdési stratégiákról rengeteg ismeretünk van, a pozitív élmények élvezetére való képességünkről semmit sem tudunk, pedig az embereknek külön értékeléseik vannak a pozitív és negatív érzések kontrollálásáról.³⁵ A megküzdésnek a pozitív párját, mely a kellemes élmények kontrollálására vonatkozik nevezték el savouringnek, magyarul ízlelgetésként, az élmény élvezetére való képességgként említjük.

Szándékosan olyan kifejezést kerestek, ami inkább magára a folyamatra, mintsem az eredményre utal. Így jutottak az ízlelgetés (savouring) kifejezés használatára, mely az élmények élvezetének aktív folyamatát, a személy és környezet közötti folyamatos kölcsönhatást fejezi ki. Hasonlóképpen a szó metaforikusan közvetíti a pillanat kellemes részének a keresését. Ez nem csak az élvezet tudatosítását jelenti, hanem egyben az élvezet élményének a tudatos figyelését. Képesség a pozitív élményekben való részvételre, azok értékelésére és növelésére. Nem egyenlő pusztán az örömmel, hanem az öröm érzésének a tudatosítását és az öröm élményének a tudatos figyelmét is magában foglalja.³⁶

Jevons³⁷ három területet különít el ahonnan a kellemes és fájdalmas érzések erednek; (1) a múltban történt események emléke, (2) a jelen történés érzékelése, (3) és a jövőbeli események előrevetítése. Ennek nyomán a savouring kifejezés mind a három időbeli irányra utal, jöllehet azokra a pozitív érzésekre fókuszál elsősorban, mely a jelenben váltódnak ki. Ennek a paradoxonnak a feloldása az lehet, hogy bár az élmények élvezete a jelenben történik, mégis múlt, jelen és jövőbeli pillanatra is irányulhat. A pozitív élmények szabályozásának négy összefüggő fogalmi elemét különíthetjük el. Megkülönböztethetjük az élmény megtapasztalását, feldolgozását, az ennek alapjául szolgáló stratégiákat, és a pozitív kimenetel élvezetére vonatkozó hitünket.³⁸

Az élmények élvezetére való képesség mérésére kifejlesztett kérdőívvel végzett kutatások szerint (Savouring Beliefs Inventory, SBI³⁹) a savouring pozitívan korrelál többek között az érzelmek erősségével, extravertiálissal, optimizmussal, a belső kontrollal, étellel való elégedettséggel, önbecsüléssel, a boldogság érzésének intenzitásával

³⁴ Bryant, F.B. & Veroff, J.: *Savouring: A new model of positive experience*. New Jersey, 2007, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

³⁵ Bryant, F.B.: A four-factor model of perceived control: Avoiding, coping, obtaining, and savouring. *Journal of Personality*, 1989, 57, 773–797.

Bryant, F.B.: Savouring Beliefs Inventory (SBI): A scale for measuring beliefs about savouring. *Journal of Mental Health*, 2003, 12(2), 175–196.

³⁶ Bryant, F.B. & Veroff, J. 2007.

³⁷ Uo.

³⁸ Bryant, F.B. 1989.

Bryant, F.B. 2003.

Bryant, F.B., Chadwick, E.D., & Kluwe, K.: Understanding the processes that regulate positive emotional experience: Unsolved problems and future directions for theory and research on savouring. *International Journal of Wellbeing*, 1(1), 2011, 107–126.

³⁹ Bryant, F.B. 2003.

és gyakoriságával. Negatívan pedig a szorongással, büntudattal, örömtelenséggel, reménytelenséggel, depresszióval, kedvetlen hangulat gyakoriságával.

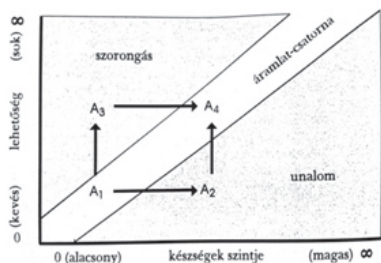
Flow, az áramlat élménye

Csikszentmihályi⁴⁰ az élet legértelmesebb részeit, azokat a pillanatokat nevezte el flow-nak, magyarul áramlatnak, optimális vagy tökéletes élménynek, amely során az ember annyira eggyé olvad a cselekvéssel, amit végez, hogy még ha nagy erőfeszítéseibe kerül is, az lehet az érzése, hogy a dolog magától történik. Ezeket a tapasztalatokat az emberek gyakran úgy írják le, mind az életük legizgalmasabb, legélvezetesebb pillanatait, mint egy spontán erőfeszítés nélküli mozgást, mint egy folyó áramlását. A flow-élmény egyik legbiztosabb jele, hogy spontán, akár kitörő örömet érzünk, miközben egy adott feladatot megoldunk, de a flow-t úgy is le szokták írni, mint egy egyszerű mély koncentrációt, amikor csak az adott feladatra koncentrálunk.

Csikszentmihályi⁴¹ kutatásai alapján a lekülönbözőbb cselekvésekben elért áramlat-élmény során az emberek nagyon hasonlóan érzik magukat. Az örömteli élmény keletkezésének nyolc alapvető eleme van, amely közül legalább egyet, de néha az összeset megemlítik, amikor a tökéletes élményről mesélnek.

Először is olyan feladatot kell vállalnunk az eléréséhez, amelynek elérésére van esély, de kellő izgalmat is rejteget. Így érhető el a kihívás és készség egyensúlya, amelyben sem az unalom nem fenyeget a túl könnyű feladat miatt, sem a szorongás a képességeinket meghaladó tevékenység láttán (1. ábra).

1. ábra⁴²

Másodszor képesnek kell lenni rá, hogy arra összpontosítsunk, amit csinálunk. A cselekvés és a figyelem eggyé olvad, az ember annyira elmerül abban, amit éppen csinál, hogy tevékenységük spontánná, szinte automatikussá válik. Nem tudják szétválasztani magukat attól, amit csinálnak. Harmadszor, világosak a célok, és negyedszer adott a folyamatos visszacsatolás. Ha valaki nem tanul meg célokat kitűzni, visszacsatolást biztosítani és kiértékelni, akkor nem fogja élvezni a tevékenységet. Ötödször erőlködés nélkül, elkötelezettséggel kell cselekednünk figyelmen kívül hagyva a min-

⁴⁰ Csikszentmihályi, M.: *Flow: Az áramlat. A tökéletes élmény pszichológiája*. Budapest, 1997, Akadémiai Kiadó.

Csikszentmihályi, M.: *Az öröm művészete: Flow a mindennapokban*. Budapest, 2009, Nyitott könyvműhely.

⁴¹ Csikszentmihályi, M. 1997.

⁴² Uo.

dennapi élet frusztrációit és aggodalmait. Ez teszi lehetővé, hogy teljesen az előttünk álló feladatra koncentráljunk, a fölösleges információkat, aggodalmakat és gondolatokat kizárjuk, ugyanis a tevékenység világosan megfogalmazott követelményei rendet parancsolnak és kiküszöbölik a tudatba betörő rendezetlenség zavaró hatását. Hatodszor, az örömteli élménynek elő kell segítenie a saját cselekedetek feletti kontroll érzését. Hetedszer, megszűnik a léttel való foglalkozás, paradox módon azonban az áramlat-élmény után az Én-érzés még erősebben tér vissza. Végül pedig megváltozik és átalakul az időérzékelésünk, megéljük az időtlen pillanatot.

Flow állapotában a gondolat és érzés általában hiányzik, csak visszatekintve mondjuk, hogy ez jó volt. Átélése alatt az öröm jelen idejű, ám az elmélyülés szubjektív állapota csak visszatekintve állapítható meg.⁴³

A pillanat arcai – mindfulness, savouring, flow

Az előzőekben ismertetett mindhárom fogalom egy különleges tudatállapotot jelöl. Olyan helyzetekre utal, amiben lekerül a fókusz az „én”-ről, megfedkezünk magunkról, mégis még teljesebben éljük meg saját identitásunkat az élmény kapcsán. A megszokott hétköznapi, felszínes megismerésétől eltérően mélyebb kapcsolatba kerülünk a külső és belső valósággal. Olyan tapasztalatok, amelyek értelemmel töltik meg a mindennapokat.

A szakirodalom utal a komplex összefüggésekre.

Langer⁴⁴ a tudatos jelenlétet úgy jellemzi, mint az az állapot, amelyben az ember nyitott arra, hogy új módon tekintsen a világra, a rutintól, berögződésektől mentesen. Ahogy a mindfulness fejezetben láttuk, több definíciót alkottak a tudatos jelenlét pontos meghatározására, mindegyikben kulcsfontosságú a nyitott befogadás, a jelen pillanattal való kapcsolat, és a pillanat ítéletmentes megfigyelése. A pozitív és negatív, kellemes és kellemetlen ingerek tudatosítására is vonatkozik akár tevékenység, akár teljesen passzív állapotban tapasztaljuk is meg. Amikor valaki a pozitív élményeket élvezi, akkor is ez a fajta attitűd jellemzi. Azzal a különbséggel, hogy nem marad nyitva minden ingerre. A figyelem kizárólag a pozitív érzelmekkel kapcsolatban álló külső vagy belső ingerekre fókuszálódik, mely lehet jelenre, múltra, vagy akár jövőre irányuló. Ebben az értelemben a savouring szűkebb koncepció a mindfulnessnél.

Csikszentmihályi⁴⁵ flow élményéhez is szervesen kapcsolódik a pozitív élmények élvezete. A flow, azaz áramlatélmény során az ember kiteljesedik és örömet leli a cselekvésben, amit végez. Ez akkor történik, amikor a kihívás találkozik a képességeivel, és az aktivitás során összeolvad magával a cselekvéssel. Gyakran tapasztalják speciális tevékenységek során művészek, sportolók, írók, de a munka vagy mindennapi élet bármely tevékenysége során is megtapasztalható az érzés. Amikor az emberek ilyen módon eggyé válnak a cselekvéssel, akkor könnyen mondhatjuk, hogy élvezik a pozitív élményt okozó cselekvést. Éppen ezért el is gondolkozhatunk a flow és savouring szavak felcserélhetőségén. Azonban a kettő mégsem ugyanaz. Az áramlatélmény so-

⁴³ Uo.

⁴⁴ Bryant, F.B. & Veroff, J. 2007.

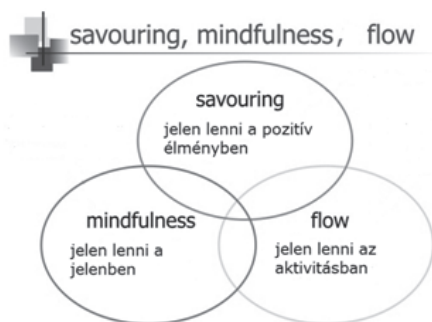
⁴⁵ Csikszentmihályi, M. 1997.

rán sokkal kevesebb tudatos figyelmet fordítunk az élményre, a flow élmény enélkül, önmagában jutalomértékű és motiváló. Általában az áramlatélményben lévők nem kifejezetten vannak tudatában az élvezetnek, ami az áramlat során tapasztalnak. Lehetséges azonban, hogy valaki élvezi, ízlelgeti az áramlatélményt, ha a figyelmét az élményre tudja irányítani, ami épp most történik, vagy éppen csak történt vele. Egy további fontos hasonlóság az áramlat-élmény és a pozitív élmények élvezete között, hogy mindkettő során erőteljesen jellemző a pillanatban való feloldódás élménye.⁴⁶

A tudatos jelenlét és az áramlat-élmény között is találunk kapcsolatot. Kabat-Zinn⁴⁷ a meditáció egyik kulcsfontosságú elemeként említi a „nemcselekvést”, arra utalva, hogy a meditációt önmagáért végezzük. Időt szakítunk arra, hogy ne cselekedjünk, hanem létezzünk. Ez a tudatos jelenlét paradoxona, hiszen akkor tudunk bármi értékeset cselekedni, ha az erőfeszítés a nemcselekvésből jelenik meg, s nem törődünk azzal, lesz-e haszna, vagy sem. Ezzel a szándék megtisztul a mohóságtól és önzéstől, s így erőlködés nélkül nagyobb aktivitássá alakulhat. Azt is írja azonban, hogy „A nemcselekvés a cselekvésben ugyanúgy megjelenhet, mint a mozdulatlanságban. A cselekvő belső mozdulatlansága olyan mértékben összeolvad a külső cselekvéssel, hogy a cselekvés önmagát végzi.”⁴⁸ Ebben az állapotban hagyjuk, hogy a dolgok menjenek a maguk útján, a dolgok már tökéletesek, tökéletesen azok, amik. Ez az emberi aktivitás bármely szintjén megjelenhet, az erőfeszítést nem igénylőcselekvésekben, például táncban, s a legnagyobb erőfeszítést igénylő sportokban. Ez tulajdonképpen a tudatos jelenlét szóhasználatával megfogalmazott áramlat-élmény. A metszéspont, ahol a tevékenység közben átélt jelentudatosság, és a flow élménye megegyezik.

Szondy⁴⁹ a tudatos jelenlét, az élmények élvezete és az áramlaélmény kapcsoltának a következő, egymást részben fedő halmazokként való ábrázolását javasolja (2.ábra).

2. ábra (saját szerkesztés Szondy⁵⁰ nyomán)

⁴⁶ Bryant, F.B. & Veroff, J. 2007.

⁴⁷ Kabat-Zinn, J. 2009.

⁴⁸ Uo., 26.

⁴⁹ Szondy M. 2012.

⁵⁰ Uo.

Összefoglalás

A dolgozat áttekintést nyújtott a tudatos jelenlétről, a tudatos jelenlét pszichológiai vonatkozásairól. Láthatjuk, hogy az évezredek hagyományokra visszatekintő jelenséget nem ok nélkül vette a pszichológia tudomány a gyakorlatába. Fizikai és mentális diszfunkciók csökkentése, szubjektív jóllét emelkedése jár együtt vele.

A tudatos jelenlét kulcsa éppen abban rejlik, hogy nem koncentrálnak a pozitívumokra, a valóságot a maga teljességében igyekszik elfogadni, ítéletmentes attitűddel befogadni. Két, a tudatos jelenléthez kapcsolódó, esetenként egymás fedő fogalmat ismertettünk meg, az élmények élvezetére való képesség és az áramlatélmény jelenségét. Mindhárom egy különleges tudatállapotra utal, olyan tapasztalatra, mely értelemmel tölti meg a mindennapokat, így önmagában is motiválók, s pozitív hozadékaik vannak. Ezek, mint láttuk bizonyos helyzetekben együtt járhatnak.

Az a kérdés nyitott maradt, s további vizsgálat adhat rá választ, hogy az összefüggés valamilyen ok-okozati kapcsolatot feltételez-e, vajon a tudatos jelenlét fokozása magával vonja-e az élmények élvezetére való képesség, és az áramlatélmény átélésének a képességének emelkedését.

Irodalom

- Baer, R.A.: Mindfulness Training as a Clinical Intervention: A Conceptual and Empirical Review. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 2003, 10(2), 125-143.
- Bishop, S.R., Lau, M., Shapiro, S., Carlson, L., Anderson, N.D., Carmody, J., Segal, Z.V., Abbey, S., Speca, M., Velting, D., & Devins, G.: Mindfulness: A proposed operational definition. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 2004, 11(3), 230-241.
- Brown, K.W., & Ryan, R.M.: The benefits of being present: Mindfulness and its role in psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2003, 84, 822-848.
- Bryant, F.B.: A four-factor model of perceived control: Avoiding, coping, obtaining, and savouring. *Journal of Personality*, 1989, 57, 773-797.
- Bryant, F.B.: Savouring Beliefs Inventory (SBI): A scale for measuring beliefs about savouring. *Journal of Mental Health*, 2003, 12(2), 175-196.
- Bryant, F.B. & Veroff, J.: *Savouring: A new model of positive experience*. New Jersey, 2007, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Bryant, F.B., Chadwick, E.D., & Kluwe, K.: Understanding the processes that regulate positive emotional experience: Unsolved problems and future directions for theory and research on savouring. *International Journal of Wellbeing*, 2011, 1(1), 107-126.
- Csíkszentmihályi, M.: *Flow: Az áramlat. A tökéletes élmény pszichológiája*. Budapest, 1997, Akadémiai Kiadó.
- Csíkszentmihályi, M.: *Az öröm művészete: Flow a mindennapokban*. Budapest, 2009, Nyitott könyvműhely.
- Csíkszentmihályi, M.: *Élni Jó! Tanulmányok a pozitív pszichológiáról*. Budapest, 2011, Akadémiai Kiadó.
- Follette, V.M. & Vijay, A.: Mindfulness for Trauma and Posttraumatic Stress Disorder.

In F. Didonna (Ed.). *Clinical Handbook of Mindfulness* (pp. 299-317). New York, 2009, Springer Science+ Business Media.

- Jálícs F.: *Szemlélődő lelkiyakorlatok: Bevezetés a szemlélődő életmódba és a Jézus-imába*. 1996, Manréza- Korda.
- Jha, A.P, Krompinger, J., & Baime, M.J.: Mindfulness training modifies subsystems of attention. *Cognitive, Affective, & Behavioral Neuroscience*, 2007, 7(2), 109-119.
- Joseph, S. & Lindley, P.A.: *Positive Therapy. A meta-theory for positive psychological practice*. New York, 2006, Routledge.
- Kabat-Zinn, J.: *Bárhová mész, ott vagy: Éberségmeditáció a mindennapi életben*. Budapest, 2009, Ursus Libris.
- Kilpatrick, L.A., Suyenobu, B.Y, Smith, S.R., Bueller, J.A., Goodman, T., Creswell, J.D., Tillsch, K., Mayer, E.A., & Naliboff, B.D.: Impact of Mindfulness-Based Stress Reduction Training on Intrinsic Brain Connectivity. *Neuroimage*, 2011, 56(1), 290-298.
- Levine, M.: *The positive psychology of buddhism and yoga: Paths to a Mature Happiness. With a special application to handling anger*. 2008, Taylor & Fancis e-Library.
- MacKillop, J., & Anderson, E.J.: Further psychometric validation of the Mindful Attention Awareness Scale. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 2007, 29, 289-293.
- Marlatt, G.A. & Kristeller, J.L.: Mindfulness and meditation. In W.R. Miller (Ed.). *Integrating spirituality into treatment* (pp. 67-84). Washington D.C., 1999, American Psychological Association.
- Rohr, R.: *Most: Tanuljunk meg látni a misztikusok szemével!* Budapest, 2013, Ursus Libris Bt.
- Seligman, M. E. P. & Csikszentmihalyi, M.: Positive psychology: An introduction. *Am Psychol*, 2000, 55(1), 5-14.
- Seligman, M.: *Flourish- élj boldogan! A boldogság és a jól- lét radikálisan új értelmezése*. Budapest, 2011, Akadémiai Kiadó.
- Szondy M.: Optimizmus, életminőség, és pozitív pszichoterápia. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2011, 66(1), 201-221.
- Szondy M.: *Megélni a pillanatot: Mindfulness, a tudatos jelenlét pszichológiája*. Budapest, 2012, Kulcslyuk Kiadó.
- Walsh, R.N.: Meditation Research: An introduction and review. *The journal of Transpersonal Psychology*, 1979, 11(2), 161-174.

Abstract

Well-reasoned, the construct of mindfulness developed itself into the center of attention in the field of positive psychology, as a high level of mindfulness has numerous advantages in our lives. The aim of the current study is to explore the buddhist-rooted construct of mindfulness, and to evaluate the yield and usability in everyday life and psychotherapy.

The study includes the examination of mindfulness and related concepts: flow and savouring. It seems, that these concepts are often in relation to each other and appear contemporaneously in one another's life. The question, if there is any casual context or, if the rising of mindfulness is associated with rising ability of flow or savouring, has been left open for the future researches.

Keywords: positive psychology, mindfulness, savouring, flow

RIEDER ESZTER

Kár vagy üzleti kockázat?

Az utaló magatartás alkalmazásának feltételei, területei

Konzulens: Dr. Fuglinszky Ádám

„Hittem szép szavadnak, mégis megcsalál.”

Csokonai Vitéz Mihály: A reményhez

Absztrakt

Témaválasztásom indoka az utaló magatartás kivételes jellegében áll, hiszen a polgári jog szabályai szerint általában a jogalanyok maguk viselik magatartásuk következményeit. Úgy gondolom érdekes azon magatartásokkal szembeni felelősség szabályozása, amelyek nem tükröznek egyértelműen szerződési akaratot, ugyanakkor tiltott cselekménynek sem minősülnek. Kérdés, hogy hogyan szankcionálhatók azok a károkozó magatartások, amelyek a szerződés megkötését megelőzően, a szerződéskötési tárgyalások során következnek be. Mivel nincsen szerződés, ezért jogviszony sem jött létre, nem létező jogviszonyt megsérteni viszont nem lehet. Dolgozatom dilemmája, hogy mi a megtéríthető kár, hol húzódik a határ a szokásos üzleti kockázat és a biztatási kár között. Kutatásom célja, hogy megvizsgáljam, az együttműködési kötelezettség mennyiben váltja ki az utaló magatartás tényállását, illetve a biztatási kár megtérítése milyen feltételek fennállása esetén követelhető. Az általam vizsgált téma kapcsán probléma akkor adódik, ha a szerződő fél a másik fél magatartása alapján joggal bízott a szerződés létrejöttében, de annak megvalósulása elmarad.

Kulcsszavak: együttműködési és tájékoztatási kötelezettség, kártérítés, biztatási kár

Bevezetés

A szerződés a jövőnek készül és a felek irányában elvárt az, hogy a lehetséges kockázatokat lehetőségeikhez mérten feltérképezzék.¹ Szladits Károly véleménye szerint a szerződést megkötni kívánó felek különleges bizalmi viszonyba kerülnek egymással, amely mindegyiküket arra kötelezi, hogy a másik fél érdekeire megfelelő figyelemmel legyenek.²

Dolgozatomban a Polgári Törvénykönyvben szabályozott utaló magatartás tényállásának elemzésével azt vizsgálom, hogy a biztatási kár megtérítése milyen feltételek

¹ Nochta Tibor: A gazdasági válság, mint szerződési kockázat, http://doktori-iskola.ajk.pte.hu/files/tiny_mce/File/habilitacio/nochta_habil_tezis.pdf (utolsó letöltés: 2013. 11.19.) cit.: Nochta 1. p.

² Szladits Károly: A kötelelem jogalkata, Budapest, 1933., Grill Kiadó, 16. p.

fennállása esetén követelhető, illetve hogy mi az összefüggés az együttműködési kötelezettség és az utaló magatartás törvényi tényállása között.

A 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: új Ptk.) 6:587. §-a alapján

„A bíróság a kárnak egészben vagy részben való megtérítésére kötelezheti azt, akinek szándékos magatartása más jóhiszemű személyt alapos okkal olyan magatartásra indított, amelyből őt önhibáján kívül károsodás érte.”

Az utaló magatartás a *casus nocet domino*³ és a saját üzleti kockázat viselésének elveiből kiindulva kivételes szabály. Az új Ptk. Miniszteri Indokolása az utaló magatartásért való helytállás territóriumát negatív módon úgy határozza meg, hogy az emberi magatartásnak olyan megjelenési formáiért is felelősséggel tartozhatunk, amelyek sem a szerződéses, sem a jogellenes magatartásokon alapuló jogviszonyok közé nem tartoznak, azaz nem tükröznek egyértelműen szerződési akaratot, de nem minősülnek tiltott cselekménynek sem.⁴

Elvi alapok

Az utaló magatartás absztrakt tényállásának kialakulásában jelentős szerepet játszottak a „hütlenn elhagyás” esetei, amikor a menyasszony családja a vőlegény házassági ígéretében bízva olyan költekező magatartást tanúsított, amelyből aztán kára származott.

Az ilyen csalárd magatartást Fürst László találóan képzeletébresztőként jellemzi.⁵ Azaz ezek olyan sajátos cselekvések, amelyek nem tekinthetők kifejezetten joghatás elérését célzó magatartásnak, csupán más személyben valamilyen képzetet ébresztenek, és ezt a személyt valamilyen tette indítják.

A polgári jog szabályai abból indulnak ki, hogy a jogalanyok maguk viselik magatartásuk következményeit, még akkor is, ha mások - nem jogellenes vagy csalárd - befolyására cselekszenek.⁶ Ennek az általános elvnek - miszerint nem hárítható át a felelősség arra, akinek hatására a fél cselekedett - a korrekcióját nyújtja az utaló magatartás intézménye.⁷

Az új Ptk. változtatásai

A 2014. március 15-én hatályba lépett új Ptk. változtatásai a kártérítési felelősség szabályaiban is nyomon követhetők. Mivel az eltelt évtizedekben sok esetben mint általános méltányossági reparációs eszköz jelent meg a jogintézmény, az új Ptk. - a jogbiztonság érdekében - kihagyta az utaló magatartás tényállását a Bevezető rendelkezések közül és azt - lényegét megfelelően tükrözve és szerepének valódi jelentőségét

³ Minden olyan kárt a tulajdonos köteles viselni, amelynek megtérítésére a polgári jog szabályai alapján senkit sem lehet kötelezni.

⁴ Légrády Gergely: Az utaló magatartás (biztatási kár) a Ptk.-ban és a bírói gyakorlatban, (2003) <http://ptk2013.hu/polgari-jogi-kodifikacio/dr-legrady-gergely-az-utalo-magatartas-biztatasi-kar-a-ptk-ban-es-a-biroi-gyakorlatban-pjk-20034-20-27-o/490> (utolsó letöltés: 2013. 11.26.)

⁵ Fürst László: Utaló magatartások, Budapest, 1929., Dunántúl Egyetemi Nyomdája, 94. p.

⁶ BH1994.179: A rendes üzleti kockázattal járó esetleges hátrányt nem lehet a másik félre hárítani, ilyen esetekben alaptalan az utaló magatartásra való hivatkozás.

⁷ Vékás Lajos: A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal. Budapest, 2013., CompLex Kiadó, 979. p.

arányosan juttatva kifejezésre - a Kötelmi Könyvben, az egyéb kötelemfakasztó jogi tények között helyezte el.⁸

Az új Ptk. tartalmilag az utaló magatartás tényálláselemein nem változtat és megtartja azok konjunktív jellegét is. Ugyanakkor a norma változatlansága ellenére is hangsúlyozni kell, hogy az 1959-es kódex gyakorlatához képest az új Ptk. rendszerében lényegesen szűkebb körben lehet helyt adni az utaló magatartásra alapított kártérítési igénynek. Például a szerződő felek együttműködési és tájékoztatási kötelezettségének megszegéséből eredő kártérítési igényeket a törvény egyértelműen vagy a szerződéses vagy a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség körébe vonja, attól függetlenül, hogy létrejött-e a szerződés vagy sem.⁹

A 6:62. § (4) bekezdése rögzíti, hogy a felek önmagában a szerződéskötés elmaradásáért nem tartoznak egymás felé felelősséggel, a szerződési tárgyalások sikertelenségének kockázatát mindegyik fél maga viseli. Ugyanakkor a törvény 6:62. § (5) bekezdése egyértelművé teszi, hogy az együttműködési és tájékoztatási kötelezettség már a szerződéskötési tárgyalások alatt is terheli a feleket. Ezért, ha a szerződéskötés elmaradása e kötelezettség megszegésével áll okozati összefüggésben, az okozott kárt a deliktális kárfelelősség szabályai szerint kell megtéríteni. Ezáltal az utaló magatartás alkalmazási köre az új Ptk.-ban jelentősen leszűkült, hiszen a szerződéskötés elmaradásával kapcsolatban olyan tényállások, amelyeket eddig a bírói gyakorlat az 1959-es Ptk. 6. §-a alapján ítélt meg, a jövőben a deliktális kárfelelősség körébe kerültek át.¹⁰

Kölcsönös együttműködés és tájékoztatási kötelezettség

A szerződés teljesítésének elősegítése mind a két félnek kötelezettsége. Ezért az új Ptk. a kölcsönös együttműködés követelményét rendszertanilag egy szinttel eltolta, és nem a polgári jogra mint „egészre”, hanem a szerződési jogra mint „részre” vonatkoztatva alkalmazza.¹¹

Az új Ptk. 6:62. §-a alapján a kölcsönös együttműködési és tájékoztatási kötelezettség a szerződés minden létszakaszában reális igény lehet a felekkel szemben. A bíróság az adott eset körülményei alapján ítéli meg a tájékoztatási kötelezettség terjedelmét.¹² Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a tájékoztatási kötelezettség nem mentesíti a másik szerződő felet azon kötelezettsége alól, hogy maga is tájékozódjon a számára fontos körülményekről.¹³ Továbbá a törvény 6:62. § (2) bekezdése kifejezetten kimondja, hogy a szerződő fél nem hivatkozhat a tájékoztatási kötelezettség megsértésére olyan jogokkal, tényekkel és adatokkal kapcsolatban, amelyeket ismert vagy közhiteles nyil-

⁸ Vékás 2013, 30. p.

⁹ Vékás 2013, 980. p.

¹⁰ Wellmann György: A szerződések általános szabályai az új Ptk.-ban (2012) <http://ptk2013.hu/szakcikkek/dr-wellmann-gyorgy-a-szerzodesek-altalanos-szabalyai-az-uj-ptk-ban-bh-201211-965-972-o/1587> (utolsó letöltés: 2013.11.20.)

¹¹ Bán Dániel: Az új Ptk. vezető rendelkezései - Interjú Kecskés László professzorral (2012) <http://ptk2013.hu/interjuk/az-uj-ptk-bevezeto-rendelkezesei-interju-kecskes-laszlo-professzorral/1591> (utolsó letöltés: 2013.11.25.) cit.:Kecskés (2012)

¹² BH2004.109

¹³ BH2003.203

vántartásból, illetve más forrásból ismernie kellett. Az együttműködési és tájékoztatási kötelezettség megszegéséből keletkezett károkért a feleknek a szerződéskötés elmaradása esetén is felelniük kell, ha a felelősség törvényi feltételei fennállnak.¹⁴

Az együttműködési kötelezettség alapozza meg az egyes szerződéstípusoknál *expressis verbis* megfogalmazott tájékoztatási kötelezettséget.¹⁵ A tájékozódás a szerződéskötés olyan lényeges részlete, amellyel a lehető legkisebbre lehet szorítani a tévedések és félreértések lehetőségét.

Az érdekelt felek együttműködése megköveteli, hogy a szerződést érintő lényeges körülményekről egymást már a szerződéskötést megelőzően tájékoztassák. A jövőben tervezett szerződésekre vonatkozóan adott tájékoztató közlés lényegében egyfajta segítségnyújtás ahhoz, hogy másik fél a munkatervét megfelelően tudja összeállítani.

Az igény előzetes közlésével kapcsolatosan adott felvilágosítás tekintetében a közlő félnek kellő megfontolással és körültekintéssel kell eljárnia, mert válaszában, illetőleg további magatartásának következményeiért - még ha jóhiszeműségéhez kétség nem is fér - esetleg helyt kell állnia.¹⁶

A culpa in contrahendo és az utaló magatartás viszonya

Mind az együttműködési kötelezettség megsértésén (*culpa in contrahendo*) alapuló igényérvényesítéssel, mind az utaló magatartás intézményével abban az esetben élhet a fél, ha nem jön létre szerződés, és ennek következményeként kár keletkezik. A kérdés tehát az, hogy az új szabályozás alapján kiválthatja-e a culpa in contrahendo az utaló magatartás tényállására alapított igényérvényesítést. Ennek megválaszolására tekintsük át a köztük lévő különbségeket.

- Az utaló magatartásnál - szemben az együttműködési kötelezettséggel - nem szeg meg a károkozó fél semmilyen köteleiséget, nem aktív, hanem passzív magatartást („indít”) tanúsít.

- Az utaló magatartás tényállási eleme a kárt okozó fél szándékossága, a felróhatóság viszont nem¹⁷, míg a 6:62. § (4) bekezdés alkalmazásához szükséges, hogy a fél ne úgy járjon el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható.

- Az együttműködési kötelezettség megsértése jogellenes magatartás, tehát kártérítés követelhető, ellenben a 6:587. §-al, ahol - a cselekmény nem jogellenes és nem is egyértelműen jogszerű volta miatt - megtérítés jár.

Mindezekre tekintettel, véleményem szerint a két szabály csupán metszi egymást, hiszen más az esetköre a 6:62. § (4) bekezdésére alapított és más a 6:587. §-ra alapított igénynek. Az utaló magatartás - ezzel is megerősítve kiegészítő jellegét - lényegesen leszűkült azáltal, hogy a culpa in contrahendo kikerült belőle. Így tehát a konkrét

¹⁴ Vékás 2013, 547. p.

¹⁵ Benedek Károly: A Polgári Törvénykönyv magyarázata. Budapest, 1999., Közgazdasági és Jogi Kiadó, 757. p.

¹⁶ N.N. : Károkozás utaló magatartással, (2007) <http://cegvezetes.hu/2007/01/karokozas-utalo-magatar-tassal/> (utolsó letöltés: 2013.11.27.) cit.:Cégvezetés

¹⁷ 2013. évi V. törvény 1:4§ (1) bekezdés

helyzet vizsgálatával állapítható meg, hogy a fél a Ptk. mely szakaszára hivatkozva perelhet.

A kár és a kockázat elhatárolása

Egy szerződés megkötése érdekében a felektől kölcsönösen elvárható bizonyos lépések megtétele.¹⁸ A szerződés előkészítésének komoly költségkihatása lehet (pl. utazási költség, szállodaköltség, irodaköltség, ügyvédi költség), amelyek a többletelem hiányában szokásos üzleti kockázat körébe tartoznak, így ezeket a költségeket a gazdálkodó szervezet maga viseli.¹⁹ A BH1994.4-ban a bíróság elvi élel zárta ki az utaló magatartás tényállásának alkalmazhatóságát a szokásos üzleti kockázat áthárításához. Olyan többletmagatartásokkal összefüggő károk háríthatók át, mint például ha a károsult a szerződéskötésben bízva más szerződés megkötéséről lemond, más üzleti lehetőséget elhalszt, vagy éppen a várt szerződéskötésre tekintettel vállal el más kötelezettségeket.²⁰

A gyakorlatban egyre szélesedik a kockázati kör. A GK14. számú állásfoglalás kifejti, hogy pusztán a közlés alapján való felkészülés olyan kockázatot jelent, amely a kötelezetti pozícióban levő félre hárul. Minthogy azonban a közlés nem jelent kötelezettséget a kötelezetti pozícióban levő féllel szemben sem, az a saját érdekei szem előtt tartásával maga mérlegeli, érdemes-e vállalnia az esetleg feleslegessé váló felkészülésének kockázatát.²¹

Tényálláselemek

6:587. § *A bíróság a kárnak egészben vagy részben való megtérítésére kötelezheti azt, akinek szándékos magatartása más jóhiszemű személyt alapos okkal olyan magatartásra indított, amelyből őt önhibáján kívül károsodás érte.*

Szándékos magatartás

A kárt okozó fél magatartásának szándékosságát két oldalról kell megközelítenünk. Egyfelől a fél tudatában van magatartása lehetséges következményeinek, ideértve a másik félben keltett várakozásokat is, és azokat kívánja, vagy azokba legalábbis beletenyugszik. Másrészt az utaló magatartást tanúsító fél szándéka annak tanúsításakor nem terjedhet ki a károsult károsodására, mint lehetséges eredményre, hiszen ebben az esetben már fennállna a kártérítési felelősség. Ha a károkozó szándéka utaló magatartása tanúsításakor kiterjed a károkozásra is, azt feltételezi, hogy a károkozó tudja: a károsult várakozásai meg fognak hiúsulni.²²

Tehát a szándékos magatartás olyan viselkedés, amelyből nagy valószínűséggel lehet határozott következtetést levonni jogilag jelentős tények fennforgására, így a tréfából vagy gondatlanul tanúsított magatartás nyilvánvalóan nem meríti ki a szándékosság

¹⁸ Benedek 1999, 49-50. p.

¹⁹ BH 1996.586

²⁰ Légrády 2003

²¹ Cégevzetés 2007

²² Wellmann György: Polgári Jog, Kötelmi jog. Budapest, 2013., HVG-Orac Kiadó 553. p.

fogalmát.²³ Megjegyzendő, hogy a szándékosság és a gondatlanság alapvetően büntetőjogi kategória, a polgári jog ritkán alkalmazza.

Más személyt

A „más személyt” tényállási elem azt a természetes vagy jogi személyt jelöli, akire a fél magatartása befolyást gyakorol vagy - mint behatás - irányul, így például a szerződési tárgyalási partner.

Jóhiszeműség és alapos ok

A jóhiszeműség és tisztesség elve a polgári jog általános etikai megalapozottságát fejezi ki, és mint ilyen, valamennyi polgári jogi viszony tekintetében értelmezhető, sőt szükséges jogi-morális bázis²⁴, amely természetesen nem jelent egyet azzal, hogy valakinek kell bízni.

A jóhiszeműség szubjektív, tudati állapot. Jóhiszemű az, aki nem tud, és kellő körültekintés tanúsítása mellett sem kellene tudnia a látszattal ellentétes valóságról.²⁵ A szerződő felet a szerződés feltételeinek előzetes közlése nélkül is jóhiszeműnek kell tekinteni, ha közte és a másik fél között huzamosabb idő óta termelési együttműködés vagy kereskedelmi kapcsolat áll fenn.²⁶ Nem jóhiszemű a fél azonban akkor, ha tudja vagy tudhatja, hogy az utaló magatartás nem megfelelően tükrözi a másik fél valós akaratát, vagy a másik fél elhatározása nem komoly²⁷, illetve annak megváltozása várható.²⁸

Nemzetközi szinten is találunk a jóhiszeműség megsértésére vonatkozó rendelkezést. Az UNIDROIT Alapelvek 2.1.15. cikke (*negotiations in bad faith*) a jóhiszeműség objektív kötelezettségének megsértése esetén előírja a szerződéssel okozott károk megtérítésének kötelezettségét a szerződő felek viszonylatában.²⁹ „Az a fél azonban, aki rosszhiszeműen tárgyal, vagy rosszhiszeműen szakítja meg a tárgyalásokat, felelősséggel tartozik a másik félnek okozott károkért.” Valamennyivel szigorúbb a Principles of European Contract Law 2:301. §-a, ugyanis a jóhiszeműség és tisztességes eljárás követelményeivel már az is ellentétesnek minősül, ha az egyik fél a másik féllel való megállapodás tényleges szándéka nélkül bocsátkozik tárgyalásokba, vagy folytat tárgyalásokat.³⁰

²³ Wellmann 2013. 553. p.

²⁴ Kecskés 2012.

²⁵ Bíró György- Lenkovics Barnabás: Általános tanok. Miskolc, 2010., Novotni Kiadó, 82. p.

²⁶ Cégezvetés 2007

²⁷ Nem komoly annak a magatartása, aki tudja, hogy az örökhagyó a fiával szemben érzett hirtelen haragjában nyilatkozott úgy, hogy őt teszi meg örökösévé.

²⁸ Wellmann 2013, 554. p.

²⁹ UNIDROIT- Nemzetközi Kereskedelmi Szerződések Alapelvei, (2010) <http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2010/translations/blackletter2010-hungarian.pdf> (utolsó letöltés: 2013.12.02.) cit.: UNIDROIT (2010)

³⁰ Principles of European Contract Law, (2002) <http://www.jus.uio.no/lm/eu.contract.principles.parts.1.to.3.2002/2.301.html> (utolsó letöltés: 2013. 12.02.) cit.: Principles of European Contract Law (2002)

Alapos oknak az erős indíték, megalapozott feltevés tekinthető. Ez alatt a másik fél olyan határozott közlését kell érteni, amely alapján a károsult fél kellő megalapozottsággal, a közzelfogás szerint indokoltan számolhat a szerződés létrejöttével.³¹ Tehát nem lehet az utaló magatartás alkalmazásának alapja ésszerűtlen és eltúlzott várakozás.³²

Magatartásra indít

Az utaló magatartás specifikuma, hogy nem pusztán képzetet ébreszt, hanem érdekeltségét teremti azzal, hogy a szerződésben bízó fél a másik fél cselekvéséből jogilag jelentős tények fennforgására következtetéseket von le, s ehhez igazítja, változtatja saját cselekedeteit.³³ A tényállásba tartozó magatartás nem irányulhat a másik fél károsodásának előidézésére, hiszen az ilyen célzatos magatartás jogellenes, és ezért a felelősségi szabályok alá tartozik.

Önhiba

A törvény szerint a kár megtérítésére csak a jóhiszemű és az önhibáján kívül kárt szenvedő fél jogosult. A BH1986.69 kimondja azt is, hogy a kár keletkezésében a károsult közrehatása fogalmilag kizárt. A Wellmann-féle kommentár álláspontja szerint azonban az önhiba hiánya nem a károsulti közrehatás hiányában, hanem a várakozások meghiúsulásában való felróható közrehatás, illetve a kárenyhítési kötelezettség elmulasztásában ragadható meg.

Általánosságban az utaló magatartásért való helytállási kötelezettség címén nem állapítható meg kártérítési kötelezettség, ha a károsultnak számolnia kellett a károsodással, vagyis nem önhibáján kívül érte a károsodás.³⁴ Az önhibán kívüli károsodás nem állapítható meg, így a kár áthárítására sem kerülhet sor a következő esetekben:

- ha felvilágosítás kérése helyett az egyik fél a másik felet csupán értesíti, az pedig a közlésre nem nyilatkozik,
- ha a károsult hűtlensége miatt nem kötik meg a házasságot,
- ha az örökhagyó azért nem tett a fél javára végrendeletet, mert az örökhagyó kérését nem teljesítve nem hívott hozzá ügyvédet.³⁵

A gazdálkodó szervezetekkel szemben fokozott elvárás, hogy a gazdálkodásukat a piac törvényei és az ésszerűség szabályai szerint tervezzék meg. Egy új termék bevezetése előtt például alapvető követelmény a széles körű piacfeltárási tevékenység. Egy beruházást megelőző piackutatás elmulasztása már alappal minősülhet önhibának, mint ahogy az is, ha a cég a partnere üzleti lehetőségekre vonatkozó állításait azok ellenőrzése nélkül, kritikán felül elfogadja.³⁶ Aki önként, saját elhatározása alapján áll

³¹ Cégzetetés 2007

³² Wellmann 2013, 555. p.

³³ Fürst 1929, 65-94. p.

³⁴ BH1986.319

³⁵ Wellmann 2013, 555. p.

³⁶ Cégzetetés 2007

el a szerződéstől, az önhibájából szenved el a kárt, így a biztatási kár megtérítésére irányuló követelése alaptalan.³⁷

Biztatási kár

A biztatási kár (*Vertrauensschaden*) Jhering nevéhez fűződik, aki szerint a biztatási kár azzal éri károsultat, hogy bízott az általa kötött szerződés érvényességében, amely viszont a másik fél szerződéskötéssel kapcsolatos gondatlansága miatt érvénytelen volt.³⁸ Egyes források a biztatási kárt és az utaló magatartást - helytelen módon - szinonimaként használják, holott a biztatási kár a szerződés elestéből, az utaló magatartás következtében beállott kár.

Fontos megemlíteni, hogy nem csak a vagyon tényleges értékének csökkenése vagy az elmaradt haszon lehet kár. Így ha a vagyonba olyan vagyontárgy kerül, amely valamely várakozás megghiúsulása miatt feleslegessé válik, - feltéve, hogy az eredeti állapot helyreállítása nem lehetséges - vagy további költségekkel, illetve értékcsökkenéssel járna, akkor abban az esetben is beszélhetünk kárról. Példa erre a megvett és vissza nem váltható jegyajándék vagy a megrendelt, foglalóval biztosított esküvői vacsora ellenértéke.³⁹

Kiemelendő, hogy az utaló magatartás időpontjában a károsult vagyonának várható vagy tényleges csökkenése még nem minősül kárnak, pusztán indokolt költségnek vagy valamiféle ellenértéknek.⁴⁰ A vagyoni csökkenés kárrá később – a szerződéskötés vagy várakozás elmaradása nyomán – válik.

Károsodás és a kár megtérítése

A károsultat terheli annak bizonyítása, hogy az utaló magatartás miatti kár megtérítésének valamennyi feltétele fennáll.⁴¹ A kárt szenvedő magatartása cselekvés és nemtevés egyaránt lehet. Az utaló magatartás bármilyen jognyilatkozati alakban megvalósulhat, de különös jelentősége van a konkludens viselkedéseknek (tudomás- vagy tényközlő magatartásoknak).

A kár mértékének megállapítását követően a kár bekövetkezte és a károkozó magatartása között húzódó okozati összefüggés vizsgálendő. Az utaló magatartás rendelkezése szerinti megtérítési kötelezettségről csak akkor lehet szó, ha a kötelezett szándékos magatartása és a jogosult kára között fennáll az okozati összefüggés.⁴²

Az utaló magatartás szabálya nem keletkeztet feltétlen kötelezettséget az utaló magatartásban bízó személy által okozott önkár megtérítésére, csupán lehetőséget biztosít a bíróság számára, hogy az így keletkezett kárt részben vagy egészben a szándékos magatartást tanúsító személyre áthárítsa.⁴³

³⁷ BH1995.229

³⁸ Siklósi Iván: Az érvénytelen szerződéssel kapcsolatos kártérítési felelősség néhány elméleti-dogmatikai kérdése. In: Magyar Jog 2011/58/7, 437. p.

³⁹ Wellmann 2013, 556. p.

⁴⁰ Wellmann 2013, 553. p.

⁴¹ BH2002.480

⁴² BH1997.275

⁴³ Wellmann 2013, 553. p.

Kárként elvileg mindenfajta vagyoni és nem vagyoni kár megítélhető, amelynek mértéke a bíróság mérlegelésétől függ. Az igazságosság és méltányosság elvének alkalmazásával a bíróságnak a felek teherbíró képességét, a károsodás arányát, a felróhatóságot, illetve azt kell figyelembe vennie, hogy melyik fél érdekkörében merült fel a kiváltó ok. Nyilvánvalóan más megítélés alá esik, ha a vőlegény a legénybúcsún hűtlenséget követ el, mint az, hogy a holtak nyilvánított felesége hirtelen előkerül.⁴⁴

A kárnak csak az a része térítendő meg, mely a károkozó fél magatartása révén keletkezett. Fontosnak tartom kiemelni, hogy az utaló magatartás nem szolgálhat a megtorlás eszközéül, így például a dúsgazdag férfi akkor sem háríthatja át egy szegény nőre az utaló magatartás alapján okozott kárt, ha a nő felróható magatartása miatt bontották fel az eljegyzést.⁴⁵

Az utaló magatartás megjelenése a magánjog területén

Családjog

Házasságot kötni senki sem köteles, így a házassági ígéret nem teljesítése nem jogellenes. Az ígértetevőnek joga van elállni a házassági szándéktól.⁴⁶ A meghíusult házassági ígéretek körében vizsgálódva kijelenthető, hogy az utaló magatartás alkalmazásához a házassági ígéret mögött komoly szándéknak (vagy legalábbis látszatának) kell meghúzódnia. Nem elegendő önmagában az, ha a károsult meg van győződve, hogy a másik fél vele házasságot fog kötni, és az sem, ha a felek között egy ideig kapcsolat állott fenn. Például nem lehetett követeléssel fellépni abban az esetben sem, amelyben a felperes hét évig tartott fenn az alperessel nemi kapcsolatot, miközben tudta, hogy az alperes nő, így alapos okkal nem bízhatott abban, hogy az alperes elválik és őt veszi feleségül.⁴⁷

Ha a házassági ígéret komoly, vagy legalább komoly szándék látszata kíséri, a házasságkötés előkészítése körében vállalt költségek megtérítését az esküvő elmaradása esetén alappal lehet kérni. Ilyen eset volt, amikor a felek kapcsolata alapján a leány szülei az esküvő időpontját kitűzték, közölték az általuk vállalt kiadásokat, és a leendő férj hallotta ezeket a kijelentéseket, bár nem reagált rájuk.⁴⁸

Szerzői jog

A BH1992.687 szereplő ügyben az alperes a fotóművész felperesnek szóban adott megbízást a fia által üzemeltetett büfé reklámfotóinak elkészítésére. Mivel a fényképek árában nem egyeztek meg, szerződés nem jött létre köztük, az viszont megállapítható, hogy a felperes az alperes biztatására készítette el a képeket. Miután az alperes jelen volt a felvételek elkészítésénél, alaptalanul hivatkozik a fényképfelvételek felhasználásra való alkalmatlanságára. A bíróság döntésében megállapította, hogy a fel-

⁴⁴ Wellmann 2013.556. p.

⁴⁵ Wellmann 2013. 556. p.

⁴⁶ LB V.21540/1976 törvényességi határozata

⁴⁷ Legfelsőbb Bíróság polgári ügyben hozott 20899/1966 törvényességi határozata

⁴⁸ Benedek 1999, 52. p.

peres jóhiszeműen készítette el a fényképfelvételeket, és a szerződéskötés elmaradása miatt kárt szenvedett.

Munkajog

Úgy gondolom, hogy a munkajog területén igencsak nagy jelentősége van az egymás iránti bizalomnak, a kölcsönös tiszteletnek és a kooperációnak. Annak ellenére, hogy a jogok nem önkényesen, hanem csak a másik félre tekintettel gyakorolhatóak⁴⁹, jelentős számú visszaélést találhatunk e területen.

A munkajoggal összefüggésben az utaló magatartás a munkaviszony megszűnésénél fordulhat elő, amikor is a munkavállaló a korábbi munkaviszonyát új munkaviszony létesítésében alapos okkal szüntette meg, de az új munkaviszony létesítésére irányuló ígéretet végül nem tartották be.⁵⁰

A szerződéshez hasonló helyzetek

Azt a felet, aki valamely termékből meghatározott mennyiségre vonatkozó igényét a másik féllel előzetesen közölte, de utóbb megrendelést egyáltalában nem, vagy csak kisebb mennyiségre adott, az eset körülményei szerint a másik félnek ezzel okozott kár megtérítésére lehet kötelezni.⁵¹ Ha a közlés annyira határozott, hogy a fél kellő alaposzottsággal számolhatott a szerződés létrejöttével, különösen ha emiatt más irányú kötelezettség vállalásáról lemondott, vagy nagyobb arányban indokoltan költekezett, az utaló magatartás alkalmazására kerülhet sor.⁵²

Összegzés

Az utaló magatartás a körülötte lévő bizonytalanságokkal, értelmezésekkel gyengítetheti kártérítési jogunk koherens rendszerét, de erősítheti, ki is egészítheti azt, amennyiben speciális kártelepítő szabályát megfelelően alkalmazzzák.⁵³ Jheringet idézve a jog az erkölcs minimuma, éppen ezért ha az érdekek egyensúlya nem jön létre, ennek helyreállításához a jog az utaló magatartás szabályával a jóhiszeműen bízó fél számára olyan eredményt biztosít, amelyet akkor ért volna el, ha a másik fél közlésére alapított számítása megfelelőnek bizonyul.⁵⁴

Az utaló magatartás specifikus, mivel az egyik fél magatartása nem pusztán képzetet ébreszt a másikban, hanem ennek megfelelően érdekeltolódást is eredményez.⁵⁵ Mindezekre tekintettel szükség van egy olyan tényállásra, amely szigorúan meghatározott feltételek beállta mellett a kárveszélyviselés korrekcióját nyújtja. Úgy gondolom érdekes azon magatartásokkal szembeni felelősség szabályozása, amelyek nem

⁴⁹ Hovánszki Arnold: A kölcsönös bizalom és együttműködés tartalma a munkajogban. In. Munkaügyi Szemle 5/2005., 47. p.

⁵⁰ BH 1982.67

⁵¹ Cégvezetés 2007

⁵² Benedek 1999, 51. p.

⁵³ Légrády 2003

⁵⁴ Fürst 1929, 39. p.

⁵⁵ Fürst 1929, 94. p.

tükröznek egyértelműen szerződési akaratot, ugyanakkor tiltott cselekménynek sem minősülnek.

Összefoglalva dolgozatomat, megállapítható, hogy az utaló magatartás alkalmazásához nem csupán az szükséges, hogy a tényállásban felsorolt valamennyi elem megvalósuljon, hanem elengedhetetlen, hogy ezek között okozatossági viszony álljon fenn. Az utaló magatartás nem önálló kárfelelősségi alakzat, hanem méltányossági kártelepítési szabály.⁵⁶ Nem jogszerű, nem is jogellenes, hanem egy harmadik kategória: túrt magatartás. Ezt az is alátámasztja, hogy a jogkövetkezmény tekintetében nem egyértelműen kártalanításról vagy kártérítésről rendelkezik a Ptk., hanem a kár megtérítéséről. Szemben a culpa in contrahendo esetével, ami az új Ptk alapján kivált az utaló magatartás köréből, és amely jogellenes volta miatt kártérítési vonzattal jár.

A szakirodalom és a bírói gyakorlat alapján kijelenthetjük, hogy az utaló magatartás alapján olyan költségráfordítás megtérítése igényelhető, amelyet a szerződést megkötni szándékozó fél csak a szerződés megkötése esetén eszközölne; a szerződés megkötésének előkészületével járó költségek azonban nem. A rossz spekuláció kockázatát a fél maga viseli, így az ebből származó károk a szokásos üzleti kockázat körébe tartoznak. Kárként annak a költségnek a megtérítését lehet követelni, amely valamilyen többletmagatartással függ össze és megalapozott feltevésen alapszik.

Az új Ptk. hatályba lépésével az utaló magatartás tényállásának köre drasztikusan leszűkült: a culpa in contrahendo esetei kikerültek alóla. Azt, hogy a jogszabályi környezet változása a jogintézmény kiüresedését vagy ellenkezőleg, egy átgondoltabb felelősségi rendszer létrejöttét eredményezi majd, a következő évek, évtizedek joggyakorlata fogja eldönteni.

Irodalom

- Bán Dániel: Az új Ptk. bevezető rendelkezései - Interjú Kecskés László professzorral (2012) <http://ptk2013.hu/interjuk/az-uj-ptk-bevezeto-rendelkezesei-interju-kecskes-laszlo-professzorral/1591> (utolsó letöltés: 2013.11.25.) cit.:Kecskés (2012)
- Benedek Károly: A Polgári Törvénykönyv magyarázata. Budapest, 1999., Közgazdasági és Jogi Kiadó
- Bíró György- Lenkovics Barnabás: Általános tanok. Miskolc, 2010., Novotni Kiadó
- Fürst László: Utaló magatartások, Budapest, 1929., Dunántúl Egyetemi Nyomdája
- Hovánszki Arnold: A kölcsönös bizalom és együttműködés tartalma a munkajogban. In. Munkügyi Szemle 5/2005.
- Légrády Gergely: Az utaló magatartás (biztatási kár) a Ptk.-ban és a bírói gyakorlatban, (2003) <http://ptk2013.hu/polgari-jogi-kodifikacio/dr-legrady-gergely-az-utalo-magatartas-biztatasi-kar-a-ptk-ban-es-a-biroi-gyakorlatban-pjk-20034-20-27-o/490> (utolsó letöltés: 2013. 11.26.) cit.: Légrády (2003)
- N.N. : Károkozás utaló magatartással, (2007) <http://cegvezetes.hu/2007/01/karokozas-utalo-magatartassal/> (utolsó letöltés: 2013.11.27.) cit.:Cégvezetés
- Nochta Tibor: A gazdasági válság, mint szerződési kockázat, <http://doktori-isko->

⁵⁶ Wellmann 2013, 553. p.

la.ajk.pte.hu/files/tiny_mce/File/habilitacio/nochta_habil_tezis.pdf (utolsó letöltés: 2013. 11.19.) cit.: Nochta

- Principles of European Contract Law , (2002) <http://www.jus.uio.no/lm/eu.contract.principles.parts.1.to.3.2002/2.301.html> (utolsó letöltés: 2013. 12.02.) cit.: Principles of European Contract Law (2002)

- Siklósi Iván: Az érvénytelen szerződéssel kapcsolatos kártérítési felelősség néhány elméleti-dogmatikai kérdése. In:Magyar Jog 2011/58/7

- Szladits Károly: A kötelelem jogalkata, Budapest,1933., Grill Kiadó

- UNIDROIT- Nemzetközi Kereskedelmi Szerződések Alapelvei, (2010) <http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2010/translations/blackletter2010-hungarian.pdf> (utolsó letöltés: 2013.12.02.) cit : UNIDROIT (2010)

- Vékás Lajos: A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal. Budapest, 2013., CompLex Kiadó

- Wellmann György: A szerződések általános szabályai az új Ptk.-ban (2012) <http://ptk2013.hu/szakcikkek/dr-wellmann-gyorgy-a-szerzodesek-altalanos-szabalyai-az-uj-ptk-ban-bh-201211-965-972-o/1587> (utolsó letöltés:2013.11.20.) cit.: Wellmann (2012)

- Wellmann György: Polgári Jog, Kötelmi jog. Budapest, 2013., HVG-Orac Kiadó

Jogforrások

- 1959. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről

- 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről

- GK. 14. számú állásfoglalása

- LB 20899/1966 törvényességi határozata

- LB 21540/1976 törvényességi határozata

- BH 1982.67

- BH 1986.69

- BH 1986.319

- BH 1992.687

- BH 1994.4

- BH 1994.179

- BH 1995.229

- BH 1996.586

- BH 1997.275

- BH 2002.480

- BH 2003.203

- BH 2004.10

Abstract

I have chosen this topic for my thesis because of the extraordinary nature of the reliance damages. It is atypical because the consequences of any behaviour is usually born by the acting person under the rule of civil law.

It may be challenging to examine the regulation of liability against practices do not reflect a clear contractual will, however, do not constitute a prohibited act. The question is how harmful behaviours occur during the pre-contractual negotiations should be penalized. Since there is no contract, no obligation exists. A non-existent obligation cannot be violated. My thesis dilemma is which damages are recoverable and where the borderline between the normal business risk and reliance damages is. My research aims to examine how the reliance interest can be triggered by the obligation for cooperation and under what conditions recovery of reliance damages can be claimed. In connection with the subject examined problems arise when one of the parties - based on the behaviour of the other party – relies on the concluding of the contract reasonably, but it eventually fails.

Keywords: Duty to cooperate and communicate information, compensation, reliance damages

RÓMER GLÓRIA

Pályaidentitás és megküzdés vizsgálata roma egyetemisták körében

Konzulens: Dr Smohai Máté

Absztrakt

Kutatásomban a felsőoktatásban tanuló roma fiatalokat vizsgáltam pályaidentitásuk és megküzdési stratégiáik szempontjából. Összesen 64 egyetemista töltötte ki a kérdőívet, ebből 31 fő cigány származású. Online kérdőívvel dolgoztam ami demográfiai adatokból, a Pályaidentitás Skálából és a Megküzdési MódoK Kérdőívől állt. Jelen tanulmány kimutatta, hogy nincs különbség a roma és nem roma populáció között pályaidentitásuk állapotának tekintetében, így nincs értelme külön csoportként kezelni őket. Továbbá kiderült, hogy a roma egyetemisták kiugróan magas értéket értek el a céltudatos cselekvés megküzdési stratégiában, valamint, hogy a felsőoktatásban tanuló roma hallgatók átlagéletkora szignifikánsan magasabb a nem roma egyetemisták életkoránál. A coping stratégiák és a pályaidentitás állapotok között nem volt összefüggés, a nemek eloszlásában pedig nem találtam szignifikáns különbséget.

Kulcsszavak: cigány, roma, pályaidentitás, megküzdés, coping

Bevezető

A témám ötletét a munkám adta: cigány származású egyetemista fiatalokat mentorálók egy roma szakkollégium keretein belül, ez keltette fel az érdeklődésemet irántuk. A munkám célja elsősorban az, hogy megértsem az ő működésüket, és ezáltal segítsen őket a céljaik, tanulmányaik haladásában. Úgy gondoltam, hogy érdekes lenne megvizsgálni azt, hogy vannak-e különbségek a két populáció között (roma és nem roma egyetemisták), elsősorban a Marcia-féle identitásállapotok tekintetében, azon belül is a pályaidentitást vizsgálva.

Előzetes ismereteim és tapasztalatom szerint a cigány egyetemisták körében magasabb az átlagéletkor, mert sokszor kerülőúton, több év kihagyás vagy munka után kerülnek be a felsőoktatásba. Feltevésem szerint a roma egyetemisták érettebb pályaidentitással rendelkeznek, mint a nem romák – egyrészt életkoruk miatt, másrészt azért, mert számukra nagyobb dolog bekerülni egy egyetemre vagy főiskolára. A pályaidentitás mellett megvizsgálom a megküzdési stratégiákat is, illetve megnézem, hogy van-e összefüggés a coping stratégiák és a pályaidentitás állapotok között.

Irodalmi áttekintés

Számos olyan kutatás született már, ami a roma populációt igyekezett feltérképezni, különös tekintettel az iskolás korosztályra.^{1 2 3} Az egyetemista cigány populáció vizsgálata azonban viszonylag ritka, így nem is találtam sok forrást ehhez a témakörhöz, ezért még izgalmasabbnak gondoltam, hogy őket vizsgáljam. Forray⁴ nézőpontja kelőképpen felkeltette az érdeklődésemet, így arra gondoltam, érdemes ebbe az irányba indulni. Tanulmányában azt írta, hogy sokkal célravezetőbb, ha a felsőoktatásban tanuló cigány fiatalok csoportjának vizsgálatakor nem a hátrányos helyzet és az abból való kijutás nehézségeire fókuszálunk, hanem azt térképezzük fel, hogy milyen jellemzői vannak a leendő roma értelmiségnek. Ebből a gondolatból merítettem ihletet, s arra jutottam, hogy ahhoz, hogy mentori munkámban hatékonyabb legyek, először is érdemes lenne feltérképezni azokat a pályaidentitással és megküzdéssel kapcsolatos jellemzőket, amik általánosságban elmondhatók a felsőoktatásban tanuló cigány egyetemisták populációjáról.

Cigányok a magyar felsőoktatásban

Legátfogóbban Forray Katalin foglalkozott ezzel a témával. 2003-as munkájában azt írja, hogy mind korábbi kutatások, mind pedig saját felsőoktatási tapasztalatai azt mutatják, hogy a cigány hallgatók között több a lány, mint a fiú. Ebben van némi ellentmondás, hiszen a cigány nők sokkal erősebben kötődnek a tradícióikhoz, ami kevésbé engedi, hogy ennyire más szerepbe kerüljenek. A hagyományos cigány kultúrában a férfiak több mindent megengedhetnek maguknak, míg a nők már korán férjhez mennek és gyermekeket szülnek, így maga a kultúra kijelöli számukra az utat: s ebbe nem fér bele a hosszú évekig tartó felsőoktatás. Ezért Forray⁵ szerint azok a cigány nők, akik mégis ezt választják, nagy valószínűséggel később elszakadnak a tradicionális közösségüktől, és nem onnan találnak párt maguknak, hiszen mire ők végeznek tanulmányaikkal, a korosztályuk beli férfiak többsége már családban él.

Mendi⁶ Forrayval ellentétben viszont azt találta, hogy a férfiak aránya magasabb a cigányok között a felsőoktatásban. Ez az eredmény jobban magyarázható az előbbi gondolatmenettel.

Forray^{7 8} arra is felhívja a figyelmet, hogy a cigány hallgatókra jellemző az átlagnál magasabb életkor, s ez kifejezetten a férfiakra igaz. Sokan kerülőutakon – szakmun-

¹ Forray R. Katalin: Cigány fiúk és lányok iskolai motivációi és etnikai identitása. *Kultúra és közösség*, 1989. 6. sz. 46-60. p.

² Fiáth Titanilla: *A magyarországi roma népesség általános iskolai oktatása*. In: Babusik F. (szerk.). *A romák esélyei Magyarországon: Aluliskolázottság és munkaerőpiac – a cigány népesség esélyei Magyarországon*. Budapest, 2002, Kává Kiadó.

³ Csongor Anna: Szegregáció az általános iskolában. Cigányosztályok Magyarországon. Bp., OI, 1991. 42 p.

⁴ Forray R. Katalin: Roma/cigány diákok a felsőoktatásban. *Educatio*, 2003. 2. sz. 253-264. p.

⁵ Forray 2003.

⁶ Mendi Rózsa: Felsőoktatásban tanuló roma fiatalok pályaszocializációs és személyiségvizsgálata. *Szakdolgozat, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Pszichológiai Intézet*, Budapest, 1999.

⁷ Forray 2003.

⁸ Forray R. Katalin: Életutak – iskolai pályák interjúk cigány, roma fiatalokkal. *Cigány Tanulmányok*, 2004. 13.sz.

kásképző vagy munka után – jutnak el a felsőoktatásig. Mendi⁹ mintájában a cigány hallgatók mindössze egyharmada kezdte meg tanulmányait rögtön az érettségi után, s azt is hozzá teszi, hogy ez az arány nem képességeiből, hanem helyzetükből adódott.

Mendi roma hallgatók személyiségét is vizsgálta, és azt találta, hogy jól tudnak alkalmazkodni a változásokhoz, személyiségük szabadságfoka magas, belső kontroll jellemző rájuk és fontos számukra a függetlenség.

Érdekes az a tendencia, hogy ha egy cigány diák jól tanul, akkor valószínűbb, hogy szakközépiskolába megy tovább, ellentétben a nem romákkal, akiknél gyakoribb, hogy ha jól tanulnak, akkor gimnáziumba jelentkeznek.¹⁰ Mendi¹¹ szerint ez azért van így, mert a cigány diákokban ritkán ismerik fel a tehetséget, így a pedagógusok inkább a szakmunkásképző és szakközépiskolák felé orientálják őket, a szülők pedig sokszor nem a gimnáziumban hanem egy szakma kitanulásában látják a biztonságot. Így a tehetségesebb, jó tanuló roma fiatalok számára sokszor csak később nyílnak meg azok a lehetőségek, amik a felsőoktatáshoz vezethetik őket.

Forray 2004-es munkájában azt vizsgálta meg, hogy milyen utakon jutottak el roma fiatalok a felsőoktatásig. ¹¹ hallgatóval készítették mélyinterjút, s kiderült, hogy mindegyikük életében volt legalább egy olyan meghatározó személy – tanító, pedagógus – aki támogatta és szerette őket, aki hitt a képességeikben, és aki a továbbtanulásra bátorította őket. Világos tehát, hogy mennyire fontos egy-egy pedagógus szerepe ebben a tekintetben, és sajnos azt is tudjuk, hogy mennyien nem kapják meg senkitől ezt a támogatást.

Mindebből láthatjuk tehát, hogy egy cigány tanulónak sokszor igen viszontagságos az út az egyetemig vagy a főiskoláig, sokszor idősebb fejjel, felnőtt korban és sok küzdelem után kezdik meg a felsőfokú tanulmányaikat. Ebből arra következtettek, hogy elkötelezettebbek is a szakmájuk, jövőjük iránt, mint sokan a nem roma hallgatók között.

Azon szerencsés cigány hallgatóknak, akik eljutottak a felsőoktatásig, véleményem szerint számos lehetőség áll a rendelkezésükre: ösztöndíjak, pályázatok és a roma szakkollégiumok. Az utóbbi intézmények közös jellemzője, hogy azzal a céllal támogatja lakhatással, ösztöndíjjal, szakmai és közösségi programokkal diákjait, hogy a jövő értelmiségi roma rétegét kinevelje, azt a réteget, ami később a cigányok érdekképviselésének szolgálatába állhat. Itt ki kell emelnem az etnikai identitás fontosságát. Az a cigány fiatal lesz képes arra, hogy később szerepet vállaljon a saját közösségének érdekképviselésében, aki büszkén és nyíltan felvállalja cigány származását. De nem csak a cigányságot: a magyarországon élő romáknak kettős identitásukat is el kell fogadniuk. Lukács¹² értelmiségi romákat vizsgált identitásuk tekintetében, és azt találta,

⁹ Mendi 1999

¹⁰ Szabó Zsófia: Fiatal értelmiségi romák politikai kultúrája etnikai hovatartozásuk, identitásuk és értelmiségi szerepfelfogásuk tükrében. Kérdőíves kutatás cigány és nem cigány fiatal értelmiségiek körében. *Szakdolgozat, Budapesti Corvinus Egyetem, Politika Tudományi Intézet*, Budapest, 2011.

¹¹ Mendi 1999.

¹² Lukács Ágnes: Roma értelmiségiek identitása. *Szakdolgozat, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Szociológia Intézet*, Piliscsaba, 2011.

hogy minél több előítélet ért valakit, annál negatívabban áll hozzá saját romaságához. Ennek megváltoztatását, megelőzését tűzték ki célul a roma szakkollégiumok.

Forray¹³ munkájában felteszi a kérdést, hogy vajon hasznos-e, hogy ezekben a tehetséggondozó intézményekben a közösség tagjait az etnikai hovatartozás köti össze. Amellett, hogy ezek a szakkollégiumok abban segítik a roma hallgatókat, hogy csökkentsék a hátrányaikat, és sikeres pályához segítsék őket, lehetséges, hogy egy politikailag radikális réteget nevelnek ki. Bár nem tud egyértelmű választ adni a kérdésre, mégis úgy véli, hogy fennáll a politikai indoktrinálás veszélye.

Megküzdés

A megküzdési képesség azt mutatja meg, hogy hogyan tud valaki megbírkózni egy-egy stresszkeltő helyzettel. Az analitikus szemlélet szerint a megküzdés az ego tudatos harca egy külső veszéllyel szemben, így megkülönböztetjük az elhárító mechanizmusoktól, amik viszont tudattalanul és belső konfliktusok ellen zajlanak.¹⁴ Vannak célravezetőbb és kevésbé adaptív megküzdési stratégiák is, bár az, hogy melyik stratégia az adaptívabb, azt maga a szituáció dönti el. Lazarus megkülönbözteti a problémaközpontú és az érzelempontú coping stratégiákat. Míg az előbbi a stresszforrás megszüntetésére irányul és akkor alkalmazzuk, ha megváltoztathatónak látjuk a helyzetet, addig az utóbbi az érzelmek csillapítását célozza, és olyankor használjuk, ha kívülről irányítottak látjuk az eseményeket.¹⁵ Ez egy passzívabb, „helyi érzéstelenítő” stratégia. Van úgy, hogy nincs más lehetőség (pl. halál esetén), de azokban a helyzetekben, amikor a körülményeken lehet változtatni, akkor kevésbé adaptív érzelempontú stratégiát „alkalmazni”.

Mendi Rózsa szakdolgozatában¹⁶ azt is megvizsgálta, hogy milyen megküzdési stratégiák jellemzik az egyetemista romák populációját, ami miatt ilyen nagy fokú társadalmi mobilitásra képesek. Azt találta, hogy a probléma megoldását célzó coping stratégiák jellemzik őket, amik alapvetően adaptív módszerek. Mendi az Oláh Attila által szerkesztett szorongás leküzdési mód preferencia kérdőívet használta, és kimutatta, hogy a problémacentrikus megküzdés és a figyelemelterelés faktora az átlagosnál jobban jellemzi ezt a populációt, a feszültségkontroll viszont még annál is kiugróbb módon jellemző rájuk.

Mendi ezt avval magyarázta, hogy a társadalmi integrációs folyamatok során számos feszültséget, szorongást él át ez a populáció. Amikor alkalmazkodniuk kell egy számukra addig ismeretlen helyzethez, például az egyetemi keretekhez, (amiről egy első generációs roma hallgatónak könnyen meglehet, hogy nincsen semmiféle előzetes tapasztalata, nem látott mintákat korábban) akkor gyakran frusztráltak és szoronganak az ismeretlentől, ugyanakkor félnek kimutatni érzéseiket, mert tartanak attól,

¹³ Forray R. Katalin & Boros Judit: A cigány, roma tehetséggondozás intézményei. *Educatio*, 2009. 2. sz. 192-203. p.

¹⁴ Oláh A. (2004): Megküzdés és pszichológiai immunitás. In: Pléh Cs., Boross O. (szerk.). *Bevezetés a pszichológiába*. Budapest: Osiris Kiadó. 631-634.

¹⁵ Oláh 2004.

¹⁶ Mendi 1999.

hogy környezetük gyengének gondolja őket. Ebből fakadhat a magasfokú feszültségkontroll.

Moretti és munkatársai¹⁷ kutatásában elsősorban az érzelem és indulatvezérelt megküzdési módok jellemezték a vizsgálati személyeiket, azzal a fontos különbséggel, hogy ők alacsony iskolázottságú roma személyeket vizsgáltak, míg Mendi felsőoktatásban tanuló hallgatókat. Ez egy hatalmas különbség, és következtethetünk belőle arra, hogy nem véletlenül adaptívabb stratégiák jellemzik a cigány egyetemistákat: ahhoz, hogy odáig eljussanak, számtalan nehéz és ismeretlen helyzettel kellett helyesen megküzdeniük.

Kende Anna¹⁸ munkájában Romaversitások¹⁹ hallgatókkal készített interjúkat életútjukról, s főként etnikai és értelmiségi identitásukat vizsgálta. Több megküzdési stratégiát talált, például: identitás tagadása, asszimilációra való törekvés, fenyegetettség elfogadása. Úgy gondolja, hogy a Romaversitas programban való részvétel azáltal, hogy segíti a roma értelmiségi identitás kialakulását, egy igen adaptív megküzdési lehetőség. Kende csak a Romaversitas tagjait vizsgálta, de azt hiszem, hogy meglátása igaz a többi roma tehetséggondozó intézményre, szakkollégiumra is.

Pályaidentitás

A pályaidentitást mérő kérdőív Marcia elméletéből²⁰ indult ki, ezt dolgozta át Melgosa.²¹ Marcia szerint négy lehetséges identitásállapot van:

Diffúz identitás: ez egy folyamatos identitáskrízis, ahol az egyén sokmindent kipróbál, de semi mellett nem tud elköteleződni. Azt nevezzük így, amikor az identitáskrízis állapota sokáig kitart, vagy ha nem is ér véget egy személy esetében.

Korai zárás: Amikor az egyén elköteleződött egy identitás mellett, mind a pályaválasztásban, mind politikai nézeteiben, de ehhez nem történt meg a személyiség átszerveződése. Ez egy átvett identitás, nem egy saját belső döntés eredménye. Korán elköteleződik egy szakma iránt, és csak később jön rá, hogy nem is azt szeretné csinálni.

Moratórium: az identitáskrízis időszaka, dilemmái vannak saját jövőjével kapcsolatban, bizonytalan a pályaválasztásban is, de aktívan keresi a válaszokat a kérdéseire.

Elért identitás: az az állapot, amikor az egyén túljutott az identitásválságon, meghozta saját döntéseit, és aktívan törekszik céljai elérésére.

¹⁷ Moretti M., Kurimay T., Molnár Zs., Szerdahelyi F.: Az asszimiláció ára (Cigány betegek és családjuk körében végzett vizsgálatok). *Pszichiátria Hungarica*, 1997. 1,12. sz. 5-18. p. Idézi: Mendi, 1999.

¹⁸ Kende Anna: „Értelmiségiként leszek roma és romaként leszek értelmiségi”. Vizsgálat roma egyetemisták életútjáról. In: Neményi M. és Szalai J. (szerk.). *Kisebbségek kisebbsége: A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. Budapest, 2005, Új Mandátum. Idézi: Szabó, 2011.

¹⁹ A Romaversitas a felsőoktatásban tanuló roma fiatalok képzési és ösztöndíjprogramja.

²⁰ Marcia, J. E.: Development and validation of ego-identity status. *Journal of personality and social Psychology*, 1996, 3, 5. sz. 551-558. p.

²¹ Melgosa, J.: Development and Validation of the Occupational Identity Scale. *Journal of Adolescence*, 1987. 10. sz. 385-397. p.

Tulics²² munkájában egyetemistákat vizsgált, és azt találta, hogy 48,4%-uk az elért pályaidentitás állapotában volt, 37,5%-ukra a moratórium, 10%-ukra az identitásdif-fúzió volt jellemző, a korai zárás pedig mindössze 4,1%-ukat érintette. Tulics azt is megállapította, hogy a moratórium és az elért identitás állapotában lévő hallgatók szignifikánsan különböznek egymástól pszichológiai immunrendszerük tekintetében, tehát az elért identitás állapota magasabb megküzdési képességekkel jár együtt, míg a pályaidentitás krízis csökkent coping stratégiákkal függ össze.

Hipotézisek

H₁: A roma egyetemisták érettebbek pályaidentitásukban mint a nem roma egyete-misták.

H₂: A roma származású egyetemistákra jellemzőbb a problémaközpontú megküzdés.

H₃: Kimutatható összefüggés a megküzdési stratégiák és a pályaidentitás között.

Módszer

Vizsgálati személyek

A vizsgálati személyek két csoportot alkotnak: roma és nem roma egyetemisták cso-portját. Összesen 64-en töltötték ki az online kérdőívet, 31 roma és 33 nem roma egyetemista fiatal. A nemek eloszlása a következő: a romák közül 17 férfi és 14 nő, a magyar csoportból pedig 12 férfi és 21 nő adatait használtam fel. Életkoruk 19 és 28 között van, az átlagéletkor 21 (szórás: 2,02). Csoportonként nézve pedig a következő az életkor megoszlása: a roma csoportban 19 és 27 közöttiek töltötték ki, az átlagéletkor 22. A nem roma csoport tagjai pedig 19 és 28 év közöttiek, az átlagéletkor: 21. A roma csoport nagy része magyarországi roma szakkollégiumokból került ki, főként ezen in-tézményeken keresztül sikerült vizsgálati személyeket gyűjtenem a témámhoz.

1. Táblázat: a vizsgálati személyek

	ROMA	NEM ROMA
FÉRFI	17	12
NŐ	14	21
ÖSSZESEN	31	33
Átlagéletkor	22	21
Szórás	1,92	2,16

Eszközök

Az adatokat online kérdőív (1. Melléklet) segítségével gyűjtöttem össze, ami a követ-kezőkből épült fel.

Háttérváltozókra vonatkozó kérdések: származás, nem, kor, felsőoktatási intézmény

²² Tulics Helga: A szakmával való azonosulás dimenziói és a hallgatói identitás szerepe a felsőoktatásban. Óbudai Egyetem, Trefort Ágoston Mérnökpedagógiai Központ, Budapest, 2011.

neve, kar, szak, lezárt félévek száma, családi állapot, gyermekkel rendelkezik-e, szülők legmagasabb végzettsége, szülők támogatták-e a továbbtanulásban.

Pályaidentitás Skála - (OIS – Occupational Identity Scale²³):

A Melgosa-féle OIS kérdőívet András Zsuzsanna²⁴ fordította magyarra. A mérőeszköz Marcia elméletéből indul ki, de kizárólag a pályaidentitás vonatkozásában méri az elért identitás, identitás-diffúzió, moratórium és a korai zárás állapotát. Összesen 28 tételből áll, a kérdésekre egy öt fokú Likert skálán kell válaszolni. Néhány példa: „Jelenleg nem tudom pontosan, hogy pályámon belül milyen területet válasszak, de több lehetőség is megfordul a fejemben.” „Sok vívódás és töprengés után végre egyértelművé vált számomra, hogy pályámon belül milyen területet fogok választani.”

Megküzdési MódoK Kérdőív (Ways of Coping²⁵):

A Folkman és Lazarus-féle kérdőív rövidített változatát használtam, melyet Kopp és Skrabski²⁶ dolgoztak át. A kitöltőnek bele kell képzelnie magát egy nehéz helyzetbe, és el kell döntenie egy négy fokú skálán, hogy az ilyen nehéz esemény utáni hetekben mennyire volt jellemző rá egy adott állítás. Összesen 22 tételből áll ez a változat, mely 7 különböző faktort mér, ezek a következők: problémaelemzés, céltudatos cselekvés, érzelmi indíttatású cselekvés, alkalmazkodás, segítségkérés, érzelmi egyensúly keresése, visszahúzóds.

Eljárás

A vizsgálati személyeket kényelmi és hólabda módszerrel gyűjtöttem össze. Az online kérdőívet különböző roma szakkollégiumok számára küldtem el, illetve megkértem egyetemista roma ismerőseimet, hogy továbbítsák a linket ismerőseiknek is. A nem roma csoport kitöltőit főként Facebookon keresztül értem el. A kérdőívet önkéntes alapon lehetett kitölteni, az adatokat anonim módon raktároztam el.

Eredmények

A statisztikai próbák lefuttatásához a ROPstat 2,0-ás verzióját használtam. A kérdőívből készült online nyers adattáblát először átalakítottam úgy, hogy mind a két felhasznált skálát egyesével kiértékeltem. Minden személyt besoroltam egy-egy identitásállapotba, illetve egy megküzdési stratégiát rendeltem hozzájuk aszerint, hogy melyik faktoron érte el a legmagasabb pontot. Mivel nem ugyanannyi item tartozott az egyes faktorokhoz, így az alskálák értékeinek összeadása után a kapott pontszámot elosztottam az itemek számával. Ezen értékek alapján döntöttem el, hogy kire melyik alskála a legjellemzőbb.

²³ Melgosa 1987.

²⁴ András Zsuzsanna: Pszichológus hallgatók pályaidentitásának vizsgálata. Szakdolgozat. ELTE BTK, Pszichológia szak, Budapest, 1995.

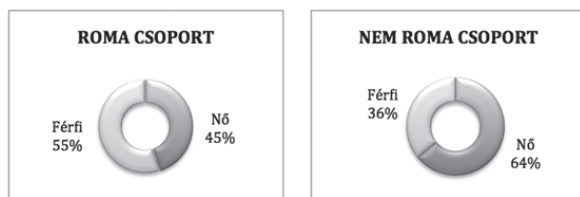
²⁵ Folkman, S., Lazarus, R., Dunkel-Schetter, C., Delongis, A., Gruen, R. J.: Dynamics of a stressful encounter: cognitive appraisal, coping and encounter outcomes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1986, 50(5). sz. 992-1003. p.

²⁶ Kopp Mária, Skrabski Ágnes: *Alkalmazott magatartástudomány. A megbirkózás egyéni és társadalmi stratégiái*. Budapest, 1995, Corvinus Kiadó.

Leíró statisztikák:

Két csoportot vizsgáltam, a csoportok nemek szerinti százalékos eloszlását a következő diagram ábrázolja. Láthatjuk, hogy mintám Mendi²⁷ eredményeit támasztja alá, miszerint a felsőoktatásban tanuló romák közt magasabb a férfiak aránya – bár a diagramon is jól látható, hogy kicsi a különbség.

1. Ábra: A vizsgálati személyek megoszlása származás és nem szerint

2. Táblázat: A Megküzdési MódoK Kérdőív alskáláinak átlagos értékei csoportonként

MEGKÜZDÉSI MÓDOK	Roma	Nem roma
Problémaelemzés	5,67	6,41
Céltudatos cselekvés	7,34	6,98
Érzelmi indíttatású cselekvés	4,65	4,66
Alkalmazkodás	5,66	6,21
Segítségkérés	3,74	3,74
Érzelmi egyensúly keresés	3,09	2,9
Visszahúzódás	3,99	5,77

Az alskálák közül az első kettő a problémaközpontú, a többi pedig az érzelemközpontú megküzdéshez tartozik.

3. Táblázat: A Pályaidentitás Skála átlagos értékei csoportonként

PÁLYAIDENTITÁS	Roma	Nem roma
Elért identitás	20,03	18,85
Moratórium	22,32	19,21
Korai zárás	15,11	13,48
Diffúz identitás	12,04	12,72

A táblázatból kiderül, hogy mindkét csoportban a moratórium pályaidentitás állapota kapta a legmagasabb pontszámot, a diffúz identitás pedig a legkevesebbet. Azt is lát-

²⁷ Mendi, 1999.

hatjuk, hogy a romák az első három faktoron magasabb értékeket értek el a magyar csoportnál.

Hipotézis vizsgálatok

H₁: A roma egyetemisták érettebbek pályaidentitásukban, mint a nem roma egyetemisták.

A pályaidentitás alszállait két kategóriába soroltam: érett és nem érett pályaidentitás csoportokat hoztam létre. Az elsőbe az elért identitást soroltam, a másikba pedig a moratóriumot, a diffúz identitást és a korai zárást. A roma és nem roma csoport pályaidentitását kétmintás t-próbával hasonlítottam össze. Mivel a normalitás sérült, a szóráshomogenitás viszont teljesült, így a Mann-Whitney próbát vizsgáltam. Nem jelzett szignifikáns különbséget ($p=0,332$). Első hipotézisem nem teljesült, tehát nem igaz, hogy a roma egyetemista populáció érettebb pályaidentitás állapotában lenne, mint a magyar egyetemisták csoportja.

A sorösszegek szerinti százalékok táblázata mutatja, hogy némiképp magasabb százalékot ért el a romák csoportja az érett pályaidentitásnál, de szignifikanciáról nem beszélhetünk.

4. Táblázat: a vizsgálati csoportok pályaidentitása

	ROMA	NEM ROMA
ÉRETT IDENTITÁS	45%	33%
NEM ÉRETT IDENTITÁS	55%	67%

H₂: A roma származású egyetemistákra jellemzőbb a problémaközpontú megküzdés.

A Megküzdési MódoK Kérdőív alszállait két kategóriába osztottam Lazarus meghatározása szerint. A problémaközpontú megküzdésbe a céltudatos cselekvést és a problémaelemzést soroltam, míg az érzelmközpontú megküzdési stratégiák közé került az érzelmi indíttatású cselekvés, az alkalmazkodás, a segítségkérés, az érzelmi egyensúly keresése és a visszahúzóadás.

A hipotézisem tesztelésére a Khi2 próbát alkalmaztam (2x2-es táblázattal). A kétoldali Fisher egzakt próba tendencia szintű különbséget mutatott ($p=0,0542$), miszerint a roma egyetemista populációra valamivel jellemzőbbek a problémaközpontú megküzdési stratégiák, de ezt az eredményt azért nem általánosíthatjuk a teljes populációra.

5. Táblázat: A vizsgálati csoportok megküzdési stratégiáinak megoszlása

Megküzdési stratégiák	ROMA	NEM ROMA
PROBLÉMAKÖZPONTÚ	77%	54%
ÉRZELEM KÖZPONTÚ	23%	46%

Azt is megnéztem, hogy a hét alskála közül melyik a legjellemzőbb a roma csoportra, és azt találtam, hogy a céltudatos cselekvés stratégiája kiugróan magas értéket mutat náluk, míg a nem romáknál nagyobb a szórás a faktorok között. Ezt is Khi2 próbával teszteltem, ami szignifikanciát mutatott (0,0052). Ennek érvényessége azonban kétséges, mivel az alacsony elemszámból kifolyólag vannak olyan cellák, ahol nincs meg a statisztikához szükséges esetszám.

6. Táblázat: A vizsgálati csoportok megküzdési stratégiáinak megoszlása

GYAKORISÁG	ROMA	NEM ROMA
Probléma elemzés	3	11
Céltudatos cselekvés	21	7
Érzelmi indíttatású cselekvés	3	2
Alkalmazkodás	3	4
Segítségkérés	0	2
Érzelmi egyensúly keresése	0	1
Visszahúzóadás	1	6

H₃: Kimutatható összefüggés a megküzdési stratégiák és a pályaidentitás között. Ennek a hipotézisnek a tesztelésére varianciaanalízist használtam. Először megvizsgáltam, hogy ha a két csoport között nem teszek különbséget, akkor van-e összefüggés a megküzdési stratégiák és a pályaidentitás állapotok között. A normalitás sérült, a szóráshomogenitás teljesült, így a Kruskal-Wallis próbát néztem. Ez az érték nem mutatott szignifikanciát ($p=0,234$), így nem találtam jelentős összefüggést.

Csoportonként is megvizsgáltam a hipotézist, szintén varianciaanalízissel. Itt sem találtam szignifikanciát. A roma csoportban a Kruskal-Wallis próba értéke: $p=0,240$, a nem roma csoportban pedig: $p=0,597$. Tehát mintámban nincs szignifikáns összefüggés a két skála értékei között.

További vizsgálatok

Megnéztem az átlagéletkort is a két-két csoportban, valamint azt, hogy átlagosan hány félévet végeztek el. Az alábbi táblázatból látjuk, hogy a roma csoportban valamivel magasabb az átlagéletkor, ugyanakkor kevesebb az elvégzett félévek száma.

7. Táblázat: átlagéletkor és lezárt félévek száma a két csoportban

	ROMA	NEM ROMA
Átlagéletkor	22	21
Lezárt félévek átlaga	3,3	4,75

Hogy megtudjam, van-e szignifikáns különbség a két csoport között, kétmintás t-próbával is ellenőriztem a fenti eredményeket. Az életkorra vonatkozóan nem találtam szignifikáns különbséget a két csoport között. A Mann-Whitney próbát néztem, mert

a normalitás feltétele sérült, a szóráshomogenitás viszont teljesült ($p=0,341$). A lezárt félévek számában viszont a kétmintás t-próba szignifikáns különbséget mutatott ($p=0,0245$). A kettőt együtt nézve elmondhatjuk, hogy a felsőoktatásban tanuló romák populációjában szignifikánsan magasabb az átlagéletkor, mint a nem romáknál, hiszen mintámban ugyan nincs különbség az átlagéletkorban, a lezárt félévek számában viszont van.

Diszkusszió

Első hipotézisem nem igazolódott be, mégis azt hiszem, hogy hasznos eredményt kaptam: az, hogy nem találtam szignifikáns különbséget a két csoport pályaidentitása között, arra enged következtetni, hogy a felsőoktatásban tanuló roma fiatalokat nem is kell ebben a tekintetben külön választani a nem roma hallgatóktól. Bár nem sikerült bebizonyítanom, hogy a roma populáció érettebb lenne pályaidentitásában, viszont azt sikerült megmutatnom, hogy nem tartanak hátrébb, és ez mindenképpen egy fontos eredmény. Mivel korábbi tapasztalatok eredményét²⁸ – miszerint a felsőoktatásban tanuló cigány hallgatók átlagéletkora magasabb – sikerült alátámasztanom, így helyére kerül első hipotézisem eredménye is: sokszor kerülő utakon, idősebb fejjel jutnak el a felsőoktatásig a roma hallgatók, de emiatt nem tartanak sem előrébb, sem hátrébb pályaidentitásukban.

Mendi²⁹ eredményeiből kiindulva feltételeztem, hogy a problémaközpontú coping stratégiák a legjellemzőbbek a roma csoportra, és hogy a nem roma csoportnál is jellemzőbb rájuk ez a megküzdési mód. Hipotézisem csak tendencia szinten igazolódott be, de azért kíváncsi lennék arra, hogy nagyobb mintaszám esetén hogyan változna ez az eredmény. Érdekes, hogy – még ha fentartásokkal is kell kezelnünk a Khi2 próba eredményét – szignifikánsan magasabb értéket értek el a romák a céltudatos cselekvés alskálán. Mendi munkájában azt is kimutatta, hogy a roma egyetemistákra jellemző, hogy belső kontroll vezeti őket, tehát amellettt hogy szeretik a függetlenséget, abban hisznek, hogy ők maguk alakítják sorsukat. Azt gondolom, hogy e nélkül és a magasfokú céltudatosság nélkül valószínűleg nem jutnának el a hallgatói jogviszonyig. Érzelmi „fájdalomcsillapításra” is szükségük lehet, hiszen származásuk – amit rengeteg negatív megkülönböztetés kísér – adott, és nem tudnak rajta változtatni, így szorongásukat és frusztrációjukat is csökkenteni kell. De ahhoz, hogy nagy fokú társadalmi mobilitásra is képesek legyenek, az érzelmeközpontú megküzdés kevés. Ebben segíti őket a céltudatos cselekvés stratégiája.

Harmadik hipotézisem nem teljesült. Azt feltételeztem, hogy az elért pályaidentitási állapot adaptívabb coping stratégiával jár együtt. Ez a hipotézis nem teljesen állja meg a helyét, hiszen ahogy az irodalmi áttekintésnél is írtam, bármelyik coping stratégia lehet adaptív egy adott helyzetben. Ugyanakkor lehetett volna összefüggés az egyes faktorok között, a statisztikai próbák azonban nem mutattak szignifikanciát egyik esetben sem. Ezen a hipotézisen kívül még egy gyengesége volt a kutatásom-

²⁸ Forray 2003, 2004.

²⁹ Mendi 1999.

nak. Minden személyhez hozzárendeltem egy megküzdési stratégiát aszerint, hogy melyik faktoron érte el a legmagasabb pontszámot. Ezt azért csináltam, hogy az adat-táblát megfelelő formába tudjam rendezni. Ugyanakkor egy személyt nem csak egy megküzdési stratégia jellemez, habár valószínű, hogy van legalább egy, amit gyakrabban használ.

Irodalom

- András Zsuzsanna: Pszichológus hallgatók pályaidentitásának vizsgálata. Szakdolgozat. ELTE BTK, Pszichológia szak, Budapest. 1995.
- Csongor Anna: Szegregáció az általános iskolában. Cigányosztályok Magyarországon. Bp., OI, 1991. 42 p.
- Fiáth Titanilla: A magyarországi roma népesség általános iskolai oktatása. In: Babusik F. (szerk.). *A romák esélyei Magyarországon: Aluliskolázottság és munkaerőpiac – a cigány népesség esélyei Magyarországon*. Budapest, 2002, Kávé Kiadó.
- Folkman, S., Lazarus, R., Dunkel-Schetter, C., DeLongis, A., Gruen, R. J.: Dynamics of a stressful encounter: cognitive appraisal, coping and encounter outcomes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1986, 50(5). sz. 992-1003. p.
- Forray R. Katalin: Cigány fiúk és lányok iskolai motivációi és etnikai identitása. *Kultúra és közösség*, 1989. 6. sz. 46-60. p.
- Forray R. Katalin: Roma/cigány diákok a felsőoktatásban. *Educatio*, 2003. 2. sz. 253-264. p.
- Forray R. Katalin: Életutak – iskolai pályák interjúk cigány, roma fiatalokkal. *Cigány Tanulmányok*, 2004. 13. sz.
- Forray R. Katalin & Boros Judit: A cigány, roma tehetséggondozás intézményei. *Educatio*, 2009. 2. sz. 192-203. p.
- Kende Anna: „Értelmiségiként leszek roma és romaként leszek értelmiségi”. Vizsgálat roma egyetemisták életútjáról. In: Neményi M. és Szalai J. (szerk.). *Kisebbségek kisebbsége: A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. Budapest, 2005, Új Mandátum.
- Kopp Mária, Skrabski Ágnes: *Alkalmazott magatartástudomány. A megbírkózás egyéni és társadalmi stratégiái*. Budapest, 1995, Corvinus Kiadó.
- Lukács Ágnes: Roma értelmiségiek identitása. *Szakdolgozat, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Szociológia Intézet, Piliscsaba*, 2011.
- Marcia, J. E.: Development and validation of ego-identity status. *Journal of personality and social Psychology*, 1996, 3, 5. sz. 551-558. p.
- Melgosa, J.: Development and Validation of the Occupational Identity Scale. *Journal of Adolescence*, 1987. 10. sz. 385-397. p.
- Mendi Rózsa: Felsőoktatásban tanuló roma fiatalok pályaszocializációs és személyiségvizsgálata. *Szakdolgozat, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Pszichológiai Intézet, Budapest*, 1999.
- Moretti M., Kurimay T., Molnár Zs., Szerdahelyi F.: Az asszimiláció ára (Cigány betegek és családjuk körében végzett vizsgálatok). *Pszichiátria Hungarica*, 1997. 1,12. sz. 5-18. p.

- Oláh A. (2004): Megküzdés és pszichológiai immunitás. In: Pléh Cs., Boross O. (szerk.). *Bevezetés a pszichológiába*. Budapest: Osiris Kiadó. 631-634.
- Szabó Zsófia: Fiatal értelmiségi romák politikai kultúrája etnikai hovatartozásuk, identitásuk és értelmiségi szerepfelfogásuk tükrében. Kérdőíves kutatás cigány és nem cigány fiatal értelmiségiek körében. *Szakdolgozat, Budapesti Corvinus Egyetem, Politika Tudományi Intézet*, Budapest, 2011.
- Tulics Helga: A szakmával való azonosulás dimenziói és a hallgatói identitás szerepe a felsőoktatásban. *Óbudai Egyetem, Trefort Ágoston Mérnökpedagógiai Központ*, Budapest, 2011.

Vergleich der Einzeltherapie und des Gruppensettings bei der Behandlung von Sozialen Phobie

Betreuer: Iryna Struina

Abstrakt

Bislang haben nur wenige Studien die Effektivität der Einzel- und Gruppentherapie kognitiver Verhaltenstherapie bei Sozialen Phobien in der klinischen Praxis miteinander verglichen. Das mehrgliedrige Gruppensetting bietet gemeinsame Rollenspiel-Situationen und Gesellschaft von gleichartigen Personen mit Sozialen Phobien, aber bei der individuellen Behandlung werden nicht nur die sozialen Skills weiterentwickelt, sondern auch die hinter den negativen Gedanken steckenden persönlichen Lebensereignisse bearbeitet. Die Analyse der Fachliteratur hat aufgezeigt, dass beide Therapiebedingungen zu signifikanten Ergebnissen führen können. Von der ICBT-Gruppe ist eine größere Effektivität ausgegangen als von der GCBT, was die Überlegenheit der Einzeltherapie gegenüber dem Gruppensetting gezeigt hat. Um die Vorteile von ICBT und GCBT zu bewahren, kann eine Kombination von beiden benutzt werden: der Therapeut kann in der Einzeltherapie der Vorgeschichte der Patienten mit Sozialer Phobie tiefer nachgehen und der Patient kann sich mit seinen Befürchtungen in realen Lebenssituationen konfrontieren.

Schlüsselwörter auf Deutsch: Soziale Phobie. Kognitive Verhaltenstherapie nach Clark und Wells. Einzeltherapie. Gruppensetting. Kognitive Umstrukturierung.

Problemdarstellung

Fragestellung und Zielsetzung

Wir sind soziale Menschen, oft erleben wir soziale Situationen und von Zeit zu Zeit haben wir Angst vor alltäglichen sozialen Interaktionen. Im Fall einiger Personen gehen aber bestimmte soziale Situationen mit großer Angst und mit zahlreichen physikalischen Symptomen einher. Die Wissenschaft definiert diese psychische Krankheit als Soziale Phobie. Die dabei Betroffenen haben negative Gedanken, starke Befürchtungen und sie nehmen körperliche Veränderungen wahr, die so bedeutsam sein können, dass sie sich in den sozialen Interaktionen im Alltagsleben, im Privatleben und im Beruf sowie im öffentlichen Leben beeinträchtigt fühlen. Um dem entgegenwirken zu können, sind viele Theorien und daraus abgeleitet viele Therapieformen entstanden.

Menschen mit sozialer Phobie meiden gesellschaftliche Zusammenkünfte, da sie fürchten, Erwartungen anderer nicht zu erfüllen und auf Ablehnung stoßen zu können. Aber das bedeutet bei weitem nicht, dass sie keine guten kognitiven Fähigkeiten hätten. Man sollte die Behandlung von Personen mit Sozialer Phobie ernst nehmen, damit ihre Fähigkeiten und Potenzialen zugute der Interesse der Gesellschaft entdecken und benutzen zu können. Ist aber im Fall einer von Sozialer Phobie betroffenen Person die Gruppentherapie oder die Einzeltherapie wirksamer? Die soziale Phobie ist eine der am häufigsten vorkommenden psychologischen Krankheiten und wegen ihrer Anwesenheit im Leben von „normalen“ Menschen ist sie für niemanden ein unbekannter Begriff. Ziel meiner Arbeit ist es, die Vorteile und Nachteile der zwei Therapiearten unter die Lupe zu nehmen und dabei über ihre Wirksamkeit eine Beurteilung formieren zu können. Meinen Vermutungen nach setze ich voraus, dass es auf die Frage keine eindeutige Antwort geben kann, sondern dass dazu der Therapeut der Vorgeschichte der Patienten mit Sozialer Phobie tiefer nachgehen und auf die Persönlichkeit des Patienten Rücksicht nehmen muss.

Vorgehensweise

In dieser Arbeit stelle ich die Definition, die Epidemiologie und die Charakteristika der Sozialen Phobie dar und ich gehe auf die Therapiearten kurz ein. Den Schwerpunkt der Arbeit bildet die Untersuchung der Vor- und Nachteile der Einzel- und Gruppentherapie sowie die Beurteilungen ihrer Wirksamkeit. Dazu werden einige Studien und deren Ergebnisse ausführlicher gezeigt, um die Effizienz der beiden Therapiearten genauer begutachten zu können.

Haupttext

Was verstehen wir unter einer Sozialen Phobie?

Definition und Klassifikation der Sozialen Phobie

Die Soziale Phobie gehört zu dem Oberbegriff *phobischen Störungen* und ist darunter eine der am häufigsten vorkommenden. Die Soziale Phobie (oder Soziale Angststörungen) ist eine psychiatrische Krankheit, durch die der Patient in den sozialen Interaktionen und im Zentrum der Aufmerksamkeit dauerhaft irrationale Angst oder Befürchtungen fühlt. Die Erscheinung der Sozialen Phobie wurde bereits in der Antike durch Hippokrates beschrieben, sie wurde aber erst viel später in die psychische Klassifikation aufgenommen (Stangier, Clark & Ehlers, 2006). Erst im Jahr 1980 wurde die Soziale Phobie in das *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM)* der American Psychiatric Association (APA) aufgenommen und erst im Jahr 1991 mit der zehnten Version des ICD-10 (*International Classification of Diseases and Causes of Death*) unter F40.1 klassifiziert (APA, 1980). Die Kriterien des Krankheitsbildes sind im DSM-IV detailliert beschrieben, deswegen wird häufig das DSM im Gegenteil zu dem ICD bevorzugt (Stangier, Clark & Ehlers, 2006).

Tabelle 1: Diagnostische Kriterien für Soziale Phobie nach DSM-IV

Soziale Phobie (Soziale Angststörung) (DSM IV; 300.23)

A: Eine dauerhafte und übertriebene Angst vor einer oder mehreren sozialen oder Leistungssituationen, bei denen die Person mit unbekannten Personen konfrontiert ist oder von anderen Personen beurteilt werden könnte. Die Person fürchtet, ein Verhalten (oder Angstsymptome) zu zeigen, das demütigend oder peinlich sein könnte.

Hinweis: Bei Kindern muss gewährleistet sein, dass das Kind über altersgemäße soziale Beziehungen mit vertrauten Personen verfügt. Die Angst tritt bei Gleichaltrigen und nicht nur bei Interaktionen mit Erwachsenen auf.

B: Die Konfrontation mit der gefürchteten Situation ruft fast immer eine unmittelbare Angstreaktion hervor, die das Erscheinungsbild eines situationsgebundenen oder eines situativ vorbereiteten Panikanfalls annehmen kann.

Hinweis: Bei Kindern kann sich die Angst in Form von Schreien, Wutanfällen, Gelähmtsein oder Zurückweichen von sozialen Situationen mit unvertrauten Personen ausdrücken.

C: Die Person sieht ein, dass die Angst übertrieben und unvernünftig ist.

Hinweis: Bei Kindern kann dieses Merkmal fehlen.

D: Die gefürchtete soziale oder Leistungssituation wird vermieden oder nur unter intensiver Angst oder Unbehagen ertragen.

E: Das Vermeidungsverhalten, die ängstliche Erwartungshaltung oder das Unbehagen in den gefürchteten sozialen oder Leistungssituationen beeinträchtigt deutlich die normale Lebensführung, schulische (oder berufliche) Funktionsfähigkeit oder soziale Aktivitäten oder Beziehungen, oder die Phobie verursacht erhebliches Leiden.

F: Bei Personen unter 18 Jahren hält die Phobie über mindestens sechs Monate an.

G: Die Angst oder das Vermeidungsverhalten wird nicht direkt durch physiologische Effekte einer Substanz (z.B. Drogenmissbrauch, Medikation) oder durch eine organische Erkrankung hervorgerufen und kann nicht besser durch eine andere Psychische Störung (z.B. Paniksyndrom mit oder ohne Agoraphobie, Trennungsangst, Dysmorphophobie, Tiefgreifende Entwicklungsstörung oder Schizoide Persönlichkeitsstörung) erklärt werden.

H: Falls eine organische Erkrankung oder eine andere psychische Störung vorliegt, so steht sie nicht in Zusammenhang mit derunter Kriterium A beschriebenen Angst, z.B. nicht Angst vor Stottern oder Zittern bei einem Parkinson-Syndrom oder dem Zeigen von abnormen Essverhalten bei Anorexia nervosa oder Bulimia nervosa.

Spezifizieren Sie Generalisiert, falls die Angst fast alle sozialen Situationen umfasst.

In der Praxis ist aber die Soziale Phobie auch weiterhin sehr unterdiagnostiziert geblieben. Es ist nämlich sehr schwer zwischen der alltäglichen normalen Angst und der pathologischen sozialen Angst eine Abgrenzung festzulegen. Die Angst muss aber mindestens ein mittelmäßiges Ausmaß erreichen und damit die normale Angstgrenze überschritten werden, damit die soziale Angst als Störung definiert werden kann (Heidenreich & Stangier, 2003).

Wegen der hohen Komorbidität mit anderen psychischen Krankheiten ist es relativ schwer, die Eventualität einer vorliegenden Angststörung in Erwägung ziehen (Berghändler, Stieglitz & Vriends 2007). Deswegen ist es notwendig, die Diagnostik im Fall einer Sozialen Phobie nicht nur auf die Soziale Phobie an sich zu beschränken, sondern sie muss auf ein breiteres Spektrum potentiell verwandter Krankheitsbilder gerichtet werden (Heidenreich & Stangier, 2003).

Epidemiologie, Ätiologie und Verlauf des Störung

Die sozialen Ängste haben eine weite Verbreitung in der Allgemeinbevölkerung und sie zählen zu den häufigsten Angststörungen. Die Prävalenzraten liegen in den früheren Studien bei 1 bis 4%, in späteren Studien reichen sie von 7 bis 16%. Das Auftreten datiert sich auf die Kindheit oder Adoleszenz und liegt zwischen dem 10. und dem 17. Lebensjahr (Wittchen & Fehm, 2003). Die soziale Angst kann schon in den ersten Lebensjahren auftreten. Erst im Alter von 8 Jahren ist es jedoch möglich Soziale Phobie zu diagnostizieren, da das Kind typischerweise erst ab diesem Lebensalter mit den Lebenssituationen, in denen sich eine Soziale Phobie bemerkbar machen kann, konfrontiert wird (Stangier, Clark & Ehlers, 2006). Laut einiger epidemiologischen Studien haben die Frauen im Vergleich zu Männern (3;2) ein höheres Risiko von Sozialen Phobien betroffen zu sein (Wittchen & Fehm, 2003). Unterschiede in dem klinischen Bereich können trotzdem nicht aufgezeigt werden (Stangier, Clark & Ehlers, 2006).

Epidemiologische Studien weisen darauf hin, dass nur eine Minderheit der Patienten mit Sozialen Phobien eine dauerhafte Spontanremission erleben können. Der chronische Verlauf dauert im Durchschnitt 20 bis 30 Jahre (Stangier, Clark & Ehlers, 2006). In einer prospektiven Längsschnittstudie mit Jugendlichen wurde gezeigt, dass die Soziale Phobie mit der Zeit bei den meisten Jugendlichen eine Verschlechterung über die Zeit verursacht. Eine Spontanregression war nach einem Alter von 24 Jahren im Allgemeinen nicht mehr möglich (Wittchen & Fehm, 2003).

Charakteristika der Sozialen Phobie

Patienten mit Sozialen Phobien haben das Gefühl, dass die anderen die Aufmerksamkeit auf sie richten werden und dass ihre Angstreaktionen und Symptome von den anderen wahrnehmbar und auffällig sind und als peinlich bezeichnet werden (Stangier & Fydrich, 2002). Patienten mit Sozialen Phobien haben das Gefühl, dass die anderen die Aufmerksamkeit auf sie richten werden und dass ihre Angstreaktionen und Symptome für die anderen wahrnehmbar und auffällig sind und von ihnen als peinlich bezeichnet werden (Stangier & Fydrich, 2002). Die Patienten mit Sozialer Phobie weisen eine geänderte Selbstaufmerksamkeit auf und richten ihre Aufmerksamkeit

nicht nach außen, sondern nach innen und beschäftigen sich deshalb mehr mit ihren eigenen Gedanken, Gefühlen und Befürchtungen. Wegen der Konzentration darauf können die negativen Gedanken eine überdurchschnittliche Sensibilität oder Überempfindlichkeit gegenüber Kritik oder negativer Bewertung enthalten (Stangier & Fydrich, 2002).

Die Personen mit Sozialen Phobien führen verschiedenes individuelles Sicherheitsverhalten durch, um unauffälliger wirken zu können, um Blamage und negative Beurteilung des anderen zu vermeiden (Stangier, Clark & Ehlers, 2006). In der Realität fallen die Personen mit Sozialen Phobien aber auch ohne Sicherheitsverhalten weniger auf (Clark & Wells, 1995). Zentrales Merkmal von Sozialen Phobien sind auch körperliche Symptome, z.B. Erröten, Schwitzen oder Zittern (Stangier, Clark & Ehlers, 2006). Diese körperlichen Merkmale werden von der Person mit einer Sozialen Phobie als intensiv erlebt und sie werden die negativen Gedanken über sich selbst bestätigen und dadurch wieder zu Scham und Angst führen. Dadurch werden die körperlichen Symptome noch intensiver auftreten und erlebt werden. Die dadurch erhöhte Interozeption richtet die Aufmerksamkeit nach innen anstatt nach außen und führt zu konstant negativen Gedanken und einer negativen Selbstperzeption (Stangier & Fydrich, 2002).

Erklärungsmodelle

Zur die Soziale Phobie gibt es verschiedene Erklärungsmodelle, nach denen man über die Entstehung und Aufrechterhaltung der Störung verschiedene Erklärungen formulieren kann. Nach der *lerntheoretischen Perspektive* (meistens die *Konditionierungstheorien*) ist der spontane Gefühlsausdruck verhindert und somit für die Entwicklung der Sozialen Phobie verantwortlich. Die *Sozialen Kompetenzdefizitmodelle* setzen voraus, dass die Personen mit einer Sozialen Phobie primäre soziale Defizite aufweisen können, mit denen sie in den sozialen Situationen nicht zurechtkommen können. Die *Bindungstheoretischen Ansätze* nehmen an, dass die Ursachen für eine Soziale Phobie in frühkindlichen Bindungserfahrungen zu suchen sind. *Interpersonellen Theorien* und die *psychodynamischen Ansätze* bedienen sich ebenfalls diesen Erklärungen. In den *entwicklungspsychologischen Theorien* spielen die erbliche Disposition eine wichtige Rolle. In den *neurobiologischen Theorien* spielen hingegen neuronale Schaltkreise eine wichtige Rolle (Heidenreich & Stangier, 2003). Nach den kognitiven Theorien bewerten sich die Menschen selbst als unzureichend. Diese Therapie beschäftigt sich mit den negativen Gedanken der Patienten, wobei die kognitive Umstrukturierung und der Sokratische Dialog wichtige Bestandteile der Therapie bilden.

Behandlungsmöglichkeiten nichtmedikamentöser und medikamentöser Art

Für die Behandlung von Sozialen Phobien können sowohl psychopharmatologische als auch psychotherapeutische Strategien angewendet werden. Beide Strategien können aber in der klinischen Praxis miteinander kombiniert werden. Die für die Behandlung der Sozialen Phobie verwendeten Medikamente sind MAOIs, RIMAs, selektive serotonin reuptake inhibitors (SSRIs), serotonin norepinephrine reuptake inhibitors

(SNRIs), Benzodiazepinen und Beta (adrenerg) Blocker. Trotz des geprüften Erfolges von MAOIs haben jedoch ihre Nebeneffekte zur Suche nach neuen Alternativen geführt. Diese Alternative waren die RIMAs (die reversible MAOIs), die in der Gegenwart in der Anfangsphase von Sozialen Phobien angewendet werden. Die SSRIs sind auch in der Anfangsphase von Sozialen Phobien besonders empfehlenswert. Insofern es nicht über eine generalisierte Soziale Phobie geht, ist aber die ständige Einnahme von SSRI/SNRI oder vergleichbaren Medikamenten nicht notwendig (Belzer, PhD, McKee & Liebowitz (2005).

Die Soziale Phobie kann innerhalb einer Verhaltenstherapie, einer kognitiven Therapie oder in einer kombinierten Therapie in der sogenannten kognitiven Verhaltenstherapie (cognitive- behavioral therapies: CBT) behandelt werden. Die klassische Verhaltenstherapie fokussiert sich auf die Probleme und Skill-Defizite. Das Ziel der Therapie ist es, dem Patienten verschiedene Strategien und Methoden an die Hand zu geben, die seine schwach ausgebildeten Skills kompensieren können um die gefährlichen sozialen Situation bewältigen zu können. Die kognitive Therapie stellt die negativen Gedanken und maladaptive Überzeugungen in den Mittelpunkt. Im Rahmen der kognitiven Therapie erlernt der Patient, auf seine automatisch negativen Gedanken aufmerksam zu werden. Durch kognitive Umstrukturierung soll der Patient seine Gedanken als Hypothesen behandeln und als solche ihre Evidenz überlegen. Nach der Überprüfung von negativen Gedanken soll das Potential zu negativem Gedankengut verringert werden (Belzer, PhD, McKee & Liebowitz (2005).

Die meisten Studien haben die Effektivität der kognitiven Verhaltenstherapie erwiesen. In einer Metaanalyse führten Acarturk, Cuijpers, van Straten und de Graaf (2009) eine Nachprüfung durch, die 30 Studien mit 1628 Erwachsenen zwischen dem Lebensalter von 18 und 65 umfasste. Fast alle in die Untersuchung aufgenommenen psychologischen Studien betrafen die kognitive Verhaltenstherapie. Eine andere Metaanalyse von Segool (2008) und Carlson umfasst 14 Studien mit 332 Teilnehmern mit Sozialer Phobie zwischen dem Lebensalter von 5 und 19, die die Effektivität der kognitiven Verhaltenstherapie und die des Selektiven Serotonin Reuptake Inhibitor (SSRI) gezeigt haben (Hunsley, Elliott & Therrien, 2013).

Vergleich von Gruppentherapie und Einzeltherapie

Beschreibung der kognitiven Verhaltenstherapie im Einzeltherapie

Die kognitive Verhaltenstherapie ist vor allem eine Einzeltherapie. Sie ist zeitlich beschränkt, gegenwartsorientiert und ihr Ziel ist es, den Patienten angemessene kognitive und verhaltensorientierte Fähigkeiten beizubringen, damit sie in ihren inter- und intrapersonellen Tätigkeiten alleine zurechtkommen können (Heimberg, 2002). In der klassischen kognitiv-verhaltenstherapeutischen Behandlung werden Elemente aus beiden, der kognitiven und der verhaltensorientierten Therapie einbezogen. Die Entspannungstechniken, Expositionen und die kognitive Umstrukturierung sowie ihre Kombinationsmöglichkeiten werden hierbei verwendet (Heidenreich & Stangier, 2003).

Heimberg (2002) hat in seiner Studie die vier Komponenten der kognitiven Verhaltenstherapie beschrieben. Diese beinhaltet die Phasen von Exposition, kognitiver Umstrukturierung, Relaxation Training und das Social Skills Training. In der Expositionsphase stellt der Patient mit Hilfe des Therapeuten eine Liste der Rangfolge der Ängste des Patienten auf, mit denen der Patient sich während der Imagination in der Rollenspielen und außerhalb der Therapie in realen Lebenssituationen konfrontieren soll. Der Patient soll sich in diese Situationen einfühlen, aber er soll seine Aufmerksamkeit nicht auf die Details der Angst auslösenden Situation richten. Die Relaxation Trainings helfen dem Patienten bei der Wahrnehmung seiner Körpergefühle. Er soll erfahren, wie sich der Unterschied z.B. beim Muskeltraining zwischen einem gestressten Muskelzustand und einem ruhigen, relaxten „normalen“ Muskelzustand anfühlt. Dazu kommen noch verschiedene psychologische Retrainings, wie Atmungsübungen und progressive Muskelentspannungen. Im Social Skills Training geht die Theorie davon aus, dass die Patienten mit besseren sozialen Fähigkeiten besser mit den menschlichen sozialen Situationen umgehen können. Die Kausalität steht aber hier mindestens in der Frage, ob der Patient wegen seiner Persönlichkeit für die unangemessen handelnden sozialen Situationen anfälliger ist oder ebenso wegen der Sozialen Phobie benimmt er in den sozialen Situationen nicht unbegabt((Der Satz ist völlig falsch formuliert! Sinn aber leider unverständlich!)). Die Beschaffung sozialer Kompetenzen kann aber dabei hilfreich sein, weil der Patient dabei erlernen kann, wie er ein Gespräch ohne peinliche Pausen aufrechterhalten kann oder wie er mit seinen Blickkontakten zu den anderen umgehen kann.

Kognitive Verhaltenstherapie nach Clark und Wells

In der kognitiven Verhaltenstherapie wird das Modell nach Clark und Wells (1995) von Therapeut und Patient gemeinsam erarbeitet, wonach die negativen Gedanken, Angstsymptome, Sicherheitssymptome und der Eindruck des von außen sehbaren Selbst erfasst werden sollen. (Stangier, Clark & Ehlers, 2006). Nach diesem Modell bekommen nicht nur die Entstehungsformen, sondern auch die Ursachen der Aufrechterhaltung eine wichtige Rolle. Nach dem Modell von Clark und Wells (1995) haben die in den sozialen Situationen automatisch entstehenden negativen Gedanken drei direkte Auswirkungen: (1) sie führen zu dem bereits oben genannten Sicherheitsverhalten; (2) sie führen zu einer erhöhten Selbstaufmerksamkeit des Selbst; (3) und sie führen zu körperlichen Symptomen, die nachträgliche Verarbeitungsprozesse benötigen. Der größte Vorteil des Modells ist die Komplexität, wonach die Elemente miteinander interagieren und sich gegenseitig aufrechterhalten können (Heidenreich & Stangier, 2003).

Die Therapie nach dem Modell nach Clark und Wells (1995) besteht aus fünf Phasen. In der ersten Phase geht es um die Ableitung eines individuellen Modells mithilfe eines Flipcharts, wodurch der Patient seine Modellelemente wie seine Gedanken, Angstsymptome, sein Sicherheitsverhalten und seine Selbstaufmerksamkeit in einer gut beobachtbaren Struktur sehen kann. Die zweite Phase befasst sich mit der Vorbereitung auf Expositionen. In dem Modell von Clark und Wells ist es wichtig, dass es nicht

nur auf die Konfrontation mit der Angst auslösenden Situation, sondern auch auf die dahinter steckende Sicherheits-verhaltensform fokussiert. Die Videoaufnahme spielt dabei eine wichtige Rolle, weil der Patient auf seine Verhaltensweise von außen sehen kann. Hierbei werden verschiedene Rollenspielsituationen mit oder ohne Sicherheitsverhalten durchgeführt, wodurch der Patient ein Selbsterlebnis darüber bekommen kann, wie es in der Realität wäre, wenn er sein Sicherheitsverhalten weglassen würde. Diese kleinen Rollenspiele sollen in der dritten Phase Verhaltensexperimente (in vivo) durchgeführt werden. Der Patient soll alleine im Alltagsleben Angst auslösende Situationen aufsuchen. Danach sollte er versuchen, die in der Therapie erlernten Verhaltensformen in dieser Alltagssituation anzuwenden. In der vierten Phase geht es um die kognitive Umstrukturierung, wobei das Ziel hierbei ist die negativen Gedanken zusammenzufassen und zu modifizieren. Hierzu werden Tagebücher verwendet, worin der Patient seine Ereignisse und die damit verbundenen automatischen negativen Gedanken erfassen kann. Es ist wichtig, Fragebogen und „objektive“ Skalen während der Sitzungen zu benutzen, weil dadurch der Patient seine Verhaltensweisen und seine Beurteilungen genauer sehen kann. Er muss sein Verhalten dadurch nicht immer im unvoreilhaftesten Blickwinkel betrachten. In der fünften Phase wird die Therapie geschlossen und es werden die sogenannten „Booster Sessions“ vereinbart. Die Booster Sitzungen gehen darüber, dass der Therapeut den Zustand des Patienten nach der Therapie in weiteren Sitzungen verfolgen kann. Es ist deswegen nützlich, weil so zum einen Rückfälle effektiv vermieden werden können und dem Patienten zum anderen bei der Auffrischung der Inhalte der Therapie geholfen wird. (Heidenreich & Stangier, 2003).

Einer der wichtigsten Bestandteile der Therapie von Sozialer Phobie bildet die Therapeut-Patient-Beziehung, weil die Beziehung zwischen dem Therapeut und dem Klient auch im weitesten Sinne eine soziale Situation darstellt. Hierdurch kann der Kontakt zum Therapeuten Angst vor Abwertung und Sicherheitsverhalten auslösen. Demzufolge würde sich der Patient zurückziehen oder sich sogar kritisch benehmen. In diesem Fall ist es besonders wichtig, dass diese Merkmale von dem Therapeuten wahrgenommen werden und dementsprechend angemessen behandelt werden sollen. Außerdem ist es im Vergleich zu den anderen Therapien empfehlenswert, das übliche Therapeutenverhalten wie explizite Äußerungen von Wertschätzung, zugewandte Körperhaltung und intensive Blickkontakte in der Behandlung einer Person mit Sozialen Phobie zu vermeiden. In der Therapie von Sozialer Phobie entsteht die Gefahr, dass der Therapeut als allwissend erscheint und dadurch zu der zu niedrigen Wertschätzung des Klienten beiträgt. In diesem Fall sollte der Therapeut von Anfang an bewusst darauf achten, eine ausgewogene Rollenverteilung zu gestalten. Durch einen sachlichen Interaktionsstil und durch die Methode des geleiteten Entdeckens können die Befürchtungen der Patienten vermieden werden (Stangier, Clark & Ehlers, 2006).

Beschreibung der kognitiven Verhaltenstherapie im Gruppensetting

Die Gruppentherapie bietet für Personen mit einer Sozialen Phobie die Möglichkeit, sich mit ihren Angst auslösenden Situationen nicht innerhalb einer Einzeltherapie,

sondern innerhalb einer mehrgliedrigen Gruppentherapie zu konfrontieren. Die kognitive Verhaltenstherapie im Gruppensetting dauert im Allgemeinen 12 Wochen lang und jede Sitzung umfasst ungefähr 2,5 Stunden. In den ersten zwei Sitzungen bekommen die Patienten die Grundlagen und Instruktionen für die Exposition und für die kognitive Umstrukturierung. Damit verbunden bekommen sie dazu Übungen als Hausaufgabe. Danach hilft der Therapeut den Patienten dabei, dass sie ihre individuellen Ängste in gemeinsamen Rollenspiel-Situationen zum Ausdruck bringen können (Heimberg, 2002).

In einer Gruppentherapie müssen einige Kriterien berücksichtigt werden. Vor allem ist hier die Gruppengestaltung gemeint: Die Gruppen sollen mit Rücksicht auf Gender, Lebensalter und den Schweregrad der Sozialen Phobie ausgeglichen sein. Die Patienten haben nämlich eventuell andere Krankheiten (Komorbidität) oder verfügen über zu unterschiedliche Persönlichkeitsmerkmale, was im schlimmsten Fall sogar zu Wut und/oder Aggressionen führen kann, was natürlich den Erfolg der Gruppensession untergräbt. Die ideale Teilnehmerzahl sind ungefähr sechs Leute, wobei es empfehlenswert ist, zwei Therapeuten dabeizuhaben (Ito et al, 2008).

Die kognitive Verhaltenstherapie in Gruppensettings (group cognitive behavioral therapy (GCBT)) kann die besten empirischen Ergebnisse für die Effektivität der Behandlung von Sozialer Phobie aufzeigen (Butler et al., 1991; Davidson et al., 2004; Heimberg, 1991; Hofmann & Bögels, 2006; Hofmann & Scepkowski, 2006; Hope et al., 2010; Piet et al., 2010, zitiert: Davis, 2012). In der Studie von Heimberg et al (1993) wurde der langfristige Erfolg bei Patienten mit Sozialer Phobie nach 4.5 und 5.25 Jahre untersucht. In der Studie wurden die Patienten mit Sozialer Phobie aufgrund der Therapiearten kognitive Verhaltenstherapie im Gruppensetting und alternative Therapie miteinander verglichen. Nach dem Ergebnis haben die Patienten mit GCBT-Behandlung nicht nur weniger Angst gezeigt als die alternative Behandlungsgruppe, sondern sie haben näher zur absoluten Norm gestanden (Hemberg, 1993).

Schluss

Diskussion positiver und negativer Aspekte

Die kognitive Verhaltenstherapie gehört zu den wirksamsten Therapieformen bei der Behandlung von Sozialer Phobie und führt am häufigsten zu einem Therapieerfolg und einer wieder ausgewogenen Lebensqualität der Patienten. Es ist aber weiterhin fraglich, ob die Einzeltherapie oder das Gruppensetting wirksamer sind oder ob man in dieser Frage verallgemeinern darf. Nach den bisher untersuchten Studien wird behauptet, dass die Wirksamkeit unter beiden Therapiebedingungen vorhanden war und dass beide Therapiebedingungen zu signifikanten Ergebnissen geführt haben. Die Studien haben aber auch die Überlegenheit der Einzeltherapie gegenüber dem Gruppensetting gezeigt. Welche Ursachen und Einflussfaktoren können sich hinter den Ergebnissen verstecken?

Stangier (2003) hat nach dem Modell von Heimberg und nach dem von Clark & Wells einen Vergleich dargestellt. Obwohl beide Modelle sowohl unter Einzeltherapie als

auch unter Gruppensetting vorstellbar sind, ist das Modell nach Clark und Wells eher auf die Einzeltherapie fokussiert, während das Heimbergs Modell auf die Gruppentherapie gerichtet ist. Die wesentlichen Unterschiede sind in der Therapiedauer und in dem Therapieaufbau zu sehen. Das Gruppensetting umfasst mindestens 2 Stunden und die ganze Therapie dauert durchschnittlich 12 Wochen lang, im Gegensatz zur Einzeltherapie, die während des Therapieablaufs nur 16 Sitzungen mit durchschnittlich einstündigen Sitzungen beinhaltet. Die erste Phase der beiden Therapiebedingungen beginnt mit der Modellableitung, aber bei dem Gruppensetting kommt danach gleich die kognitive Umstrukturierung, gefolgt von den Expositionen in Rollenspielen und von den selbst angeleiteten Expositionen in Hausaufgaben. Bei der Einzeltherapie kommen nach der Modellableitung zunächst die kognitiven Vorbereitungen, wobei die Zusammenhänge zwischen Selbstaufmerksamkeit, negativen Gedanken und durchgeführtem Sicherheitsverhalten durch Rollenspiele beleuchtet werden. Ab der fünften Sitzung folgen die Rollenspiele, die realen In-Vivo-Verhaltensexperimente und die außerhalb der Therapie durchzuführenden Hausaufgaben bezüglich verschiedener Angst auslösender Situationen. Zu den praxisorientierten Aufgaben kommt in der Einzeltherapie die kognitive Umstrukturierung. Es ist außerdem beachtenswert, dass die Patienten nur bei der Einzeltherapie sich durch selbst geschriebene Tagebücher und am Ende durch Booster-Sitzungen auf die Bewältigung vorbereiten, um Rückfälle zu vermeiden.

Tabelle 2: Vergleich von Heimbergs kognitiv-behavioralem Gruppenprogramm und dem kognitiven Therapieprogramm von Clark und Wells (Stangier, 2003)

	Heimberg	Clark, Wells
Setting:	Gruppe (ggf. Einzel)	Einzel (ggf. Gruppe)
Umfang:	12 Sitzungen (2-2 _ Std.)	16 Sitzungen (1-1 _ Std.)
Aufbau:	1. Sitzung: Modellableitung	1. Sitzung: Modellableitung
	2. Sitzung: kognitive Umstrukturierung	ab 2. Sitzung: kognitive Vorbereitung: Rollenspiele
	3.-11. Sitzung: Exposition in	bezüglich Selbstaufmerksamkeit / Sicherheitsverhalten, Videofeedback
	in Rollenspielen und selbst angeleitete	ab 5. Sitzung: Exposition in vivo + selbst angeleitete
	Exposition in Hausaufgaben	Exposition in Hausaufgaben
	12. Sitzung: Abschlussbewertung	ab 9. Sitzung: kognitive Umstrukturierung
		16. Sitzung: Abschlussbewertung / Rückfallprophylaxe

Ergebnis

Die Wirksamkeit der GCBT und der kognitiven Verhaltenstherapie im Einzelsetting (individual cognitive behavioral therapy: ICBT)) haben Stangier und Mitarbeiter (2003) untersucht. Sie haben drei Gruppen geformt, die GCBT, die ICBT und die Warte-Liste-Gruppe, die bis jetzt keine Behandlung bekommen haben. Alle Teilnehmer haben während der 15 Wochen eine 12-wöchige GCBT oder 15 ICBT-Therapiestunden bekommen. Von der ICBT-Gruppe ist eine größere Effektivität ausgegangen als von der GCBT, die nur eine mittlere Effektstärke aufweisen konnte. Nach der Behandlung haben nur 50% der ICBT- Patienten den Kriterien von Sozialer Phobie nach DSM-IV

entsprochen, bis diese Prozentanzahl bei den GCBT-Patienten 13,6% war (Stangier et al, 2003).

Die Resultate zeigen eindeutig die Überlegenheit der Einzeltherapie gegenüber dem Gruppensetting. Eine mögliche Erklärung für die Einzeltherapie könnte darin liegen, dass die individuelle Form eine vorteilhafte Möglichkeit für die Patienten bieten kann, ihre individuellen und idiosynkratischen Verhaltensweisen, Strategien und Gedanken zu bearbeiten und deren Therapie zu fördern. In dieser Art von Setting kann nämlich die Aufmerksamkeitsprozesse und das individuelle Sicherheitsverhalten genauer eingegangen werden, und daraus können die Patienten mehr profitieren (Stangier, 2003). Bei der individuellen Behandlung gibt es mehr Möglichkeiten, nicht nur die sozialen Skills weiterzuentwickeln, sondern die hinter den negativen Gedanken steckenden persönlichen Lebensereignisse zu verarbeiten und zu behandeln. Dafür sind die Gruppensitzungen nicht oder nur wenig geeignet.

Die CBT wurde von Anfang an in den westlichen Kulturen verwendet. Mit Bezug auf die einzelnen westlichen Kulturen und auf die kollektiven östlichen Kulturen haben Yoshinga et al. (2013) eine Studie über die Verwendbarkeit der CBT durchgeführt. Yoshinga hat nach einer 14-wöchigen CBT-Therapie vor, zwischen und nach der Therapie mit dem Liebowitz Social Anxiety Scale (LSAS) die Zustände der Patienten erfasst. 73% der Patienten haben auf die CBT reagiert, und bei 40% der Patienten waren die Kriterien von Sozialen Phobie nicht mehr anzutreffen. Nach dieser Studie können die CBT unabhängig von dem kulturellen Unterschied frei verwendet werden.

In der Gruppentherapie kann aber auch weiterhin eine leichtere Simulation von Rollenspielen erfolgen, wobei die Patienten eine unmittelbare und direkte Rückmeldung bekommen. Außerdem bekommen die Teilnehmer und die Beobachter mit Sozialer Phobie durch Modelllernen und Unterstützung von den anderen eine gute Motivation und Begeisterung (Stangier et al. 2003). Sie fühlen sich nicht allein und dabei können sie sich selbst wahrscheinlich besser akzeptieren.

Wenn wir die Vorteile von ICBT und GCBT bewahren möchten, können wir nach Stangier (2003) deren kombinierte Art benutzen. Deren Nachteil ist die schwierige Organisation, aber in regelmäßigen Sitzungen können diese Probleme gelöst werden.

Literaturverzeichnis

- Acarturk C, Cuijpers P, van Straten A, de Graaf R. (2009). Psychological treatment of social anxiety disorder: a meta-analysis. *Psychological Medicine*, 39(2), 241-254.
- American Psychiatric Association (Ed.). (1994). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders, Fourth edition (DSM-IV)*. Washington, DC: American Psychiatric Press.
- Belzer K. D., McKee, M. B., & Liebowitz, M. R. (2005). Social Anxiety Disorder: Current Perspectives on Diagnosis and Treatment. *Primary Psychiatry*, 12(11), 35-38.
- Berghändler, T., Stieglitz, R.T. & Vriends, N. (2007). Die Soziale Phobie: Ätiologie, Diagnostik und Behandlung Psychosomatik, *Klinik Gais AR Schweiz Med Forum*, 7, 225-230.
- Clark, D.M. & Wells, A. (1995). A cognitive model of social phobia. In R.G. Heimberg,

M. Liebowitz, D. Hope & F. Schneier (Eds.). *Social Phobia: Diagnosis, assessment, and treatment*. New York: Guilford, 69–93.

- Davis, M.A. (2012). Literature Review on Counseling Groups for Social Phobia. *Graduate Journal of Counseling Psychology*. Volume 3. Issue 1. Article 1.
- Heidenreich, T. & Stangier, U. (2003). Soziale Phobie: Grundlagen und neue Entwicklungen kognitiver Verhaltenstherapie. *Verhaltenstherapie und psychosoziale Praxis*, 35 (3), 499–515.
- Helmberg, R.G., Salzman D.G., Holt, C.S. & Blendell, K.A. (1993). Cognitive Behavioral Group Treatment for Social Phobia: Effectiveness at Five-Year Followup. *Cognitive Therapy and Research*, Vol.17, No.4.
- Ito L. M., Roso M. C.; Tiwari S., Kendall P.C., Asbahr F.R. (2008). Cognitive-behavioral therapy in social phobia. *Revista Brasileira de Psiquiatria*, 30(2), 96-101.
- Mitte, K., Stangier, U. & Heidenreich, T. (2007). *Diagnostik der Sozialen Phobie*. Göttingen: Hogrefe.
- Reinecker, H. (1993). Phobien: Agoraphobien, soziale und spezifische Phobien. Göttingen: Hogrefe. 86-111
- Shafar, S. (1976). Aspects of phobic illness – a study of 90 personal cases. *British Journal of Medical Psychology*, 49, 221–236.
- Stangier, U., Clark D. M. & Ehlers, A. (2006). *Soziale Phobie*. Göttingen: Hogrefe.
- Stangier, U., & Fydrich T. (2002). *Soziale Phobie und Soziale Angststörung*. Göttingen: Hogrefe. 1-34.
- Stangier, U., Heidenreich, T., Peitz, M., Lauterbach, W. & Clark, D.M. (2003). Cognitive therapy for Social Phobia: individual versus group treatment. *Behaviour Research and Therapy*, 41, 991-1007.
- Stein, M. B., Walker, J. & Forde, D. (1994). Setting thresholds for Social Phobia. *American Journal of Psychiatry*, 15, 408–412.
- Wittchen HU, Fehm L. (2003). Epidemiology and natural course of social fears and social phobia. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 108, 417, 4–18.

Abstrakt Auf Englisch

Only few studies have compared the effectiveness of individual and group therapy in the cognitive behavioral therapy for social phobia in the clinical practice. The group cognitive behavioral therapy provides common role-playing situations and company of similar types of people with social phobias, but in the individual treatment not only the social skills could be developed but also the negative thoughts behind personal life events could be handled. The analysis of the technical literature has shown that both treatment conditions can lead to significant results. From the ICBT group a greater effect can be expected than the group of GCBT, which shows the superiority of the ICBT therapy over the GCBT one. In order to unite the advantages of ICBT and GCBT the combined type of thereof needs to be used: the therapist can engage the history of the patient with social phobia deeper in the individual therapy and the patient can confront his fears in the real life.

Schlüsselwörter auf Englisch: Social phobia (SP). Cognitive behavioral therapy (CBT) using the Clark & Wells model. Individual cognitive behavioral therapy (ICBT). Group cognitive behavioral therapy (GCBT). Cognitive restructuring (CR).

Absztrakt

A szociális fóbia betegségének kezelésében a kognitív viselkedésterápia egyéni és csoportos terápiájának hatékonyságbeli különbségeit eddig kevés tanulmány kutatta. A többszemélyes csoportos terapia aktívabb, közös szerepjáték szituációkat és szociális fóbiában szenvedők társaságát kínálja fel, míg az individuális kezelésben a betegség mögött rejtőző személyes életesemények kerülnek átdolgozásra, a szociális skillek fejlesztő gyakorlatai mellett. A szakirodalom mindkét terápiafajta effektív hatását kimutatta, az egyéni terápiától azonban nagyobb hatékonysági fok várható el, mint a csoportterápiától. Az egyéni és csoportos terapia előnyeinek megőrzése céljából lehetséges a két terápiafajta kombinációja is: az egyéni terápiák a szociális fóbia mélyebb feldolgozására, a csoportos ülések pedig páciens a félelmeivel a reális élethelyzetekben való konfrontálódására biztosítanak lehetőséget.

Kulcsszavak: szociális fóbia, kognitív viselkedésterápia Clark és Wells modell szerint, egyéni terapia, csoportos terapia, kognitív átstrukturálás

A gáztöltésű detektorok és az „FH 40 G-L10” műszer dozimetriája

Konzulens: Pávó Gyula

Absztrakt

Áttekintek egy a dozimetriában ma is alkalmazott detektálási eszköz, a gáztöltésű detektorok működési elvét, módjait, majd a dozimetriában használatos fogalomrendszert, mindezt azért, hogy megérthessük a szakdolgozatomban végzett méréseimnél használt FH 40 G-L10 doziméter működését és a műszer által kijelzett érték fizikai tartalmát.

Kulcsszavak: gáztöltésű detektor, dózis, kalibráció

Bevezetés

Készülő szakdolgozatomban a sugárvédelem, illetve dozimetria témájával foglalkozom. Ez a tudományterület már több, mint egy évszázados múltra tekint vissza. Röviddel azután, hogy Röntgen felfedezte 1895-ben a róla elnevezett röntgen-sugárzást¹ (angolul: X-ray) észrevették, hogy a sugárzás többek között károsítja az élő szervezetet. Ez a tény tette szükségessé, hogy felhasználása és alkalmazása mellett párhuzamosan kutassák tulajdonságait, biológiai hatásait és gondoskodjanak a sugárzás elleni védelemről.

A 20. században további sugárfajtákat is felfedeztek, melyek károsak az élő anyagra, s mivel ezt a hatásukat ionizáció révén érik el, ezért együttesen ionizáló sugárzásoknak nevezzük őket. A sugárvédelem kialakult fogalomrendszerével jellemzi eme sugárfajtákat, és próbálja megteremteni a kapcsolatot a fizikailag definiált dózisok, a sugárzás mechanizmusa, valamint a sejt- vagy molekuláris szintű (mikro), illetve látható (makroszintű) biológiai hatásuk között. Ahogy Marx György professzor is írja²: a sugárvédelem „javarészt fizikusi mérés technikát alkalmaz, a felmerülő problémák azonban összetetten fizikai-kémiai-geológiai-biológiai jellegűek, végső céljaik már az orvostudomány területére esnek, a döntéseknek pedig súlyos műszaki-gazdasági következményei vannak. Társadalmi megvalósításuk a jogalkotás, közegészségügy, államigazgatás, pedagógia feladata lesz.” Látható, hogy számos tudományterületről megközelíthető a sugárvédelem, azonban dolgozatomban már csak területi okokból is csupán a mérés technika kérdésével foglalkozom; miként mérjük a sugárzást, egyáltalán mivel, és mit mérünk,

¹ Simonyi Károly: A fizika kultúrtörténete. Budapest, 1998, Akadémiai Kiadó Rt. 373-374.p.

² Marx György: Környezetfizika, sugárvédelem, reaktorfizika. In Nagy Károly (szerk.): Fizikai tudományok az ezredfordulón. Budapest, 2000, Magyar Tudományos Akadémia 110. p.

illetve ebből az eredményből hogyan származtathatók például a biológiai hatásokat is leíró mennyiségek.

Gáztöltésű detektorok

Ez a detektorfajta lényegében gázzal kitöltött zárt térfogattal és a gázt határoló két elektródából áll, melyek közé feszültség kapcsolható. Általában a detektortérfogat henger alakú cső, a két elektróda pedig a henger tengelye mentén elhelyezkedő vezető szál (anód), és a henger palástja (katód). A sugárzás a detektor közegével tud kölcsönhatásba lépni, melynek hatására szabad elektronok és ionok keletkeznek a gázban. Az elektródák közötti feszültség a keletkező szabad elektronokat az anód felé mozgatja, amik aztán oda becsapódnak. Ez egy feszültség impulzust okoz, amit megfelelő elektronikával mérhetünk. Fontos azonban tudni, hogy milyen módon eredményez szabad elektronokat a sugárzás és a detektor közege közötti interakció.

Detektálendő sugárzás

Az alfa, illetve béta részecskék az anyagot felépítő atomok elektronjaival történő ütközéseken keresztül tudnak ionizálni. A különbség, hogy míg az alfa-sugárzás (He atommagok) jóval nehezebb az elektronok tömegénél, így pályája egyenes, és sűrű ionizáció kíséri (30-70 ezer ionpár/cm)³, addig a béta-sugárzás (elektronok vagy pozitronok) az ütközésben résztvevő elektronokkal azonos tömeg részecskékből áll, így azok pályája cikk-cakkos, és kisebb az adott útvonal mentén az ionizációk száma (körülbelül 1000-szer kisebb, mint alfa-sugárzásra). Fontos megjegyezni, hogy az ionizáció mellett ezek a sugárzások más módon is kölcsönhatnak az anyaggal, gondoljunk csak az atomi elektronok gerjesztésére, illetve a béta-sugárzás az atom elektromos tereben történő fékeződése közben kibocsátott úgynevezett fékezési röntgen-sugárzásra, mely aztán másodlagos ionizációhoz vezethet.

A rövid úthosszon bekövetkező nagyszámú ionizáció miatt az alfa-sugárzás igen hamar elveszti energiáját⁴, így anyagban csak néhány mikron távolságot tud megtenni, valamint levegőben is csak pár millimétert. Ebből kifolyólag detektálása nehéz, mert elnyelődik a detektor falában. Gáztöltésű detektorokkal ezért csak nagyon vékony detektorfal alkalmazásával mérhető, illetve az alfa bomlás mellett gyakran jelentkező gamma-sugárzás detektálásából következtethetünk az alfa-bomlások számára⁵, egy másik eljárás, hogy a detektor töltőgázát folyamatosan cserélik áramoltatással, és az alfabomló anyagot a gázkeverék tartalmazza.⁶ A béta-sugárzás levegőben már néhány 10 cm-t is meg tud tenni, azonban egy vékony fémlap már képes elnyelni. Ezért a

³ Gázsó Lajos, Sáfrány Géza, Köteles György: Az ionizáló sugárzás biológiai hatásai. In Köteles György (szerk.): Sugáregészségtan. Budapest, 2002, Medicina Könyvkiadó Rt, 43. p.

⁴ A LET értéke (linear energy transfer) az egységnyi hosszban leadott energia, az alfasugárzásra az, ami jelentős, a nagy ionizáció-sűrűség ezzel összefügg, persze a részecske mozgási energiája is befolyásolja értékét. A LET direkter kapcsolatban van az anyagban megtett távolsággal.

⁵ Szatmáry Zoltán Dr., Aszódi Attila Dr.: CSERNOBIL Tények, okok, hiedelmek. Budapest, 2010, Typotex 59.p.

⁶ Páczay György Dr.: Radiokémia-III. (egyetemi jegyzet) http://oktatas.ch.bme.hu/oktatas/konyvek/kemiai_technologia/Radiokemia%99mia/RADIOKEMIA-III.pdf (Utolsó letöltés: 2014.04.27.) 11. p.

gáztöltésű detektorokon ablakot hagynak, melynek anyaga csillámlemez vagy vékony műanyag fólia, és nem a katód anyaga, így a sugárzás képes bejutni a detektortérfo-gatba.⁷

Leggyakrabban azonban, s az ELTE hallgatói laboratóriumaiban a sugárterhelés mé-rese esetén én is, a gáztöltésű detektorokat a gamma-, illetve röntgen-sugárzás de-tekálására használják. Ezek elektromágneses sugárzások (a spektrumban az ultraibo-lyánál nagyobb energiás tartományban találhatók), így az anyaggal a fotoeffektus, a Compton-szórás valamint a párkeltés⁸ révén tudnak kölcsön hatni. A fotoeffektusban az atom elektronja elnyeli a fotont⁹, és ezáltal kilöködik az atomból. A Compton-effektus annyiban különbözik, hogy a foton nem teljesen abszorbeálódik, hanem ener-giájának csak egy részét adja át az elektronnak, így egyrészt kisebb mozgási energiája lesz a kilöködő elektronnak, másrészt viszont a Compton-szóródott foton tovább ha-ladva ismét kölcsön hathat az anyaggal.

Megjegyzem, hogy egyéb interakció is lehet a sugárzás és a közeg között, mint pél-dául a rugalmas (vagy koherens) szórás, ami a detektálás szempontjából nem lénye-ges, illetve nagyon nagy energián neutronkilöködés is bekövetkezhet. Alapvetően az első három kölcsönhatás a legvalószínűbb, ezek közül is 50 keV energiás fotonokig a fotoeffektus a domináns, növekvő energián egyre inkább a Compton effektus a meg-határozó, mígnem az 50-100 MeV tartományban már a párképződés lesz a leggyako-ribb.¹⁰

A detektor üzemmodjai

Láttuk tehát, hogy a különféle sugárzások és az anyag (aktuálisan a detektor gáza) közötti kölcsönhatás miként eredményezhet szabad elektronokat, melyek aztán az elektródákra kapcsolt feszültség hatására a központi anódszáiba csapódnak. Ha az elektromos térben a mozgó elektron kellően felgyorsul, akkor ütközve további ioni-zációt okozhat, így az alkalmazott feszültség nagyságától függően megjelenhetnek a sugárzás okozta primer elektronokon kívül továbbiak, melyek szintén az anód szárhoz érnek. Ezért megkülönböztetünk a gáztöltésű detektoroknál működési módokat az elektródákra kapcsolt feszültség nagysága szerint.

Ionizációs kamra

A sugárzás okozta szabad elektronokat nem feltétlen tudjuk detektálni (nem jutnak el az anódra), mivel igen kis feszültség esetén megkötődhetnek a gáz nagy elektronega-tivitású atomokat tartalmazó molekulákon. Nemesgázok molekuláiba azonban nem tudnak befogódni (ez igaz még az N_2 , H_2 és CH_4 molekulákra is¹¹), ezért alkalmazzák töltőgáznak. Ezen kívül az elektron pályája során találkozhat egy másik ionizációból

⁷ Uo. 10. p.

⁸ Ha a gamma foton energiája legalább 1,022 MeV, ekkor van ugyanis a fotonnak egy elektron és egy pozitron nyugalmi tömegével ekvivalens energiája.

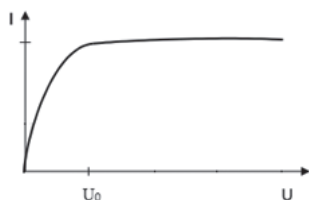
⁹ Az elektromágneses sugárzás kvantumai a fotonok a hullám-részecske kettős természetnek megfelelően.

¹⁰ Gázó 2002, 49.p.

¹¹ Ez igaz még a N_2 , CH_4 és H_2 molekulákra is.

származó pozitív ionnal, mely a katód felé mozog, és a kettő képes semlegesíteni egymást. Az utóbbi esetet hívjuk rekombinációnak.¹² Ezek a hatások a feszültség növelésével csökkenthetők, és egy bizonyos érték felett már gyakorlatilag az összes keletkezett töltéshordozó eljut az elektródákra. Az 1. ábrán látható egy ionizációs kamra feszültség-impulzusszám karakterisztikája, ahol U_0 a feszültség érték fölött beszélünk ionizációs kamra üzemmódról, és az alatta lévő tartomány nem használt.

1. ábra: Az ionizációs kamrák karakterisztikája¹³

Amennyiben a kimenő jelünk az elektronok okozta feszültségimpulzusok, akkor impulzus üzemű kamráról beszélünk. Ilyen módon egyre ritkábban használják ezt a detektort, mivel vannak már erre a célra sokkal alkalmasabb mérőműszerek. A másik lehetőség, hogy a teljes ionizációs áramot mérjük. Főként nagy intenzitású (nagy részecskeszámú) sugárzások esetén mialatt az anódra érne egy-egy elektron, az alatt több másik keletkezik, és esetleg együtt csapódik a központi vezető szálba, így az egyes ionizációk már nem elkülöníthetőek.¹⁴

Proporcionális számláló

Az elektródákra kapcsolt feszültség további növelésével egy újabb hatás jelentkezik. A sugárzás okozta ionizáció során keletkezett elektronra ható elektromos tér már olyan nagy lesz, hogy a részecske közepes szabad úthossza¹⁵ alatt annyi mozgási energiára tesz szert, hogy ütközve a gázban további ionizációt okoz, ami egy elektronlavina kialakulásához vezet. Ezt nevezzük gázerősítésnek. Az elektrodinamikából ismeretes¹⁶, hogy esetünkben a központi vezető szál, és a hengerpalást között a közéjük kapcsolt U feszültség hatására az alábbi lesz az elektromos térerősség nagysága a detektor tengelyétől mért távolság (r) függvényében:

$$E(r) = \frac{U}{\ln\left(\frac{r_2}{r_1}\right)} \frac{1}{r}$$

¹² Gyurkócsa Csaba: Gázionizációs detektorok vizsgálata. BME NTI (mérési útmutató), 1997. http://www.reak.bme.hu/uploads/media/06_Gaztoltesu_detektorok_vizsgalata_01.pdf (Utolsó letöltés: 2014.04.27.) 6. p.

¹³ Uo. 7. oldal ábrája alapján.

¹⁴ Uo. 8. p.

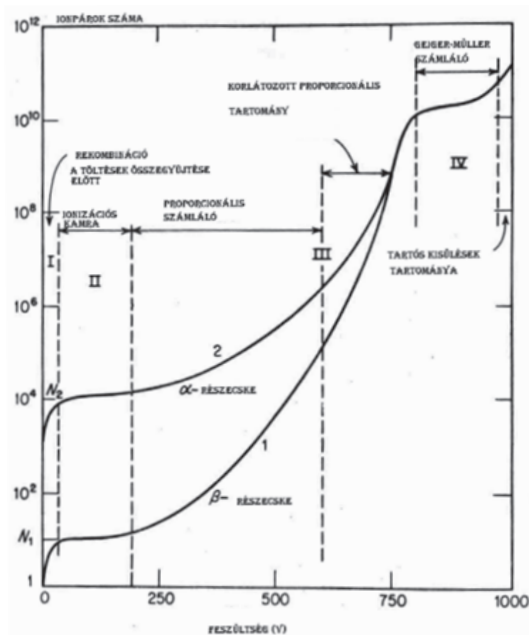
¹⁵ Ez az a távolság, amit átlagosan egy részecske meg tud tenni ütközés nélkül.

¹⁶ A többdimenziós integrálokra vonatkozó Gauss-tételt, valamint a feszültség és a térerősség közötti integrális kapcsolatot kell kihasználnunk.

Ahol r_1 és r_2 az anódszál, illetve a hengerpalást (katód) sugara. Tehát lesz egy olyan $r_1 < r_0 < r_2$ érték, amin belül teljesül a fenti feltétel. A feszültség növelésével ez az r_0 érték is nőni fog, egészen a cső faláig, és ahogy nő, úgy lesz egyre nagyobb egy-egy elektronlavina. Ez vezet a proporcionális számlálók feszültség-impulzus karakterisztikájához, mely a 2. ábrán is látható.

Másrészt igaz, hogy az ionizáló sugárzás által keletkező (primer) elektronok száma arányos a sugárzást alkotó részecske energiájával, s mivel ezek az elektronok ugyanakkora lavinát indítanak, ezért a lavinák száma, azaz a mérhető feszültség (vagy áram) impulzus arányos lesz a sugárzás leadott energiájával.¹⁷ A proporcionális számlálókat ezért egy adott feszültségértéken szokták használni. Töltőgáznak valamilyen halogénmolekulákat tartalmazó elegyet használnak (Xe, He, Ar), a leggyakrabban alkalmazott keverék a „P-10” (10% metán, 90% argon).¹⁸

2. ábra: Gáztöltésű detektorok összesítő karakterisztikája¹⁹

Geiger-Müller-számláló (GM-cső)

A feszültség további növelésével az ionlavina már oldalirányba is, azaz a teljes anód mentén teljesen kiterjed. Egy határ felett az anódszálhoz közel, ahol már rendkívül

¹⁷ Uo. 9. p.

¹⁸ Radioaktív Sugárzások mérése <http://www.muszeroldal.hu/measurenotes/RadSugmerese.pdf> (Utolsó letöltés: 2014.04.27.) 14. p.

¹⁹ Páczay, 8. p.

nagy a térerősség az ott levő atomok közül igen sok gerjesztődik, és kibocsáthat ultraibolya sugárzást. Így az elektronlavina mellett egy (UV) fotonlavina is kialakul, mely a katódot elérve képes lehet onnan újabb elektronokat kiütni.²⁰ Ehhez az kell, hogy a foton energiája több legyen, mint a katód anyagára jellemző kilépési munka. Ezt a jelenséget nevezzük fotoelektromos hatásnak. Ha ez bekövetkezik, akkor a kilökött elektronok újabb lavinát indítanak el, és egy önfenntartó kisülés keletkezik.

Egyetlen ionizációból származó elektron is képes tehát a teljes anódszál mentén történő önfenntartó kisülés létrehozására. Éppen ezért igen érzékeny ez a detektor kis intenzitású sugárzásra is, azonban sem a részecskék fajtája, sem energiájuk nem befolyásoló tényező. A Geiger-Müller-számláló karakterisztikája is a 2. ábrán látható. Az önfenntartó kisülést azonban meg kell szüntetni, ez többféle módon is lehetséges. Egyrészt lehet a feszültség csökkentésével, épp azon okok miatt, amiért a növelése a kisüléshez vezet. Ha például az anóddal sorba van kötve egy munkaellenállás, akkor az önkisülés hatására meginduló nagy áram miatt az ellenálláson feszültség esik, és így kisebb lesz az anód és a katód közötti potenciálkülönbség. Másrészt vannak úgynevezett önkiló számlálók is. Ebben az esetben a detektor gázához többatomos szerves molekulákat adagolnak (például alkoholgőzt), amik jól abszorbeálják az ultraibolya sugárzást, és esetleges az ionizációk helyett disszociálnak. Persze ebből kifolyólag ezeknek a detektoroknak van egy meghatározott élettartama, mivel egy idő után elfogy belőlük az abszorbeáló komponens. Halogéngázok alkalmazásával azonban mégis növelhető az élettartamuk, mert disszociáció után ezek a molekulák rekombinálódnak, azaz újra képesek lesznek elnyelni ultraibolya sugárzást.²¹

Amíg azonban a kioltás nem történik meg, s aztán a feszültség az eredeti szintre vissza nem áll, a számláló nem képes újabb részecskéket detektálni. Azt az időt, amíg ez tart holtidőnek, vagy feléledési időnek nevezzük. Tipikus értéke a 10-100 μ s-os nagyságrendbe esik. A GM-számláló további fontos paraméterei a karakterisztikán is megfigyelhető plató szélessége, valamint relatív meredeksége. A szélesség tipikusan néhány 100 V szokott lenni, míg a relatív meredekség 10% alatti.²²

Ha az elektródákra kapcsolt feszültséget a GM-számláló működési tartományán is tovább növeljük, akkor már ionizáció sem szükséges, hogy kisülés történjen a katód és az anód között, ez azonban a műszer elromlásához vezethet, és detektálás szempontjából sem indokolt.

Pozíció érzékeny gáztöltésű detektor

Az eddig tárgyalt működési elven alapul a manapság is használt pozíció érzékeny proporcionális számláló, mely szintén gáztöltésű detektor, azonban a felépítése összetettebb, mint a fent említetteké. Ezzel a módszerrel azt lehet meghatározni, hogy egy (szintén ionizációra képes) részecske pályája a kétdimenziós síkot mely pontban metszi. A detektor három egymással párhuzamos lapból áll, melyek közötti térfogatot ugyancsak nemesgázt tartalmazó légnemű közeg tölt ki, ahogy a 3. ábrán is látható.

²⁰ Gyurkóczy 1997, 10-11. p.

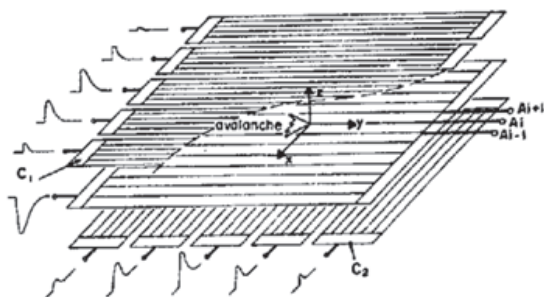
²¹ Gyurkóczy 1997, 12-13. p.

²² Páczay György Dr.: Radiokémia-III. 12. p.

A felső és alsó síkon futó, egymásra merőleges irányú vezető szálak a katódok, és a középső rétegben pedig az anód vezetékai találhatók.

A kimenő jel ekkor az egyes anódok, illetve katódok közötti feszültség változása lesz, ami szintén impulzusszerű, és egy ionizációt követően az elektronlavina a hozzá legközelebbi anódba csapódik be. Ennek hatására azonban két katód közötti feszültségérték is megváltozik, így ezen katódok metszéspontja volt legközelebb az ionizációhoz, azaz ahhoz a ponthoz, ahol a sugárzás (részecske) áthaladt.²³ Ez a mérési eljárás manapság is alkalmazott a részecskedetektálásban.

3. ábra: A pozíció érzékeny gáztöltésű detektor felépítése²⁴

Kiegészítés a gáztöltésű detektorokhoz

Az 1. ábrán látható, hogy nem szerepelnek konkrét feszültség vagy impulzusszám értékek a tengelyeken. Ott csak a görbe alakjának szemléltetése volt a szándékom. A valóságban az egyes tartományokhoz tartozó feszültség valamint a görbék pontos alakja detektorról detektorra változhat. Függ a töltőgáz összetételétől, a detektor anyagától is. Az önkioltó GM-számlálók esetén például a halogéneselek működési tartománya 300-700 V, míg a szerves molekulákat tartalmazónál ez az érték 1200-1700 V.²⁵

Dozimetria (az „FH 40 G-L10” műszerrel)

Az egyetemen a hallgatói laboratóriumok dózisterhelésének vizsgálata során az FH 40 G-L10 nevű dozimétert használom. Ez a műszer egy proporcionális számlálót használ detektorként. Így a detektált részecskék energiájáról is információt ad, azaz a detektortérfogatban leadott energia mennyiségéről. Ahhoz azonban, hogy eljussunk a gáztöltésű detektor által észlelt részecskéktől a kijelzőn megjelenő értékig, és azt értelmezni is tudjuk, át kell tekinteni néhány sugárvédelmi fogalmat, illetve mérés-technikai eljárást.

²³ G. Charpak and F. Sauli: Multiwire proportional chambers and drift chambers. Nuclear instruments and methods, 1979, <http://www.kfki.hu/~gbncedi/cikkek/science-13.pdf> (Utolsó letöltés: 2014.04.27.) 405-408. p.

²⁴ Uo. 408. p.

²⁵ Radioaktív Sugárzások mérése, 16. p.

Dózisfogalmak

Az ionizáló sugárzás anyagra gyakorolt hatásának mértékét leginkább az anyagban leadott energiájával jellemezhetjük. Ez vezet a fizikai dózisfogalom megalkotásához. A sugárzás kölcsönhatása az anyag egy kis darabjával egy sztochasztikus folyamat. Így egy kis dV térfogatban csak az elnyelt energia várhatóértéke (ε) fog a térfogat csökkentésével szintén 0-hoz tartani. A D elnyelt dózist ezért az ICRU (International Commission on Radiation Units and Measurement) 1980-ban az alábbi módon definiálta:

$$D = \lim_{m \rightarrow 0} \frac{\varepsilon}{m}$$

Az 1994-es definíció a manapság ismertebb formula, infinitézimális tömegben elnyelt kis energia:

$$D = \frac{d\varepsilon}{dm},$$

D mértékegysége J/kg, amit graynek nevezünk (Gy).²⁶ Érdekes bevezetnünk az elnyelt dózisteljesítményt, mely az elnyelt dózis időszerinti deriváltja, azaz az időegység alatt elnyelt dózis. Egy adott helyen a dózisintenzitás mérésével azonnali képet kaphatunk a jelenlévő sugártérrel.

Vannak biológiai dózisfogalmak is, melyek az élő szervezet sugárvédelme szempontjából relevánsabbak. Az egyes sugárfajtáknak eltérő egy adott elnyelt dózis esetén a biológiai roncsoló hatása. Ezért érdemes bevezetnünk egy olyan dózisfogalmat, mely figyelembe veszi ezt a különbséget egy dimenzió nélküli súlyfaktorial. Ekkor kapjuk az egyenértékű dózis fogalmát, mely egy adott R sugárzás típusra, és T szövetre az alábbi módon írható fel:

$$H_{R,T} = w_R * D_{R,T}$$

w_R a sugárzás súlyfaktora, $D_{R,T}$ pedig a szövetben elnyelt dózis. Mértékegysége J/kg hasonlóan az elnyelt dózishoz, viszont a neve a sievert (Sv).²⁷

A sugárzás biológiai hatékonyságának szempontjából eddig csak azt vettük figyelembe, hogy milyen sugárfajtaról van szó. Azonban a különböző szervek eltérő mértékben érzékenyek az ionizáló sugárzások által elszenvedett, főként kisebb dózisokra, ahol a sugárkárosodás sztochasztikus jellegű. Ez egy újabb faktor bevezetését eredményezte

²⁶ Bojtör Iván: Dózisfogalom; sugárvédelmi dozimetriai mennyiségek. In Köteles György (szerk.): Sugár-egészségtan. Budapest, 2002, Medicina Könyvkiadó Rt, 222-223. p.

²⁷ Uo. 238-239. p.

a sugárvédelemben, melyet szöveti súlytényezőnek nevezünk, szintén dimenzió nélküli szám. Az R típusú sugárzás okozta effektív dózis ekkor egy T szövetre:

$$E_{R,T} = w_T * H_{R,T}$$

ahol w_T a szöveti súlyfaktor, $H_{R,T}$ az R fajta sugárzásból származó egyenérték dózis. Látható, hogy érdemes volt már az egyenérték dózis fogalmánál a szövet indexét is használni, mivel ha többfajta sugárzás is jelen van, akkor a teljes effektív dózis kiszámításához összegeznünk kell szövetenként a sugárfajtákra a w_R súlyfaktoral, majd az egyes szövetekre vonatkozó teljes egyenérték dózis ismeretében összegeznünk kell az összes szövetre w_T értékekkel. Így a teljes effektív dózis:

$$E = \sum_T w_T \sum_R w_R D_{R,T}$$

Az effektív dózis mértékegysége is J/kg, a neve sievert (Sv).²⁸ Az alábbi táblázatban az egyes szöveti súlytényezők szerepelnek, látható, hogy az ionizáló sugárzás leginkább az osztódó szövetekre veszélyes.²⁹

A sugárvédelem rendeltetése szempontjából a biológiai dóziszfogalmak a fontos mennyiségek, mivel ezek fejezik ki leginkább, hogy milyen mértékű biológiai károsodás veszélyének van kitéve az élő szervezet. Így ezekre a mennyiségekre vannak meghatározva a dóziskorlátok, amik azon dózisértékek, melynél többet egy adott ember egy év alatt nem kaphat (bizonyos eseteket leszámítva, amilyen például az adott személy orvosi vizsgálata, vagy sugárkezelése, de az indokoltság ebben az esetben elengedhetetlen). Innen ered ezen dóziszfogalmak másik elnevezése, a korlátozó mennyiségek kategóriája. Az egyes korlátok eltérőek a sugárveszélyes helyen dolgozók számára, valamint a lakosságot nézve (érdekesség, hogy egy külön kategória a tanulók), ezek táblázatokból kikereshetőek. A dozimetria azonban a mérésekhez, műszerek kalibrációjához egyéb dóziszfogalmakat is használ, melyeket működési mennyiségek is neveznek.

²⁸ A szorzó faktorok tapasztalati értékei táblázatokban megtalálható, pl: Bojtor 2002, 238-241. p. Terjedelmi okokból ide nem mellékeltem.

²⁹ Uo. 241. p.

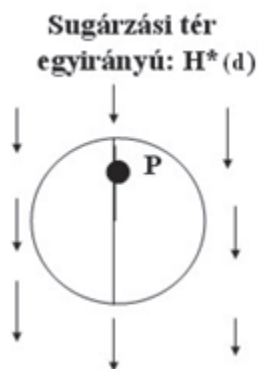
ICRU fantom

A működési mennyiségek kalibrációjához vezette be az ICRU az úgynevezett ICRU gömböt. Ez egy olyan fantom, amely az ionizáló sugárzás energiájának elnyelődését tekintve ez emberi testet utánozza, 1 g/cm³ sűrűségű, összetevői: 76,2% oxigén, 11,1% szén, 10,1% hidrogén és 2,6% nitrogén. Alakja egy 30 cm sugarú gömb, de használnak henger, hasáb és egyéb fantomokat is.³⁰

Működési mennyiségek

Ezek ismeretében már definiálható a személyi dózisegyenérték dóziszfogalma $H_p(d)$, mely az ICRU fantom felszíne alatt d mélységben mért (d tipikus értékei 10 mm a lágyszöveteknél, 3 mm a szemlencse esetén, míg 0,07 a bőrfelületre) dózisegyenérték. Utóbbi a korábban említett elnyelt dózishoz egy (ismert) Q faktorról való szorzással kapható, mely a sugárfajtára jellemző, az általam mért röntgen- és gammasugárzásra értéke 1, azaz megegyezik az elnyelt dózissal. A környezeti dózisegyenérték, $H^*(d)$ az irányított sugárzási térbe helyezett ICRU gömbön a tér irányával ellentétes oldali gömbsugáron d mélységben mért dózisegyenérték³¹ (4. ábra).

4. ábra: A környezeti dózisegyenérték mérése az ICRU fantomban³²

Ahhoz tehát, hogy ismerjük az effektív dózis értékét, melyet a korlátokkal össze lehet vetni, tudnunk kell a kapcsolatot az említett dózisegyenértékek, valamint az effektív dózis értéke között. Ezek kalibrációs mérésekből kaphatóak meg, az FH 40 G-L10 a környezeti dózisegyenértéket méri ($H^*(10\text{ mm})$), az erre vonatkozó kalibrációs görbe látható az 5. ábrán.

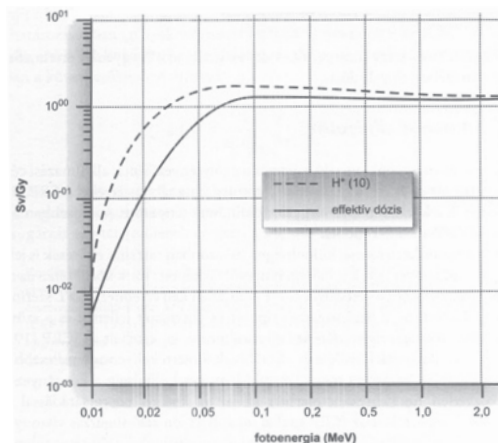
³⁰ Bojtor 2002, 232. p.

³¹ Uo. 231. p.

³² Forrás:

http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0019_1A_Orvosi-biolgiai_izotoplaboratoriumok_sugarvedelme/ch02s04.html

5. ábra: Kapcsolat a környezeti dózisegyenérték és az effektív dózis között a különböző fotonenergiákon³³

Látható, hogy a 100 és 1000 keV-os fotonenergiák tartományában a kalibrációs görbék esetén az összevetett mennyiségek arányai 1 körül vannak, azaz ezek a mennyiségek közel megegyeznek. Tehát a műszer működésének elve, hogy a beépített proporcionális számlálóval detektált részecskék számából és energiájából az ICRU fantommal végzett kalibráció segítségével a környezeti dózisegyenértéket méri, melyből a fenti görbék segítségével az effektív dózis jól becsülhető.

Összegzés

Egy dozimetriai mérés esetén egyszerűen leolvassuk a mérőműszer által kijelzett értéket, és becsléseket adunk a jelenlevő sugártér alapján a kapható, vagy kapott dózisosokra, majd ezeket az értékeket összevetjük a rendelkezésünkre álló, táblázatokban szereplő korlátokkal. Az ionizáló sugárzás ember számára érzékelhetetlen jelenlététől a műszeren kijelzett értelmezhető adatig vezető út azonban nem triviális, ezért volt tanulságos talán áttekinteni egy lehetséges detektálási eljárás elvét, valamint a mérőműszernek a dozimetria fogalomrendszeréhez való kalibrációját, illetve kapcsolatát.

Irodalom:

- Bojtor Iván: *Dózisfogalom; sugárvédelmi dozimetriai mennyiségek*. In Köteles György (szerk.): *Sugáregészségtan*. Budapest, 2002, Medicina Könyvkiadó Rt, 217-244. p.
- G. Chapak and F. Sauli: *Multiwire proportional chambers and drift chambers*. In *Nuclear instruments and methods*, 1979, 405-428. o., <http://www.kfki.hu/~gbncedi/cikkek/science-13.pdf> (Utolsó letöltés: 2014.04.27.).
- Gzásó Lajos, Sáfrány Géza, Köteles György: *Az ionizáló sugárzás biológiai hatásai*. In

³³ Bojtor 2002, 236. p.

Köteles György (szerk.): *Sugáregészségtan*. Budapest, 2002, Medicina Könyvkiadó Rt, 41-96. p.

- Gyurkócsa Csaba: *Gázionizációs detektorok vizsgálata*. BME NTI (mérési útmutató), 1997. http://www.reak.bme.hu/uploads/media/06_Gaztoltesu_detektorok_vizsgalata_01.pdf (Utolsó letöltés: 2014.04.27.).
- Marx György: *Környezetfizika, sugárvédelem, reaktorfizika*. In Nagy Károly (szerk.): *Fizikai tudományok az ezredfordulón*. Budapest, 2000, Magyar Tudományos Akadémia, 107-117. p.
- Páczay György Dr.: *Radiokémia-III.* (egyetemi jegyzet) http://oktatas.ch.bme.hu/oktatas/konyvek/kemiai_technologia/Radiok%20mia/RADIOKEMIA-III.pdf (Utolsó letöltés: 2014.04.27.).
- *Radioaktív Sugárzások mérése* <http://www.muszeroldal.hu/measurenotes/RadSugmerese.pdf> (Utolsó letöltés: 2014.04.27.).
- Simonyi Károly: *A fizika kultúrtörténete*. Budapest, 1998, Akadémiai Kiadó Rt.
- Szatmáry Zoltán Dr., Aszódi Attila Dr.: *CSERNOBIL Tények, okok, hiedelmek*. Budapest, 2010, Typotex.

Abstract

We review a detection tool for dosimetry used nowadays, operating principles and methods of gas-filled detectors, and conceptual framework used in dosimetry, all in order to understand the physical content of values displayed by FH 40 G-L10 dosimeter used in my thesis and the operation of the instrument.

Keywords: gas-filled detector, dose, calibration

A homoszexualitás mint büntetőjogi tényállás okainak vizsgálata három iszlám hagyományokkal rendelkező ország (Egyiptom, India és Irán) bemutatásán keresztül

Konzulens: Uszkiewicz Erik

Absztrakt

Több országban is szigorúan büntetik az azonos neműekkel való szexuális kapcsolatot. Ennek okaként leginkább vallási (főleg a muszlim) megítélést említi a közvélemény. Ugyanakkor az iszlám hagyományokkal rendelkező országokban is jelen van a homoszexualitás minden társadalmi szinten, és ezek az emberek gyakran a társadalom áldozatai lesznek. Ez érdekes kérdéseket vet fel, és azt feltételezem, hogy nem lehet egyszerűen a vallás szemszögéből vizsgálni a kérdést. Éppen ezért különböző országok (Egyiptom, India és Irán) politikai, jogi berendezkedését, társadalmi értékszemléletét vizsgálom, és ebből próbálok következtetéseket levonni. A három országban különböző módon érik hátrányok a homoszexuálisokat, így különböző háttérből indulhatunk ki, ezáltal talán még szélesebb lefedettségé lehet az általános következtetéseknek a tanulmány végén. Az eredmények valóban sokszínűnek bizonyultak.

Kulcsszavak: homoszexualitás, kriminalizáció, iszlám

Bevezetés

A tanulmány megírására másodévesként vállalkoztam a jogszociológia tárgy keretében. Az órákon sokat foglalkoztunk a kisebbségek helyzetével mind magyar, mind nemzetközi vonatkozásban. Emellett nagyon érdekelték a büntetőpolitika egyes kérdései, mint például a büntetőjogi ultima ratio, a kriminalizációs kötelezettség, és ezek háttere.

A homoszexuálisok helyzetét eléggé sokszínűnek találtam olyan szempontból, hogy nagyon eltérő gyakorlat vonatkozik erre a kisebbségre a világ országaiban. Kíváncsisággal tekintettem a jogszociológia órákon erre a témára, mivel külön hangsúlyos volt az, hogy a homoszexuálisok csoportja talán az egyetlen olyan kisebbség, amit nem lehet a társadalom különböző szintjeire leszűkíteni, és egyetlen tulajdonság alapján behatárolni, ugyanis a társadalomban vertikálisan jelen vannak, és a csoport tagjai különböző személyiségjegyekkel rendelkeznek, nem lehet egy tulajdonsággal felcímkézni őket.

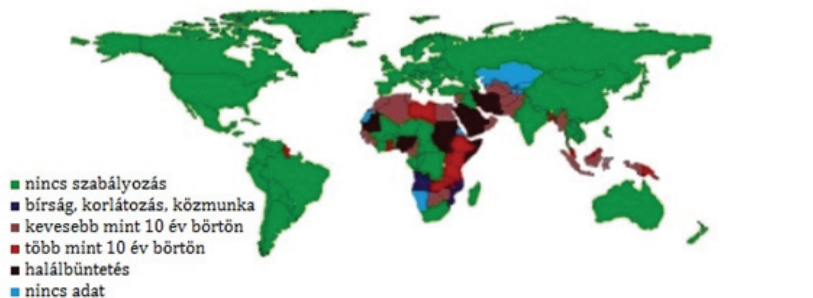
Mivel több országban is elég súlyos büntetést szabnak ki az azonos neműekkel való szexuális kapcsolat miatt, úgy éreztem, hogy ezzel a tanulmánnyal hozzá tudok járulni ahhoz, hogy a társadalmi megítélés alapja mélyrehatóbb legyen, mint a pusztá (indoklás nélküli) véleményformálás. Ráadásul római katolikus hívőként fontosnak

tartom azt, hogy nyitott szemmel járjunk a világban, és mindent megismerjünk, ami körülvesz bennünket, hogy utána ez alapján formáljunk véleményt, és ne címkézzünk fel egyéneket és csoportokat, hanem próbáljuk megérteni a körülöttünk élőket, és szeretettel közeledni feléjük.

Alapvetés

A homoszexualitással és a velejáró társadalmi, jogi kérdésekkel egyre többet foglalkozik mind a sajtó, mind pedig a politikai, jogi szféra. Míg a nyugati demokráciákban a homoszexuálisok többnyire fenyegetés nélkül élnek, addig főként Afrikában és a Közel-Keleten találkozunk olyan államokkal, amelyek kriminalizálják az azonos neműek közötti szexuális kapcsolatot.

1. ábra: Büntetési tételek férfiak közötti szexuális kapcsolat esetén¹

Érdekes tartom a kérdést arra, hogy megvizsgáljam, hogyan reagál az állam és a jogalkotó ezekre a kérdésekre. Milyen jogi szabályozás vonatkozik vagy vonatkozhat egy államban a homoszexuális állampolgárokra? Mi befolyásolja a jogalkotó és a jogalkalmazó szerveket e kérdés jogi megítélésében? Mivel a kriminalizáló országok többsége jól láthatóan iszlám területen van, feltételezhető, hogy összefüggés van a vallás tanítása és a kriminalizálás között.

Alapjogi kérdések

A magyar Alkotmánybíróság álláspontja alapján az emberi méltósághoz való jog minden ember veleszületett joga, amely az ún. általános személyiségi jog egyik megfogalmazásának tekinthető. Ennek különféle aspektusai vannak, mint például a magánszférához való jog, az önrendelkezési szabadság, vagy a személyiség szabad kibontakoztatásához való jog. Az általános személyiségi jog anyajog, azaz olyan „szubszidiárius alapjog”, amely bármikor „felhívható az egyén autonómiájának védelmére, ha az adott tényálásra a konkrét, nevesített alapjogok egyike sem alkalmazható.”²

Ezzel szemben a diszkrimináció tilalma nem jelenti azt, hogy egy nagyobb társadal-

¹ International Lesbian, Gay Bisexual, Trans and Intersex Association (ILGA) honlapja, interaktív térkép; <http://ilga.org/> (utolsó letöltés: 2013. április 24.).

² 8/1990. (IV. 23.) AB határozata (Indoklás III. rész 10. bek.).

mi egyenlőséget célzó megkülönböztetés tilos lenne. Ez az államra épp azt az elsőrendű kötelezettséget rója, hogy a hátrányos helyzetű csoportok/egyének vonatkozásában többletjogokat garantáljon, többletkötelezettségeket vállaljon magára. Ebből a szempontból a fejlett államokban megfigyelhető egy tendenciózus törekvés, konszenzus. Ehhez képest vannak olyan államok is, amelyek egyébként az ENSZ egyezményekben vállalt jogi kötelezettségeiknek sem tesznek eleget. A megkülönböztetés tilalma arra vonatkozik, hogy a jognak arra kell tekintettel lennie, hogy mindenkit „egyenlő méltóságú személyként” kezeljen: azonos tisztelettel és körültekintéssel kell eljárnia, az egyéni szempontokat azonos mértékben kell figyelembe venni a jogosultságok elosztásának szempontjainak meghatározásakor.³

A jogállam elsőrendű kötelessége, hogy biztosítsa az állampolgárok közti egyenlőséget, és fellépjen az ellen, aki/ami bárkinek a szabadságát, egyenjogúságát sérti. Ebben az értelemben a homoszexualitás, mint alternatív életforma elfogadott, és védelemben részesül. A védelem mértéke és a homoszexuális pároknak a heteroszexuális párokkal való egyenjogúsága jogállamonként eltérő, de jogkiterjesztő tendencia figyelhető meg ebben a vonatkozásban.

A fentiekkel ellentétben a világ 76 országában kifejezetten kriminalizálják az azonos nemű partnerrel való szexuális kapcsolat létesítését. A büntetési nem országonként eltérő, hét országban halálbüntetéssel fenyegetett tényállás a homoszexuális kapcsolat. Ezekben az országokban nem csak hogy nem támogatják állami szinten jogegyenlőségüket, de még csak meg sem tűrik az általuk választott⁴ alternatív életformát. A diszkrimináció hatására az LMBTI (leszbikus, meleg, biszexuális, transznemű/transzexuális, interszexuális) emberek törvényen kívül állnak, és bármikor üldözés vagy súlyos sérelem áldozataivá válhatnak, mivel az állami védelem nem biztosított.⁵

Az iszlám a homoszexualitásról

Sok esetben halljuk válaszként a homoszexualitás elítélésére, hogy hitetlen, természetellenes, nem Istentől való dolog. Emiatt kézenfekvőnek tűnhet a válasz a kutatás során felmerült kriminalizációs okokkal kapcsolatos kérdéseinkre. Hogy ennek a válasznak a valóságtartalmát megvizsgálhassuk, szükségesnek látom, hogy feltárjam a gyökereit a homoszexualitással kapcsolatos vallási dilemmáknak.

Elősorban a közös gyökerű ábrahámi vallásoknál (judaizmus, kereszténység, iszlám) találkozunk olyan történettel, amelyet az azonos nemű partnerrel való szexuális kapcsolatra vezetnek vagy vezethetnek vissza. Mindhárom vallásban megtalálható Szodoma és Gomora története, amely nem csak vallásgyakorlók számára ismeretes. Szodoma és Gomora bűnének a homoszexualitást tartják, amiért Isten kén- és tűz-

³ 9/1990. (IV. 25.) AB határozata (Indoklás IV. rész 1. és 7. bek.).

⁴ Az orvostudomány, a genetika és más tudományok ma is vitatkoznak arról, hogy a homoszexualitás választott életforma-e, avagy az egyénnel született tulajdonság. Ezt a kérdést nyitva hagyom, mivel úgy gondolom, hogy a kutatás eredményére ez nincs hatással.

⁵ Sabine Jansen és Thomas Spijkerboer: *Menekülés a homofóbia elől*; Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 2011:21.; (utolsó letöltés: 2013. március 3.).

esővel pusztította el ezeket a városokat.⁶ Mind az Ószövetség, mind pedig a Korán halálbüntetéssel kívánja súlytani a szodómiát⁷, kérdés azonban, hogy a gyakorlatban ez megállja-e a helyét.

2012-ben az angliai Derby-ben elítéltek a homoszexuálisok elleni gyűlölet bűntett miatt három muszlim férfit, akik az „Isten irtózik tőled”, illetve „Vagy megváltoztok, vagy elégték” feliratú röplapokat osztogattak. Egyik azt mondta a bíróságon, hogy azért követte el a bűntettet, mert kötelességének érezte, hogy muzulmánként „továbbítsa Isten üzenetét”. Ennek ellenére az Öböl-országokban, de általában az arab országokban meglehetősen gyakori a homoszexualitás jelenléte, minden társadalmi szinten megtalálható. Korábban azonban nem voltak a büntetések ennyire kegyetlenek, mint manapság. Egy XI. századi perzsa uralkodó például azt tanácsolta fiának, hogy évszankonként váltogassa partnerei nemét, elkerülve ezzel a nyilvánosság figyelmét.⁸

Ma már több nézet van az egyházakon belül arról, hogy a homoszexualitást valóban elítélendőnek kell-e tartani. Természetesen az alapálláspont nem változott, de megjelentek olyan közösségek, és olyan felszólalók is, akik megértőbben közelednek az LMBTI emberek felé. Egy iszlámra áttért amerikai, Siraj al-Haqq Kugle, aki muzulmán kurzust vezet az atlantai Emory Egyetemen, így nyilatkozik a kérdésben: „A Korán nem ítéli el a homoszexualitást. [...] A klasszikus iszlám teológusok és jogászok többnyire az erkölcstelen kéjvágy ellen emelték fel a szavukat – érvel. – A Korán elítélés nélkül ír azokról a férfiakról, akik nem éreznek szexuális vágyat nők iránt.” 2009-ben Irakban mészároltak le homoszexuálisokat, amelyről egy muzulmán hitszónok, Muklada asz-Szadr úgy nyilatkozott, hogy az „istentelen” homoszexualitást ki kell ugyan irtani, de nem erőszakkal, hanem „imádsággal” és „útmutatással”.⁹

A három ország (Irán, Egyiptom, India) és a homoszexualitás

A következőkben szeretném bemutatni Irán, Egyiptom és India büntetőjogi viszonyulását az azonos neműek közötti szexuális kapcsolathoz és az esetleges joggyakorlatot, valamint a viszonyulás okait feltárni. Az országok kiválasztásában különös figyelmet fordítottam arra, hogy ezekben az országokban magas a muzulmán népesség aránya, ellenben a homoszexualitás és a büntetőjog kapcsolata eltérő. Indiában ugyan az iszlám hatása kevésbé érvényesül, de a kialakult jogalkotói és joggyakorlati tények és a társadalom viszonya érdekességeket tartogathat.

Törvényi szabályozások

A hatályos 1991. évi iráni büntetőtörvénykönyv (hivatalos nevén: Islamic Penal Code of Iran of 1991; a továbbiakban: iBtk.) második könyve rendelkezik a Sharia alapján

⁶ Biblia Ter 19,24; Korán (S15) Al-Hijr:72-73.

⁷ Szodoma és Gomora történetéből kialakult szó: minden nem hüvelyi úton történő közösülést értenek alatta.

⁸ The Economist/MTI tudósítása: *Islam and homosexuality – Straight but narrow/„ISTENTELENEK” – Iszlám és homoszexualitás*; <http://www.economist.com/node/21546002>, ill. <http://vilag.transindex.ro/?cikk=16665> (letöltés: 2013. április 13.).

⁹ Uo.

büntetendő tényállásokról, melynek második része tárgyalja a szodómia bűncselekményét (iBtk. 108-126. cikk¹⁰), harmadik része pedig a lesbikusság bűncselekményével foglalkozik (iBtk. 127-134. cikk¹¹).

Az iBtk. nem tesz különbséget közös beleegyezésen alapuló és beleegyezés nélküli szexuális kapcsolat (tehát szexuális erőszak) között, mindkettőre a kiszabott büntetési tétel a halálbüntetés azzal a különbséggel, hogy nőknél csak a negyedik alkalmat követően ítélik halálra az elkövetőket (iBtk. 131. cikk). A lesbikus nőknek azonban legtöbbször nem csak a homofóbiával kell szembenéznük, nagyon gyakran szexuális bűncselekmények, leginkább a családon belüli erőszak áldozatai lesznek.¹²

Felmerülhet bárkiben a kérdés, hogyan szereznek tudomást a hatóságok arról, hogy valaki a fent említett bűncselekmények egyikét elköveti. Az iráni hatóságok gyakran élnek olyan eszközökkel a homoszexuális cselekmények felderítését illetően, amelyek egyébként egy demokratikus jogállamban lehetetlenek volnának a magánszféra tiszteletben tartása mellett. Ilyen eszköz többek között a lehallgatás, zártkörű rendezvényeken való házkutatás, internetes oldalak figyelése és letiltása.¹³

Ezzel szemben Egyiptom nem tartozik azok közé az országok közé, amelyek a homoszexualitást „szodómiával” vagy más hasonló körülírással büntetőjogi ultima ratio alá veszik.¹⁴

Ennek ellenére 2000 óta megszorodott az olyan ítéletek száma, amelyek hátrányosan érintik az LMBTI jogokat. 2001 májusában hatvan férfit tartóztattak le egy szórakozóhelyen, amelyből huszonegyet el is ítélték „kicsapongó viselkedésre” vagy „vallás megvetésére” hivatkozva.¹⁵ 2003 áprilisában tizennégy férfit ítélték el Kairóban ugyanilyen vádak alapján¹⁶, 2007 októberében pedig szintén huszonnégy férfit ítélték el, majd 2009 januárjában ismét tíz férfit büntettek meg és vizsgáltak meg AIDS-szel kapcsolatban, bár őket később felmentették.¹⁷

Egyiptomban azt láthatjuk, hogy bár úgy tűnik, mintha a homoszexualitás büntetőjogi szempontból nem volna releváns tényállás, mégis bizonyos generálklauzulák segítségével a bíróság megtalálja a módját annak, hogy az azonos neműek közötti szexuális kapcsolat kriminalizálttá váljon. Ebben a rendőrség munkája kiemelendő, mivel a New York Amsterdam News cikkéből kiderül, hogy a letartóztatott és elítélt 14 férfit a megelőző egy évben folyamatosan ellenőrizték, telefonjaikat lehallgatták.¹⁸

Az Indiai Büntetőtörvénykönyv 1860 óta kriminalizálta a beleegyezésen alapuló

¹⁰ ILGA.

¹¹ ILGA.

¹² IGLHRC és IRQO: *Violations on the Basis of Sexual Orientation, Gender Identity, and Homosexuality in the Islamic Republic of Iran*, 2011:1.

¹³ Uo.

¹⁴ ILGA.

¹⁵ Ayesha Amin: *On-line support for lesbian, gay, bisexual and transgender people in Fighting for justice and human rights* (Egypt's women activists tell of their struggle); Amnesty International Publications, London, UK, 2013:24.; <http://www.amnesty.org/> (utolsó letöltés: 2013. április 13.).

¹⁶ *Egypt: Jail time for men charged for homosexual activity*. In: The New York Amsterdam News, 2003/17. sz., New York (USA).

¹⁷ Ayesha 2013:24-25.

¹⁸ *Egypt: Jail time for men charged for homosexual activity*.

szexuális kapcsolatot azonos nemű partnerek között, mint természetellenes bűncselekményt. A delhii felsőbíróság döntése alapján azonban 2009-től nem lehet büntetni a homoszexuális kapcsolatot, csak abban az esetben, ha ez erőszakos módon (tehát nem beleegyezésen alapulva) történik, vagy ha kiskorú a sértett. Ebben az esetben akár életfogytig tartó szabadságvesztésre is ítéltető az elkövető.¹⁹

A delhii bíróság döntése előtt meglehetősen sok volt az olyan eset, amikor a rendőrség visszaélt a homoszexualitásra vonatkozó rendelkezésekkel. Nem ritkán fordult elő, hogy gyakorlatilag terrorizálták, fizikálisan és szexuálisan is bántalmazták, zsarolták az elkövetőket, még akkor is, ha tudták, hogy nincsen pénzük, amivel megóvhatták volna magukat a feljelentéstől és az atrocitásoktól. Az állam mindemellett próbálta azt a tudatot erősíteni az állampolgároknál, hogy a homoszexualitás mentális megbetegedés. Mindezt a büntetőjogi szankcióval, illetve azzal próbálta elérni, hogy a homoszexuálisoknak bizonyos gyógymódokat, kezeléseket javasoltak. Ezzel tudták a legjobban támogatni azt a mítoszt, amely szerint a homoszexualitás pszichiátriai betegség.²⁰

A vonatkozó rendelkezés dekriminalizálását követően a nemzetközi emberi jogi szervezetek meg lehetnek elégedve, de a kérdés az, hogy a társadalom és a politika hogyan áll ehhez a megváltozott helyzethez. A következőkben ezeket a kérdéseket vizsgálom.

Politikai jellegzetességek

Irán berendezkedése egyfajta teokratikus jelleget mutat, de 1980 óta demokratikus jogállam. Az államszervezet felépítése hasonló az európai demokratikus berendezkedésű államokéhoz, azonban nagyon fontos kiemelni a vallási vezető szerepét.

A Legfelsőbb Vallási Vezető egy személyben gyakorol vallási és közjogi feladatokat: kinevezési jogkörök illetik meg legnagyobb részben. Az Örök Tanácsával együtt, amely hat jogi szakértőből és hat egyházi jogi szakértőből álló testület, hoz döntéseket az iráni Alkotmánnyal összhangban, illetve az egyházi vezetők Szakértői Gyűlését látja még el tanácsokkal.²¹

Az állam és az egyház szétválasztása nem ment végbe az európai államokkal összehasonlítva. Az iráni Nemzetgyűlés által hozott törvények például nem lépnek hatályba addig, amíg az Alkotmány és a Legfelsőbb Vallási Vezető által kinevezett és vezetett Örök Tanácsának előírásaival nem lép összhangba annak tartalma.²²

Egyiptom berendezkedése bár 1953 óta demokratikus köztársaság, mégis Mubarak elnök vezetése óta nem tekinthető annak, mivel hatalomra kerülése utána betiltotta legfőbb riválisát, az ellenzéki Muzulmán Testvériség szervezetét, és meghosszabbított

¹⁹ ILGA.

²⁰ R.Ramasubban: *Political intersection between HIV/AIDS, sexuality and human rights: A history of resistance to the anti-sodomy law in India*. In: Global Public Health 2008/2. sz. 22-38., Taylor and Francis Group, Philadelphia (USA).

²¹ Magyar-Iráni Baráti Társaság: A modern Irán; <http://www.magyar-iran.hu/moderniran.html/> (letöltés: 2013. április 30.).

²² Uo.

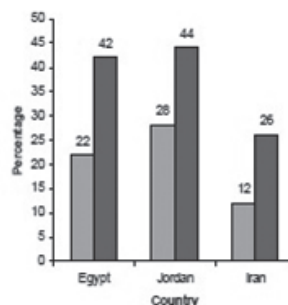
ta az 1967 óta tartó rendkívüli állapotot, ahelyett, hogy demokratikus választásokat írt volna ki. Ez a helyzet Egyiptomban lehetővé tette, hogy a szabadságjogokat erőteljesen korlátozzák, így az országban megnőtt az emberi jogok megsértésének gyakorisága. Ebben a 2007-es alkotmánymódosítás különösen nagy szerepet játszott.²³

2011 februárjában azonban változások kezdődtek el, amelyet egy átmenet kezdeteként jellemeznek, olykor forradalomként. Mubarak elnök eltávolításában különösen nagy szerepe volt a hadseregnek is, amely azzal jár, hogy a hatalmat a rendvédelmi szervek akarják átvenni, s versenyre kényszerülnek a többi érdekképviseléssel, akik a hatalmat magukénak akarják tudni (Muszlim Testvériség, és más iszlamista csoportok). Maga az Alkotmánybíróság is kivette a részét egy alkotmányellenes választójogi törvény megalkotásában, így megállapíthatjuk, hogy az átmenet kezdete sem indult zökkenőmentesen alkotmányjogi, demokratikus szempontokból.²⁴

Az Egyesült Államoknak már a második világháborút követően kiemelt érdekei voltak a térségben, és ez a huszonegyedik századra sem változott meg. Már Mubarak elnöksége idején is próbált az USA hatást gyakorolni az egyiptomi liberalizációra és a demokratizálódásra,²⁵ bár ahogy láttuk az emberi jogok védelmére azóta sem került nagyobb hangsúly. Az arab-izraeli konfliktus máig megoldatlan, és a térségben vállalt biztonságpolitikai szerepe az Egyesült Államoknak vitathatatlan. Emellett a terrorizmus elleni harc még mindig kiemelt szereppel bír, és nem hagyható figyelmen kívül Amerika gazdasági érdeke a térségben.²⁶

Az USA kongresszusa jelentős összegű pénzügyi támogatást nyújt Egyiptom részére, amely garanciáját jelenti a demokratikus változásoknak, a térség stabilizálásának és gazdasági erejének növekedéséhez.²⁷ Minden remény megvan arra, hogy a demokratizálódás és az emberi jogok védelme kiépüljön Egyiptomban²⁸, az Államoknak azonban számolnia kell azzal, hogy a demokrácia kiépítése nem lesz egy gyors folyamat a közel-keleti térségben.

Indiában a demokratikus politikai mozgolódások a korai kilencvenes években kezdődtek, több szervezet,

²³ Magyar Helsinki Bizottság: Egyiptom – Országinformációk összefoglaló, Magyar Helsinki bizottság, Budapest, 2009:1.; http://helsinki.hu/wp-content/uploads/Egyiptom_3.pdf/ (utolsó letöltés: 2013. május 5.).

²⁴ Hajas Tamás: *Az egyiptomi átmenet sosem tűnt egyszerűnek*, Haza és Haladás Közpolitikai Alapítvány, Budapest, 2012:1., http://www.hazaeshaladas.hu/ftp/az_egyiptomi_atmenet_sosem_tunt_egyszerunek.pdf/ (utolsó letöltés: 2013. május 5.).

²⁵ Abdel Moneim Said Aly and Robert H. Pelletreau: *U.S. – Egyptian Relations*. In: Middle East Policy, 2001/2. sz. 52., Washington, DC (USA).

²⁶ Hajas Tamás: *Az egyiptomi átmenet kezelése*, Haza és Haladás Közpolitikai Alapítvány, Budapest, 2012:2-3., http://www.hazaeshaladas.hu/ftp/az_egyiptomi_atmenet_sosem_tunt_egyszerunek.pdf/ (utolsó letöltés: 2013. május 5.).

²⁷ William A. Rugh: *Egyptian Politics and American Diplomacy*. In: Middle East Policy, 2012/2. sz. 37., Washington, DC (USA).

²⁸ Seth Cropsey, Arthur Milikh: *Democracy in Egypt*. In: World Affairs, 2011/3. sz. 57., Washington, DC (USA).

párt alakult. A vallásosság ugyanúgy befolyásolhatja egy szervezet tevékenységét, mint a konzervativizmus, vagy a gazdasági érdekek alakulása. Így tehát kijelenthetjük, hogy az indiai politikai szféra meglehetősen sokszínű.²⁹

Indiában a szekularizációt nem pontosan úgy valósították meg, ahogyan Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban, hanem úgy, hogy az megfeleljen mind Gandhi elképzeléseinek, mind pedig Nehru alapeszméinek. A lényege, hogy a vallási elemek megjelenése és a modernizálás is szem előtt legyen tartva. India elismeri valamennyi, az országban gyakorolt vallás létezését, sőt, támogatásban is részesíti ezeket. India tehát nem egyetlen vallási irányzat tanait támogatja.³⁰

Társadalmi értékek és problémák vizsgálata

Iránban egy kutatás során a megkérdezettek 97 százaléka vallotta magát iszlám vallású állampolgárnak. Ettől jelentősen eltér azoknak a száma, akiknek a vallás a mindennapi életben meghatározó tényezőt jelent, és még inkább eltér azoknak a száma, akiknek a spiritualitás alapvető fontosságú. Ezen felül érdemes még arra is rávilágítani, hogy a mindössze 38 százalék nyilatkozik úgy, hogy hetente vagy hetente többször látogat vallási szertartásokat.³¹

Érdekes megfigyelés lehet, hogy ez a százalék majdnem kétszer kevesebb, mint (a következőkben is vizsgálandó) Egyiptomban, illetve Jordániában. Jordániában a legmagasabb (72%) azoknak az aránya, akik legalább hetente részt vesznek vallási szertartáson, tehát akik a muzulmán vallást a tanoknak megfelelően gyakorolják. Némiképp ellentmondásos, hogy Jordániában 1951-ben dekriminalizálták a szodómiát³², mint büntetőjogi tényállást, pedig a társadalom vallásgyakorlása messze meghaladja az iráni társadalomét.

Annak ellenére, hogy Irán kevésbé szekularizált, mint az európai államok, a vallási hatóságok nagyon nehezen reagálnak a társadalmat érintő változásokra. Emellett fontos megjegyezni azt is, hogy a nyugati kultúra Iránba áramlását a kétezres évek elején nem érzékelték kimagaslóan jelentős problémának (55%).³³ Ez nem csak azt jelentheti, hogy a nyugati értékek nem indultak meg Irán felé, de azt is, hogy Irán nem, vagy kevésbé befogadó a nyugati kulturális értékekkel szemben, mint más közel-keleti ország.

A kutatás megállapította, hogy az irániak körében az általam korábbiakban már említett fundamentalista rezsim utóhatása is érződhet azon keresztül, hogy a szigorú vallásosság és a nyugat felé való nyitottság csökkent szerepet mutat az iráni állampolgárok életében. Ezen kívül a kutatásban megkérdezett irániak 71 százaléka mondta azt, hogy a vallás, a hit játssza a legfontosabb szerepet abban, hogy a gyerekek ta-

²⁹ Zoya Hasan: *Gender, Religion and Democratic Politics in India*. In: *Third World Quarterly*, 2010/6. sz. 939-954, Taylor and Francis Group, Philadelphia (USA).

³⁰ Uo.

³¹ Mansoor Moaddel and Taghi Azad: *The Worldviews of Islamic Publics: The Cases of Egypt, Iran, and Jordan* 2002:3-5; World Value Survey Stockholm, (utolsó letöltés: 2013. április 23.).

³² Schmitt, Arno & Sofer, Jehoeda: *Sexuality and Eroticism Among Males in Moslem Societies*, Binghamton: Harrington Park Press, 1992:137-138

³³ Mansoor Moaddel and Taghi Azad 2002:7.

nuljanak, és ezt többre is becsülik, mint más – általában a fejlett nyugati államokban legmagasabban értékelt – jellemzőket, mint például a kemény munka, felelősségtudat, önzetlenség vagy a tolerancia.³⁴

Ahogy a kutatásban is fontosnak tartották, én is szeretnék egy másik jelentősebb témát körbejárni Irán kapcsán, a családhoz, gyerekekhez és nemi szerepekhez való viszonyulást. Iránban a gyerekek ideális száma egy családban kettő, ami arra enged következtetni, hogy a nagycsaládos életmód, a családi értékrend nem játszik nagyobb szerepet egy iráni életében, mint egy nyugati államban.³⁵

A kutatásban megkérdezett egyiptomiak 94 százaléka vallotta magát muszlimnak. A rendszeres vallásgyakorló, aki legalább heti rendszerességgel látogat vallási szertartásokat – a megkérdezettek körében – 64 százalék. Láthatjuk, hogy a rendszeres vallásgyakorlók száma nem olyan alacsony, mint Iránban, ahol ez a szám kicsivel haladja csak meg az egyharmadot.³⁶ Nagyon érdekes az a tény, hogy a megkérdezettek közel 80 százaléka úgy gondolja, hogy a vallási hatóságok megfelelően reagáltak a társadalmi változásokra, annak ellenére, hogy Egyiptomban az állam és az egyház közötti kapcsolat közel sem olyan szoros, mint Iránban (vagy a kutatásban még elemzett Jordániában). Ráadásul, Egyiptomban a vallást gyermeknevelés szempontjából elsődleges fontosságúnak a megkérdezetteknek 87 százaléka tartja (magasabb, mint Iránban). Tehát azoknak a száma, akik a toleranciánál, elfogadásnál, szorgalomnál, önzetlenség-nél stb. magasabbra értékelik a vallási tanokat, kiemelkedően magas.³⁷

Egyiptom nyitottsága a nyugati kultúrára valamivel alacsonyabb, majdnem 65 százalék érzékeli problémának a nyugatiasodást.³⁸ Ugyanakkor érthető, hogy a nyugati kultúra jelenlétét érzik az egyiptomiak, hiszen a fentiekben már kifejtett gazdasági, politikai kapcsolat az Egyesült Államok és Egyiptom között nagyon szoros.

Az egyiptomiak családról és nemi szerepekről alkotott képe konzervatívabb, nem annyira megosztott, mint Iránban. Az ideális gyermekszám egy családban három, amiből arra következtethetünk, hogy Egyiptom népességszáma (a 2000-es évek elején) növekedett. Ezzel együtt 95 százalék nem értett egyet azzal a kijelentéssel, hogy a házasság elavult intézmény lenne.³⁹

Még kitérnék arra a statisztikai felmérésre is, amely azt vizsgálta, hogy a megkérdezettek elsősorban vallásosságukat fejezik-e ki, vagy inkább nemzeti gondolkodásmódjukat. Eszerint kortól és iskolai végzettségtől függetlenül stabil azoknak a száma, akik a vallásukra fektetnek nagyobb hangsúlyt (80% körül), és szintén stabil azoknak a száma, akik a nemzeti hovatartozásuk kifejezését helyezik előtérbe (10% körül), de számuk az iskolai végzettséggel fordítottan arányosan növekszik.⁴⁰

³⁴ Mansoor Moaddel and Taghi Azad 2002:8.

³⁵ Mansoor Moaddel and Taghi Azad 2002:10-13.

³⁶ Mansoor Moaddel and Taghi Azad 2002:3-5.

³⁷ Mansoor Moaddel and Taghi Azad 2002:6-8.

³⁸ Mansoor Moaddel and Taghi Azad 2002:7-8.

³⁹ Mansoor Moaddel and Taghi Azad 2002:10-14.

⁴⁰ Mansoor Moaddel and Taghi Azad 2002:20-21.

A fentiek alapján Egyiptom társadalmi értékszemléletét stabilabbnak érzem, mint ahogy Iránnál tapasztalhattunk.

Indiában hatalmas problémát jelent a HIV/AIDS fertőzöttek száma, 2011-es adatok szerint a fertőzöttek száma elérte a 2,5 millió főt.⁴¹ Nyilvánvalóan ez a probléma elsődleges fontosságú az indiai vezetésnek a megoldandó feladatok listáján. Ugyanakkor kérdés, hogy milyen okból terjedhetett el így a fertőzés.

India konzervatív beállítottságú társadalmában a család és a házasság jelenti az egyéni identitás elsődleges alapját. Nem csak a család, de a kaszt is és a kulturális normák is kikényszerítik a korai házasodást, és a gyermekek nemzését: elsődleges kötelességnek tartják a család felé. Ilyen körülmények között az egyébként alternatív szexuális életet élők is meghajlanak a heteroszexuális kapcsolat előtt. A férfiaknál sok esetben ezért fordul elő, hogy kettős életet kezdenek élni. Titkolóznak, bizonytalanságban élnek, és mivel nem áll rendelkezésükre olyan helyiség, ahol biztonságos körülmények között léphetnek szexuális kapcsolatba más férfiakkal, nyilvános helyeken teszik meg ezt, mindenfajta védekezés nélkül. Ebben a helyzetben fokozottabb az esélye egy esetleges megfertőződésnek, amelyet aztán a feleségek és a gyermekek is elkaphatnak.⁴²

2011-ben az indiai miniszter, Gulam Nabi Azad úgy nyilatkozott a homoszexualitásról, hogy „beteg, természetesellenes” dolog, amelyet a nyugati kultúra terjesztett el országában.⁴³ 2012-ben az indiai kormány kérésére a Legfelsőbb Bíróság vitát hívott össze a témában, ugyanis a HIV fertőzések száma miatt nagyon sok társadalmi, politikai, vallási szervezet tüntetett az évek során a delhii bíróság döntése ellen, ahol azonban a két álláspontot nem sikerült közelíteni egymáshoz.⁴⁴

Tapasztalatok a homoszexualitás büntetőjogi megítéléséről

Egyiptom, India és Irán vizsgálatát követően néhány dolog erősen kirajzolódik előttem. A legfontosabbnak azt érzem, hogy bár főként az iszlám országokban van jelen a homoszexualitás kriminalizálása, mégsem ezt tekinteném a legnagyobb befolyással bíró tényezőnek, hanem a politikát.

A homoszexualitás büntetőjogi tényállásként való megjelenésének az iszlám vallással való összekötésről alkotott általános prekonceptiók megállják a helyüket Iránban, azonban a vallás ilyen mértékű szerepe nem feltétlenül köthető össze az egyének értékrendjével. Ez alatt azt értem, hogy a homoszexualitás ilyen mértékű elítélése, szerintem, nem az állampolgárok vallásos meggyőződéséből származik. Az iráni értékekről feltárt információk mindezt nem közvetlenül bizonyítják, ráadásul, ahogy korábban említettem, az Öböl-országokban meglehetősen nagy az azonos nemű partnerek közötti szexuális kapcsolat.

⁴¹ MTI tudósítása: A „homoszexualitás betegség” – jelentette ki az indiai miniszter; http://www.hvg.hu/vilag/20110705_india_melegek_betegseg/ (utolsó letöltés: 2013. május 11.)

⁴² R. Ramasubban 2008:24-25.

⁴³ MTI tudósítása: A „homoszexualitás betegség”.

⁴⁴ MTI tudósítása: Bakizott egy indiai államügyész-helyettes: évekkel korábbi álláspontot ismertetett a melegek ügyében; <http://www.hatter.hu/hirszolgaltat/bakizott-egy-indiai-allamugyesz-helyettes-evekkel-korabbi-allasponotot-ismertetett-a-mel> (utolsó letöltés: 2013. május 11.)

Azt azonban figyelembe kell vennünk, hogy Iránban a vallásosságnak formális jellege is van, ami legjobban a szekularizátlanságban jelenik meg, bár a népesség jelentős része nem is gyakorolja szigorú keretek között a vallást, és a családi értékek is csökkennek.

Egyiptomban láthattuk, hogy az Egyesült Államok mekkora hatással van a demokrácia és az emberi jogok tiszteletben tartásának előmozdítására, ezáltal az azonos neműek közötti szexuális kapcsolat nem közvetlen módon való kriminalizálására. A vallás „megsértése” vagy „tiszteletben nem tartása” tényállás alkalmas arra, hogy a homoszexuális kapcsolatot megbüntessék, ugyanakkor, ha a politika engedné, sokkal egyértelműbben is meg lehetne fogalmazni egy erre vonatkozó tényállást.

Indiában a Legfelsőbb Bíróság nyitottsága, a nemzetközi szervezetek, egyezmények nyomása kiemelendő a homoszexualitás dekriminalizálásában. Ugyanakkor láthatjuk, hogy a HIV/AIDS probléma is az elsők között szerepel a listán, mint az LMBTI emberek üldözésére okot adó tényező. Indiában több nem kormányzati szervezet is igyekszik segítséget nyújtani a HIV/AIDS leküzdésén és a homoszexuálisok helyzetén javítani, elsősorban azzal, hogy kutatásokat, megkereséseket végeznek, hogy biztosítani tudják az emberi jogok megsértésének elkerülését, tanácsot adnak, sőt azért is, hogy a biztonságos szexuális kapcsolat létesítéséhez való feltételeket megteremtsék.⁴⁵

Ez a példa és a tény, hogy a homoszexuálisok folyamatos rejtőzködésre vannak ítélve a társadalmi (és korábban jogi) megítélés miatt, jól rávilágít arra, hogy a megfertőzéseknek mi a legnagyobb oka, illetve mi lehetne a legjobb megoldása. Véleményem szerint a legrosszabb hatással az indiai HIV/AIDS problémára a homoszexualitás újbóli kriminalizálása lenne, mivel az még inkább elősegítené a bujkáló életvitelt, ami hosszú távon még nagyobb arányú megbetegedésekhez vezetne.

Összegzés

A homoszexuális emberek demokratikus védelmére nemzetközi szervezetek, kormányzatok és magánszemélyek esküdtek fel. Több esetben tapasztalhatjuk, hogy irányelvek, útmutatások fogalmazódnak meg egyes országok felé, amelyek segítségével az ember önrendelkezését és önmegvalósítását támogatják. Annak, aki a demokratikus értékek ilyen irányú védelmére törekszik, tiszteletben kell tartani és számolnia kell azzal, milyen értékrenddel, politikai, társadalmi helyzettel rendelkezik a tárgyalt ország.

Összegezve az eddig elhangzottakat, a leghelyesebb megállapítás az, hogy a homoszexualitás kriminalizálását nem lehet egyszerűen a vallás szemszögéből vizsgálni, hanem szükséges az adott állam politikai, társadalmi berendezkedését és az ország gazdasági, szociális helyzetét is megfigyelni. Mindezen tényezők hatással vannak arra, hogy a jogalkotó hol húzza meg a kriminalizációs kötelezettség határvonalát.

⁴⁵ R.Ramasubban: 2008:24

Irodalom

- Abdel Moneim Said Aly and Robert H. Pelletreau: *U.S. – Egyptian Relations*. In: Middle East Policy, 2001/2. sz., Washington, DC (USA)
- Ayesha Amin: *On-line support for lesbian, gay, bisexual and transgender people in Fighting for justice and human rights* (Egypt's women activists tell of their struggle); Amnesty International Publications, London, UK, 2013.; <http://www.amnesty.org/> (utolsó letöltés: 2013. április 13.)
- Biblia Ter 19,24
- *Egypt: Jail time for men charged for homosexual activity*. In: The New York Amsterdam News, 2003/17. sz., New York (USA)
- Hajas Tamás: *Az egyiptomi átmenet kezelése*, Haza és Haladás Közpolitikai Alapítvány, Budapest, 2012., http://www.hazaeshaladas.hu/ftp/az_egyiptomi_atmenet_sosem_tunt_egyszerunek.pdf/ (utolsó letöltés: 2013. május 5.)
- Hajas Tamás: *Az egyiptomi átmenet sosem tűnt egyszerűnek*, Haza és Haladás Közpolitikai Alapítvány, Budapest, 2012., http://www.hazaeshaladas.hu/ftp/az_egyiptomi_atmenet_sosem_tunt_egyszerunek.pdf/ (utolsó letöltés: 2013. május 5.)
- International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association (ILGA) honlapja, interaktív térkép; <http://www.ilga.org/> (utolsó letöltés: 2013. április 24.)
- Korán (S15) Al-Hijr:72-73
- Magyar Helsinki Bizottság: *Egyiptom – Országinformációs összefoglaló*, Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 2009.; http://helsinki.hu/wp-content/uploads/Egyiptom_3.pdf/ (utolsó letöltés: 2013. május 5.)
- Magyar–Iráni Baráti Társaság: *A modern Irán*; <http://www.magy-ir.hu/moderniran.html/> (utolsó letöltés: 2013. április 30.)
- Mansoor Moaddel and Taghi Azad: *The Worldviews of Islamic Publics: The Cases of Egypt, Iran, and Jordan* (2002); World Value Survey Stockholm, (utolsó letöltés: 2013. április 23.)
- MTI tudósítása: *A „homoszexualitás betegség” – jelentette ki az indiai miniszter*; http://www.hvg.hu/vilag/20110705_india_melegek_betegseg/ (utolsó letöltés: 2013. május 11.)
- MTI tudósítása: *Bakizott egy indiai államügyész-helyettes: évekkel korábbi álláspontot ismertetett a melegek ügyében*; <http://www.hatter.hu/hirszolgalat/bakizott-egy-indiai-allamugyesz-helyettes-evekkel-korabbi-allaspontot-ismertetett-a-mel> (utolsó letöltés: 2013. május 11.)
- R.Ramasubban: *Political intersection between HIV/AIDS, sexuality and human rights: A history of resistance to the anti-sodomy law in India*. In: Global Public Health 2008/2. sz. 22-38., Taylor and Francis Group, Philadelphia (USA)
- Sabine Jansen és Thomas Spijkerboer: *Menekülés a homofóbia elől*; Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 2011.; (utolsó letöltés: 2013. március 3.)
- Schmitt, Arno & Sofer, Jehoeda: *Sexuality and Eroticism Among Males in Moslem Societies*, Binghamton: Harrington Park Press, 1992
- Seth Cropsey, Arthur Milikh: *Democracy in Egypt*. In: World Affairs, 2011/3. sz., Washington, DC (USA)

- The Economist/MTI tudósítása: *Islam and homosexuality – Straight but narrow*/"ISTENTELENEK" – *Iszlám és homoszexualitás*; <http://www.economist.com/node/21546002> ill. <http://vilag.transindex.ro/?cikk=16665> (utolsó letöltés: 2013. április 13.)
- William A. Rugh: *Egyptian Politics and American Diplomacy*. In: *Middle East Policy*, 2012/2. sz., Washington, DC (USA)
- Zoya Hasan: *Gender, Religion and Democratic Politics in India*. In: *Third World Quarterly*, 2010/6. sz. 939-954 o., Taylor and Francis Group, Philadelphia (USA)

Joganyag

- Magyar Alkotmánybíróság 8/1990. (IV. 23.) határozata
- Magyar Alkotmánybíróság 9/1990. (IV. 25.) határozata

Abstract

Several countries are strictly criminalizing the same-sex sexual relations. The religion (mainly islam) is mentioned as the reason for that fact. However, homosexuality is existing at all the levels of society in the islamic countries as well and these people are getting the victims of the society. This fact issues more questions and I presume this issue cannot be examined from the religious point of view. For that reason, I examine the political, legal arrangements and social values of three countries (Egypt, India and Iran), and I am trying to draw conclusions. The homosexuals have disadvantages in the three countries in very different ways, so we can find different backgrounds and draw conclusions more generally. The results are really diverse.

Keywords: homosexuality, criminalization, islam

Koreai Nemzeti Fúziós Program

Konzulens: Dr. Pokol Gergő

Absztrakt

Az alábbi dolgozat célja, hogy bemutassa a KSTAR (Korean Superconducting Tokamak Advanced Research) projekt keretében megépített fúziós reaktor felépítését, működését és a kutatás során felmerülő, megoldásra váró problémákat. Az első fejezet a fúziós energiatermelés rövid történeti áttekintése után a Koreai Nemzeti Fúziós Program céljait és eddigi eredményeit ismerteti. A dolgozat második fejezetében a magfúzió elméleti alapjainak és egy lehetséges, jövőbeli fúziós erőmű felépítésének ismertetése után kerül sor a KSTAR projekt keretében megépített kísérleti reaktor elemeinek és működésének részletes bemutatására, különös tekintettel a plazma állapot létrehozására és szabályozására. Itt kerül sor a reaktor segédrendszereinek: a fűtési rendszernek, a szabályozó és vezérlő rendszernek, a diagnosztikának és az elektromos táp-rendszernek és a bennük alkalmazott technológiáknak az ismertetésére is. Mindezek mellett a harmadik fejezetben a dolgozat kitekintést nyújt a fúziós energiatermelés jelenéről és jövőjéről, mind Korea, mind a világ energiatermelésének szempontjából.

Kulcsszavak: fúziós energiatermelés, fúziós reaktor, Korea, tokamak

A fúziós energiatermelés története, programok

A nukleáris energia hasznosításának kezdete a II. világháborúig nyúlik vissza, miután Szilárd Leó és Enrico Fermi először igazolták kísérletileg a nukleáris láncreakció megvalósíthatóságát (1942). A háború során az Egyesült Államok bevetette az atombombát, majd a háború után nem sokkal Obnyinszkban megépült az első, fissziós elven energiát termelő közszolgálati atomerőmű (1954), ezzel kezdetét vette a nukleáris energia békés célú, energetikai hasznosítása.

A fúziós energia a hidegháborús fegyverkezési verseny során került előtérbe a hidrogén-bomba révén, ennek következtében minden ezzel kapcsolatos kutatást sokáig szigorú titok övezett. A szabályozott nukleáris fúzió hivatalosan egy 1958-as genovai atomenergetikai konferencián került a nyilvánosság elé, mely nagy lökést adott a tudományterületnek és megindította a fúzióval foglalkozó országok kutatói közötti együttműködést.

A Koreai Köztársaságban először a '70-es években kezdtek fúziós és plazma kutatással foglalkozni, laboratóriumi körülmények között. Sorra jöttek létre a nukleáris fúzióval foglalkozó intézetek, megépültek az első tokamakok. A kormány 1995-ben indította el a KSTAR nevű projektet, melyben nagyjából 30 iparág működött közre a tokamak tervezésében, gyártásában és összeszerelésében. Ennek köszönhetően Ko-

rea 2003-ban csatlakozhatott az ITER (International Thermonuclear Experimental Reactor) programhoz, mely manapság a legjelentősebb nemzetközi tokamak kutatás-fejlesztési projekt (helyszíne a franciaországi Cadarache).¹

2005-ben a Dél-Koreai Nemzeti Tudományos Tanács elfogadta a Koreai Nemzeti Fúziós Programot, melynek gerincét a KSTAR, ITER és DEMO projektek adják, és amely a fúziós energiatermeléssel kapcsolatos kívánatos fejlődési stratégiát fogalmazza meg. Egy évre rá a kongresszus ezt törvényi szintre emelte, azóta a fúziós fejlesztések prioritást élveznek Korea nemzeti energiastratégiájában. A jelenlegi cél egy ipari igényeket is kielégítő fúziós erőmű kifejlesztése a 2040-es évtizedben (DEMO).¹

A 2006-ban indult DEMO (DEMONstration Power Plant) a KSTAR és az ITER jövőbeli eredményeire épít, azoknak egy továbbfejlesztett változata lesz és a remények szerint már képes lesz villamos energia stabil előállítására is. A DEMO-val szembeni főbb elvárások a következők: 60 éves élettartam mellett 1-1,5 GWe-t legyen képes előállítani évente; D-T üzemanyag felhasználása mellett a fúzió legyen önfenntartó; a tokamak állandósult állapotban működjön; a trícium újraképződés és a hulladékkezelés legyen megoldott és ne keletkezzen erősen sugárzó radioaktív hulladék. Ezen követelmények teljesüléséhez az alábbi négy területen szükséges kutatás-fejlesztési előrelépés: plazmaösszetartás és szabályozás, nukleáris energia konverziója a köpenyben, plazma és trícium önfenntartása, újraképződése és megbízható szerkezeti anyagok használata. A nagy hőmérsékletű plazma összetartására és a plazmaáram irányítására vonatkozó fejlesztések a KSTAR kapcsán mehetnek végbe, ahol a cél egy hosszú impulzusú és nagy teljesítményű fejlett tokamak (AT – *advanced tokamak*) létrehozása, mely képes nagy mennyiségű plazma megbízható szabályozására is.¹ A fennmaradó területek fejlesztésére az ITER és a kapcsolódó egyéb fúziós programok hivatottak. Ezen felül szükséges még a plazma viselkedésének mélyebb vizsgálata, mely az erőműben lejátszódó fúziós folyamat pontosabb szimulációját segítené elő.

A következőkben áttekintem a fúziós energiatermelés alapjait, valamint egy fúziós erőmű alapvető berendezéseit a KSTAR projektet alapul véve, mely a Koreai Nemzeti Fúzió Program jelenleg talán legjelentősebb eleme. A harmadik fejezetben röviden értékelem az említett fúziós programok eredményeit és megvizsgálom, hogy milyen kilátásai vannak a fúziós energiának 2013-ban Koreában és a világon.

A fúziós erőmű működése

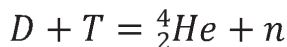
A magfúzió elméleti háttere

Az atomenergia – mind a fúzió, mind a fisszió – azt használja ki, hogy az atom tömege kisebb, mint az alkotórészeinek össztömege. Amint azt Albert Einstein megfogalmazta, a tömeg-energia-ekvivalencia elv alapján a kötésből felszabaduló energia arányos a tömeg hiányával ($E=mc^2$).

Míg a fissziónál nehéz atommagok kettéhasításával nyerhetünk energiát, a fúziónál

¹ Myeun Kwon - Young Soon Bae – Seungyon Cho: Current Status of Nuclear Fusion Energy Research In Korea, *Nuclear Engineering And Technology*, 2009. 41. 4.

két könnyű atommag egyesítésével. Az energiatermelés szempontjából a célnak leginkább megfelelő könnyű atommagok a hidrogén két izotópjának, a deutériumnak és a tríciumnak a magjai – valószínűleg ezek lesznek a jövő fúziós erőműveinek az üzemanyagai. Ezek egyesülése során egy héliummag és egy neutron keletkezik:

A fúzió során az atommagot alkotó protonokat és neutronokat összekötő erős kölcsönhatás hatótávolsága a távolság csökkenésével rohamosan csökken, így egy bizonyos távolságon belül már az elektrosztatikus taszítás válik dominánssá. Ahhoz, hogy két atommag egyesülhessen és csak az erős kölcsönhatás legyen érvényben, le kell győzni ezt a taszítást. Ez elérhető azáltal, hogy az atomokat megfelelően nagy hőmérsékletre (néhány százmillió fokra) melegítjük fel: ekkor az atomok felbomlanak atommagokra és elektronokra, ezt az állapotot nevezzük plazmának. A nagy hőmérséklet következtében az atommagok hőmozgásból származó kinetikus energiája megfelelően nagy lesz, hogy felülmúlja az elektrosztatikus taszítást. Az optimális hőmérséklet eléréséig a megvalósuló fúziós reakciók száma arányos a plazma hőmérsékletével és sűrűségével.

A plazma és ezáltal a magfúzió létrejöttéhez tehát jelentős energiabefektetésre van szükség. Egy fúziós erőmű csak akkor üzemeltethető gazdaságosan, ha a termelt energia meghaladja a fúzióhoz szükséges befektetett energiát. Ezt a fúziós reaktor energiaszorzási tényezőjével szokás jellemezni:

$$Q = \frac{P_h}{P_f}$$

ahol P_f a külső plazmafűtés teljesítménye

P_h a felszabaduló fúziós teljesítmény

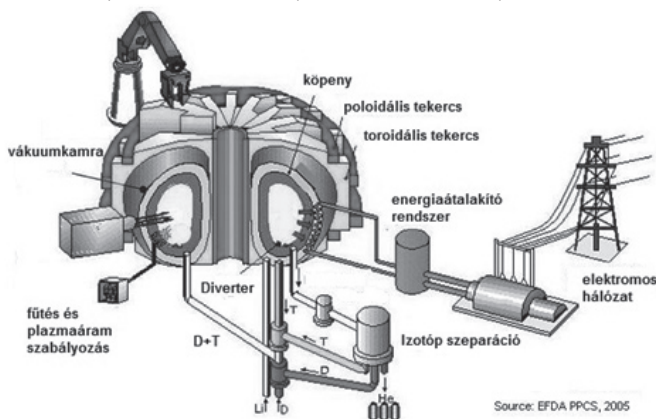
A külső fűtés eredményeképpen a fúzió során létrejövő héliummagok (α -részecskék) nagy energiával ütköznek a plazmában található többi részecskével, ezáltal tovább melegítve a plazmát. Ha ezeket a plazma többi töltött részecskéjével együtt tudjuk tartani, az α -fűtés meghaladhatja a veszteségeket. Ezen a ponton a további külső fűtés szükségtelenné válik, a plazma begyűjt (Q végtelenbe tart). A gyakorlatban ez 20 és 40 közötti Q értéket jelentene. A plazma az égési pontban stabil állapotban marad egészen addig, amíg az összetételt és más körülményeket fenn tudjuk tartani.

Mivel a begyűjtáshoz szükséges hőmérséklet 100-200 millió °C közötti, a forró plazma összetartása szilárd anyagok által nem lehetséges. Az viszont kihasználható, hogy a plazmában elektromosan töltött részecskéket vannak, ezáltal egy megfelelő irányú mágneses mezővel összetarthatjuk a plazmát.

Egy fúziós erőmű főbb berendezései

A hagyományos nukleáris vagy fosszilis tüzelésű erőművekhez hasonlóan a fúziós erőmű is rendelkezni fog az alábbi részekkel: gőzfejlesztő, turbina, generátor. Az előzőekhez képest a lényegi eltérés annyi, hogy a víz vízgőzzé való elpárolásához felhasznált hőt a fúzió szolgáltatja. Az 1. ábra egy jövőbeli fúziós erőmű lehetséges felépítését mutatja. A deutérium-trícium üzemanyagot fagyott golyók formájában juttatják a plazmába, így ezek képesek eljutni egészen a plazma központjáig. A fúzió során keletkező szabad neutronok elhagyják a plazmát és az azt körülvevő ún. köpeny (*blanket*) részben lefékeződnek, azaz kinetikus energiájuk hővé alakul. A köpeny feladata ezen kívül a trícium-utánpótlás biztosítása, ezért lítiumot is tartalmaz, melyből nukleáris reakció révén keletkezik a trícium. A fúziós reakció végterméke a hélium, mely az ún. divertoron keresztül távozik a reakciótérből. Egyébként a köpenyben keletkező tríciumot egy ún. öblítógázzal (*flushing gas*), többnyire héliummal vezetik be az üzemanyagciklusba. A köpenyben és divertorban keletkező hő szintén hélium vagy víz segítségével kerül a gőzfejlesztőbe, ahonnan a turbinalapátokra ráengedve a gőz meghajtja a turbinát és a generátort, ezzel villamos áramot termelve. Mint minden erőmű esetén, itt is beszélhetünk önfogyasztásról, ám ez csupán a termelt energia kis részét jelenti, és többnyire a hűtőrendszer, a mágnesetekercsek és a plazmafűtés áramigényét jelenti. A reaktormag felépítése réteges: belülről kifelé haladva a plazmát a köpeny követi, mely szorosan kapcsolódik az egész plazmát és belső teret behatároló vákuumkamrához. A vákuumkamrán kívül találhatóak a tekercsek, melyek különlegesen alacsony hőmérsékletigényük miatt egy hideg teret biztosító kriosztátban (*cryostat*) vannak elhelyezve.

1. ábra: a jövő fúziós erőműjének sematikus rajza

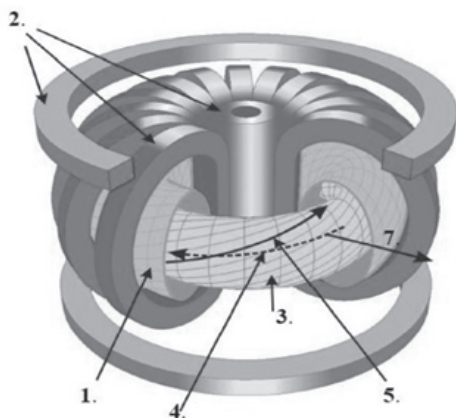

A reaktor központi része

A plazma mágneses összetartására kétféle megoldást dolgoztak ki a szakemberek: az egyik az ún. sztellarátor elrendezés, a másik pedig a tokamak. Mindkettő lényege, hogy egy toroidális mezőt létrehozó tekercs segítségével toroidális alakban záródó plazmát

hozunk létre. A toroidális tértekercs mágneses tere és a plazma árama (sztellarátor esetén egy külső, helikálisan megtekert tekercs) miatti mágneses tér egy spirális alakú eredő mágneses teret hoz létre, mely így képes kiküszöbölni a plazmában lévő elektronok és ionok driftjének hatását és biztosítani a plazma összetartását. Mivel a dél-koreai fúziós kísérletekben jellemzően a tokamak elrendezést alkalmazzák (és nemzetközi viszonylatban is ez az elterjedtebb, fejlettségében nagyságrendekkel a sztellarátor előtt áll), ezért a következőkben csak ezt vizsgálom részletesebben.

2. ábra: tokamak felépítése – (1) vákuumkamra, (2) belülről kifelé: szolenoid, toroidális tértekercs és poloidális tértekercs, (3) plazma, (4) plazmaáram, (5) mágneses erővonal

A tokamak a fúziós reaktorok központi eleme, felépítése és fő részei az 2. ábrán láthatók. Amint az az ábrán is látható, az áramló plazma a vákuumkamra által meghatározott térrészben mozog anélkül, hogy hozzáérne annak falához. Ez amellet, hogy megolvasztaná és deformálná a köpeny acélburkolatát (és lehűtené a plazmát), a plazmából áramot juttatna a vezető falba, amely módosítaná az eredő mágneses tér jellegét, így a plazma instabilitása tovább nőne.

A fent említett toroidális tértekercsen kívül a tokamakban találhatóak a poloidális tértekercs, melyek a plazma függőleges irányú mozgatásáért felelősek. Ezen felül a tokamak közepében található egy központi szolenoid, mely egy transzformátor primerköreként funkcionál. A szekunder kör maga a plazma, melynek árama a primer körön létrehozott áramváltozással arányosan változtatható, az indukció elvének megfelelően.

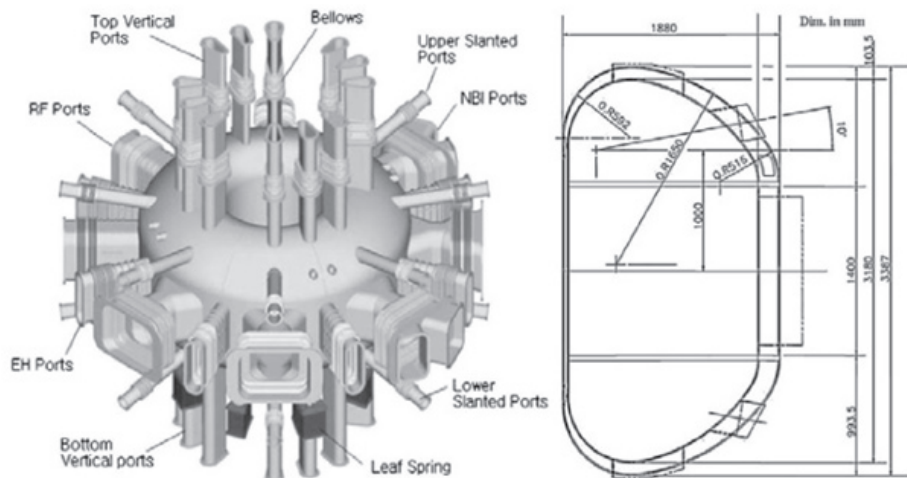
A KSTAR tokamak a világon az első tokamak, mely teljesen szupravezető mágnes-tekercsket alkalmaz a plazma összetartására és irányítására (szupravezetés nélkül a nagy tekercsáramok jelentős veszteséggel üzemelnének, lsd. 2.4. alfejezet). A mágnesrendszer 16 toroidális és 20 poloidális tértekercs (16 belső, 4 külső) tartalmaz, melyek belső hűtéssel ellátott szupravezetőkből állnak. A rendszerhez tartozik még 8 központi szolenoid tekercs is. A tekercs hűtését héliummal oldják meg, mely

az összes tekercsre vonatkoztatva 550 g/s-os hélium tömegáramot jelent.² Külső szimulációs vizsgálatok során a kutatók meghatározták a tekercsek működéséhez szükséges paraméterek kívánt értékeit és vizsgálták a folyamat során fellépő tranzienseket. A tekercsek gyártása sikeresen megtörtént és a mágneses tekercsrendszer eddig a várt eredményeket hozta a KSTAR tesztelés során.

Az 2. ábrán (1)-gyel jelölt, tórusz alakú vákuumkamra a fúziós reaktor legfontosabb eleme. Egyrészt a tokamak működéséhez szükséges vákuumot biztosítja, másrészt stabilizálja a reaktorszerkezetet, illetve a kivezetéseken keresztül kapcsolatot teremt a plazmát tartalmazó belső tér és a reaktor külső részei között.

A KSTAR vákuumkamrája egy duplafalú, D keresztmetszetű szerkezet, melyhez 72 kivezetés tartozik.³ Ezek a kivezetések biztosítják a rendszer mérését és felügyeletét, a fűtést és a vákuum létrehozásához szükséges berendezések is itt csatlakoznak a kamrához. Mivel a reaktor felépítménye nagyrészt a vákuumkamrára támaszkodik, emiatt a kamra nagy szilárdságú rozsdamentes acélból készül és falát több helyen is bordák és gyűrűk merevítik. A KSTAR vákuumkamrájának térfogata eléri a 100m³-t is, ennél nagyobb méretű kamrák kialakítása és üzemeltetése még technológiai nehézségekbe ütközik.³ Az ITER projekt várhatóan eredményes választ tud majd adni a nagyobb méretű vákuumkamrák működésével kapcsolatos kérdésekre is.

3. ábra: a KSTAR vákuumkamrájának sematikus és keresztmetszeti ábrája

A duplafalú vákuumkamrát kívülről egy újabb vákuumkamra burkolja, az ún. kriosztát. A kriosztát a mágneseket és egyéb alrendszereket magába foglaló belső térben biztosít vákuumot és abszolút nulla fokhoz közeli hőmérsékletű hideg teret. A vákuum

² Myeun Kwon - Young Soon Bae – Seungyon Cho 2009

³ Uo.

köztudottan jó hőszigetelő, így a forró plazma és a szupravezető tekercsek között nincs hővezetés. A kriosztáton belüli jellemző nyomás legalább 10^{-2} Pa nagyságrendű, de a KSTAR kriosztátjának tesztelése során sikerült elérni a 10^{-6} Pa nagyságrendet is.⁴ Bár a vákuum létrehozásával a hővezetést sikerült kiküszöbölni, a hőszugárzás még így is jelentős mértékű hőt képes közölni a szupravezető tekercsekkel és környezetükkel, mely felveti a további hőszigetelés iránti igényt.

Ezért a vákuumkamra és a kriosztát közé többretegű, egyedi kialakítású acél hőárnyékoló pajzsot (*thermal shield*) helyeznek el, melyet ezüst bevonattal is ellátnak.⁴ A KSTAR fejlesztése során az első kísérletek tárgya ez a hőárnyékoló pajzs volt. Végül is egy három rétegből álló hőtartó burkolat kifejlesztése mellett döntöttek, ami belülről kifelé haladva a vákuumkamra, a kriosztát és a kivezetések hőtartó burkolataiból áll. A KSTAR során kifejlesztett hőtartó burkolat várhatóan az ITER hőtartó burkolatának is a prototípusául szolgálhat majd.

A reaktor segédrendszerei

A fúziós reaktor központi részét kiegészítő berendezéseket a reaktor segédrendszereinek nevezzük, ezek a következők: fűtési rendszer, szabályozó és vezérlő rendszer, diagnosztika és az elektromos táplálórész.

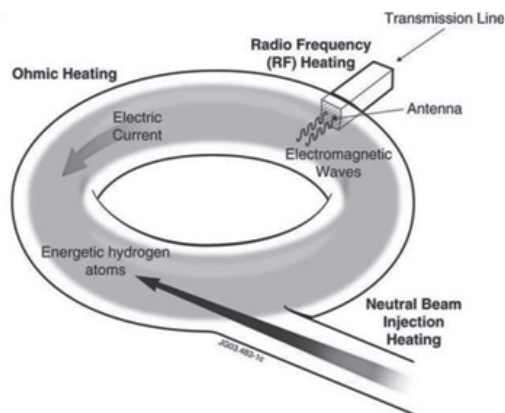
A fűtési rendszer a plazma külső fűtéséért és a plazmaáram beindításáért felel, egészen addig, amíg a plazma be nem gyújt, azaz nem válik önfenntartóvá a hőtermelés. Ekkor a külső fűtési rendszer használata minimalizálható, egyes remények szerint teljesen kiiktatható lesz. A plazmafűtés négyféleképpen valósítható meg: atomnyalábos fűtéssel (*Neutral Beam Injection - NBI*), ion ciklotron rezonanciával (*Ion Cyclotron Resonance Frequency - ICRF*), elektron ciklotron hullámmal (*Electron Cyclotron wave - EC wave*) és kisfrekvenciás hibrid hullámmal (*Lower-Hybrid wave - LH wave*).⁴ Az utóbbi hármat gyakran nevezik együttesen rádiófrekvenciás besugárzásnak.

A semleges atomnyalábos fűtés során külső gyorsítóból származó deutérium ionokat lőnek be a plazmába úgy, hogy az elektronjától megfosztott, felgyorsított iont egy gázkamrán vezetik keresztül, melyen áthaladva az ionhoz kapcsolódik egy elektron így a plazma felé tartó semleges részecske nem térül el a mágneses tér hatására és a plazmába jut. Mivel a gázkamrában a nagy impulzusú nyaláb az elektronfelvétel során gyakorlatilag megőrzi impulzusát, így a plazmába érkező nyaláb nagy kinetikus energiával bír. A plazmában ütközik a plazma részecskéivel, ezáltal energiáját részben hő formájában adja át, részben pedig további ütközéseket idéz elő a plazma részecskéi között, melynek hatására a plazma felmelegszik, és benne áram indul meg.

A rádiófrekvenciás besugárzás hasonló hatást ér el azáltal, hogy egy tokamakon kívüli oszcillátorból egy meghatározott frekvenciával juttat elektromágneses hullámokat a plazmába. Mivel a tokamak tekercseinek az üzeme impulzusszerű, megfelelően választott frekvenciával a töltött részecskék is eljuttathatóak a plazmába.

⁴ Myeun Kwon - Young Soon Bae – Seungyon Cho 2009

4. ábra: a plazma fűtésének különböző lehetőségei

Az első fúziós berendezés számára kifejlesztett integrált szabályozó és vezérlő rendszer a KSTAR számára készült. Ez két alrendszerre osztható: az integrált vezérlő rendszerre és a plazma vezérlőrendszerre. Az integrált vezérlő rendszer egy elosztott hálózati vezérlést valósít meg az erőmű minden infokommunikációs alrendszerének az integrálásával. Emellett képes az elektromos táprendszerben, fűtési rendszerben és a diagnosztikában valós idejű beavatkozások végrehajtására. A plazma vezérlőrendszere képes a plazma alakjának, pozíciójának, instabilitásainak és profiljának a módosítására.

A KSTAR első tesztüzeme során 5 hónapig megbízható működést valósított meg, különösen a vákuumképző és hűtési rendszerek esetén (a KSTAR szupravezetése miatt ezek jutottak főszerephez az első két hónap során, a megfelelő viszonyok kialakítása miatt).⁵

A diagnosztikai segédrendszer szerepe szintén jelentős, hiszen ennek köszönhetően tudjuk nagy pontossággal, folyamatosan mérni a forró plazma jellemzőit, ami a gépek védelme és a plazma irányítása miatt elengedhetetlen.

A fúziós kutatás-fejlesztés egyik fontos területe a diagnosztika, mellyel eddig a KSTAR és az ITER kapcsán foglalkoztak a kutatók, de a jövőbe tekintve a DEMO is komoly mérési és diagnosztikai fejlesztéseket igényel majd.

A KSTAR diagnosztikáját három fázisban tervezik telepíteni: először az alapvető mérőberendezések kerülnek beszerelésre (plazma és mágneses diagnosztika), utána következnek a közepesen fontos mérőberendezések (reflektométer, FIR interferométer stb.) végül a haladó szintű diagnosztika kerül a helyére – mely az előzőekkel ellentétben nem alapkövetelmény és a megfelelő technológia sem áll még rendelkezésre hozzá.⁵ Ez utóbbi valószínűleg az időközben felmerülő igények és lehetősége fényében fog alakulni.

Az ITER diagnosztikája a KSTAR-ban kifejlesztettnek a felhasználásával, Koreában készül. A KSTAR-hoz hasonlóan három különböző fontosságú mérési csoportot jelöl

⁵ Myeun Kwon - Young Soon Bae – Seungyon Cho 2009

meg: a legfontosabbak a gépek védelmével és a plazmairányítással kapcsolatos mérőeszközök, utána jönnek a magasabb szintű plazmairányításhoz szükséges mérőberendezések és végül a plazma teljesítményét és egyéb fizikai jelenségek megértését segítő mérőberendezések.⁵

A tokamak fúziós kísérletekben mindig is nagy szerepet játszott az elektromos tápellátás technológiáinak és berendezéseinek a fejlődése. A plazma összetartásához a szupravezető toroidtekercsnek nagy erősségű mágneses mezőt kell létrehoznia, melyhez jelentős áramnak kell folynia a tekercsben. Az áramerősség négyzetével arányos veszteség pont a szupravezetéssel küszöbölhető ki, ekkor a tekercs ellenállása 0-ra csökken. A szupravezető tekercs jelenleg nagy-impulzusú módban üzemelnek, ennek további növelése és az esetleges állandósul állapot elérése a cél. A nagy áramok és az impulzusüzem miatt a szerkezeti anyagok ismétlődő hőigénybevételnek vannak kitéve, ami negatívan befolyásolja élettartamukat és szükségessé teszi a tokamak üzemeltetésével kapcsolatos további kutatást-fejlesztést. Valamint felveti a K+F igényt a szerkezeti anyagok terén is – szerencsére számos fúzió során használható szerkezeti anyaggal kapcsolatban (elsősorban acélok) folynak más alkalmazási területekhez kötődő kutatások, melyek eredményei természetesen fúziós célokra is felhasználhatók.

A fúziós kutatások hosszú távú sikerének egy másik záloga a megfelelő köpeny kialakítása, hiszen ez biztosítja a fúziós erőmű hosszú távú önfenntartó működését azzal, hogy lítium felhasználásával képes lesz a fúzióhoz szükséges trícium tenyésztésére, így biztosítva annak folyamatos újraképződését. Ez a DEMO fejlesztésénél alapkövetelménynek fog számítani, de már az ITER során is komoly erőfeszítések folynak e téren, hiszen az ITER egyik fő célja az energiasokszorozási tényezővel releváns trícium termelő köpeny tesztelése és hitelesítése.⁶

A fúziós energia jelene és jövője a Koreai Köztársaságban és a világon

Ha az energiatermelés hatékonysága szempontjából vizsgáljuk a befejezett és jelenleg is futó fúziós programokat, az alábbiakat érdemes megfontolnunk: 1983-ban elindított JET (Joint European Torus) 16,1 MW-os teljesítményt tudott fenntartani kb. egy másodpercre, mialatt a folyamathoz felhasznált energiának kb. ötödét tudta megtermelni ($Q=0,2$). A várakozások szerint az ITER mintegy 500 MW-os teljesítményre lesz képes, melyet 400 másodpercen keresztül tud tartani, és a folyamat várhatóan nyereséges lesz, azaz kb. 10-szer annyi energiát fog termelni, mint felhasználni ($Q=10$).⁷ Bár nincs célként kitűzve, de a kutatók reménykednek abban, hogy az ITER során sikerül elérni a plazma begyújtását, ami után a reakció önellátóvá válna.

A KSTAR-ban először 2008-ban sikerült megvalósítani a plazma állapotot. Mivel a KSTAR a világ első teljesen szupravezető tokamakja, megépítésére és összeszerelésére nem létezett követendő séma. A célravezető technológiák és stratégiák, az elemek összeépítésének megfelelő módja a projekt alatt kristályosodtak ki. Ezek az értékes ismeretek a világon egyedülállóak és útmutatóként szolgálhatnak a jövő fúziós erőmű-

⁶ ITER Organization, <http://www.iter.org>

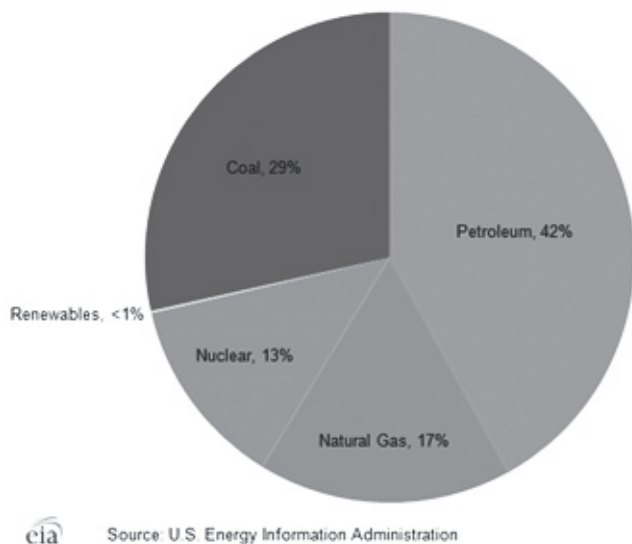
⁷ Myeun Kwon - Young Soon Bae – Seungyon Cho 2009

veinek építéskor. Szerelés tekintetében az ITER is 100%-ban a Koreában felhalmozott ismeretekre fog támaszkodni. Manapság a plazma teljesítménye és az impulzus hosszúsága szempontjából a KSTAR áll a legközelebb a DEMO által kitűzött célokhoz, de a DEMO által kitűzött célok eléréséhez még hosszú az út. Egyelőre a KSTAR által megvalósítani kívánt, állandósult állapotú és nagy teljesítményű működés sem biztosított. A KSTAR elsősorban a segédrendszerek területén szorul alapos fejlesztésre, mint amilyen a plazmafűtés és a plazmában fellépő áram irányítása. Emellett a fúziós plazmáról alkotott modell és szimuláció is fejlesztésre szorul a pontosabb vizsgálat és a várható kísérleti eredmények pontosabb becslése miatt.

A fenti sorok bizonyítják, hogy Korea elkötelezett a fúziós energiatermelés irányába, és úgy tűnik a tudomány és politika náluk széles körben egyetért abban, hogy az ország energiaellátásának jövője nem képzelhető el a fúziós energiatermelés nélkül. Ha megvizsgáljuk a Koreában felhasznált primerenergia megoszlását a 2011-es évre (5. ábra), talán érthetővé válik az is, hogy miért gondolják így.

Korea szegényes adottságokkal rendelkezik a konvencionális szénhidrogének terén, de a felhasznált primerenergia 59%-át mégis az importált kőolaj és a földgáz teszik ki. A majd 30%-nyi kőszén túlnyomó része is külföldről érkezik az országba.⁸ A nukleáris energia részaránya emellett elenyészőnek mondható, az alig mérhető megújulókról nem is beszélve (ez utóbbi kettő tekinthető saját forrásnak). Ezek Koreát a világ egyik legnagyobb energiaimportőrévé teszik, hiszen a sűrűn lakott, fejlett iparú ország kis mérete ellenére a világ tizedik legnagyobb energiafogyasztója.

5. ábra: A Koreai Köztársaság primerenergia felhasználásának megoszlása 2011-ben

⁸ US Energy Information Administration: Analysis/ Korea, South
<http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=KS> (Utolsó letöltés: 2013.11.12.)

A fúziós energiatermelés rendszerbe illesztése megnövelné a nukleáris energia részarányát, ezáltal csökkentené az ország energiafüggőségét, ami napjaink energetikájának egyik fő iránya. Nem elhanyagolható szempont az sem, hogy a fúziós energiatermelés környezeti terhelése minimális, tiszta energiaforrásnak számít, emiatt a társadalmi elfogadottsága is várhatóan magas lenne. Emiatt a fúziót szokás globálisan is a jövő energiájának is nevezni, mely megoldaná az emberiség energiagondjait azzal, hogy olcsó és tiszta energiát biztosítana fenntartható módon.

Mindezek ellenére azonban én úgy gondolom, hogy a fúziós energiatermelés a belátható jövőben nem jelent valós alternatívát sem Korea, sem a világ számára.

A fúzió elméleti háttere jól kidolgozott, működőképessége tudományosan igazolható és az eddigi kísérletek is azt támasztják alá, hogy a magfúzió alkalmas energia termelésére. A gond a gyakorlati megvalósítással és a fúzió hatékonyságával van: jelenleg még messze vagyunk attól, hogy egy fúziós reaktor önfenntartó legyen és energetikai szempontból megfelelő méretekkel is stabilan és üzembiztosan működjön. Ennek legfőbb műszaki okai a szerkezeti anyagok elégtelensége, valamint a trícium szaporításának problémája, amint arról az előző fejezetben is szó volt. A fúziós programok ütemezése ráadásul igencsak kockázatosnak mondható, hiszen sokszor még nem létező, kifejlesztésre váró technológiákat kezelnek tényként az ütemterv egy későbbi fázisának megtervezése során. A fúzióval kapcsolatban a „hogyan?” mellett mindig előkerül egy másik kulcskérdés is: a „mikor?”.

Bár jelen körülmények között nehéz bármit is jósolni, a kutatók a legoptimistább forgatókönyvvel számolva 2050-re teszik az első fúziós alapon villamos energiát előállító, ipari szintű erőművek létrejöttét.⁹ Ez a forgatókönyv azonban csupán technológiai szempontokat vesz figyelembe, számos más, a fúzió jövőjét komolyan befolyásolni képes hatást nem. Ilyenek például a finanszírozási rendszer, a politikai és társadalmi rendszerek esetleges megváltozása. Ezek a hatások nem hagyhatók figyelmen kívül, hiszen a fúziós kutatások eddig is csak példátlan nemzetközi együttműködéssel tudtak megvalósulni és valószínűleg így lesz ez a jövőben is. Kijelenthető, hogy egyedül egyik ország, így Korea sem lesz képes eljutni a fúzió kereskedelmi szintű felhasználásáig. A megfelelő pénzügyi alap egy elmélyülő és időben elnyúló globális pénzügyi válság hatására szintén komoly veszélybe sodorhatja a fúziós programokat.

A lehetséges negatív befolyásoló tényezőkön felül további probléma, hogy a fúziós energiatermelés lehetőségeit a jelenkori energiapiaci szerkezeti viszonyok között szokás vizsgálni.¹⁰ A jelenlegi tendenciák és tények ismeretében kijelenthető, hogy a szénhidrogén alapú energiatermelés jelentősége nagymértékben csökkenni fog, mire a fúziós erőművek ideális esetben üzembe állhatnak (2050). Tétélezzük fel, hogy addig nem fog bekövetkezni egy világméretű társadalmi, politikai, gazdasági válság mely átrendezné bolygónk társadalmi és gazdasági rendszereit és valahogy sikerül megoldani a túlnépesedő emberiség egyre növekvő energiaigényével járó problémákat. Ez esetben a maitól jelentősen eltérő energiaszerkezetet feltételezhetünk, növekvő megújuló

⁹ Vernon, C.: *Will Nuclear Fusion Fill the Gap Left by Peak Oil?* The Oil Drum: Europe, 2007. január 11. <http://www.theoil Drum.com/node/2164> (Utolsó letöltés: 2013.11.04.)

¹⁰ Vernon 2007

részaránnyal és egyéb alternatív technológiák létét sem zárhatjuk ki (pl. hidrogénre, biometanolra épülő technológiák, esetleg valami ma még ismeretlen). A fúzió így egy teljesen más környezetben száll majd versenybe és könnyen elképzelhető, hogy pénzügyileg nem lesz versenyképes az akkor már meglévő, de most még csak alternatív energiatermelési megoldásokkal szemben.¹⁰ Egy nagyméretű, összetett, globális válság energiapiacra, energiagazdálkodásra gyakorolt hatásait pedig felbecsülni is nehéz lenne, nem is beszélve ebben az esetben a fúzió lehetőségeiről.

Arra, hogy érdemes-e mindezek ellenére folytatni a fúziós kutatásokat, csak az idő adhat választ. Amit addig egyéb alternatívák hiányában tehetünk, hogy ha már megjósolni nem tudjuk a jövőt, legalább megpróbáljuk tevékenyen alakítani azt: például a fúziós technológia fejlesztésével. A tisztább és élhetőbb jövőért való felelősségvállalásnak ez is egy módja, olyan lehetőség, melyről luxus lenne lemondanunk.

Irodalom

- ITER Organization <http://www.iter.org>
- Myeun Kwon - Young Soon Bae – Seungyon Cho: Current Status of Nuclear Fusion Energy Research In: Korea, *Nuclear Engineering And Technology* 2009. 41. 4.
- Pokol Gergő: Korszerű nukleáris energiatermelés, *egyetemi jegyzet*, BME NTI, 2013
- US Energy Information Administration: Analysis/ Korea, South <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=KS> (Utolsó letöltés: 2013.11.12.)
- Vernon, Chris: *Will Nuclear Fusion Fill the Gap Left by Peak Oil?* The Oil Drum: Europe, 2007. január 11. <http://www.theoil drum.com/node/2164> (Utolsó letöltés: 2013.11.04.)

Abstract

The purpose of this study is to present the set-up and the operation of the fusion reactor built under the KSTAR (Korean Superconducting Tokamak Advanced Research) project, and to display the problems emerged during the project. Chapter one starts with a brief review of the fusion energy production, which is followed by the goals and results of the Korean National Fusion Program. Chapter two contains the principles of fusion and a possible set-up of a future operational fusion reactor. The elements and operation of the KSTAR experimental reactor are also discussed here, with an emphasis on creating and controlling the plasma. The chapter ends with a study on the technology used in the ancillary systems of the reactor: the heating system, the operation and control system, the diagnostics and the electric power system and power supply system. Furthermore, an outlook of the present and future of fusion energy production in Korea and worldwide is given in chapter three.

Keywords: fusion energy production, fusion reactor, Korea, tokamak